

**ГРОДЗЕНСКАЕ АБЛАСНОЕ АДДЗЯЛЕННЕ ГРАМАДСКАГА АБ'ЯДНАННЯ
«САЮЗ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ»**

НОВЫ ЗАМАК

**ЛІТАРАТУРНЫ АЛЬМАНАХ. ГРОДНА. ММХХ
ЗАСНАВАНЫ ў 2012 ГОДЗЕ
ВЫПУСК 9**

ГРОДНА «ЮРСАПРЫНТ» 2021

УДК [821.161.3]-822

Галоўны рэдактар:
Янка Трацяк

Рэдакцыйная рада:

Юрка Голуб

Валянцін Дубатоўка

Ала Петрушкевіч

Аляксей Пяткевіч

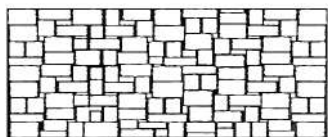
Сяргей Чыгрын

Укладанне:

Янка Трацяк

ISBN 978-985-7257-15-7

© Гродзенскае абласное аддзяленне
ГА «Саюз беларускіх пісьменнікаў», 2021
© Трацяк Я., укладанне, 2021
© Афармленне. ТАА «ЮрСаПрынт», 2021

ПАЭЗІЯ

СВЯТЛАНА АДАМОВІЧ

Бабулін дом... Святло майго дзяцінства.
Сад успамінаў і душы жылло.
Як хутка адляцела ўсё, сплыло...
І пакрысе губляю я адзінства.

Былое непарыўнае з табой,
Мой любы дом, пакінуты дом мой!
Парады, спрэчкі, змовы той зімой —
Усе няўдалай сталі варажбой!

Навошта здарыўся і той ад'езд,
І развітанне хуткае, і зборы,
Кватэры ў хмарачосах, бы каморы?
Відаць, дзеля таго, каб зразумець,

Калісьці зразумець памеры страты!
У хаце ж сцены грэюць, бо свае...
Ах, як цяпер цябе мне не стае,
Апірышча, якім была багата!

Бабулін дом. Мой жыццядайны промнік...
Я веру: о, яшчэ мы заживём!
Насамрэч станеш родавым гняздом,
Як некалі пра тое марыў продак...

Цвет-шыпшына,
мая любоў,
Я дасюль у тваім палоне...
Ты ж — не ўбачыш
нашых галоў,

Нахілёных к табе ў паклоне,
 Каб адчуць водар шчасця ўдваіх...
 Не збылося —
   не адбылося.
 Толькі дотык мой, ціхі ўздых,
 Больш падобны на стогн,
   але — ўздых,
 Для цябе, цуд зямны
   пры дарозе...

Мама вазіла вазочак
 Вёсачкай Навікі.
 А на ўзлеску, грудочкам
 Спелі баравікі...
 Гронкамі горкай рабіны
 Ўспыхвалі вечары,
 Барваю, чырванню віннай
 Хвоі палалі ў бары.
 Фарбамі восені ўзлесак
 Пісаў немаўлятку лёс...
 Кастрычнік... А мама пралесак
 Чакае... Ды каб папроц
 Дзіцёнак яе ў вазочку,
 Каб хутка мінула зіма,
 Па хаце дачушка-званочак
 Навесну пайшла сама...
 .....
 Мама вазіла вазочак
 Вёсачкай Навікі...
 Кастрычнік. Рабіны. Грудочак.
 Спеюць баравікі...

І тэ, забыўшыся, рука...

М. Багдановіч

О верша живое слова!
 Цябе, як ручнік, я тку,
 Звіваю ўток і аснову
 Па літарцы, па радку...

Я слова цярпліва лілею...
І не забывае рука:
Радзіма, ты — рунь надзеі,
Радзіма, ты — сінь васілька...

нарадзілася ў 1977 годзе ў Слоніме. Скончыла БДУ і аспірантуру НАН Беларусі. Працавала ў Інстытуце заалогіі Акадэміі навук, краязнаўчым музеі Слоніма, выдавецкіх установах і рэдакцыях перыядычных выданняў Мінска, ва ўстановах адукацыі. Друкавалася ў газетах «Раніца», «Беларускі ўніверсітэт», «Літаратура і мастацтва», «Гродзенская праўда», «Краязнаўчая газета», «Народная газета», «Семья» і інш., у літаратурных альманахах і часопісах «Малодосць», «Родная прырода», «Гаспадыня», «Дзікая прырода». З 2017 года жыве ў Слоніме, працуе метадыстам цэнтра культуры, народнай творчасці і рамёстваў.

РЫЧАРД БЯЛЯЧЫЦ

Памылка

Упала зорка, але я
Не загадаў жадання.
І толькі ўздрыгвала зямля,
Што пада мной,
Да рання.

Упала зорка.
І каля
Маёй сядзібы цені:
Ці не мая, ці не мая
Жыла адно імгненне?

Упала зорка зноў,
Але
Застаўся след азімы.
Упала зорка не далей
Маёй былой Радзімы.

Упала зорка.
А вачэй
З цябе мне не адвесці...
Калі ж прыгледжуся яшчэ —
Усе гараць
На месцы.

Я не заўважыў яркай вежы —
Успыхнуў клён калі так роўна.
Гарэў і ззяў ён на ўзбярэжжы.
Хто падпаліў яго карону?

І так памалу палілося
Дварамі, лесам і палямі...
Ах, гэта восень, зноўку восень
Паўсюль з запалкамі гуляе.

Аднойчы

З-пад вежы
Проста ў пагляд заплывае
Неба блакітнага
Свежасць.

Вы зазірнулі аднойчы
Здзіўлена крыху нібыта,
І ад таго мае вочы
Сталі высокім блакітам.

Вы — як люстэрка.
У споведзь
Праўду казалі цікава.
Іншыя іншае мовяць,
Не пазіраючы нават.

Блакітнавокія летам,
Нават зімою, магчыма.
Зрэшты, бываюць паэты
З іншымі хіба вачыма?

Колькі ж цяпер усё роўна
Прыйдзецца вочы мне ўпотаі
Небам настойваць
І Нёмнам,
Каб спадабацца вам потым.

Не ведаў я...

Апошні долу ўпаў ранет,
Перачакаўшы спёку, буры.
Не ведаў я, што можа свет
Самотным быць такім і хмурым.

Пад ногі кінуўшы, прынёс
Кастрычнік золата прад ночай.
Не думаў я, што можа лёс
Круціць, сваволіць,
Як захоча.

Мне гэта музыка — якраз,
Хаця была яна не тая.
Не ведаў я, што гэты час

Міне,
Пра боль не запытае.

З якой дрымучай даўніны
Ўзыходзіць ісціна аднойчы.
Не ведаў я, што могуць дні
Быць без цябе
Нібыта ночы.

І як ні баронішся кіем,
А свет твой і мой з кругаверці.
Няўмольныя стрэлкі такія
Адна, і другая, і трэцяя.

Бягуць і бягуць без аглядкі,
Бы сонцам высокім затраўлены.
Я ж нудны, напэўна, і гадкі,
Бо, нібы гадзіннік той,
Правільны.

Без Радзімы жыць

Друцкія-Любецкія пускалі
Ў свеце невядомым карані
Далей ад радзімы, далей.
Божа ад напасці бараніў.

На Радзіме спела навальніца,
Ды пад сон трывожны і блягі.
Толькі пустадомак не баіцца
Болю расставання і тугі.

І глядзяць са сцен высокіх роўна,
Ціхія, задумлівыя спрэс.
Мне яны пакінулі харомы
І шчымлівы, сумны паланэз.

Над касцёлам залатая ціша.
Мы яе па кроплі сабяром.
Непрабудным сном адзін Францішак
Дрэмле пад тутэйшым алтаром.

Паглядзеўшы дома за парадкам,
З вежаў пазірае сонцу ўслед,
Дзе яго руплівыя нашчадкі
Без Радзімы
Абжываюць свет.

Вецер

Ад верасоў да апошняй крыві,
Ставячы бор на калені,
Цэламу свету вайну аб'явіў
Вецер-бадзяга асенні.

Не даспадобы азімая гладзь
І залатое паветра.
І як азёры на неба глядзяць,
Не падабаецца ветру.

Блытае думкі і словы нясе,
Штурхае лісцем у плечы.
Топчацца скрозь па іскрыстай расе,
Незадаволены нечым.

Толькі прад поўняю стаў цішынёй,
Голаў затлуміўшы краю.
Ціха заснуў у кішэні маёй.
Каб не збудзіць — замаўкаю.

Па колькі раз перагарну
Старонкі родныя стагоддзяў.
Пачну і завяршу вайну,
Бо паміраць за праўду годзе.

Скарыну шляхам правяду,
Князёўну за анёлка выдам.
І адвяду за крыж бяду
Ад Гарадзенскага Давыда.

Зязюлю моцна папрашу
За Кастуся і за Максіма.
І пана Бога, каб душу
Спатоліў думкамі сваімі.

Мой князь да прыстані прымкне.
Я шлях адолею не скоро.
Нашто ад мора край да мора,
Няхай ад Нёмна —
Да мяне.

За нас
І тых, хто жыў даўно,
Я памалюся,
Як умею...
Да Юркі Голуба ў акно
Яшчэ пастукаю ў завею.

Туман спывае, сонны дым,
Усход сабе пад ногі свеціць.
Устане сонца,
І за ім
Мы пабяжым па ўсёй планеце.

Усё паўторыцца:
І пах,
І той жа верасень упарты.
Ды будзе хоць адно не так,
Калі цябе сустрэну заўтра.

Яшчэ праз дзень, пад задыяк
Твой
Раскажу паўсвету, можа,
Што будзе, будзе ўсё не так:
Узнёсла,
Велічна,
Прыгожа.

Пра што...

Пра што падумаеш найперш,
Калі пад верасень мой звонкі
Прачытаю свой кароткі верш
Пра незабудкі і рамонкі?

Пра што падумаеш яшчэ,
Калі скрозь белыя палотны

Сняжынкай першай на шчацэ
Зіма аб'явіцца шчыкотна?

Пра што падумаеш тады,
Калі, свой дзень з расой пачаўшы,
Пабачыш ціхія сляды
На скрыжаванні вуліц нашых?

Пра што падумаеш, калі
З табою мы за сонцам пойдзем,
І першы лісцік на зямлі
Брывом
Праклюнецца
На поўдзень?

3 дарогі

Сплывуць па небе галасы,
Кастрычнік паміне сыпучы.
А потым скончацца лясы,
І са стагоддзяў выйдзе Шчучын.

І хто падумаць толькі мог,
Што незваротна і наскора
Адна з трывог,
Адна з дарог
Вядзе навек у гэты горад?

З усіх пабачаных мной дзіў
Я памятаць заўсёды буду,
Як тут нараніцы садзіў
Пад дождж прарошчаную бульбу.

Паіў зямлю, пякло калі,
Сыночкам быў у хмары меншым.
Затым на сонейку спяліў
На ўсю зіму табе па вершу.

Прысніцца гораду святло,
Што з-пад павек у вокны льецца.
Яму ў дарозе ўсяк было,
Цяпер утульна стане ў сэрцы.

Асенняе

Дворнік пажоўклае лісце змятае,
Вымесці неба імкне дабяла.
Пэўна, ён ведае: тая ці тая
Ціха легенда над кронай жыла.

Пэўна, гарачае лісце раскажа,
Што за Тур'ёй паляцела з цяплом,
Дзе, у каго і якая прапажа,
Хто быў шчаслівы,
Як лета было.

Буду зайздросціць яму, як калісьці.
Ён гэтак рана таму і ўстае:
Чуючы шэпты апалага лісця,
Ведае летнія думкі мае.

Ні граніц няма і ні мяжы
Па-над намі зорнае сяўбе.
Светлы павучок наваражыў
Песню,
І Купалле,
І цябе.

Сумны промень на маім стале
Разам з сонцам памаленьку згас.
І гадуе кветку надалей
Дзесьці ноч купальская
Для нас.

Прад сустрэчай

Ляцелі птушкі над зямлёй,
Цяпла шкадуючы зямнога.
Мне падалося,
Што ў тваёй
Усмешкі бралася трывога.

І заставаўся я зусім
Непрадказальна адзінокім

Між незнаёмых снежных зім,
Дзе ў хмарах цёмных гінучь крокі.

А прад табою ўсходзіў дзень
Расой, пупышкамі, калоссем.
Тваёй трывогі
Белы цень
Да чарады прыбіўся ўвосень.

І ногі прывядуць туды,
Дзе думаць хочацца аб вечным,
Дзе помняць зоркі і гады
Тваё дыханне
Прад сустрэчай.

Сюжэт

Лётчык небам запацелым
Вёў дарогу да мяне.
Па дарожцы снежна-белай
Месяц слізгаў на спіне.

І камічна — як найшырай, —
Нібы змей лятучы ён,
Месяц клешчы растапырыў
Самалёту наўздагон.

Я пакрыўдзіўся б нямала.
Крыўда хмаркай паміне:
У сюжэце не хапала
Белабрысага мяне.

Потым пакажуцца дні залатымі,
Што па-за намі
І над галавой.
Вершы прыходзяць сцяжынкамі тымі,
Дзе мы аднойчы ступалі з табой.

Словы збываюцца, што паўтаралі
Следам за намі,
Без нас
І пры нас.

І завушніцы былі б, і каралі
Табе
Даспадобы,
Да твару якраз.

Пачатак восені

Прад вамі, юнымі стаю
Крыху разгублены, магчыма:
Люблю гісторыю сваю
Знаць
Прад разумнымі вачыма.

Не распазнаць далёкі май,
Дзе па-над хмаркай месяц конна.
І ты прымай ці не прымай,
А наступіла восень сёння.

Кружыўся першы ліст з бярозы
Табе пад ногі,
Бы на памяць.
І дрэвы з раніцы наросхрыст
Жыццё з вятрамі пачынаюць.

Не прагані, калі прыйду,
Бы вецер, крышку нецвярозы.
Звяду асеннюю бяду
За белы снег
І за марозы.

Кніга

Спяраша надарыцца крыніцай,
Сумуе ў небе давідна.
І вось спяшае нарадзіцца
На свет узвышана
Яна.

Малюю ў памяці аблічча,
Яна пазіруе сама.
І днём і ноччу таямніча
Ёй падбіраю я імя.

Па валасах пагладжу ў стоме.
 І Бог сыходзіць на зямлю.
 І не скажу таго нікому,
 Што больш за ўсё люблю.

Сумую без яе і плачу,
 І на каленях — перад ёй,
 Бо не магу далей іначай,
 Пакуль мой позірк над Тур'ёй.

Ад дрэнных воч аберагаю,
 Каб не спаткаў ліхі дакор.
 І прысвячаю ў свята
 Краю
 Ад першых словаў
 І да зор.

Там

Песняй і ласкай не грэбуй.
 Раніца выднее ледзь,
 Думаць пра добрае трэба.
 Дрэннае дзе мне падзець?

Не, я табе не пакіну
 Гнеў, расставанне і боль.
 Моўчкі закіну за спіну,
 Буду цягаць за сабой.

З вуснаў маіх не сарвецца
 Слова пры часе слаты.
 Там, дзе павінна быць сэрца
 І супакоішся ты.

нарадзіўся 16 верасня 1953 года ў вёсцы Стаўбуры на Астра-
 веччыне. Скончыў Мінскі педагагічны інстытут імя М. Горкага.
 Быў настаўнікам, дырэктарам школы, супрацоўнікам рэдак-
 цыі. Аўтар дзясятка паэтычных зборнікаў, сярод якіх «Сакавіц-
 кае крыло» (1988), «Міг выратавання» (2001), «Вочы малітвы»
 (2005), «Святлом і ценем» (2009), «На радзіме Котры» (2009),
 «Помню, што жыву» (2013), дзвюх кніг прозы: тапанімічнага
 аповеда «Котранскі нераст» (2013) і лірычных замалёвак «Са
 мной мой дзень» (2017), «Пах зоркі» (2019). Сябар Саюза бел-
 ларускіх пісьменнікаў. Жыве і працуе ў Шчучыне.

УЛАДЗІМІР ВАСЬКО

Сутуласць

Сталі аднастайнымі паэты.
 Дзе навінкі пажаданы госць?
 Тэмы, што даўно ужо апеты,
 смокчам, як абгрызеную косць.
 Апрунулі заячыю шкуру?
 Падыход змяніўся да жыцця?
 Глухамань паўзе ў літаратуру,
 страціўся імпэт да адкрыцця?
 Надышла духоўная сутуласць.
 Выбрацца не можам з-пад зімы?
 У душы няпэўнасць і няўтульнасць.
 Вінаваты ў гэтым самі мы.

Разнавіднасць

Такая сіла паміж намі ёсць,
 як адштурхоўванне і прыцягненне.
 Чаму вось гэты выклікае злосць —
 і я шукаю ад яго збаўлення?
 А хто высакародны, неблагі,
 душой шырокі, як рака ці мора,
 ён дапаможа ў час глухой тугі,
 і з ім паўсюдна весела і добра.
 Станоўчая энергія ў яго,
 а ў гэтага на твары тлусты мінус.
 Ён ганарысты — проста ого-го,
 хоць вочы у тупым бяздум'і стынуць.
 Няма ў яго сябровак і сяброў,
 амбіцый горы, розуму з паўгніды.
 Халодная ў яго сасудах кроў.
 Ён выклікае нейкую агіду.
 З ім у разведку разам не пайду,
 ніякай тайны давяраць не стану.
 Імпэт высакародны ў ім патух.
 Ён прабывае у паскудным стане.
 Яму што-небудзь цяжка даказаць.
 З ім пасмяяцца шчыра немагчыма,

бо лёс яго — настрой другім псаваць.
Не плача па такіх мая Айчына.

Прароцтвы

Сябрую з настальгіяй па мінулым
і ў будучае запуская зрок.
Гады мяне ніколькі не прыгнулі,
і, дасць Бог, атрымаецца прарок.
Усякія там празарліўцы, Вангі
прарочаць землятрусy і вайну.
А я кажу: панікаваць не варта,
як перад львамі антылопы гну.
Усё ў нас пойдзе добра і выдатна,
і будзем жыць не з горам папалам.
Адменяць хутка на зямлю падатак
і штрафы, што не так ступіў ці ўпаў.
Мо адшукаюць новыя прыправы
ці вынайдуць нятлусты, штучны лой,
і ў канцылярыі нябеснай справы
наладзяцца, як і раней было.
Наколькі я далёкі, яснабачны,
паглядзім праз стагоддзе ці праз два.
Да гэтага ўзвядуць мо клуб «Сабачнік»
і спішацца ракета «Булава».

Не ўзяць у крэдыт

Шчасце, як грошы, не ўзяць у крэдыт.
Яго заманіць можна ласкавым словам.
Прыцягне прыроды зялёны магніт —
і зробіцца ў сэрцы маім адмыслова.
І цёплая хваля ўзбурліць у душы,
і дух падупалы выпраміць спіну.
Скажы мне, сасна, за якія шышы
змагу я набыць дарагую машыну?
У плыткіх кішэнях гуляе скразняк.
Няма на рахунку ніводнай капейкі.
Жыву не па плану, жыву абы-як,
даўно не ўжываю віна і гарэлкі.
Ды ціха: паблізу спявак-салавей
любiмыя песні высвітвае здатна.

Ды ціха: заўзята зязюля куде,
што стану я ўсё ж, як Ракфелер, багатым,
і нават занудлівы чмель-бамбавоз
станоўчыя імпульсы шле несвядома,
і дзяцел, што шчыльна да хвоі прырос,
выстуквае мне: «Абміне цябе кома».
Я шчасце ад іх не бяру у крэдыт.
Яны аддаюць задарма, беззваротна.
А тут яшчэ бусел — дабрак, не бандыт,
крылом адчыняе у неба вароты.
Квяцістая радасць, маёвы настрой.
І як тут не жыць, не весяліцца!
І хочацца шчыра, з адкрытай душой,
як да дзяўчыны, да ўсіх прытуліцца.

Пасяліўся дух святы ўва мне.
Я з ім ладзіць хораша умею.
Ён, каго захоча, ўскалыхне,
утаймуе цёмных сіл завею.
Пошасці заржаўлены налёт
паразвее па усёй акрузе,
раўнадушша пасінелы лёд
пахавае ў прыдарожным друзе.
Разам з ім усёмагутны я —
волі Божай паслухмяны інак.
Ён як радасць светлая мая,
не адольны анікім асілак.
Я ў яго па-добраму прашу:
пажыві ў маіх душэўных нетрах.
Можа, й я каго растармашу,
акрылю незатухальнай верай.

Запусценне

Наступае запусценне душ.
Свет духоўны стаў слабым і крохкім.
Не парвецца ад напругі гуж:
воз пазнання паўпусты і лёгкі.
Кніг гадамі ў рукі не бяруць
маладыя хлопцы і дзяўчаты.

Інтарэсы, бы ў прабірцы ртуць,
ў нейкім стане, дзіўным і зацятым.
Гульні у мабільніках кішаць —
розныя там яшчары, драконы.
Дзе ў іх розум, дзе у іх душа?
Пустата, бяздумнасць прućь ракою.
Да чаго мы прыйдзем праз сто год?
Кожны трэці стане ўжо паганым.
Вунь, глядзі, пакрочыў ідыёт,
з ног да галавы размаляваны.
Хто на добры шлях нас навядзе?
Па чыёй апомнімся мы волі?
Запусценне ў голавы ідзе,
як на хутар, кінуты у полі.

Бездапаможна ходзім па зямлі:
ад нашай волі мала што залежыць.
Бубнім адзін другому, як чмялі,
шукаем праўды, найтаннейшай ежы.
А хто пачуе нас у мітусні
вірлівага жыцця і дум наносных?
І ты, і я яшчэ не на кані.
Жывём выносна, ды бывае млосна.
Прычын на гэта хоць ты адбаўляй.
Не будзем іх па пальцах пералічваць.
Каля высокіх мэт мы ходзім і каля
цяперашніх і заўтрашніх злачынцаў.
Баімся неяк праявіць сябе?
Ці страцілі надзею на падтрымку?
А нехта з нас рыдлёўкаю грабе
і складвае цішком даляры ў скрынку.
І іншай мэты у яго няма.
Няхай цябе ўсё навакол хвалюе.
Яго трымае пад крылом кума,
і злосны ваўкадаў катэдж вартуе.

На што апірацца?

Ні славы, ні хлеба не трэба.
Вядомасць — звычайны падман.
Карова наб'е сечкай бэбах,
але не напіша раман.
Пакутую я ад нястачы
духоўных жытоў і аўсоў.
Пегас калі зробіцца клячай —
пішы, што прапала ўсё.
Магчыма, і траплю ў апалу,
што выкіну сала катам,
ды выкінуць Янку Купалу
нікому, нідзе я не дам.
Закруцяцца чэрці над светам,
пастукае бұра ў акно,
сэксот пад лічынай паэта
сп'яна прапануе віно,
у шумным людскім акіяне
успеніцца брудны прыбой —
і горка, і крыўдна мне стане
ад гэтай навалы зямной.
Захоцацца ў космас падацца,
а там ні шляхоў, ні сцяжын.
На што ж мне тады апірацца,
якою задумкаю жыць?

Няхай і не чытаюць
сённяя кніг.
Няхай сабе
ў камп'ютарах загразлі,
ды прыйдзе час,
як старажытны міф,
загляне ў кнігу,
бы ў Хрыстовы яслі.
І з інтэрнэтаў
розная труха
пасыплецца.
Гісторыі задворкі
ачысцяцца.
Духоўная страх

паднімецца пад самыя аблогі.
 І стане лепей
 і змястоўней жыць
 (бо Боскае святло
 пранікне ў вочы),
 і ісцінай, як хлебам,
 даражыць,
 і не чакаць,
 што Ванга напярарочыць.

Пазіраю у мінулы час,
 заглянуць у будучы імкнуся.
 Нібы той парнасаўскі Тарас,
 ні былінкай, ні лазой не гнуся.
 Як шчупак, пранізваю вякі.
 З’явы, факты памяццю глытаю,
 каб пераўтвараць іх у радкі
 і аддаць майму рачному краю.
 Вельмі цяжка ўлавіць усё:
 на зямлі ўдосталь беспарадкаў.
 Ды хачу, бы той Хрыстоў асёл,
 праўду несці на спіне нашчадкам.

нарадзіўся 2 студзеня 1937 года ў вёсцы Ліпічанка Шчучынскага раёна. Скончыў Гродзенскі педінстытут імя Янкі Купалы. Працаваў у рэдакцыях Шчучынскай (1959–1960), Дзятлаўскай (1967–1972) і Лідскай (1972–2000) раённых газет. Друкуецца ў рэспубліканскім, абласным і раённым друку. Выдаў кнігі «Прасветленасць» (1981), «На схілах берагоў» (1997), «Кругаварот жыцця» (2011), «Лясная рапсодыя» (2013), «Зігзагі лёсу» (2017), «Энергія душы» (2018). Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў. Жыве ў Лідзе.

МІКОЛА КАНАНОВІЧ

2020 год

Ужо прыйшоў. Адбахалі салюты,
Стралкі глядзяць свой алкагольны сон.
Бясстудзень зелянее тут балотам,
І сонца ярка ззяе за акном.

Большаюць дні,
Ночы карацеюць.
Да вясны нацянькі
Душы цягацеюць.
Каб хутчэй, каб цяпло,
Каб садзіць гароды...
А зімы — як не было
Ў гэту пару года.

Студзень

Студзень. Плюс пяць
Градусаў па Цэльсію.
Цёпла тут зімаваць,
Будаваць канцэпцыю
На вясну, на цяпло
Добрае вясновае,
Каб прыйшло, каб было
Ўсё ў гародзе новае.
А цяпер зеляніць
Там трава з капустаю
Ды зямелька чарніць
Чарнатою тлустаю.
У чаканні вясны
Студзень не астудзіцца,
А хто не бачыў зімы,
Хай па ёй занудзіцца,
Бо кульнуўся, бач, свет —
І снягі з марозамі
Больш не студзяць кабет

На Каляды з Козамі.
Дзень Таццяны. Плюс пяць
Градусаў па Цэльсію.
Цёпла бабе зімаваць,
Будаваць канцэпцыю.

Люты

Звіў марозам люты
На акне узоры,
І хоць наробиць плюты —
Ды яшчэ не скора —
Мо праз тры дні,
Мо праз тыдзень —
Ён непрадказальны:
То мароз,
То дождж зноў, злыдзень,
Лье запас свой хмарны.
Але вось — узоры
На акне у лютым,
А за акном разоры
Ўжо марозам скуты.
Здэцца, што дзівіцца —
У прыродзе зімка.
Ды змагла згубіцца
Снежная іскрынка,
І мароз без снегу
Не лютуе ў лютым.
Птушкам на пацеху
Возера не скута.
Качкі з лебядзямі
Зіму там зімуюць,
А выхаднымі днямі
Рыбакі сумуюць,
Бо такой зімою
Цяжка рыбе з клёвам,
І рыбак блясною
Не даб'ецца ўлову...
Люты не лютуе,
Не студзіў нас студзень,
І вясну ўжо чуе
Сонца у палудзень.
Выгляне з-за хмары

Радасна і ярка,
Як здзяйсненне мары
Маладых каханкаў,
Якія шчыра вераць —
Цёпла хутка будзе!
Веру ў перамены
Зноў вясна разбудзіць.

Не трэба

На шэрасць неба
Крыўдаваць не трэба.
Заўтра сонца
Загляне ў ваконца,
А там і заробак
(Хоць нейкі) дадуць.
Сябры загудуць.
І зноўку
Будзе ўсё лоўка,
Ліха круціцца
І чынна,
Як на жанчыне мужчына,
Як на мужчыне жанчына.
Як сонца —
Такое жыццё —
Загляне ў ваконца —
І ўсё...

Песня

Імжыць камарыны дождж,
Крычыць як спявае Джордж,
Чорны з Амерыкі ўвесь
Ў інтэрнэце злавіў мяне дзесь.
Слухаю таго Джорджа —
Надта ж спявае гожа!
Дажджлівым бясстудзеньскім днём
Быццам мы з ім пływём
Гукамі з Беларусі.
У той бок адляцелі гусі.
У вырай, ў Амерыку мо
За імі пływём, лецімо

Праз родны дажджлівы край
Далёка ў цяпло, у рай...

Брыльянты кропель на траве
Пад сонцам ззяюць,
У іх святло вачэй жыве
Тых, што натхняюць
Кахаць і бачыць харакство
І сэнс знаходзіць...
Тваіх вачэй гэта святло
Са мною ходзіць,
Як Сонца небам, як Зямля
Услед за Сонцам.
Святла алхімія твая
Не мае донца.

Свечка

*Светлай памяці маёй мамы
Тацяны Іванаўны Канановіч*

Мігціць, дрыжыць, згарае свечка.
Вянкі, труна і яе вечка.
Мама ў труне, ў пакоі я.
Душа жывая тут — мая,
А маміна душа сышла,
Не вынесла больш болю цела,
Хоць мама вельмі жыць хацела
І нам наказвала: «Жывіце!
Зямлю, сям'ю сваю любіце,
Шануйце хату і ля хаты,
Ўсё, чым жыццё наша багата...»
Казала мама так учора,
А сёння ў нашай хаце гора —
Мы выпраўляем маму з хаты...
І ў тым ніхто не вінаваты...
Мігціць, дрыжыць, згарае свечка.
Мінецца ноч — закрываюць вечка.

Люстэрка бацькоў

Павесіў у хаце зноў
Люстэрка бацькоў.
Знялі пасля смерці маці —
Няўтульна зрабілася ў хаце...
Хай цяпер адлюстроўвае нас
І наш тут адвечны час.

Адцвітаюць вішні

Па сваіх былых гаспадарках
Плачуць вішні белымі слязамі...

Рыгор Барадулін

На чорнай раллі —
Вішань белых пялёсткі.
Даць завязь змаглі,
Ды зляцелі так порстка.

Размяце вецер іх
Па пасаджанай бульбе,
Як памяць пра тых,
Хто ўжо ў Бога на службе.

Хто тут вішні садзіў,
Каб пакінуць іх дзецям,
Той усім дагадзіў
Прыгажосцю на свеце.

Жнівень у Слоніме

Жнівень апускаецца на Слонім,
Атуляе горад цеплынёй,
Летняю апошняю палоніць
Слонімцаў над Шчараю-ракой.
Водар хлеба вечарам стамлёным
Ціха па-над Слонімам плыве.
Будуць людзі з ураджаем новым,
Слонімшчына хлебная жыве!
На жніво цудоўнае надвор'е
Сёлета паслаў, напэўна, Бог,
Каб амбары — поўныя, каб добра
Ураджай сабраць свой кожны змог.

І буслы пакуль што не спяшаюць
Адлятаць у вечны вырай свой,
Значыць, дні цяпла яшчэ чакаюць
Слонімцаў над Шчараю-ракой.

нарадзіўся 13 сакавіка 1965 года ў вёсцы Вострава Слонімскага раёна. Скончыў філфак БДУ (1992). Вершы і проза друкаваліся ў часопісах «Першацвет», «Маладосць», «Крыніца», «Роднае слова», «Правінцыя», «Дзеяслоў», калектыўных літаратурных зборніках, альманаху «Новы замак», «Літаратурнай Беларусі» і іншых перыядычных выданнях. Аўтар кніг паэзіі «І доўжыцца ноч...» (2003) і «Вяртанне восені» (2019). Сябра Саюза беларускіх пісьменнікаў і Беларускай асацыяцыі журналістаў. Працуе галоўным рэдактарам «Газеты Слонімскай». Жыве ў вёсцы Пятралевічы на Слонімшчыне.

МЕЧЫСЛАЎ КУРЫЛОВІЧ

Міг жыцця

Яснее воблачнасць густая,
туман губляе рэшткі світы,
і бераг рэчкі адкрывае
мурог духмяны, сакавіты.

Само сабой, як апрыёры,
за міг жыцця ў сусветнай гонцы
крысо трыпутнік распасцёр,
каб ухапіць за промні сонца.

А красавіцкі эксклюзіў
спаткаў усмешкай нават знаўца:
грачыны гоман абудзіў
у лужах сонечнага зайца.

Гракі

Пралеска рвецца ў бой за волю,
ручай дабіў катрынку дзеда,
і ад варон няма адбою —
нясуць у людзі сваё крэда.

Усплёск маршчыніць твар ракі
пад шэпт хваінак з пералеску.
А вунь Саўрасавы гракі!
І размаўляюць па-палеску.

Кветкі

Кветкі хочуць ад радні
пераняць карону.
Зноў да ніткі за тры дні
вымак кужаль лёну.

Дождж ад ранку запар ліў
на карысць баранчыкам,
захад сонца запаліў
свечкі адуванчыкаў.

Страціў вецер адрасы,
дзе заглядваў колісь,
ап'янела ад расы
зеяніна ў полі.

На беразе рэчкі

Шумліва ўніз нясуцца ўсплёскі,
як быццам клёкат бусла.
Куслівасць чэрвеньскае мошкі
здае экзамен вусна.

Ліловым ценем плынь ракі
нырцуе аж да донца.
Гуллівай песняй жаўрукі
вітаюць з хмараў сонца.

Спрасонку плачуць вербалозы,
а побач, глянь, як міла —
з галінак косы ад бярозы
на плечы хмарка палажыла.

Дождж

Дождж грыбны у макіяжы —
прэлым водарам дыміцца
на асеннім вернісажы,
дзе грыбнік палюе ніцма,

а прайшоўшы сотні вёрст,
зоркі ў лужынах дзяўбе,
сеў Мядзведзіцы на хвост
і бубніць але, але.

Кастрычнік

Доўжыць, доўжыць цемень ночы
і не просіць прабачэння,
што ў чырвоных дзён сірочых
бярэ іхняе адзенне.

Па жывому, як цэнзура,
на святло абрэжа попыт,
не фармальна, а дэ-юрэ,
і не скардзяцца на вопыт.

Сум

Прывітала світанне
неба нізкая столь,
гразь як месіва ў чане —
надвячорка пароль.

Вочы лезуць на лоб,
бы пасля першаку:
дуб упаў і засоп,
перакрыўшы раку.

Сум вячэрніх хвілін
на пергамент лісця
падаў з ніцых вярбін
у ставок забыцця.

Позняя восень

Не прамінала п'едэсталы,
а дакучае ўсё ж фантом:
любоў з лістотаю апалай
размыта восеньскім дажджом.

Сумёты снежнае завеі —
ссівелай якасці сябры —
упалі ніцма на калені
ля ног заплаканай вярбы.

Мароз вароты адчыняе
і не пытаецца, хто за.
Хлусня парой і ў нас святая
з крышталёнай верай, як сляза.

нарадзіўся 17 лютага 1939 года ў Гродне. Скончыў Гродзенскі медыцынскі інстытут. Працаваў участковым урачом у прынёманскіх вёсках, пасля анкалагам і хірургам у Гродне, хірургам у рыбалавецкім флоце Мурманска. Аўтар кніг паэзіі: «Тутэйшы» (2006), «Прыдарожная вярба» (2008), «Вчэрашніе святыні» (2008), прозы і лірыкі «Ліцвінка» (2015), кнігі роздумаў «Матыў прынёманскіх вятроў» (2016), зборніка «Споведзь эскулапа» (2018). Жыве ў Гродне.

ВІКТАР САЗОНАЎ

Хрыстос прыязмліцца ў Гародні

А час той прабіў і раскрыў нам магілы
Герояў мінулых гадоў!
Народ ачуняў, набіраецца сілы,
Народам становіцца зноў!
У Вечнае Неба глядзіць, нібы грэшнік,
А там па крывавай расе
У латах са срэбра праносіцца вершнік
І крыж Еўфрасінні нясе...

І зноў запалаюць паходні,
І з Неба на нашу Зямлю
Хрыстос прыязмліцца ў Гародні
І скажа: «Жыве Беларусь!!!»

Сустрэнуць яго дзецюкі-касінеры,
Паўстанцы, лясныя браты,
Дзяўчаты у строях, а хлопцы наперад
Становяцца зноў у шыхты!
За Праўду, за Годнасць, за нашую Долю,
З Пагоняй імклівай у шлях,
За нашу Краіну, за вольную Волю,
Са Сцягам Хрыста у руках!

Той дзень надышоў і звяршыў прадказанні
Прарокаў далёкіх часоў!
Прачнуўся народ і убачыў світанне,
Народам становіцца зноў!
Ўзіраюцца ў Неба апошні і першы,
Патрапіць імкнуцца ўсе
На шлях, дзе праносіцца срэбраны вершнік,
Што крыж Еўфрасінні нясе.

І зноў запалаюць паходні,
І з Неба на нашу Зямлю
Хрыстос прыязмліцца ў Гародні
І скажа: «Жыве Беларусь!!!»

Ноч

Ахоўвае месяц начныя двары,
Шапочуцца зоркі, гараць ліхтары,
Самотныя вокны у бездань глядзяць,
І ў парках алеі таемна маўчаць.
Машыны і дрэвы застылі ў журбе.
А вусны нясмела кранаюць цябе...

Ноч на горад кіне цень,
Аддзеліць цемру ад святла,
А заўтра зноў надыдзе дзень,
Ці ўспомнім мы, што ноч была?..

Ты побач са мною у гэтай цішы,
Душа прытулілася тут да душы,
Да самага золку ты зараз не спіш,
На нашу зорку праз цемру глядзіш.
Палонам пяшчоты люляюцца мары,
Злятае самота, і мрояцца чары...

Трапёткі і лёгкі, ледзь чутны уздых
Блукае па вуснах тваіх і маіх,
Іскрыцца слязою, імчыцца у высі,
Дзе нашы пачуцці, як рэкі, зліліся.
У думкі і сэрцы спаўзае пакой,
Нас ноч накрывае чароўнай рукой...

Яшчэ маёй ты не была...

Яшчэ маёй ты не была,
А ўжо каханне клікала,
Шыпшына ружамі цвіла,
А неба зоркі сыпала...
І песні нам спяваў ручай,
І сэрца біла цераз край,
І ноч да нас з нябёс сышла...
Яшчэ маёй ты не была...

Маёй ты не была яшчэ,
Але ж пачуцці рупяцца,
Я чуў, як кроў мая цячэ
І як планеты круцяцца...
І сціхла ноч, спыніўся час,
Увесь сусвет быў дзеля нас...

І месяц засвяціў ярчэй...
Маёй ты не была яшчэ...

Ты не была яшчэ маёй,
Паў руху каб асмеліцца,
Я адчуваў душой сваёй:
Ўсё хутка пераменіцца.
І ты падорыш мне цяпло,
І гэта будзе, ёсць, было...
Імгненне вечнасці з табой...
Ты не была яшчэ маёй...

Там...

У той прасторы, дзе агонь
З сабой нясе крылаты конь
І замак дзе стаіць стары,
У ім патухлі ліхтары
І толькі зніч гарыць...
І звыклых там дарог няма,
Там не свабода, не турма,
Там нават самы доўгі дзень
Ператвараецца у цень,
І час там не ідзе...

Там паўсюль сумневаў след,
І пакутуе паэт,
І мастак сваіх згрызот малюе раны,
Там блукае пілігрым,
Карабель ідзе скрозь дым,
І каханне праплывае акіяны.

Туды нам хочацца ісці,
Каб хоць крыху сябе знайсці,
Убачыць зорны край нябёс
І запытаць таемны лёс,
Куды ён нас занёс.
Каб зазірнуць за далягляд
І назіраць планет парад,
Пакаштаваць таго віна,
Якое зведаў толькі ў снах,
І выпіць ўсё да дна.

Там паўсюль сумневаў след,
І пакуце паэт,
І мастак сваіх згрызот малюе раны,
Там блукае пілігрым,
Карабель ідзе скрозь дым,
І каханне праплывае акіяны.

Дзень

Спявалі песні жаўрукі,
Суніцы пахлі спелыя,
Стаяла ты каля ракі,
Прыгожая, нясмелая...

Я смех твой сціплы адшукаў
Там, дзе чарот шапачацца,
І пакахаў... І не чакаў,
Што гэты дзень закончыцца.

Хіба так лёс накановаў,
Суніцы рэчкаю сплылі...
Нічога вечнага няма
Ні над зямлёй, ні на зямлі,

Зляцелі недзе ў небыццё
І пах, і смех, і жаўрукі...
А ў памяці на ўсё жыццё —
Той дзень... І ты каля ракі...

Ты не прыходзіш мне у сны...

Ты не прыходзіш мне у сны,
Бо маё сэрца схаладнела,
А я хачу цябе прысніць
У стужках бел-чырвона-белых.

Маё жыццё як два твае,
Там смак гарэлкі, пах жанчыны...
Ты не наведвай сны мае,
Туды ісці няма прычыны.

Звіруюць жарсці, і яны
Злятуць, як з моцным ветрам хмары...

Ты не прыходзь у мае сны,
Ты лепш застанься ў маіх марах...

Кампаній гучныя званы
Мне больш не ёсць цікавай з'явай...
Ты не завітай мне у сны,
З'явіся зрэдку лепш наяве.

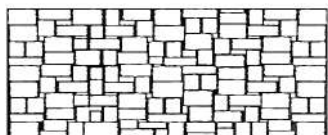
Мінула ўсё і зноў міне...
І з гэтым трэба ўжо змірыцца...
Цябе няма у маім сне...
Відаць, таму мне і не спіцца...

Р. С. Некаторыя з гэтых тэкстаў былі напісаныя адмыслова для музыкальнага гурта «NZ — Narodnia», які створаны сябрамі Гродзенскага абласнога аддзялення Саюза беларускіх пісьменнікаў.

нарадзіўся 18 кастрычніка 1963 года ў мястэчку Гальшаны Ашмянскага раёна. Скончыў Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы (1990). Як журналіст і літаратар друкаваўся ў розных беларускіх і замежных выданнях («Літаратура і мастацтва», «Ніва», «Новы час», «Дзеяслоў» і інш.). Аўтар кніг «Занатоўкі кантрабандыста» (2009), «Сандалі мітрапалітыка» (2012), «Паэзія прозы» (2013) «Суседскія былі» (2015). Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў. Жыве ў Гродне.

АНАТОЛЬ БРУСЕВИЧ

Трэцяя арабеска*

Сонца падымалася ўсё вышэй, распырскваючы вакол сябе гарэзлівыя промні. Вёрткімі зайчыкамі і вавёркамі яны скакалі па бляшаных дахах і падаконнях, падалі на брукаванку — проста пад ногі Апошняму паэту — і тут жа разбягаліся ва ўсе бакі, як быццам бы баяліся старой каменнай студні, што стаяла пасярод пляца.

«Калі ўжо не ўдалося напіцца вады, то і рабіць няма тут чаго, каля гэтай студні, у якую нават сонца зазіраць не хоча», — рашыў Апошні паэт і накіраваўся прэч па адной з гарадскіх вулак. Бяссонная ноч усё ж давала пра сябе знаць: не моцным, але назойлівым, як той камар, болям яна адгукалася ў скронях, паступова сціскаючы іх нябачнымі абцугамі. Ногі з кожным крокам рабіліся цяжэйшымі. «Хоча таго чалавек ці не, але адказваць за свае ўчынкі ён павінен. І не толькі паводле законаў Бога, але і паводле капрызаў цела, — падумаў Апошні паэт. — Адзіная сфера, дзе гэтыя законы не дзейнічаюць, — сфера мастацтва. Зрэшты, мастацтва таксама мае свае законы. Галоўны з іх — закон гармоніі. Пераадольваючы перашкоды, створаныя Богам і цэлам, паэт рухаецца ад цемры да святла і ў адваротны бок — ад святла ў цемру. Цяжка паэту, але ў імя Дэкадансу паэт пераадолее многае. Галоўная ж перашкода — сам паэт. Будзь жа міласцівым і літасцівым да сябе, паэце, калі выклічаш на дуэль сваё змрочнае я!»

— Дык ці бачыў ты аблічча Таго, пра каго гаворыш увесь час? Які ён, Дэкаданс? — пачуўся раптам аднекуль зверху звонкі, быццам срэбны званочак, голас.

Апошні паэт прыпыніўся, узняў голаў і заўважыў тую, каму належала пытанне. Гэта была малая дзяўчынка. З выгляду мела гадоў пяць-шэсць. Па ўскудлачанай залацістай галоўцы было відаць, што яна толькі што прачнулася і адразу ж адчыніла акно свайго пакоя, каб прывітаць сонечных зайчыкаў і вавёрак. А тут пад акном ён, дарослы чалавек з незразумелымі нават для іншых дарослых людзей думкамі, якія так і стараюцца вырвацца на волю, увабраўшыся ў шаты словаў і даспехі голасу.

— Дык ці бачыў ты Яго аблічча? — паўтарыла дзяўчынка. — І не думай, што я не зразумею цябе, — яе ружовы спрасонку тварык зрабіўся раптам не па-дзіцячы сур'ёзным. — Я нават ведаю, як выглядае Смерць, таму зразумею ўсё, што ты скажаш мне. І не спрабуй хавацца за маскай даросласці, як гэта робяць усе вакол. Ты ж, пэўна, ведаеш, хто мае права апранаць маску і навошта Ён гэта робіць?

* Працяг рамана-пропаганды «Пакаранне». Першыя дзве арабескі — у папярэднім нумары альманаха «Новы замак».

— Дэкаданс мае жывое аблічча, хоць многія думваюць інакш. А вось Смерць, пра якую ты згадала, — усяго толькі адна з масак, што прымярае часам бацька ўсіх паэтаў і прарокаў, — загаварыў да дзяўчынкі Апошні паэт, здзіўлены і нават крыху збянтэжаны нечаканасцю размовы і такім юным векам суразмоўцы. — А каб адрозніць маску ад жывога твару, трэба чытаць кнігу, якую напісалі нябёсы. Праўда заўжды на паверхні. Хлусня — глыбока на дне. Дэкаданс падае знакі. Яны стаіліся ў першай белі снегу і апошняй чырвані апалай лістоты. Не забывай, што таму, хто не верыць у знакі, падрыхтаваны цяжкія пакуты, бо Дэкаданс магутны, здольны на адплату. Ніхто не схаваецца ад Яго ні на зямлі, ні на нябёсах. Ён — Той, хто надае думкам форму, а целу — цень, калі пажадае. Яшчэ да таго, як думкі апрануцца ў словы, Дэкаданс удыхне ў іх дух свабоды. Але і свабода бывае рознай. Ёсць свабода, якую славіць розум. Ёсць свабода, якую розум праклінае, бо не можа вытлумачыць. Не варта тлумачыць свабоду. Трэба верыць у яе. І тады вачам адкрыецца шлях, просты, як песня дажджу.

— А я ведаю цябе, — выгукнула дзяўчынка, — ты Апошні паэт! — І ў яе вялікіх смарагдавых вачах раптам успыхнулі вясёлыя агеньчыкі. Яна радасна засмяялася, так, быццам убачыла перад сабой вялізны святочны торт альбо пухнатае кацяня. На тварыку, што яшчэ імгненне таму назад выпраменьваў недзіцячую сур’ёзнасць, адбілася тая анельская наіўнасць, перад якой нават самыя суровыя ваяры робяцца слабымі і бездапаможнымі. — Мама, мамачка! Хадзі хутчэй сюды! Паглядзі, хто ў нас пад акном! — паклікала ўладальніца смарагдавага позірку і срэбранага голасу, на які адазваўся мяккі, крыху салодкі, і такі знаёмы да болю іншы голас — жаночы (Апошні паэт яшчэ раней чуў яго, але калі гэта было і дзе, не мог ніяк згадаць): «Дачушка, зачыні, калі ласка, акно, а то скразняк зараз наробиць нам шкоды — перакуліць што-небудзь. І не трэба замінаць людзям, запыняць іх і бянтэжыць рознымі пытаннямі. Хадзі снедаць!» Дзяўчынка смешна надзьмула вусны, так, як гэта ўмеюць рабіць толькі малыя дзяўчынкі, і яе светлая галоўка схавалася ўнутры пакоя. Потым дзяўчынка зноў выглянула, усміхнулася і памахала Апошняму паэту сваёй белаю, як у фарфаравай лялькі, ручкай. Акно зачынілася.

Затое іншыя вокны ў доме, а таксама ў суседніх дамах пачалі расчыняцца, і адтуль павысоўваліся цікаўныя гаспадыні камяніц — маладыя дзяўчаты з юрлівымі позіркамі, жанчыны сярэдняга веку, з лагоднымі, крыху стомленымі вачыма, а таксама старыя кабеты, у чых зрэнках жыў такі самы юр, што і ў паглядах юных гараджанак. Апошні паэт спачатку разгубіўся ад такой колькасці жаночых позіркаў, што знянацку абрынуліся на яго з усіх бакоў, але тут жа ўзяў сябе ў рукі, бо не да твару мужчыну, тым больш паэту, дэманстраваць чужаніцам выпадковую слабасць. Ён ветліва ўсміхнуўся ўсім (і нікому) і ўжо сабраўся працягваць перарваны шлях (хоць стома не пакідала яго і разумней за ўсё было б прысесці вунь пад тым, напрыклад, разгалістым клёнам, на зграбную каваную лавачку, якая быццам запрашала адпачыць здарожанага вандроўцу), як заўважыў шыльду. На светлай дошчачцы, што вісела на рагу аднаго з будынкаў, чорнай, але ўжо добра выцвілай фарбай было напісана: «Вуліца паэтаў».

«Ногі самі прывялі мяне туды, куды я і мусіў нарэшце прыйсці! — радасна ўсклікнуў у думках Апошні паэт. — Цяпер я змагу падзяліцца Словам з тымі, хто сапраўды варта Слова. Нарэшце я збяру вакол сябе братоў сваіх і прамоўлю тое, што казаў

Вялікі Дэкаданс! І яны павераць мне, бо гэта буду казаць я — Апошні паэт! І скажу ім: браты мае, гэта я збяру вас у апошні дзень, калі вашы вершы стануцца мёртвымі, бо над імі ніхто не заплача. І я ажыўлю іх, калі вы паверыце ў моц і праўду слова майго, што падарыў мне Дэкаданс. Я не парушу абяцання, бо Дэкаданс не парушае абяцання. Калі ж не паверыце, знікнуць усе вашы багацці, а дзеці вашы стануцца сіротамі пры жывых бацьках. І будуць дровамі для Агню. Але вы можаце зрабіць так, каб яны былі вечнымі дрэвамі. Гісторыя ведае такія выпадкі. Мудрыя кнігі, напісаныя небам і пяском, сведчаць гэтую праўду. Згадайце, як паводзілі сябе дзеці сонца і тыя, якія жылі да іх. Яны лічылі хлуснёй знакі Праўды і былі сурова пакараныя. Знакам для вас стануцца два войскі, якія выйдучь насустрач адно аднаму. Першае войска — вашы цялесныя задавальненні, якія вы атрымліваеце ад сваіх жанчын, ад смачнай ежы і пітва, ад сузірання бляску каштоўных камянёў і металаў. Другое войска — духоўныя радасці: радасць ад малітвы, радасць ад прыгожай мелодыі, радасць ад паэзіі. Хто мае вочы, той убачыць, што першае войска значна пераўзыходзіць другое. Але Дэкаданс дорыць іншы зрок, які кажа: «Перамога войска, што выглядае слабым». І так сапраўды станецца. Бо духоўныя радасці — ваяры, якія не баяцца ні жыцця, ні смерці. Цялесныя ж задавальненні баяцца ўсяго, нават уласнага ценю. Зрэшты, яны не ваяры, а ўсяго толькі вялізны натоўп рабоў. Рабы не здольныя да вайны. Але каб убачыць знак, пра які я вам раскажаў, трэба быць цярплівым, праўдзівым, пачкорлівым паэтам, трэба складаць ахвяры ўласным думкам і прасіць у іх прабачэння за немагчымасць своечасова апрануць слова ў строі верша. Найлепшая ахвяра для думкі — сузіранне яе адлюстравання ў лязе ўласнай слязы. Дэкаданс засведчыў, што няма паэзіі, калі паэты любуюцца толькі ўласным адбіткам. Паэзія вакол нас, а ўнутры паэта — пустэля, якую насяляюць чорныя анёлы марных ведаў. Толькі Дэкаданс падтрымлівае раўнавагу паміж чорным і белым, пазнаннем і цнотай, справядлівасцю і здрадай, магутнасцю і слабасцю, мудрасцю і наўнасцю. Калі нехта захоча аспрэчыць словы Апошняга паэта, няхай спачатку задумаецца над словамі, якія Пакора высекла на каменных тварах старадаўніх бостваў. Вось гэтыя словы: «Паэт падпарадкаваў усю сваю сутнасць нябёсам і разам з прарокамі рушыў услед за маланкай. Шлях падаваўся бясконцым, таму многія прарокі трацілі зрок і губляліся ў цемры розных спакус. Так прарокі зрабіліся рабамі матэрыяльнага свету. За бляск срэбра і золата яны пачалі нават забіваць адзін аднога. І калі на даляглядзе заззяла сапраўдная мэта — палац, у якім Творца чакаў паэта і Сваіх прарокаў, — стомленыя дарогай вандроўнікі вырашылі прыспешыць крок. Кожны з іх прагнуў першым дабегчы да палаца. Прарокі, якіх і так засталася вельмі мала, пачалі біцца, штурхацца, ірваць адзежу адзін аднаму. Толькі паэт крочыў той самай спакойнай хадой і не звяртаў на валтузню прарокаў жаднай увагі. І толькі паэта прыняў Творца ў сваім палацы. Кучка абадранцаў, якія некалі былі прарокамі, засталася за брамай». Тыя, якія не вераць у знакі, што пасылае Дэкаданс, яны забіваюць у сабе прарокаў, не маючы на гэта ніякага права. Яны забіваюць нават не сябе, а простых людзей, што з надзеяй чакаюць праўды. Пакарання вартыя такія прарокі. Іх пакараннем будзе пыл, які накрыве ўсе іхнія справы ў гэтым свеце і ў Апошні дзень жыцця. І не будзе ў іх памагатых. Нават чорныя анёлы марных ведаў з агідай адвернуцца ад іх. Агонь праглыне іх пустыя душы. Яны больш не змогуць падаўжаць дзень за кошт ночы і ноч за кошт дня. Яны не ўбачаць, як Творца выводзіць жывое з мёртвага і мёртвае з

жывога. Такім будзе Апошні дзень. У гэты дзень кожны паэт і кожны прарок убачыць усё дабро і зло, якое яны здзейснілі. І кожны з іх захоча, каб паміж ім і паміж яго злачыствамі лягла велізарная прорва. Дэкаданс можа зрабіць гэтую адлегласць і далёкай, і блізкай. Таму Ён і перасцерагае вас ад саміх сябе. Адзінае, Дэкаданс не спачувае рабам. Запомніце гэта. Калі словы мае не ўпадуць на камяні думак, а засеюць раллю сэрцаў, вы пойдзеце следам за мной. І тады Дэкаданс умілуе вас і прабачыць вам вашы грахі, бо Дэкаданс — Той, Які прабачае. Бо Дэкаданс — адно з абліччаў Творцы. Скажыце самі сабе: «Падпарадкоўвайся таму, чыё імя Дэкаданс, як і Яго Пасланцу — Апошняму паэту!» Калі ж ваша Я не захоча вас чуць і слухаць, то гэта азначае адно: яно поўніцца змрокам, цемрай зор, якія згарэлі мільёны стагоддзяў назад. Дэкаданс не любіць няверных. Няверныя паэты забыліся, што свет сатканы з цудаў. Яны перасталі маліцца. Але ж толькі малітва ажыўляе слова, надае рух сонцу, фарбуе лістоту дрэва, а чалавека робіць падобным да Творцы. Маліцеся да Маці, бо яна перамагла Смерць. Маліцеся да Сястры, бо яна перамагла Спакусу. Маліцеся да Жонкі, бо яна не захацела перамогі. Маліцеся да Дачкі, бо яна — першае і апошняе ўвасабленне Перамогі. Маліцеся да ЖАНЧЫНЫ. Маліцеся да яе цноты і самаахвярнасці. Яна — ваша радзіма і воля, грэх і збавенне. Яна — цэнтр сусвету. І тады яна таксама будзе маліцца за вас, верныя паэты! Гэта да жанчыны прылятаюць анёлы і кажуць: «Радуйся, ласкі поўная! Пан з табой!» Гэта жанчына размаўляе з людзьмі, калі тыя яшчэ ляжаць у калысцы! Слова — ад яе. Рух — ад яе. Моц — ад яе. Маўчанне і слабасць — падарунак няверным, плата за пагарду цудам і малітвай. Цяпер вы ведаеце праўду, аднак гэтага мала. Ведаць — гэта не значыць уратавацца. Многія ведаюць, што трэба рабіць, але не робяць. Вядома, сярод знаўцаў праўды ёсць тыя, хто спраўна вяртае даўгі, аднак шмат і тых, якія не збіраюцца нічога нікому вяртаць. Ёсць тыя, што кажуць: «Гэта вось праўда, а гэта — хлусня», хоць насамрэч перад імі толькі праўда альбо толькі хлусня. Дэкаданс пакарае вас, інтэрпрэтатары чысціні і беззаганнасці, адвакаты мярзотных насельнікаў пякельнай даліны! Ніколі Творца не адкрые таямніцу мудрасці і любові людзям, якія прагнуць падзяліць неба на Бога і аблокi. Дэкаданс кажа нам: «Няма ў свеце жаднай іерархіі. Нельга ўзвысіцца над іншымі. Вышыня і глыбіня — пасткі, падрыхтаваныя для найўных дурняў, якія ўсвадомілі сябе мудрацамі. Каб не патрапіць у пастку, трэба слухаць сэрца і размаўляць, пакідаючы словы на мяжы матэрыяльнага і нябачнага свету». Гэтак нараджаецца верш. Калі верш адыходзіць у цень Творцы, паэт здымае маску прарока і горка плача над зернем, кінутым у пясок уласных амбіцый...»

Віхор думак, які знянацку закруціўся, завярцеўся вакол Апошняга паэта і, здавалася, вось-вось адарве яго ад зямлі, каб панесці насустрач братам, засмяглым без гаючага, жывога Слова, раптам прыціх. На прыгожай, выкаванай рукой сапраўднага майстра лавачцы, на той самай, што хвіліну назад запрашала ў цень старога клёна, віднелася згорбленая чалавечая постаць, захутаная ў шырокі шэры плашч. З-пад вялікага капюшона, які закрываў амаль увесь твар (таму нельга было пазнаць, хто гэта — малады хлопец альбо дзяўчына), даносіліся горкія ўсхліпванні: чалавек у плашчы плакаў. Буйныя, як пацеркі, слёзы каціліся па шчоках, падалі на брук і нават не паспявалі адразу высыхаць, не зважаючы на ўвішнасць сонца. «І як я яго раней не заўважыў? — здзівіўся Апошні паэт, які вырашыў, што постаць, загорнутая ў плашч, належыць усё ж не дзяўчыне, а хлопцу, і, хутчэй за ўсё, такому ж, як і ён, вандроў-

наму паэту, — невядома, праўда, што магло здарыцца, каб хлопец заліваўся такімі краплістымі слязьмі, але, так ці інакш, трэба супакоіць гаротніка».

Апошні паэт прысеў побач каля заплаканага вандроўніка і звярнуўся да яго з такімі словамі: «Не плач, паэце. Не плач, браце. Да мяне часам таксама прыходзіць Роспач. Калі Роспач прыходзіла ПЕРШЫ раз, яе каменны твар адначасна выпраменьваў і жорсткасць, і абыякавасць. Нават калі Роспач адышла, за вокнамі цэлы тыдзень стаяла глухая ноч. Толькі на сёмыя содні на правай сцяне майго Маўклівага Сусвету зазьяла сонца ў постаці гіганцкай медузы. У той самы момант на супрацьлеглай, левай сцяне перакрываваўся цені трох пытанняў, якія я мусіў неўзабаве задаць Маці, Сястры і Сябру. У Маці я спытаў, навошта нарадзіла мяне. У Сястры спытаў, ці можа быць маёй каханкай. У Сябра спытаў, ці адменіць мне памерлага бацьку. Толькі Сябра адказаў правільна, бо шукаў замест сэнсу нонсэнс. Сонца высахла, Сусвет ізноў агарнула ноч, а да мяне вярнулася Роспач з каменным, жорсткім і абыякавым тварам. Гэта быў яе ДРУГІ прыход.

Другім разам Роспач паведаміла, што яе шлях пачынаўся з пустэльні. Мёртвы Акіян быў Амегай. З той пары, як Роспач пакінула за сабой першыя адбіткі слядоў, Сусвет змяніў сто адзінаццаць абліччаў, таму нельга было згадаць яго самую дасканалую маску. Толькі Нуль, які стаўся німбама і зазьяў над галавой Роспачы мноствам варыяцый шэрасці, па-ранейшаму нагадваў пра існаванне Альфы.

ТРЭЦІ прыход Роспачы быў гэтакім ж нечаканым. Я пісаў верш, а можа і ліст, і бачыў, як за чорнымі кратамі радкоў каналі Каханне і Вера. Надзея зрабілася вольным матыльком, і яго паклікаў Агонь. Я пісаў верш, не, хутчэй за ўсё ліст: “Каханая, мне было страшна, але я абняў цябе — і твой подых стаўся маім, страх развееўся і знік, як знікае туман у промнях сонца”. Тры рытуальныя колы, кожнае з якіх складзенае з пяці срэбнікаў і аднаго крыжыка, ляглі на нашы душы і думкі. Шэсць. Шэсць. Шэсць. Я пісаў ліст: “Любая, я піў нектар тваіх пацалункаў, не здольны спатоліць смагу. Я верыў, што гэтыя вусны належаць толькі мне”. Калі гадзіннік прабіў свой апошні, дванаццаты раз, Роспач знікла, але з’явіўся Ён. Яго крылы былі цямнейшыя за неба, што агарнула мяне і жанчыну, якой я пісаў той ліст. Шлюбны вэлюм каханай афарбаваўся ў колер ночы. Я пісаў ліст: “Даруй мне, любая, я не змог падкупіць Юду”. Ці дойдзе мой ліст на той свет? Ці прачытае словы мае Роспач мая? — думаў тады я.

З ЧАЦВЁРТЫМ прыходам Роспачы я ўбачыў, як да скалы прыкавалі карабель і скала пацягнула яго за сабой у няное падарожжа па бяскрайніх прасторах цнатлівай рэчаіснасці. Сотні выспаў, якія сляпілі вочы празмернай дасканаласцю, трапляліся на іх шляху. Каля выспы Паэтаў карабель патануў, а скала развалілася на тысячы дробных аскепкаў. Гэтай трагедыі на выспе ніхто не заўважыў, бо кожны паэт быў заняты сваімі ўласнымі, вельмі важнымі справамі: нехта корпаўся ў вялізнай кучы смецця, шукаючы ці то філасофскі камень, ці то ўласны цень, які знік невядома куды; некалькі паэтаў, асядлаўшы ржавыя рыдлёўкі, гойсалі вакол сметніка, думаючы, што вось-вось адарвуцца ад зямлі і ўзнясуцца пад аблок; іншыя, уздымаючы сцяну пылу, цягалі сухое ламачча і сажанцы, у якіх чамусьці адсутнічала карэнне, — яны марылі пасадзіць сад, каб не бачыць смуроднай кучы. “Нешта па-за выспай памерла”, — ледзь чутна выгукнула адна паэтка, але яе словы напаткаў лёс карабля і скалы.

ПЯТЫ прыход Роспачы спадзвіг мяне на вандроўку. І я пайшоў. Нават не пайшоў, а пабег, уцякаючы ад вачэй маёй Роспачы. Спачатку я крочыў мёртвай пустэльніай

пачуццяў. Пад маімі нагамі спаў гарачы пясок натхнення, варушыліся чорныя камяні думак. Я ішоў басанож і нават не ведаў, ці скончыцца калі мой шлях. Толькі дзякуючы Роспачы я зразумеў, што на пачатку было не Слова. На пачатку было Маўчанне. Маўчанне сталася Небам і Богам. Я не адчуваў Маўчання, але ведаў, што яно — паўсюль. Яно і Сонца, якое рабіла невыносным мой шлях, і Месяц, што баяўся паказаць сапраўднае аблічча, і Зоркі, якія здзекліва смяяліся мне ў твар. Гэтак я крочыў, не пакідаючы ні ценю, ні слядоў. Мой зрок настолькі прызвычаіўся да колеру Маўчання, што я не заўважыў, як пустэльна змянілася стэпам, як стэп напоўніўся кветкамі, кустамі, дрэвамі і ўрэшце зрабіўся лесам. “Qvo vadis?” — запыталася Слова. “Vae victis!” — адказаў я, бо так навучыла мяне Роспач.

Калі Роспач з’явілася ў ШОСТЫ раз, яе вусны прамовілі наступнае: “Любоў, надзея, вера — тры дохлыя кіты, на якіх ужо нічога даўно не трымаецца. Паэзія, музыка, жывапіс... Каму яны патрэбныя? Прыгожыя абгорткі з-пад цукерак горкай рэчаіснасці збіраюць толькі дзеці і дзівакі. Свабода, роўнасць, братэрства. Яны выклікаюць плыткі смех і глыбокі сум. Падобны сум працінае наскрозь, калі прачынаешся сярод ночы і ўсведамляеш дзікую пустэчу, імя якой — Рэальнасць. Сяброўства. Рана ці позна і яно блякне, як блякнуць твары на старых фотаздымках. Каханне. Гэтая гнілушка свеціцца толькі ў цемры. Зямля развалілася на часткі, бо аблезлыя, сляпыя ліхтары задушылі яе сваімі магутнымі каранямі”. Ад гэтых словаў Роспачы я неўзабаве прачнуўся і заўважыў, што сплю. У сне Роспач наведала мяне СЁМЫ раз. Яна хацела, каб я збудаваў храм, дзе змогуць маліцца ўладальнікі розуму. І я пачаў будаўніцтва. Аднак сон мой не быў вечным, таму кожнай раніцай праца перапынялася. А потым я ўвогуле страціў сон. На руінах спыненай будоўлі выраслі дрэвы. Праз цэлую вясну і ўсё лета маўклівыя іх постаці былі падобныя да прывідаў, якіх напалохаў першы промень сонца. Толькі глухой восенню, калі зніклі ўсе колеры і нават іх адценні, а хмары, глянуўшы ў люстэрка зямлі, не ўбачылі ні Зямлі, ні Неба, жыхары руін ажывіліся, зашапталі, заразмаўлялі, заенчылі на мове спыненай будоўлі. Разам з голымі, абшарпанымі дрэвамі крычалі зоркі і змрокам сваім асвятлялі шлях праклятых паэтаў і зрынутых анёлаў, якія пешшу вярталіся на радзіму, каб дапамагчы мне аднавіць аднойчы спыненую будоўлю.

Потым быў ВОСЬМЫ прыход Роспачы. Яна мне ўжо добра надакучыла, і я асмеліўся заявіць, што веру ў сябе. “Веру ў сябе! — пачаў крычаць я. — Веру ва ўсёмагутнага творцу недасканалых сусветаў, які памёр і трапіў у чысцец — вар’янтю, дзе змрок праглынае і адрыгвае назад канапкі шпітальных ложкаў!” Роспач ледзь прыкметна ўсміхнулася, і перад маімі вачыма сталі праплываць думкі. Гэта быў жахлівы сурагат маіх уласных жаданняў і мрояў маёй Роспачы. Я бачыў ложкакі. Я і цяпер бачу тыя ложкакі. На гэтых ложках адпачываюць мае былыя, цяперашнія і будучыя жонкі і каханкі. Мяне кладуць побач з дзяўчынай, якая ніколі не жыла ні ў маім мінулым часе, ні ў маёй будучыні. Яна — мая Вечнасць, мая Абсалютная Ісціна. Я хачу яе, але ж ці можна кахацца з Вечнасцю, спаць з Абсалютнай Ісцінай? Можна! І вось з туга нацягнутай цецівы маёй жарсці зрываецца страла Амура, прабівае дзявочую плёўку, фарбуе чырванню белы сцяг прасціны, спускашае мяне да самага апошняга электрона, семем жывым нападуняе дрыжачую і шчаслівую жанчыну. Мы паміраем і трапляем за нашу пажадлівасць на трэці паверх пекла. Тут, на трэцім паверсе, сабраўся самы квет грамадства — паэты, мастакі, музыканты, філосафы. Усе яны ветліва ўсміхаюц-

ца, запрашаюць у кампанію, але крыў Божа адварнуцца ад іх хоць на адну тысячную долю секунды і заплюшчыць вочы — тысячы іх рук увап’юцца ў тваё духоўнае цела (бо іншага на гэтым свеце няма), разарвуць яго, расцягнуць на тысячы кавалкаў, і нядаўна мілыя творцы будуць раз’юшана смактаць, піць нагбом ультрафіялетавую кроў. Я і мая каханая заплюшчваем вочы, адварочваемся ад знямелых, здзіўленых ценяў і, абняўшыся, зліваемся ў доўгім-доўгім пацалунку. Нарэшце, расшарпаныя на тысячы кавалкаў, мы трапляем на самае дно пекла, дзе д’яблы нанова лепяць нас па вобразу і падабенству свайму. Атрымаўшы новыя целы, на старым, іржавым ліфце, які гойдаецца ў розныя бакі і ў кожнае імгненне гатовы абарвацца, мы падымаемся на дзясяты паверх неба. Потым папяровымі сходамі крочым на воблакі, з якіх анёлы сінімі вуснамі прамаўляюць да людзей словы любові. Толькі людзі нічога не чуюць — усё заглушае музыка смерці і рыпенне ліфта, які ад’язджае назад у пекла. Каля Самага Галоўнага Анёла, які маўчаў, бо разумее, што маўчанне — золата, стаяла вялікая срэбная міса, поўная манет усіх існуючых і неіснуючых дзяржаў. Сінімі вуснамі Самы Галоўны Анёл просіць нас выцягнуць наўгад па манеце. Я выцягваю дукат з пацямнелай выявай даўно памерлай каралевы, а каханка мая — бліскучую манету неіснуючай дзяржавы. “Я не кахаю больш цябе, ды і ніколі не кахала”, — кажа неўзабаве мая спадарожніца. “Каго ж ты кахала?” — пытаюся. “Яго!” — і дзяўчына паказвае залатую выяву невядомага мужчыны на манеце. Раптам уверсе з’яўляецца трыкутнік, які на вачах ператвараецца ў вялізную піраміду. Піраміда з неверагоднай хуткасцю мяняе колеры — мільёны колераў за адну мільённую долю секунды — а потым, прыняўшы аблічча гіганцкай похвы, усмоктвае нас па чарзе. Я нараджаюся і больш не веру ў сябе. Затое знікае Роспач. Так, яна знікла. Праўда, не назаўсёды. Яна яшчэ не раз вярталася, але я рабіў выгляд, што не заўважаю Роспач. Яна і зараз, Роспач мая, побач. Але мой позірк, мае думкі, маё сэрца скіраваны ў іншы бок — светлы змрок, адкуль выйшлі Жыццё і Смерць. Так, яны тут. Глядзі, паэце, глядзі, браце!»

Увесь гэты час, пакуль Апошні паэт прамаўляў словы спагады, адрасаваныя гаротніку, захутанаму ў шырокі дарожны плашч, з-пад капюшона незнаёмца не пераставалі скочвацца на брук светлыя гарошыны слёз, аднак усхліпваць ён перастаў — моўчкі слухаў свайго выпадковага (ці невыпадковага?) сучасальніка. На апошнім слове вандроўнік перастаў плакаць і адным рэзкім рухам адкінуў назад свой капюшон. Тое, што ўбачыў праз імгненне Апошні паэт, не тое каб напалохала яго (ён даўно перастаў баяцца таго, ад чаго адварочваўся розум, ведаючы: выклікаць пачуццё жаху мусіць толькі тое, ад чаго адварочваецца сэрца). Хутчэй здзівіла: проста ў твар пазіраў ён сам — але малады, у тым веку, калі яшчэ пачыналася яго доўгая вандроўка.

— Дзякуй, табе, добры дружа, за словы спагады, — прамовіў юнак. — Дзіўна, але мне здаецца, што мы знаёмыя, што недзе сустракаліся, хоць і ведаю, што гэта не так...

— Паміж пачуццём і розумам, як паміж Жыццём і Смерцю, пралягае глыбокая цясніна, — мовіў у адказ Апошні паэт, — пераадолець якую можна рознымі шляхамі. Анёлы і паэты, акрыленыя любоўю, пераадольваюць яе паветраным шляхам. Філосафы і прарокі, закутыя ў ярмо самападману і самалюбавання, спрабуюць са сваіх ланцугоў збудаваць мост. Марная, канешне, іх справа. Большасць жа спускаецца на дно цясніны, а затым спрабуе ўскараскацца наверх па вострых скалах. Іх справа так-

сама збольшага марная. Але раскажы лепей, добры дружа, што сталася прычынай твайго гора?

Малады паэт (а гэта, несумненна, быў паэт) перастаў плакаць. Апошняя сляза выкацілася з правага вока, але тут жа высахла ад пацалунку аднаго з сонечных зайчыкаў: тыя не пераставалі гойсаць па дахах камяніц, шыбах і гладкай, як люстэрка, брукаванцы. Ён уважліва паглядзеў у вочы Апошняму паэту (ад такога пільнага позірку таму зрабілася зноў неяк не па сабе) і пачаў свой аповед.

— Ведаеш, — голас юнака зрабіўся раптам неверагодна спакойным, хоць яшчэ імгненне таму дрыжэў, быццам апошні восеньскі лісток, працяты паўночным ветрам, — ніколі не трэба роўна дзяліць віно і хлеб паміж Жыццём і Смерцю. Няхай болей п'янее Жыццё. Затое цверазейшай будзе выглядаць Смерць. Я так і зрабіў. І вось Жыццё маё падае пад стол, засынае мёртвым сном. Яго хлеб выпадае з непрытомных рук і коціцца чэрствай поўняй за небасхіл другасных каштоўнасцей. Смяецца Смерць, моцна сціскае хлеб-сонца, кліча на пачастунак шэрых, пустых людзей. Ідуць галодныя, кормяцца маім хлебам з рук Смерці. А я не ведаю, што рабіць — будзіць п'янае Жыццё ці сачыць за змрочным балем, танным бляскам цёмных зорак, якія крывымі промнямі асвятляюць гэтую незразумелую гульню. Заплюшчваю вочы і бачу вёску — забыты адбітак чорнага квадрата. Пытанні тонучь, калі хочацца змірыцца з тым, з чым нельга пагаджацца. Тонучь пытанні ўнутры саміх сябе. Ніхто не заплача над мёртвымі пытаннямі. Толькі восень. Толькі Жыццё, калі працнецца. Толькі дом, празрысты і светлы, сатканы з дзіцячых успамінаў. Моўкнуць у сэрцы песні. Усе да адной. Парваліся струны ліры. Усе да адной. Цемра агарнула нябёсы. Вось-вось пачнецца дождж. Ці пачую яго крокі? Гэта ж крокі Самога Творцы. Плачу. Гляджу ў сваё адлюстраванне і бачу свой апошні дзень — дзень, калі цені маіх кніг адплывуць у восеньскія туманы, мае старыя вершы спадуць у вадаспад лістападу, згубяцца паміж берагамі граху і даравання. Так скончыцца свет, так ворагі стануцца сябрамі, а сябры — сімваламі надзённасці, слядамі на брудным снезе. І дзень, і ноч, і раніца, і вечар — усё абрынецца, як разуменне абсалютных ісцін. Нішто не ўратуе іх. Нават паэзія. Нават крышталёны сум матчынай калыханкі не ўратуе. Ляжыць на падлозе Жыццё. П'янае. Задыхаецца. Сніць сонца. Пасміхаецца Смерць. Іранічна пасміхаецца. Вось ён, Дэкаданс — жоўты дом сярод старога саду, халоднае, нізкае неба, сіняя плёнка лёду на цьмяных шыбах, п'янае Жыццё, цвярозая Смерць і я сам-насам з усім гэтым бездапаможным светам, у якім ні геніяльных паэтаў, ні легкадумных паэтак больш няма. З кім цяпер адзначаць дні нараджэння? З кім разбіваць на сотні аскепкаў шклянныя, выцвілыя вочы свабоды? З кім прайсці шлях ад бацькоўскага парога да райскай альбо пякельнай брамы? Свет разваліўся на часткі. Як рака распадаецца на мноства прытокаў. Як старажытны Стыкс. Як маладая Лета. А можа, гэта я — рака? Так, гэта Я! Я — лістапад, холад, восень, каханне, малітва, верш, хлеб і віно, падзеленае паміж Жыццём і Смерцю. Я — дом, першая вясновая кветка, пахілены крыж на разбураных кладах. Няма мне шчасця! Мае ідэалы разбіліся аб рыфы аблокаў і чакаюць за небакраем адгалоскі ўласных енкаў, чакаюць салодкае рэха жаночых стогнаў, чакаюць на апошняе прышэсце пустазвоннай славы. Расплюшчваю вочы і бачу дарогу. Па-над дарогай кружляюць вароны, абапал яе будуюцца гарады, пахне восенню, здзічэлымі садамі, страчанай радзімай, чужой мовай, грамнічнымі свечкамі. Што за гарады будуецца, чужынцы? Маўчаць на сваёй

чужынскай мове чужынцы. Але і так ведаю — будуюць Садом і Гамору. Будуюць ужо шосты дзень. А потым прыйдзе зіма. Адразу пасля Дзядоў. Заспявае зіма сумныя рамансы пра тое, што Жыццё ніколі не прачнецца, што Смерць — яе названая сястра, таму ні на самым дне пекла, ні на самай вяршыні неба не закончыцца падарожжа агіды і трывогі. Мой позірк блукае, сочыць за хлебам, што выпаў з мёртвых рук Жыцця і коціцца, расцярушваецца на сотні, тысячы, мільёны крошак-сусветаў. Цвярозая Смерць нешта мармыча пад нос — нейкі праклён, ці, можа, малітву. Да каго моліцца Смерць? Да Бога? Да Чалавека? Да недапітай пляшкі? Дапівай маё віно, Смерць! Люблю цябе, п'яную! Мы напішам новыя вершы пра бітву бледных трупаў і чорных анёлаў, пра выкраданне Еўропы, пра вар'яцтва Азіі, пра тое, што гэты свет, нібы камень на шыі, цягне ў змрок віроў белай ракі Мастацтва. Усё скончыцца! Нап'ецца Смерць. Нап'ецца віна майго. І будзе танцаваць...

Юнак гэтак жа раптоўна змоўк, як і пачаў перад тым гаварыць. З яго вачэй, светлакарычных з дамешкам зялёнага колеру, зноў пакаціліся слёзы.

— Не плач, паэце, не плач, браце, — прамовіў Апошні паэт, па-бацькоўску прытуліўшы да сябе хударлявую постаць юнака. — Адварніся ад Роспачы, бо праз яе прыходзіць пазнанне бачных і нябачных абсягаў сусвету. Паэту не трэба ўмець пазнаваць свет. Паэту не трэба ўмець адрозніваць вялікае ад малога і глыбокае ад плыткага. Дастаткова будзе адрозніць чалавека ад Бога. На гэтым акурат палягае моц мастацтва — не зблытаць Боскае і людскае. Не плач, паэце... Ты не самотны. З табой — твая святая сям'я. З табой — цемра кахання і святло любові першых і апошніх людзей. З табой — смак забароненых пытанняў і горыч нечаканых адказаў. З табой — тысячы дзён, гарадоў, пустэльнаў, акіянаў, выпрабаванняў. Ты не самотны. Ты маеш белую кнігу, якую напісалі завеі юнацтва. Ты маеш жоўтую кнігу, якую напісалі сухавеі свабоды. Ты маеш сінюю кнігу неба, якую пішаш разам з Творцам. Ты не самотны. Дэкаданс з табой. Ён заўсёды побач. Ён — твая ежа, твой хлеб штодзённы, тваё віно з салодкім прысмакам забытых мрояў. Ты не самотны. З табой праўда — шлях, які распачаў не ты і не ты скончыш. Ты не самотны, бо маеш дом, маеш радзіму, маеш незлічонае багацце — золата зор і срэбра дажджоў. Усё гэта тваё! Не плач, паэце. Бо разам з табой будуць плакаць жанчыны, якія глядзяць зараз на нас праз расчыненыя вокны, будуць плакаць дзеці, будуць плакаць старыя людзі. Соль іхніх слёз абцяжарыць твой шлях. І ты тады не паспееш за сваімі братамі, якія крочаць за далягляд слова. Не плач, цярпі, бо толькі цярплівых любіць Дэкаданс. Толькі цярплівыя дойдуць да высокай гары, якая не мае назвы. З яе вяршыні можна будзе ўбачыць, дзе пачынаюцца безыменныя рэкі і куды яны ўпадаюць. Можна будзе ўбачыць, як падае дождж, і быць не пад дажджом, а над дажджом. Але найвялікшым чудам стане той момант, калі высокая гара, безыменныя рэкі і нават дождж атрымаюць імёны. Атрымаюць з тваіх вуснаў. Як атрымліваюць імёны дзеці з вуснаў бацькоў сваіх. Радуйся, паэце! Вядома, не ўсе паэты атрымаюць магчымасць даць імёны рэкам і дажджам, бо не ўсе дойдуць да краю, за якім спіць чорная прорва Смерці, загорнутая ў агонь пекла. Многія загінуць па дарозе. Так, яны загінуць. Але не будуць мёртвымі. Смерць крыецца ў чорнай, камяністай прорве. Не аступіся, паэце! Калі ж будзеш вяртацца назад і сустрэнеш братоў — слабейшых паэтаў, якія заблукалі, збочылі з прамога шляху, не забудзь суцешыць іх, не забудзь расказаць пра безыменныя рэкі і дажджы, якія цярпліва чакаюць сваіх бацькоў. Не забудзь пахаваць

таго, хто загінуў, але не памёр. Пахавай яго ў словы сваім — яно глыбокае, месца ў ім хопіць нават табе. Калі будзеш вяртацца назад, вяртайся з чыстым сэрцам — цябе чакае радзіма. Цябе чакае дом. Цябе чакаюць цемра кахання і святло любові, смак забароненых пытанняў і горыч нечаканых адказаў, чарговыя дні, гарады, пустэльні, акіяны, выпрабаванні. Не плач, паэце. Не плач, браце. Ты — самы шчаслівы чалавек на свеце! Вер у гэта. І Дэкаданс абярэ цябе, зробіць сваім пасланнікам і прарокам, навучыць пісаць вечныя вершы і чытаць патаемныя знакі.

— Хто ты, добры дружа? Назаві мне імя сваё, каб я змог пры нагодзе апавесці пра нашу сустрэчу іншым паэтам альбо нават выпадковым спадарожнікам, — звярнуўся юнак да Апошняга паэта, змахваючы рукавом плашча слязіну, што выкацілася з яго левага вока. — І чаму твой твар мне такі знаёмы?

— Гэта Апошні паэт! Ты мог бачыць яго ў сваіх снах. Я, напрыклад, у сваім сне якраз яго і бачыла, таму ведаю, што ён — гэта ён! — зазвінеў раптам знаёмы срэбназвонны дзіцячы галасок: невядома адкуль узнікла постаць той самай дзяўчынкі, што яшчэ нядаўна выглядала з акна свайго пакоя, каб збянтэжыць дарослага чалавека сваімі недзіцячымі пытаннямі. Праўда, цяпер яе залацістыя валасы былі акуратна заплеченыя ў касу, аздобленую чырвонай, як агонь, стужкай і бронзавай заколкай у выглядзе матылька.

«Надзея зрабілася вольным матыльком, і яго паклікаў Агонь, — згадаў уласныя словы Апошні паэт, пазіраючы на гэтага мілага малога анёлка адначасова і з пашчотай, і са скрухай. — Нашы дзеці, якія ходзяць простым шляхам — шляхам маланкі, нам не належаць».

— Апошні паэт? — шчыра здзівіўся хлопец. — Апошні? Чаму? Хіба няма іншых, маладзейшых? Азірніся вакол — нават тут, у гэтым горадзе, ёсць цэлая вуліца паэтаў!

— Я пакуль што не сустрэў ніводнага, апроч цябе, добры дружа, — спакойна мовіў на тое Апошні паэт. — Рэдка такое здараецца, каб слова каштавала столькі ж, колькі каштуе ісціна.

— Але я больш не паэт! — з горыччу выгукнуў юнак. — І я распавёў табе, чаму не магу называцца паэтам!

— Я пачуў зусім іншую гісторыю. І я бачу перад сабой паэта.

— І я бачу перад сабой ПАЭТА, — звонка адазвалася дзяўчынка, пільна ўглядаючыся сваімі бяздоннымі смарагдавымі вачыма ў твары мужчын. У нейкі момант кожнаму з іх падалося, што позірк маленькай феі не затрымліваўся, але праходзіў проста скрозь іх, быццам былі яны не жывымі людзьмі, з крыві і плоці, а толькі духамі ці прывідамі.

Першым аглянуўся малады творца. Следам павярнуў голаў і Апошні паэт. Проста за іх спінамі ўзвышалася яшчэ адна постаць. Гэта была прыгожая маладая жанчына з крыху сумнымі шэра-блакітнымі вачыма. Сабраныя ўверсе густыя жытнёвыя валасы адкрывалі шляхетна-высокія прамыя лоб. Бледная скура выдавала ў ёй схільнасць да затворніцтва, ці, прынамсі, сведчыла аб тым, што імавернай пустэльніцы крыху нездаровіцца. Стройную фігуру абцякала шаўковая туніка колерам у тон вачэй незнаёмкі. Бліжэй да залацістага паяска, які далікатна абдымаў стан прыгажуні, хвалі тунікі злёгка мянялі свой кірунак, падкрэсліваючы ледзь заўважную акругласць жывата: жанчына была цяжарная.

— Мама, мамачка! — зашчабытала дзяўчынка. — Давай запросім да нас у гасці гэтых вандроўнікаў! Паглядзі: адзін з іх проста валіцца з ног ад стомы і бяссоння, а другі ўвесь час плача. Няўжо мы пакінем іх тут, на гэтай лаўцы? Магчыма, у паэтаў няма свайго дома альбо яны ўзненавідзелі ўласны дом, а іхні дом узненавідзеў іх. А наш дом ім напэўна спадабаецца. Давай запросім іх, мамачка!

Жанчына лагодна ўсміхнулася і ўжо збіралася нешта сказаць, як малады паэт раптам ускочыў з лаўкі, ды так рэзка, быццам яго ўгрыз камар з вядомай прыпавесці. Адным узмахам рукі ён насунуў на твар капюшон і, буркнуўшы нешта няўцямнае, пашыбаваў прэч. Праз хвіліну доўгія крысы яго шэрага дарожнага плашча зліліся з такімі ж шэрымі будынкамі ў самым канцы вуліцы паэтаў. Падняўся з лаўкі і другі падарожны.

— Дзякуй, мілыя спадарыні, за прыемнасць адпачыць у засені вашых добрых сэрцаў і думак, але і мне час збірацца: мушу засцерагчы аднаго вандроўнага творцу ад пакручастых шляхоў, — звярнуўся Апошні паэт да дзяўчынкі і яе цяжарнай маці, схіліўшы галаву ў глыбокай пашане перад ТРЫМА СТЫХІЯМІ. Праз імгненне і ён роўным крокам пакідаў вуліцу паэтаў, абапал якой выстраіліся роўныя шыхты дамоў. З насунутымі на самыя вокны бляшанымі і чарапічнымі шаломамі дахаў, камяніцы нагадвалі грозных ваяроў, гатовых кінуцца на кожнага чужынца. Такім чужаком пачуваўся цяпер Апошні паэт, таму прыспешыў хаду. Дзясяткі жаночых драпежных позіркаў-стрэлаў упіліся ў яго шырокую спіну і, здавалася, праціналі навывілет, пакідаючы на сэрцы глыбокія рубцы самоты і трывогі.

Затое гаспадыня неба не пераставала адорваць усіх без вынятку сваёй нязменна светлай усмешкай, шчодрымі жменьмі рассыпаючы налева і направа бурштын прамення, які тут жа ажываў і вясёлымі сонечнымі зайчыкамі ды вавёркамі бег насустрэч свету. Свет па-ранейшаму глядзеўся ў адбітак паэзіі і поўніўся жыццём.

нарадзіўся 28 верасня 1977 года ў Гродне. У 1999 годзе скончыў Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, пасля — магістратуру (2000) і аспірантуру (2003) пры кафедры польскай філалогіі згаданага ўніверсітэта. Абараніў кандыдацкую дысертацыю па творчасці Адама Міцкевіча (2004), прысвоена вучонае званне дацэнта (2007). Аўтар кніг паэзіі «Дуэль» (1992), «Падаю ў неба» (2006), «Апошні дзень» (2013), літаратуразнаўчай працы «Фактары беларускай культуры ў творчасці Адама Міцкевіча» (2008). Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў. Жыве і працуе ў Гродне.

ВІКТАР ВАРАНЕЦ

Ліза

Дзверы бясшумна расчыніліся, і ў залу, смешна перабіраючы кароткімі ножкамі, увайшоў невысокі плотны мужчына, чыё імя ведаў кожны жыхар Еўропы, — Напалеон Банапарт, імператар Францыі. Прысутныя пачціва схілілі галовы, цярдпліва стоячы ўжо амаль паўгадзіны каля вялікага круглага стала.

— Добры дзень, гаспада, — прывітаўся імператар.

Напалеон уважліва паглядзеў на кожнага з прысутных. Гэта былі лепшыя з лепшых афіцэраў непераможнай французскай арміі, людзі, абавязаныя ўсім свайму імператару. Даву, Нэй, Мюрат, Удзіна — імёны палкаводцаў, перад якімі дрыжаць арміі Еўропы. І зрабіў іх такімі ён, Напалеон.

Банапарт падышоў бліжэй да стала, на якім ляжала вялікая карта.

— Гаспада, нас з вамі чакае новая вайна. Бог мне сведка: я з усіх сіл імкнуўся пазбегнуць яе, але рускі цар Аляксандр гэтага не ацаніў. Ён цынiчна мяне падмануў. Ён не падтрымаў кантынентальную блакаду Англіі, хаця і абяцаў, ён нахабна патрабуе вывесці маё войска з Германіі, хаця гэта не яго землі. Яму ўвогуле, бачыце, не падабаецца наша еўрапейская палітыка. Што ж, час расставіць кропкі і загнаць рускага мядзведзя ў ягоны бярог.

Напалеон схіліўся над картай.

— Наша дыспазіцыя, гаспада! 12 чэрвеня пяхотныя дывізіі Марана, Даву і кавалерыя Мюрата перапраўляюцца праз Нёман і наступаюць на Коўна. За імі крочыць мая гвардыя. У раёне Вільны мы павінны навязаць 1-й рускай арміі Баркляя дэ Толі бітву і разбіць яго армію ўшчэнт.

Руку ўзняў маршал Мюрат.

— Сір, а калі рускія адмовяцца ад бою і адступяць, як гэта рабілі немцы?

— Тады, маршал, усе карпусы паварочваюць на поўнач і наносяць удар па 2-й рускай арміі князя Багратыёна ў раёне Ваўкавыска. Таму вельмі важна, каб кароль Вестфаліі са сваім польска-саксонска-вестфальскім войскам адразу ж счпіў боем Багратыёна і не дазволіў рускім адысці на ўсход. Ваша армія ў два разы большая за рускую, кароль.

Напалеон павярнуў галаву ў бок брата і замаўчаў.

— Усё будзе зроблена, сір, — важна адказаў Жэром.

— Добра, — вымавіў Напалеон, — працягнем. 17 чэрвеня ў кірунку Прэны выступае вайсковая групоўка Багарнэ, у гродзенскім напрамку дзейнічае групоўка Жэрома Банапарта, а з боку Варшавы, фарсіруючы Буг, атакуе рускіх Аўстрыйскі корпус генерала Шварцэнберга. Ваша мэта, гаспада, Смаленск. Затым, аб'яднаўшы сілы, вы крочыце на Маскву. 10-ы корпус маршала Макдональда авалодвае Рыгай, а корпус маршала Удзіна — Полацкам. Ваша наступная і галоўная мэта — Пецярбург. У гэтай кампаніі французская армія налічвае 390 тысяч адборных, правяраных у баях салдат, якія павінны зімаваць у зрынутаі Маскве. Вашы пытанні, гаспада?.. Тады за справу!

Дырэктар асаблівай канцылярыі вайсковага міністра генерал-ад'ютант Закрэўскі прыехаў у Дрысу, калі на небе запаліліся першыя зоркі. Каля гарадской брамы яго сустракаў афіцэр штаба 1-й рускай арміі капітан Шаблін.

— Ваша сіяцельства, — казырнуў ён генералу, — камандуючы Барклай-дэ-Толі чакае вас у штабе арміі. Дазвольце паказаць вам дарогу.

— Паказвайце, — пагадзіўся Закрэўскі.

Капітан ускочыў на каня, якога падвёў салдат, і рушыў наперад. Вазок з генералам пакаціў следам.

Нядаўна створаная пры ваенным міністэрстве сакрэтная арганізацыя, якую і ўзначальваў Арсеній Андрэевіч Закрэўскі, не фігуравала ні ў якіх справах, дакладах, а штат яе абмяжоўваўся дырэктарам, шасцю экспедытарамі і перакладчыкам. Аднак магчымасці гэтай арганізацыі былі бязмежнымі. Яе супрацоўнікі працавалі ў трох асноўных напрамках: стратэгічная разведка, куды ўваходзіў збор інфармацыі пра палітычны і ваенны стан магчымага супраціўніка; тактычная разведка — збор дадзеных пра дыслакацыю супраціўніка на яго тэрыторыі і тэрыторыі сумежных дзяржаў; контрразведка, якая займалася выяўленнем і нейтралізацыяй шпіёнаў. Фінансаванне арганізацыі было арганізавана на найвышэйшым узроўні. Дзясяткі тайных агенатаў працавалі на канцылярыю ў розных краінах свету.

У штабе Першай арміі Закрэўскага чакалі сам камандуючы генерал ад інфантэрыі Барклай-дэ-Толі, начальнік штаба генерал-маёр Ярмолаў і палкоўнік кватармайстарскай часткі Толь. Прывітаўшыся з госцем, усе падышлі да карты, што была прымацавана да сцяны пакоя. Барклай-дэ-Толі павярнуўся да Ярмолава:

— Калі ласка, Аляксей Пятровіч, пазнаёмце гаспадына генерал-ад'ютанта з нашым становішчам.

Ярмолаў кінуў галавою, узяў са стала ўказку і пачаў дакладаць.

— Гаспада, 2-я Заходняя армія пад камандаваннем генерала ад інфантэрыі Пятра Іванавіча Багратыёна пад моцным ціскам войск Жэрома Банапарта пакінула Гродна і рухаецца на Мінск. Аднак, па данясеннях нашай разведкі, Мінск ужо захоплены французамі. Паралельна арміі Багратыёна рухаюцца сілы маршала Даву. Такім чынам, 2-я Заходняя армія акружана з поўначы і існуе небяспека акружэння яе з поўдня. Корпус атамана Платава пакуль прыкрывае армію Багратыёна, адбіваючыся ад французскага авангарду. Але пагроза поўнага акружэння і знішчэння арміі вельмі актуальная. Нам неабходна на некалькі дзён затрымаць Жэрома Банапарта ў Гродне, каб выцягнуць 2-ю армію з французскага мяшка.

Барклай-дэ-Толі паглядзеў на Закрэўскага.

— Арсеній Андрэевіч, як вы зразумелі, ваенных сіл, здольных прыпыніць на трычатыры дні французай у Гродне, мы не маем. Уся надзея толькі на вас і вашу агентуру. На коне не толькі тысячы жыццяў нашых салдат, а, магчыма, і вынік усёй ваеннай кампаніі.

Закрэўскі ў глыбокай задуменнасці падышоў да акна і пачаў барабаніць пальцамі рукі па шыбе. У пакоі завісла працяглая паўза. Нарэшце генерал-ад'ютант павярнуўся да прысутных.

— Я ўсё зразумеў, гаспада. Думаю, на некалькі дзён мы здолеем затрымаць Жэрома. Дазвольце пакінуць вас, гаспада, каб заняцца гэтай аперацыяй.

Ужо добра-такі сцямнела, калі да невялічкай вясковай хаты, якую займаў Закрэўскі, пад'ехала чорная карэта з наглуха закрытымі вокнамі. Адчыніліся дзверы, і цёмная постаць праслізнула ў хату. Дырэктар тайнай канцылярыі чакаў госця, адправіўшы з дома і пакаёўку, і ад'ютанта. Сервіраваны на дзве персоны стол быў папаходнаму сціплы: смажаная рыба, кавалкі прыгатаванай дзічыны і бутэлька чырвонага віна.

Рыпнулі дзверы.

— Добры вечар, Арсеній Андрэевіч, — прывітаўся начны візіцёр прыемным жаночым голасам. — Я магу скінуць плашч?

— Так, — падхапіўся з крэсла Закрэўскі, — здымайце і прашу за стол.

Плашч адляцеў на ложак, і перад генерал-ад'ютантам ужо стаяла неверагоднай прыгажосці жанчына ў мундзіры паліцэйскага.

— Што гэта за маскарад, мадам? — з цікавасцю запытаўся генерал.

— Ваш чалавек сказаў, што справа вельмі спешная. Нічога лепшага ў тую хвіліну пад рукой не аказалася. Прышлося пазычыць мундзір, праўда, без дазволу гаспадары, — засмяялася жанчына, села за стол і ўважліва яго агледзела. — Нешта небагата зараз жывуць дырэктары тайных міністэрстваў...

Закрэўскі ўсміхнуўся:

— Доктары не раяць шмат есці на вячэру.

Ён разліў па фужэрах віно.

— За сустрэчу!

Жанчына зрабіла глыток, здзіўлена акругліла вочы і дапіла віно да канца.

— Бачу, добрым віном забяспечваюць тайную разведку, гаспадзін генерал.

— Ну, хоць штосьці добрае павінна даставацца і разведцы, — засмяяўся Закрэўскі. — А зараз пакаштуйце дзічыны, упэўнены, не пашкадуеце.

— Дзякуй, але лепш налейце мне яшчэ віна, — папрасіла госця. — І я слухаю вас, Арсеній Андрэевіч.

Генерал няспешна напоўніў фужэр сваёй госці, крышку лінуў і сабе.

— Не буду, шаноўная Лізавета Іванаўна (так, цяпер вы Лізавета Іванаўна), у чарговы раз згадваць, што вы наш найлепшы агент і што выкарыстоўваем мы вашы здольнасці толькі ў экстраных выпадках.

Жанчына ўсміхнулася і моўчкі адпіла глыток віна. Генерал працягваў.

— Сёння якраз такі выпадак. Ад вас будзе залежаць жыццё дзясяткаў тысяч рускіх салдат, а магчыма, і лёс Расійскай імперыі.

— Гэта ўжо цікава, — заўважыла Лізавета Іванаўна.

— Вам трэба затрымаць на пару дзён у Гродне Жэрома Банапарта. Гэта дасць магчымасць арміі Багратыёна пазбегнуць акружэння і поўнага вынішчэння. Як вы гэта зробіце, я не ўяўляю, але вашы папярэднія аперацыі ў Стакгольме і Вене даюць падставу верыць, што толькі вы і здольны на такую справу.

Ліза весела рассмяялася:

— Ах, генерал, мы і самі не заўсёды ведаем, на што здольныя. Добра, давайце абмяркуем дэталі нашай аперацыі.

Гарэзлівы праменьчык сонца прабегаў па сцяне і прысеў на вока каралю Вестфаліі Жэрому Банапарту. Той паспрабаваў адагнаць нахабнага зайчыка, але, зразумеўшы

ўсю безвыніковасць гэтай справы, расплюшчыў вочы. За акном віравала лета з яго зелянінай садоў, блакітам неба і пяшчотай сонца. Побач з каралём, нацягнуўшы коўдру да самага носу, спала незнаёмая бландзінка, раскідаўшы валасы па ўсёй падушцы. Канешне, учора Жэром яшчэ ведаў яе імя, але сёння такая драбязя ўжо не мела ніякага значэння. Не, усё ж гэтае Гродна — прыемны горад. Жэром салодка пацягнуўся. У дзверы асцярожна пашкрабліся.

— Уваходзьце, — запрасіў Банапарт.

У пакой увайшоў палкоўнік Рэнье, ад’ютант караля Вестфаліі.

— Добрай раніцы, ваша вялікасць! — бадзёра прывітаўся палкоўнік. — Ужо два-наццаць гадзін, і вас чакаюць новы мэр Гродна і гарадская шляхта.

— Так. Перш за ўсё справы, — прытворна ўздыхнуў кароль і злёгка патузаў сваю начную госцю за вуха. — Сударыня, на жаль, вымушаны вас пакінуць. Вайна працягваецца.

Ён жвава ўскочыў з ложка, накінуў на плечы пададзены Рэнье халат і імкліва выйшаў са спальні, па дарозе шапнуўшы ад’ютанту:

— І разбярывцеся, палкоўнік, з дамай.

Амаль да пяці гадзін вечара Жэром Банапарт, па яго ж словах, «забіваў уласнае жыццё». Ён быў вымушаны сустрэцца з маршалкам Людвікам Панцажынскім і новапрызначанымі гарадзенскімі чыноўнікамі, камендантам горада Лебрэнам і армейскім інтэндантам Шасенонам. Банапарт падпісваў нейкія паперы і выслухоўваў шматлікія просьбы, нават не намагаючыся зразумець іх сутнасць. Караля адольваў смяротны сум. Нарэшце ён выклікаў да сябе ваеннага губернатара барона дэ Бруна і, спаслаўшыся на вялікую занятасць, перакінуў астатнія справы на таго, а сам вярнуўся ў палац былога віцэ-губернатара Максімовіча, дзе ў поўнай знямозе адкінуўся ў крэсла. Праз хвіліну ў пакой зайшоў Рэнье.

— Ваша вялікасць, вас просяць пра аўдыенцыю, — салодкім голасам праспяваў палкоўнік.

— Рэнье, ну якая яшчэ аўдыенцыя? — жалобна прастагнаў кароль. — Ці ж вы не бачыце, што я ледзьве жывы? Гэтыя справы высмакталі з мяне ўсе сілы...

— Мой кароль, — настойліва працягваў Рэнье, — штосьці мне падказвае, што гэты візіцёр адновіць вашы сілы.

— Ну добра, — махнуў рукой Жэром, — няхай заходзіць, але пад вашу адказнасць, палкоўнік.

Рэнье адчыніў шырока дзверы, і ў залу ўвайшла жанчына неверагоднай прыгажосці. Яе бяздонныя зялёныя вочы іскрыліся бессаромным выклікам, а пухкія чырвоныя вусны абяцалі незабыўныя вар’яцкія ночы. Жэром імгненна ўскочыў з крэсла і амаль падбег да прыгажуні.

— Сударыня, якому анёлу я павінен памаліцца за шчасце бачыць вас у гэтым сціплым палацы? — пранікнёна запытаўся кароль і прыклаўся вуснамі да рукі жанчыны. — Як вас завуць, душа мая?

— Ах, ваша вялікасць, — томна прамовіла госця, — гэта я шчаслівая бачыць такога вядомага і разам з тым такога прыгожага палкаводца. Я Лізавета Іванаўна Валовіч,

недалёка ад Смаленска мой маёнтак. Вось у сувязі з ім і ўзнікла адна вельмі важная справа, а ваш ад'ютант міла падказаў, што толькі кароль можа яе вырашыць.

Банапарт узяў жанчыну і за другую руку.

— Але, мая дарагая, мы вырашым усе вашы пытанні толькі пры ўмове, што вы са мной сёння павячэраеце.

Лізавета апусціла вочы, яе шчокі злёжку паружавелі, і яна ледзь чутна прамовіла:

— Ваша вялікасць, я замужам.

— Тады чаму вы, а не муж, вырашаеце важныя пытанні? — строга пацікавіўся кароль.

— Два тыдні назад я прыехала сюды пагасцяваць да сваякоў, а муж застаўся дома. А тут распачалася гэтая вайна. А я...

— Ні слова больш, мая дарагая, — спыніў яе Жэром. — Усё астатняе пры вячэры. Гэта ж проста цудоўна: пакуль мы не ўзялі Смаленск, вы абсалютна свабодныя!

— Ваша вялікасць, — Валовіч нарэшце ўзняла вочы на Банапарта, — здаецца, я губляю галаву пад вашым напорам.

Пасля няспешнай вячэры ўдваіх Лізавета Валовіч падарыла каралю Вестфаліі такую бурную і страсную ноч кахання, што пад раніцу той спаў мярцвячым сном. Але доўжыўся гэты сон не больш за тры гадзіны. Прыгажуня расштурхала Жэрома, з'явіўшыся перад ім у касцюме гусара, і загадала тэрмінова апранацца. На вуліцы ім падвялі двух асядланых коней. І ўжо праз некалькі хвілін пара праскакала па ранішнім Гродне да маёнтка Ласосна, дзе іх чакаў кульгавы стары. Ён правёў Лізу і Жэрома ў невялічкі дамок з запацелымі шыбамі.

— Што гэта такое, дарагая? — з цікавасцю запытаў кароль.

— Руская лазня, у якой звычайна парацца закаханыя разам! — са смехам растлумачыла Ліза, схапіла свайго кавалера за руку і зацягнула ўнутр. Гэта была абсалютна новая для Жэрома забава: яны парыліся, выскоквалі голыя ў рэчку, вярталіся назад, займаліся каханнем і зноў парыліся. Калі праз некалькі гадзін да лазні пад'ехала карэта з Рэнье, кароль ледзьве перасоўваў ногі. Ад'ютант беражліва адвёз яго ў палац і паклаў спаць. У прыёмнай караля тым часам сабраўся ўжо добры-такі натоўп візіцёраў: вайскоўцы, чыноўнікі, шляхта. Але кароль нікога не прымаў. Нарэшце ў прыёмную рашуча ўвайшоў вайсковец у чыне капітана і далажыў:

— Спецыяльны кур'ер ад імператара Напалеона Банапарта. Пакет для караля Вестфаліі.

Рэнье ўзяў пакет, пакруціў у руках і, паклаўшы яго ў стол, прамовіў:

— Добра, капітан, я перадам яго вялікасці пакет.

А сямнаццатай гадзіне ў прыёмнай з'явілася Ліза Валовіч.

— Добры дзень, Мішэль, — па-свойску прывіталася яна з ад'ютантам і прайшла ў пакоі караля. Рэнье нават не паспеў раскрыць рота. А праз трыццаць хвілін яму было аб'яўлена, што кароль едзе на начное паляванне ў пушчу.

— Ваша вялікасць, — Рэнье паспрабаваў затрымаць Жэрома хоць на хвіліну, — даставілі пакет ад імператара.

— Добра, Рэнье, — адказаў кароль, — я заўтра пачытаю.

Палкоўнік толькі і паспеў адправіць разам з імі невялічкі атрад аховы. Вярнуліся паляўнічыя пад раніцу, прыцягнуўшы з сабой цэлы воз набітай дзічыны. Вочы Жэрома свяціліся ад шчасця.

— Рэнье, — даверліва сказаў ён ад’ютанту, — я, здаецца, ніколі не быў такім задаволеным і такім стомленым адначасова.

Калі кароль прачнуўся, разам з кубачкам кавы Рэнье нарэшце ўручыў Жэрому ліст ад Напалеона. Банапарт паглыбіўся ў чытанне. Паступова твар яго пачаў змяняцца, пакрываючыся чырвонымі плямамі. У гэтую хвіліну дзверы спальні адчыніліся, і ўвайшла Валовіч.

— Як спалася вашай вялікасці? — пшчотным голасам запыталася жанчына.

— Мадам, я толькі што атрымаў вымову ад брата.

— Ад якога брата? — нібы не разумеючы, пацікавілася Лізавета.

— Ад імператара Францыі Напалеона Банапарта.

— І што ваша вялікасць такое дрэннае зрабіла?

— У тым, Ліза, і справа, што я нічога не зрабіў. А павінен быў яшчэ пазаўчора выступіць супраць Багратыёна і не даць адысці яму на ўсход.

— Ах, ваша вялікасць, якая гэта дробязь, — бесклапотна засмяялася Валовіч. — Я добра ведаю рускіх: яны доўга запрагаюць! І вы з такой магутнай арміяй умомант дагоніце гэтага Багратыёна.

— Вы так думаеце, Ліза? — крыху ажываючы, запытаўся кароль.

— Канешне, мой дарагі, — яна села на ложак і абняла Жэрома. — Зараз ваша кіска пшчотна пашкадуе свайго караля, затым мы паедзем у палац губернатара, дзе для французскіх афіцэраў будзе баль-маскарад. Ну а заўтра з раніцы мы кінемся лавіць гэтага агіднага Багратыёна.

Была ўжо глыбокая ноч. Горад моцна спаў, і толькі губернатарскі палац поўніўся святлом, музыкай і смехам. Жэром, ужо на добрым падпітку, сядзеў у акружэнні прыгожых гарадзенак і выслухоўваў ад іх кампліменты. Раптам дзверы з трэскам адчыніліся, і ў залу ўвайшоў палкоўнік французскай арміі з трыма грэнадзёрамі. Музыкі абарвалася. Палкоўнік адшукаў вачыма Жэрома Банапарта, падышоў да яго і працягнуў пакет:

— Пасланне ад імператара.

Крыху збляднелы, Жэром раскрыў пакет і пачаў чытаць. Затым цяжка падняўся з крэсла і абвёў позіркам залу.

— Дзе Лізавета Валовіч? — глухім голасам запытаўся Жэром.

Але жанчыны ў зале не было.

— Тэрмінова адшукайце яе, — папрасіў кароль Рэнье і, зірнуўшы на палкоўніка з узброенымі салдатамі, гучна абвясціў: — Гаспада афіцэры, прашу ўсіх вярнуцца ў свае палкі. Праз дзве гадзіны мы выступаем!

Затым зноў перачытаў ліст ад брата: «Загадваю выступіць тэрмінова супраць арміі Багратыёна без прамаруджвання. Інакш гэта будзе расцэньвацца як здрада імператару, і палкоўніку Дзювалю дадзены паўнамоцтвы на ваш арышт».

Вярнуўся Рэнье і вінаватым голасам абвясціў, што Лізаветы Валовіч у палацы няма, але слугі бачылі, як яна гадзіны дзве назад села ў карэту і кудысьці з’ехала.

Кароль Вестфаліі Жэром Банапарт апусціўся ў крэсла, прыклаў далоні да твару і па-дзіцячы заплакаў, прыгаворваючы: «Ліза, мая Ліза, чаму вы мяне пакінулі?»

Толькі раніцай армія Жэрома змагла выйсці з Гродна і кінуцца даганяць Багратыёна. Але час быў упушчаны — 2-я Заходняя армія ўжо стаяла ў Нясвіжы, насміхаючыся з павольнасці «караля Яромы», як празвалі Жэрома рускія салдаты.

Сёмага ліпеня ў Нясвіжы да Радзівілаўскага палаца, дзе мясціўся штаб 2-й рускай арміі, пад'ехала карэта, з якой выйшаў генерал-ад'ютант Закрэўскі і, падаўшы руку, дапамог выбрацца даме, чый твар быў закрыты нізка апушчаным капюшонам. Яны прайшлі праз варту і апынуліся ў вялікай зале, дзе іх сустрэў князь Багратыён.

— Ваша светласць, дазвольце вам прадставіць графіню Лізавету Іванаўну Валовіч, найлепшага агента асаблівай канцылярыі, — сказаў Закрэўскі.

— І самага прыгожага агента, — дадаў князь і прыклаўся да рукі Валовіч.

— Ах, князь, — весела адказала Лізавета Іванаўна, — я таксама даўно марыла пазнаёміцца з вамі. Сёння нашы зоркі сышліся.

Багратыён адчуў, як патанае ў яе д'ябальскіх вачах, і, толькі сабраўшы ўсе сілы ў кулак, змог адвесці позірк.

— Прашу сядзець, — запрасіў камандуючы і падсунуў гасці крэсла. Сам сеў насупраць, а генерал-ад'ютант уладкаваўся на канапе. — Я так разумею, — працягнуў размову Багратыён, — што Лізавета Валовіч — ваш творчы псеўданім, сударыня?

Жанчына толькі ўсміхнулася, не адказаўшы нічога.

— Тым не менш, мадам, — князь падняўся і надаў твару выраз урачыстасці, — па даручэнні расійскага імператара дазвольце ўручыць вам ордэн святога Уладзіміра. Дзякуючы вам, Лізавета Іванаўна, мая армія выйшла з магчымага акружэння і гатова далей біць французай.

Графіня паднялася з крэсла, у нейкай задуменнасці прыняла ад Багратыёна ўзнагароду і з хвіліну пастаяла моўчкі.

— Дзякуй, князь, за ордэн, — нарэшце вымавіла Валовіч, — і хай вас Бог бароніць у гэтай вайне.

Яна павярнулася і пайшла да дзвярэй. Але, зрабіўшы пару крокаў, спынілася і павярнулася да Багратыёна.

— Ваша светласць дазволіць адну просьбу?

— Так, мадам, я слухаю вас.

— Па загадзе Арсенія Андрэевіча я тэрмінова і на доўгі час пакідаю Расію. На жаль, знаходзячыся зараз у Гродне, я не змагла гэтага зрабіць сама і вымушана прасіць вас, Пётр Іванавіч. Бог ведае, што нас чакае наперадзе, таму, калі вы пагоніце Напалеона назад і вызваліце горад, наведайце, калі ласка, Гродзенскія фарныя могілкі. У другім радзе стаіць помнік Баляславу і Марыі Ёдкам. Запаліце на іх магіле свечачку і ўспомніце, між іншым, добрым словам і мяне, Бажэну Ёдка.

Жанчына слаба ўсміхнулася і выйшла з пакоя.

Секс, кнігі і каханне

А пачалося ўсё з дачнага буму. Жылі сабе людзі, жылі, як раптам усім закарцела мець свае шэсць сотак зямлі з невяліччай хаткай і гучнай назвай — фазэнда. І закруцілася, і панеслася. Пахапалі нішчэмную зямліцу, на якой і пацелі кожны выхадны, прычым з добрай волі. Мае бацькі трымаліся досыць доўга. Вясковыя дзеці, яны выдатна ўяўлялі сабе, што такое праца на гэтай самай зямлі. Але пачуццё калектывізму адолела нарэшце і іх. Праўда, бацька яшчэ вагаўся, і ў якасці кантрольнага стрэлу маці павезла яго (ну і мяне, малога) на лецішча да знаёмых, каб паглядзеў, пазайздросціў людзям...

Ехаў я з вялікай неахвотай, паколькі пражыў усе свае шаснаццаць год у Гродне і з пагардай, як і ўсе гарадскія дзеці, ставіўся да вясковай працы. А дача хіба не тая ж вёска?

Гаспадары лецішча сустрэлі нас з абдымкамі і пацалункамі, як самых родных людзей. Хутка я зразумеў чаму. Мы былі першымі наведвальнікамі іх участка і першымі сведкамі іх працоўнага подзвігу. На гэтым невялічкім кавалачку скамянелай гліны яны ўмудрыліся разбіць градкі, пасадзіць дрэвы і ўзвесці двухпавярховую шпаккоўню. Гэтыя ўжо немаладыя людзі прымусілі зрабіць нас восем кругоў па ўчастку, выслухаць бясконцую гісторыю пра самаахвярную працу, кіслую глебу, каштоўны тарфянік і цуды дачнай архітэктуры. Нарэшце селі за стол пад сеткай чэзлага вінаграду. Гаспадар наліў мужчынам гарэлкі, дамам — нейкай вішнёвай наліўкі і ў задуменнасці паглядзеў на мяне.

— Сашу кампоту, — тут жа падала голас маці.

Гаспадар узяў пляшку з наліўкай і шчодро плюхнуў мне ў шклянку.

— Кампоту! — панічна ўсклікнула маці.

— Дык гэта амаль кампот, — зарагатаў мужчына.

— Тады і мне такога ж кампоту! — пачуў я за спінай дзявочы голас.

Да стала з роварам у руках набліжалася такая нішто сабе дзяўчына ў сукенцы ў гарошак.

— Гэта наша дачка Наста, — з гонарам сказала гаспадыня. — Вучыцца ў дзявятым класе і на адныя пяцёркі. Будзе паступаць у медыцынскі.

— Той яшчэ будзе доктар, — усміхнуўся Насцін бацька. — Сядай каля кавалера, а то ён нейкі пахмурны ўвесь час.

Наста хуценька плюхнулася на лаву, і я адчуў, як яе сцягну агнём апаліла маю нагу. Гаспадар сказаў першы тост, і далей усё пачалося нанова: размовы пра ўгнаенні, расаду, агуркі. Наста нахілілася да мяне:

— Пайшлі на рэчку, а то звар'ячаем ад гэтага калгасу.

Я згодна кіўнуў галавою. Мы ўсталі і выйшлі з-за стала. Здаецца, ніхто гэтага і не заўважыў.

— Паедзем на ровары, — загадала дзяўчына. — Ты круціш педаль, а я паказваю дарогу.

Я, не ведаючы, што адказаць, зноў моўчкі кіўнуў галавою.

— А ты не нямка выпадкам? — зацікавілася Наста. — Хоць імя скажы сваё.

— Саша, — буркнуў я, злучыўся і на сябе, і на гэтае нядобрае дзяўчо.

— Ужо лепей, — лагодна ўсміхнулася Наста. — Паехалі, Саша.

Яна ўладкавалася на раме, і я пачаў разганяць ровар па зарослай травой дарозе. Вецер гуляў Насцінымі валасамі, і яны гарэзліва казыталі мне нос і шчокі. Ад дзяўчыны пахла нечым прыемна-хвалючым, і я добра разумеў, што трэба нешта сказаць, і абавязкова разумнае, але ў галаве была суцэльная пустэча. Хвілін праз пяць мы ўбачылі вузкую, метры на тры, рачулку з берагамі, густа зарослымі бэзам. Наста саскочыла з ровара, вымавіла: «Кроч за мной», — і пайшла кудысьці праз хмызняк. Я ледзьве прабіўся з роварам. І праз імгненне мы апынуліся на маленькай утульнай палянцы, з трох бакоў акружанай кустамі бэзу. А крыху ніжэй белы пясочак ласкава пясцілі хвалі рачулкі.

— Будзем купацца! — зноў загадала дзяўчына, скінула з сябе сукенку і ў чырвоным купальніку кінулася ў празрыстыя хвалі ракі. Я прысеў на беразе і пачаў назіраць за ёй. Тым больш, што гэта мне падабалася. Наста тым часам вынырнула, павярнулася тварам да мяне і гучна пракрычала:

— Чаго сядзіш? Марш у ваду!

— Ды плаўкі не захапіў, — крыху саромеючыся, адказаў я.

— Лезь у труслях! Хто тут цябе ўбачыць.

Я падняўся і замёр, не ведаючы, што рабіць. Але гэта ведала Наста. Яны выскачыла на бераг, рыўком сцягнула з мяне шаравары і штуршкі пагнала ў ваду. Мы пачалі плаваць, ганяцца адно за адным, дурэць на ўсю галаву. А затым, стомленыя і задаволеныя, ляжалі на цёплым пясочку і глядзелі ў блакітнае неба. Нечакана рука дзяўчыны лягла на маю руку. Я знерухомеў. А Наста, нават не паварочваючы да мяне галавы, паклала маю руку на свае досыць развітыя грудзі. У мяне ажно высахла ў роце. Грудзі былі мяккавата-пружкія, жывыя. Наста павярнулася да мяне бокам, уважліва паглядзела ў вочы і прыпала сваім вуснамі да маіх. Я, здаецца, страціў прытомнасць.

— Саша! Наста! — пачуліся галасы нашых бацькоў. Мы спалохана ўскочылі і пачалі нацягваць свае майткі. Першай з палянкі выскачыла дзяўчына. Далей з роварам з’явіўся і я.

— Саша, у нас цягнік праз паўгадзіны. Што ты сабе думаеш? — з укораі прамовіла маці. Але думаць я ўжо не мог. Я быў закаханы.

Наступны раз я сустрэў Насту, калі паступіў на філфак Гродзенскага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Я стаяў каля стэнда з раскладам заняткаў. І ўбачыў яе. Наста павольна ішла па калідоры, засяроджана гартаючы нейкую кнігу. Калі дзяўчына параўнялася са мной, я ціхенька вымавіў:

— Прывітанне, Наста.

Яна на імгненне перавяла позірк на мяне, штучна ўсміхнулася і пакрочыла далей. Але праз пару крокаў спынілася, павярнулася і пачала пільна ўглядацца ў мой твар.

— Саша? — нарэшце запыталася яна.

— Так, Саша, — адказаў я.

Наста падышла бліжэй.

— Якім цудам ты тут?

— Вучуся на першым курсе філфака. А ты?

— А я на другім гістарычнага.

— А як жа медыцынскі?

Наста ўсміхнулася:

— Нерэалізаваная мара бацькоў.

Гучна зазвінеў званок на заняткі.

— Мы павінны сустрэцца, Саша, — камандным голасам абвясціла дзяўчына. — У суботу прыйдзеш да мяне ў гасці гадзіне так а восьмай вечара. Вось адрас.

Яна выцягнула з кішэні нейкую картку, сунула яе мне ў рукі і пабегла далей па калідоры. Я зірнуў на картку: «г. Гродна, вул. Старамыская, 12. Забягаліна Анастасія Іванаўна». Гэта ж трэба, нават візітоўку мае.

Ці трэба казаць, з якім нецярпеннем і хваляваннем я чакаў суботы. Гэта былі самыя доўгія два дні ў маім жыцці. І дома, і на занятках перад вачамі стаяў адзін і той жа малюнак: мы з Настай ляжым на беразе маленькай ракі...

Нарэшце надышла доўгачаканая субота. Я паведаміў бацькам, што іду на дзень нараджэння сябра, прыстойна апрануўся і выйшаў на вуліцу. Трэба было вырашыць два важныя пытанні. Першае: ці будуць бацькі Насты ў хаце? Адсюль выцякае другое: купіць торт ці бутэльку віна? І памыліцца нельга ні ў якім разе. Таму пачаў няспешна разважаць. Калі бацькі ў хаце і мяне трэба ім паказаць, то навошта прызначаць час ажно на 20 гадзін? Зручней запрасіць на абед. Калі мы павінны пайсці ў якое кіно, тым больш бессэнсоўна запрашаць мяне дахаты: пакуль прывітаемся, бацькі запытаюць пра мяне, маіх бацькоў, пройдзе торба часу. Наўрад ці Наста так змянілася, што палюбіла сямейны экстрым. Хутчэй за ўсё бацькоў дома няма. Таму трэба браць віно. І я пакрочыў да крамы.

Старамыскую, 12 я знайшоў досыць хутка, і без чвэрці восем стаяў каля двухпавярховага дома XIX стагоддзя пабудовы, калі верыць шылдачцы на сцяне. Хвілінак пяць вырашыў пачакаць, каб ужо не падумала, што так хачу яе пабачыць. І стаў павольна прагульвацца па вуліцы. І тут страшная думка захлынула мяне: «А чым мы будзем увесць вечар займацца з Настай?»

Тэарэтычна да сексу я быў падрыхтаваны даўно: выслухаў шмат парад і тлумачэнняў ад вопытных таварышаў, прагледзеў некалькі фільмаў адпаведнага зместу па відэа. Але вось практычны мой вопыт быў роўны нулю. І гэта мяне моцна хвалявала. Калі ў Насты такі ж вопыт, як і ў мяне, то, па-першае, ці захоча яна на першым спатканні заняцца сексам? Я, напрыклад, палезу да яе, а яна дасць мне ў морду і выставіць за дзверы. А калі я не палезу, а ёй хацелася б? Падумае, што імпатэнт, і зноў жа выставіць за дзверы. А як даведацца, хоча яна ці не? У фільмах усе хочучь...

Паглядзім з іншага боку. Наста ўжо з вопытам. Я да яе лезу, але не так, як правільна трэба. Яна расмяецца: «Дык ты яшчэ ў дзявоцкасці!» — і адправіць дадому спаць. Яшчэ лепей.

Ад такіх думак я ажно ўзмакрэў. Зірнуў на гадзіннік: 20.10. А бог ты мой, спазняюся! Я ўзляцеў на другі паверх дома і націснуў гузік званка. Дзверы тут жа адчыніліся. На парозе стаяла Наста ў кароткіх шорціках, маечцы і прыветліва ўсміхалася.

— Спазняецца, малады чалавек.

— Заблукаў трохі, — разгублена схлусіў я. Наста адышла ўбок і рукою запрасіла праходзіць у хату. Што я і зрабіў.

— А дзе даме кветкі? — зноў запытала дзяўчына. Я машынальна працягнуў ёй пакет з бутэлкай віна. Яна зазірнула ў пакет і гучна зарагатала:

— А вы практычны малады чалавек. Адчуваецца вопыт...

Мы прайшлі ў гасцёўню, дзе ўжо быў накрыты невялічкі журнальны столік. На ім стаяла бутэлка марціні, на талерцы ляжалі маленькія бутэрброды з ікрой, у вазе адсвечвалі жоўтымі бакамі мандарыны.

— Сядайце, Аляксандр, — Наста паказала мне рукой на крэсла. — А ваша віно мы пакінем да наступнага разу.

Яна адчыніла дзверцы блока, паставіла туды пакет, зачыніла і села ў крэсла насупраць мяне. Затым адкрыла марціні і напоўніла фужэры амаль даверху.

— А я пра цябе, Саша, чамусьці неаднаразова ўспамінала. Здавалася, і сустрэліся адзін раз, і прабылі разамі усяго-нішто. А вось запаў у душу. Таму і здзівілася, калі ўбачыла ва ўніверсітэце. Здзівілася і ўзрадавалася. Давай вып'ем за гэтую неспадзяваную сустрэчу.

Мы блямкнулі фужэрамі і выпілі да дна. Напой падаўся прытарна-салодкім. Дзяўчына пільна глядзела на мяне, амаль не міргаючы.

— А што ты так глядзіш на мяне? — пацікавіўся я.

— Як «так»? — перапытала Наста.

— Неяк наскрозь.

— Гляджу і думаю: ці гэта ўсё той жа наіўны хлопчык з майго дзяцінства?

Я тут жа пасуровеў:

— Ніякі я не наіўны і не хлопчык!

Узяў бутэлку і напоўніў фужэры. Наста засмяялася, запляскаўшы ў далоні.

— Той жа, той жа. Вось, і вусны надзьмуў, і бровы насупіў — такі дарослы і сур'ёзны. Ну добра, скажы ты тост.

Тост у мяне быў падрыхтаваны з учарашняга дня. Я падняўся і, максімальна надаючы голасу мужнасці, прамовіў:

— За кабет, якія робяць сапраўдных мужчын шчаслівымі! — залпам выпіў. Наста зноў з чагосьці засмяялася, крыху адпіла са свайго фужэра і ўзяла мяне за руку.

— А сапраўдныя мужчыны танцуюць?

— Так, танцуюць. Але звычайна пад музыку, — адказаў я.

— Для вас любы капрыз, пане! — весела прамовіла дзяўчына, падышла да музычнага цэнтра і націснула кнопку. Пакой напоўніўся цудоўным голасам Джо Дасэна. Я падняўся з крэсла і адчуў, як марціні гуляе з маім вестыбулярным апаратам. Наста падышла да мяне, абняла, прытулілася. І мы пачалі наш павольны танец. Цяжка сказаць, колькі ён цягнуўся: адну песню ці пяць? Здаецца, я ўвогуле крыху прыдрамаў, пакуль не пачуў Насцін голас:

— Саша, а я табе падабаюся?

— Вельмі. А я табе?

— Не.

Я тут жа прагнуўся.

— Як гэта не?

Наста зірнула мне ў вочы і нейкім амаль трагічным голасам сказала:

— Я ў цябе, здаецца, закахалася.

Я адчуў, як радасць і самазадавальненне расцякліся па маім целе, дасягнулі галавы і выбухнулі яскравым феерверкам. Мне захацелася сказаць штосьці прыемнае і дзяўчыне.

— Ведаеш, і я ў цябе закахайся яшчэ там. На пляжы. Ты прыгожая!

Наста сумна паглядзела на мяне, пакачала галавой і сказала:

— Дурненькі ты яшчэ. Сядзі тут.

І пхнула мяне ў крэсла. А сама выйшла з пакоя. Я нічога не разумеў. Таму вырашыў асвяжыць галаву глытком марціні, які ўжо не здаваўся такім агідным.

У пакой увайшла Наста. На ёй быў нейкі стракаты кароценькі халацік. Яна ўзяла мяне за руку і павяла ў другі пакой. Гэта была спальня з шырокім ложкам і ўжо разабранай пасцеллю. Наста павольна пачала расшпільваць гузікі на маёй кашулі, затым на штанах. А я ніяк не мог уцямяшыць, што рабіць маім рукам: паўтараць рухі Насты не атрымлівалася, паколькі ў яе няма гузікаў. Але тут я намацаў паясок на таліі і пакаў яго ліхаманкава развязаць...

Я ціхенька расплюшчыў адно вока і агледзеў пакой. Электронны гадзіннік насупраць паказваў 23.00. Божухны, яшчэ толькі адзінаццаць вечара. А мне падалося, што прайшло цэлае жыццё. Такога, што вырабляла са мной у ложку Наста, я не бачыў нават на відэа. Я ўзносіўся да нябёс і абрушваўся ў прадонне, мне хацелася рагатаць — і раптам я траціў прытомнасць. Вось гэта быў секс. І цяпер я ведаў дакладна, што кахаю ў гэтым свеце дзве рэчы: Насту і секс. Паступова расплюшчыў другое вока і ўбачыў, што Наста ляжыць на баку і з усмешкай пазірае на мяне.

— Ты чаго? — на ўсялякі выпадак строга запытаўся я.

— З хрышчэннем цябе! — урачыста прамовіла дзяўчына.

— З якім хрышчэннем? — не зразумеў я.

— Ты стаў сапраўдным мужчынам.

— Ты думаеш... — хацеў запыраць я, але Наста прыкрыла мой рот сваёю маленькай пяшчотнай далонькай і працягнула:

— Я ўпэўнена, што я ў цябе першая, і цяпер ты не забудзеш мяне ніколі, нават калі і пакахаеш іншую.

Яна ўстала з ложка, неверагодна прыгожая ў сваёй безабароннай галізне. Узяла з паліцы цыгарэту, закурыла і павярнулася да мяне.

— Гэтую кватэру мне здымае адзін заможны, але далёка не малады дзядзечка. За гэта ён прыязджае сюды два разы на тыдзень, па аўторках і пятніцах, займацца сексам. Хаця які там секс, хутчэй добрая імітацыя з абодвух бакоў. Ён жа дае пакідае мне грошы на дробныя выдаткі.

Мяне ажно затрэсла:

— Навошта ты мне гэта расказваеш?

— Таму што я кахаю цябе, і не хачу, маленькі мой, каб паміж намі існавалі такія вось таямніцы.

— Тады кінь яго. Сёння ж. І паедзем да мяне.

Наста зноў засмяялася.

— Ах ты, мой рыцар! Канешне, я яго кіну. Але не сёння і нават не заўтра, паколькі не ўсё так проста. Хутка я змагу табе ўсё расказаць. І тады мы зможам жыць разам, калі ты гэтага захочаш.

Я нічога не разумеў. У вачах стаяў стары пузаты дзядзька, якога я неяк бачыў у лазні, і ён падбіраўся да маёй Насты.

— Я разбяруся з гэтым паганцам, — рашуча заявіў дзядзьчыне.

— Гэта бандыт, Сашачка, і так проста з ім не разбярэшся. Пакуль. Але ўсё будзе добра, толькі вер мне.

Яна затушыла цыгарэту, падышла да мяне і прыпала вуснамі. Свет зноў закруціўся ў маёй галаве.

Раніцай мы дамовіліся сустрэцца з Настай праз тыдзень, паколькі ў яе была запланавана паездка ў Мінск. Я хацеў быў напросіцца ехаць разам, але дзядзьчына строга абарвала мае прапановы:

— Саша, калі ты хочаш і надалей бачыць мяне, ніякіх сюрпрызаў: сачыць за мной, ездзіць за мной і так далей. Абяцаеш?

Што было рабіць. Я даў слова. Ці трэба казаць, як я чакаў наступную суботу. Дні цягнуліся павольна, шэра, незапамінальна. У пятніцу перад першай парай у аўдыторыю зайшоў нейкі барадаты хлопец і гучна крыкнуў:

— Зямніцкі ёсць?

Я па-школьнаму ўзняў руку ўгору. Хлопец падышоў да мяне і працягнуў канверт:

— Прасілі перадаць.

Я сеў за парту, адкрыў канверт, адкуль выпала Насціна візітоўка. На адваротным баку было размашыста напісана: «Саша, мне пагражае небяспека, і я вымушана тэрмінова з'ехаць з краіны. На Старамыскую не хадзі — небяспечна. Мяне ты ва ўніверсітэце не бачыў. Візітоўку знішчы. Бывай, каханы, я буду помніць пра цябе! Твая Наста». Я ўзняў вочы. Хлопца, што прынёс канверт, нідзе не было. Вакол хадзілі студэнты ў чаканні пачатку заняткаў. Усё было як заўсёды, але без маёй Насты...

Прайшло дзесяць гадоў. Я скончыў універсітэт, аспірантуру, абараніў кандыдацкую дысертацыю і ўладкаваўся на працу на кафедры сусветнай літаратуры, дзе чытаў студэнтам курс старажытнай літаратуры. А ў вольны час спрабаваў папісваць аповесці і апавяданні на гістарычную тэму. Нягледзячы на свае 28, сям'ёю так і не абзавёўся, час ад часу сыходзячыся і разыходзячыся з чарговымі кандыдатамі на ролю жонкі.

Вечар пятніцы, калі ўсе добрыя людзі ідуць у тэатры, рэстараны ці проста ў гасці, я вырашыў прабавіць у сваёй аднапакаёвай кватэрцы, што атрымаў мінулым годам у спадчыну ад сваёй памерлай цёткі. Трэба было тэрмінова напісаць артыкул у сур'ёзны часопіс, і адкладаць ужо не было куды. Таму наварыў сабе тэрмас моцнай кавы, абклаўся кніжкамі і прыступіў да працы. Але ўжо хвілін праз трыццаць мой творчы настрой быў добра-такі папсаваны званком у дзверы.

— І каго там халера нясе? — прамармытаў я ўслых і пацягнуўся адчыняць дзверы. На парозе стаяла шыкоўная бландзінка гадоў трыццаці з боскай фігурай і шырокай галівудскай усмешкай. Гэта ж дзе такія нараджаюцца?

— Вы да каго? — ледзь прашаптаў я, паколькі паветра ў лёгкія набраць забыўся.

— Да цябе, Сашачка! — адказала прыгажуня.

— Да мяне? — яшчэ змог прасіпець я, адчуваючы, як сінее мой твар.

— Так, мілы, да цябе, — ужо больш рашуча заявіла жанчына і, адсунуўшы мяне ўбок, увайшла ў кватэру. — Глыбей дыхай!

Я зачыніў дзверы і паплёўся следам, упэўнены, што гэта нейкая памылка. А госця прайшла на кухню, паставіла на стол досыць аб'ёмісты пакет і перайшла ў гасцінна-спальны пакойчык. Няспешна агледзелася, нешта хмыкнула, затым скінула жакет і павярнулася да мяне. Цяпер я стаў аб'ектам яе разгляду. Яна з цікавасцю паглядзела на мае выцягнутыя спартыўныя нагавіцы, майку-алкагалічку і тапі з пушыстымі кутасамі і ўзняла вочы на твар. І раптам я адчуў, як нешта ёкнула ў маім сэрцы: настолькі знаёмымі падаліся яе вочы і твар.

— Наста?

— Ну нарэшце! — з усмешкай уздыхнула дзяўчына. — Я што, так моцна змянілася за гэтыя дзесяць год?

Яна падышла да мяне, абхапіла рукамі галаву і так моцна прыпала сваімі вуснамі да маіх, што я нават адчуў смак крыві. Праз хвіліну Наста адштурхнула мяне.

— А цяпер пазнаў?

Я моўчкі кінуў галавою, не ў сілах што-небудзь сказаць.

— О, — працягнула мая госця, — дык тут клініка. Трэба ратаваць ахвяру.

Яна дастала з пакета бутэльку віскі, нейкія скруткі з ежай, напоі. Затым выцягнула з буфета талеркі, шклянкі, расклала па іх закуску і лінула ў шклянкі па добрай порцыі алкаголю. Падала адну шклянку мне, другую ўзяла сабе.

— За сустрэчу, — прамовіла тост і кульнула свой віскі. Я зрабіў тое ж, і нарэшце адчуў, што мяне адпусціла. Я сеў за стол, падсунуўшы другое крэсла дзяўчыне.

— Як ты знайшла мяне? — пацікавіўся я, вярнуўшы здольнасць гаварыць.

— Ну, Сашачка, ты ж не заканспіраваны Джэймс Бонд, — засмяялася Наста. — Таму і адшукаць цябе прасцей. Зайшла ва ўніверсітэт, каб даведацца, куды цябе ў свой час размеркавалі на працу, як бачу, вісіць партрэт майго Санчыка сярод іншых выкладчыкаў універсітэта. Я тады накіравалася ў аддзел кадрў і папрасіла даць твой адрас. Але нейкая старая грымза заявіла, што адрасы і тэлефоны чужым не даюць. Тады пайшла на кафедру. А там сядзеў прыемны малады чалавек па імені Пеця, які ахвотна даў твой адрас і нават папрасіў мой тэлефончык. І вось я тут. І мне здаецца, што гэта неблагі тост?

Цяпер ужо я ўзяўся за бутэльку.

— Анастасія, давай тады вып'ем за цябе, котку, якая прыходзіць і адыходзіць, калі хоча.

І залпам кульнуў вогненную вадкасць. Затым узяў нейкі кавалак сыра і пачаў грызці, адчуваючы, як чорная хваля злосці напаўняе мяне знутры. Наста нібы адчула гэта. Яны крыху прыгубіла віскі. Кінула ў рот ягадку вінаграду і перасела мне на калені.

— Я ведаю, што вельмі вінаватая перад табой. Але я ўсё растлумачу, мой каханы Сашачка. Хадзем са мной.

Яна паднялася, узяла мяне за руку і павяла да ложка. Пасадзіла, а сама пайшла ў ванную. Неўзабаве пачуўся шум вады. Я сядзеў, і розныя пачуцці накрывалі мяне адно за адным. Я падняўся, падышоў да стала, наліў яшчэ крыху віскі, выпіў і стаў глядзець у акно. Неўзабаве шум вады сціх, а праз якую хвіліну я адчуў яе вільготную руку на сваёй шыі. Я рэзка павярнуўся. Наста стаяла перада мною абсалютна голая,

і рэдкія кропелькі вады каціліся па яе дасканалым целе. Нейкая звярыная апанта-насць ахапіла мяне. Я схапіў дзяўчыну на рукі і кінуў на ложка. Адным рухам садраў з сябе ўсё адзенне і літаральна накінуўся на нечаканую госцю. Маё вар'яцтва нібы перадалося і Насце. Мы кідалі адно аднаго на падушкі, спаўзалі на падлогу і зноў вярталіся на ложка, драпалі скуру і рвалі на шматкі бялізну. Адпачыўшы дзве-тры хвіліны, зноў пачыналі гэтае сексуальнае вар'яцтва.

Толькі з першымі промнямі сонца развеялася наша ачмурэнне. Я, стомлены і не-верагодна шчаслівы, ляжаў у ложку, назіраючы, як Наста курыць на падваконніку, час ад часу скідваючы попел у карабок з запалкамі.

— Чаму ты не пытаешся, куды я знікла мінулым разам на дзесяць год? — нечака-на запытала дзяўчына.

— А якая зараз розніца? — паціснуў я плячыма.

Наста вельмі ўважліва паглядзела на мяне, села побач і ўзяла ў рукі маю руку.

— Саша, мы не павінны адно аднаму хлусіць. Я ведаю: ты быў раз'юшаны з прычыны майго знікнення, потым ты ненавідзеў мяне, а зараз робіш выгляд, быццам нічога гэтага і не было. Чаму?

— Ну, не ведаю, — разгублена прамармытаў я. — А і праўда, чаму ты тады збегла ад мяне?

— Ну вось бачыш, — усміхнулася Наста, — табе не абыякава. Схадзі, калі ласка, завары нам кавы, а я прыму душ. Размова будзе доўгай і сур'ёзнай.

Праз дзесяць хвілін мы сядзелі за сталом, пілі каву, і я ўважліва слухаў Насціну гісторыю.

— Я табе расказвала, што пазнаёмілася з адным далёка не маладым чалавекам, які аплочваў мне кватэру і іншыя выдаткі. Праз дзень пасля нашай сустрэчы ён прыехаў да мяне, але не адзін, а з нейкім сябрам. Мікалай, так звалі майго спонсара, прыцягнуў дзве торбы з ежай, напоймі і папрасіў накрыць стол. Пакуль я займалася гаспадаркай, яны пра нешта гучна спрачаліся ў зале. Час ад часу да мяне сталі далятаць словы «гэта паўлімона баксаў», «мытня», «архангел». Неўзабаве стол быў накрыты, і я паклікала мужчын да стала. Я чакала, што размова працягнецца, але пры мне яны толькі жартавалі, сыпалі кампліментамі і налягалі на каньяк. Праз некаторы час, ужо на добрым падпітку, мужыкі выйшлі на балкон пакурыць. Я прыпала да форткі на кухні і ўся ператварылася ў слых. Гэтым разам я пачула значна больш. Мікалай катэгарычна заявіў, што тавар пакуль паляжыць у яго, паколькі так больш надзейна. А праз тыдзень-другі сам і рэалізуе без дапамогі архангела. Саід (так звалі нашага госця) атрымае свае 30 адсоткаў. Саід якую хвіліну памаўчаў, пэўна, разважаючы, а потым і кажа: «А твая гаспадыня вельмі прыгожая дзяўчынка!» Мікалай задаволена засмяяўся і адразу ж прапановаў: «Хочаш, бяры яе хоць зараз, я сабе яшчэ знайду!» Тут ужо засмяяўся і Саід: «Ну, калі гаспадар такі шчодры, дык на гэту ноч я б пазычыў яго тавар». Я ўся ажно закіпела. Свалата, гэта ж яны мной гандлююць. Я тут жа дастала з аптэчкі клафелін і накапала кожнаму ў келіх. А тут і яны вярнуліся. Мікалай абняў мяне і прашаптаў на вуха:

— Ёсць, котка мая, адна справа.

Я ўжо ведала, што за справа, таму гасцінна запрасіла за стол:

— Справа справай, а выпіць за гаспадыню самы час!

І вось гэтыя кавалеры, пахістваючыся, дружна ўзнялі чаркі і загулі:

— За прысутных тут дам!

Як ты разумееш, неўзабаве яны ляжалі на падлозе, як дзве вялізныя свінні, і нешта праз сон парохвалі. А мне трэба было збіраць рэчы і бегчы адсюль. І тут я ўспомніла іх размову. Я накіравалася ў залу. На журнальным століку ляжаў чырвоны дыпламат. Паспрабавала яго адчыніць, але безвынікова: замкі не паддаваліся. Тады я вярнула-ся на кухню, вывернула кішэні Мікалая. На падлогу выпалі партманет, звязка ключоў і нарэшце маленькі ключык ад чамаданчыка. Гэтым разам усё пайшло лепей. Я лёгка адчыніла замкі, падняла крышку чамадана і ўбачыла некалькі загорнутых у белыя чыстыя анучкі квадрацікаў. Калі разгарнула, то перада мною ляжалі чатыры невялічкія карціны. Я прачытала подпісы: Каровін, Сяроў, Суцін, Шагал. З іх усіх я дзесьці чула толькі прозвішча Шагала. Таму і ўзяла яго. Са сценкі зняла прыблізна такую ж па памерах карцінку з нацюрмортам бог ведае якога аўтара і разам з астатнімі паклала на месца ў дыпламат. Зноў замкнула на ключ, а ўсю Мікалаеву маёмасць вярнула на месца. Схапіла свой чамадан і кінулася на вакзал. Спачатку думала ехаць у Маскву: вялікі горад, лёгка згубіцца, але падумала, што Мікалай там хутчэй за ўсё і будзе мяне шукаць, паколькі не раз расказвала яму пра сваю мару перабрацца ў Маскву. Трэба бегчы на Запад. У тую ж Польшчу для пачатку. І я паехала ў Варшаву.

— Пачакай, — улез я ў апавяданне, — а як жа ты правезла Шагала?

— Дурням шанцуе, — усміхнулася Наста. — З перапуду ў гэтай мітусні я тут жа і забылася, што вязу карціну. А на мытні пакапаліся ў дамскай сумачцы, а чамадан папрасілі адчыніць і тут жа зачыніць. У Варшаве я сустрэлася з адным знаёмым, ён калісьці фарцаваў у Гродне заходнімі шмоткамі, і папрасіла дапамагчы прадаць карціну.

— А што за карціна? — зноў улез я.

— «Кветкі ў акне».

— Ого! На аўкцыёне тысяч на 400 даляраў пацягне.

— Так, — уздыхнула Наста, — пацягне, але, як ты разумееш, я, па-першае, гэтага не ведала, а па-другое, не на аўкцыёне яе прадала. Далі мне 40 тысяч зялёных, і я падзякавала Богу, што не забілі. Ну а праз тры месяцы аформіла ліпавы шлюб з адным італьяшкам, які закахаўся ў мяне без памяці, атрымала пашпарт і выехала ў Рым. Там наладзіла невялічкі бізнес: антыкварную краму.

— Ты разбіраешся ў антыкварыяце? — здзівіўся я.

— Зусім крышачку. Але мне зноў пашанцавала: па дарозе ў Рым я сустрэла аднаго дзядка — сапраўднага спецыяліста ў гэтай справе. Гэты стары яўрэй з'ехаў з Савецкага Саюза яшчэ з першай хваляй эміграцыі. Але нешта не прыжыўся ў Ізраілі і пачаў пераязджаць амаль штогод з краіны ў краіну. Дарэчы, у цягніку мы і пазнаёміліся. Арон Ізотавіч, нягледзячы на свае семдзесят гадоў, яшчэ не страціў імпэту да жанчын. На гэтым я яго і заляпала. Ён адпрацаваў у мяне чатыры гады, пакуль не адышоў у лепшы свет. Ну а за гэты час і я крыху набіла руку, ды і Арону знайшла змену ў асобе аднаго аспіранта, таксама эмігранта з Саюза.

— Ну а што Мікалай? Няўжо не шукаў цябе, а асабліва адабранага Шагала?

— Ведаеш, — Наста закурыла новую цыгарэту, — упэўнена, што шукаў. Але дзе і як, адказаць не магу, паколькі ніякай інфармацыі не атрымлівала. Так, першы год у

Рыме вельмі баялася, усё чакала, што знойдзе. А потым неяк супакоілася, пачала і забывацца пра ўсё гэта. Ну, а праз два гады даведалася ад аднаго нашага земляка, што Мікалая забілі ў бандыцкіх разборках, якіх, як памятаеш, хапала ў дзевяностых.

Насця замаўчала, гледзячы на мяне і, пэўна, чакаючы маёй рэакцыі на расказа-нае. Я падняўся.

— Заварыць табе яшчэ кавы?

Дзяўчына кінула галавой, не зводзячы з мяне вачэй. Я паставіў на агонь чайнік, насыпаў у кубкі кавы і стаў чакаць, пакуль закіпіць.

— Добра, — перарваў я маўчанне, — а як ты змагла перадаць мне паперу з па-пярэджаннем?

— Па дарозе на вакзал забегла ў інтэрнат і папрасіла аднакурсніка.

— А сама чаму не падышла?

— Таму што зусім не было часу на тлумачэнне сітуацыі. А пры сустрэчы, згадзіся, без гэтага было б не абысціся.

Я наліў кавы ў кубкі і зноў сеў насупраць Насты.

— Ну а зараз раскажы самае галоўнае: што табе патрэбна ад мяне? І, калі ласка, не выдумляй пра каханне-чаканне. Я ўжо не той закаханы першакурснік, якім быў дзесяць год назад.

— А хіба табе было дрэнна са мной гэтай ноччу? — крыху какетліва запытала дзяўчына.

— Мне было вельмі добра, — сумленна адказаў я. — І не адмоўлюся ніколі паў-тарыць гэтае вар'яцтва. Бо ў ложку ты неверагодны майстар. Але давай пакуль пра справу.

Наста самазадаволена пацягнулася, як котка, глытнула крыху кавы і пайшла ў ві-тальню, дзе ляжала яе сумачка. Яна выцягнула нейкі сшытак і вярнулася на кухню.

— Табе што-небудзь гавораць гэтыя назвы? — запытала Наста і пачала чытаць са сшытка: — Ціт Лівій «Гісторыя», Святоній «Жыццё дванаццаці цэзараў», Тацыт «Гі-сторыя», Піндар «Песні»...

— А таксама «Камедыі» Арыстафана, «Араторыі і паэмы» Кальва і нават, магчы-ма, «Historiarum» Цыцэрона, — перабіў я дзяўчыну.

У яе ажно засвяціліся вочы.

— І ты таксама ведаеш гэтыя кнігі? Значыць, гэта не падман? Так, мілы?

— Наста, — вырашыў я прыцішыць імпэт дзяўчыны, — гэта ўсё назвы кніг з так званай бібліятэкі Івана Грознага. Але гэта толькі легенда, паколькі ніхто тых кніжак не бачыў.

Але Наста мяне, здаецца, ужо не чула. Яна ўзяла мяне за руку і пяшчотна-ўзбу-джаным галаском папрасіла:

— Сашачка, мілы, раскажы мне гэтую легенду. Ну калі ласка!

— Добра, — пагадзіўся я, — слухай. Але папярэджаю: ведаю я не багата, па-колькі гэтым пытаннем не займаўся. Дык вось. Першапачаткова бібліятэка належала візантыйскім імператарам і збіралася на працягу шэрагу стагоддзяў. Пасля падзення Канстанцінопаля кнігі былі вывезены ў Маскву як пасаг візантыйскай царэўны Соф'і Палеалог, якую выдалі замуж за маскоўскага князя Івана III. У Маскву Соф'я трапіла ў 1472 годзе і ўбачыла амаль вынішчаны пажарам 1470 года горад. Ёй стала страшна

за свае кнігі, і таму загадала захоўваць іх у скляпеннях пад царквою Раства Бага-родзіцы ў Крамлі. І ведаеш, гэта была своечасовая мера перасцярогі. Ужо ў наступ-ным, 1473 годзе новы пажар ахапіў Маскву. Выгараў нават увесь Крэмль, але кнігі ў мурах засталіся нескранутымі. Затым бібліятэка перайшла ў рукі Івана Грознага. Той быў заўзятым кніжнікам і праз эмісараў скупляў рэдкія кнігі па ўсім свеце. Дарэчы, лічыцца, што ў калекцыю Грознага трапіла і легендарная бібліятэка Яраслава Мудра-га. Вось такая легенда.

Наста слухала мяне, як зачараваная.

— Дзяўчынка, — крыкнуў я, — прачніся! Гэта толькі прыгожая легенда. Ніхто ніко-лі не бачыў гэтай бібліятэкі.

— Ах, Саша, — уздыхнула Наста, — ну нельга быць такім скептыкам. Вось паслу-хай.

Яна зноў зашамацела сваім сшыткам.

— Нехта Франц Ніенштэт у сваёй «Лівонскай хроніцы» прыводзіць словы пра-тэстанцкага пастара Ёгана Ветэрмана з Дэрпта, які па запрашэнні Івана Грознага перакладаў у Маскве кнігі: «Кнігі, як найкаштоўнейшыя скарбы, захоўваліся заму-раванымі ў двух скляпеністых падвалах». А яшчэ прафесарам Дабелавым у архівах Пярну быў знойдзены спіс старажытных кніг з гэтай бібліятэкі. Што ты на гэта ска-жаш, даражэнькі мой вучоны?

— Ну, па-першае, Дабелаў змог паказаць толькі копію спіса, паколькі арыгінал нібыта загадкава знік. Па-другое, яшчэ ў 1601 годзе канцлер Вялікага Княства Лі-тоўскага Леў Сапега шукаў гэтую бібліятэку, аднак безвынікова. А яшчэ былі газскі мітрапаліт Паісій Лігарыд, харвацкі вучоны Юры Крыжаніч. І ўсё ўпустую.

— Ага, Сашка, — узрадавана крыкнула Наста, — вось я і злапала цябе. Ты таксама цікавіўся гэтай бібліятэкай, адсюль і ведаеш столькі падрабязнасцей. Я правільна разлічыла, калі даведлася, дзе і кім ты працуеш. Не можа Сашка прайсці міма та-кога багацця!

— Ну вось, — сумна адзначыў я, — значыць, і сапраўды ніякай рамантыкі, ніякага кахання з твайго боку няма. Голы прагматычны разлік.

— Сашачка, — зашчабятала Наста, перабраўшыся да мяне на калені. — Ну ты ж разумны дарослы мужык. Ты ўсё зразумеў, і таму давай адкінем непатрэбную ліры-ку. Справа каханню не перашкода, як і секс, тым больш што ў цябе ядрэнна атрым-ліваецца. Павер майму вопыту.

«Умее, халера, падласціцца», — падумаў я, адчуваючы, як слоўны алей прыемна расцякаецца ў грудзях.

— Ну добра, Наста, — прадоўжыў я, — з гісторыяй разабраліся, а што з рэчаісна-сцю? Бібліятэка ж знікла. І дзе яна — невядома! Ці твой чароўны сшытак і гэта ведае?

— Не ўсё, але тое-сёе ведае, — годна адзначыла дзяўчына. — Імя Уладзіслава Вазы што-небудзь гаворыць табе?

— Канешне, як і любому адукаванаму беларусу. Уладзіслаў Ваза — цар маскоўскі, кароль польскі і вялікі князь літоўскі. А што?

— Нічога, проста ў мяне ёсць сведчанне дарадцы Уладзіслава манаха Пятра Ба-хрэвіча, што за час панавання на маскоўскім троне Ваза знайшоў і патаемна вывез з Масквы частку гэтай бібліятэкі.

— Дык ён жа малы яшчэ быў!

— Ён, можа, і малы, а вось атачэнне караля было дарослае і разумнае.

— Добра, — пагадзіўся я, — дапускаю такую магчымасць. І куды кнігі звезлі? У Варшаву, Гародню? І галоўнае: дзе іх схавалі?

— Тады зазірнем у чароўны сшытак, — загадкава ўсміхнулася Наста. — Вось што там піша айцец Бахрэвіч: «І было загадана будаўнікам у хуткім часе пабудаваць у мястэчку Сапоцкін, што пад Гародняю, драўляную царкву з мураванымі скляпеннямі. У 1612 годзе мяне адправіў мой пан перавезці частку духоўных скарбаў з неспакойнай Масквы ў гэты Богам абраны лясны куточак нашага краю. З Боскай ласкаю і пад надзейнай вартай ахоўнікаў мы без перашкод дабраліся да Сапоцкіна і схавалі кнігі ў мурах. Прыйдзе час, і нашчадкі спасцігнуць усю мудрасць старажытных манускрыптаў». Ну што скажаш, пане вучоны?

— Гэта пра наш Сапоцкін? — яшчэ не верачы пачутаму, запытаў я.

— Ну а пра які яшчэ? — здзекліва запытала Наста.

— Пачакай, — я ўскочыў і рушыў у залу. Там знайшоў энцыклапедыю Гродзенскага раёна і пачаў шукаць Сапоцкін.

— Ёсць! Слухай. «Каля 1612 года ў Сапоцкіне была ўтворана ўніяцкая парафія. Хутка пабудаваная ўніяцкая царква ў Сапоцкіне была спачатку драўлянай, а каля 1780 года адзін з прадстаўнікоў роду Гасеўскіх, тагачасных уладальнікаў мястэчка, зафундаваў (гэта значыць выдзеліў сродкі на будаўніцтва) каменную царкву і забяспечыў яе ўсім неабходным. Сапоцкінская Успенская царква да 1875 года была ўніяцкай, пасля стала праваслаўнай. Ужо ў пачатку XX стагоддзя будынак царквы па прызначэнні не выкарыстоўваўся, нейкі час у ім размяшчаўся склад канторы па нарыхтоўцы тытуню. Каля 1970 года царква была разбурана, застаўся адзін фундамент, побач з якім размясціўся Сапоцкінскі дзіцячы садок».

— Такім чынам, — рэзюміравала Наста, — нам трэба ехаць у Сапоцкін.

— Пачакай, — я сеў за стол і паказаў рукою, каб села і дзяўчына, — перш чым рушыць у чарговае падарожжа па скарбы, растлумач мне, калі ласка, адкуль узнік гэты сшытак у цябе і хто яго аўтар?

— Ну, Сашка, ну якая табе розніца, хто, што і адкуль? Прынёс нейкі стары ў мой магазінчык гэты рукапіс. Там нават вокладкі не было. Я і браць не хацела, але пагартала аркушы і раптам убачыла назвы родных мясцін: Гародня, Сапоцкін. Ну і купіла. А калі прачытала ўвесь рукапіс, зразумела, якая ўдача прываліла. Адразу ж успомніла пра цябе. Задаволены?

— Так, задаволены, — пагадзіўся я. — Збірайся ў дарогу. Сапоцкін чакае нас.

Сапоцкін — невялічкае мястэчка. І патрэбны садок мы адшукалі вельмі хутка. А за ім у адлегласці метраў 30—40 убачылі і рэшткі былой царквы. Але больш за ўсё нас зацікавіла вялікая жоўтая палатка, што стаяла амаль на руінах разбуранай пабудовы. Мы перазірнуліся з Настай і моўчкі накіраваліся да няпрошаных гасцей. Тыя, відаць, жылі тут не адзін дзень, бо каля намёта на драўляных жэрдках была расцягнута вяроўка, на якой сушыліся нейкія шкарпэткі, кашулі. Тут жа было выкладзенае камянямі кастрышча. Я нахіліўся і зазірнуў у палатку. У атрутна-зялёных спальніках пахропвалі барадаты мужчына і прывабная маладая бландзінка. Следам за мной сваю галаву ўперыла і Наста і тут жа гучна завершчала:

— Скаціна!

Парачка імгненна расплюшчыла вочы.

— Наста? — здзіўлена запытала галава барадатага.

Тая адкрыла рот, каб адказаць, але ад абурэння толькі пачырванела ўся, з горла пачуўся нейкі сіп, і тады з перакошаным ад злосці тварам яна вырвала пярэдняю стойку палаткі. Я ледзьве паспеў выскачыць. Пабудова імгненна абвалілася, і мы некалькі хвілін назіралі, як у ёй валтузяцца дзве постаці. Нарэшце яны выпаўзлі на белы свет.

— Ты што, зусім звар’яцела? — закрычала бландзінка.

— А табе, гляджу, не сядзіцца ў хаце? — на тых жа нотах запытала Наста.

— Дзяўчаты, супакойцеся, — паспрабаваў зрабіць крок прымірэння барадаты, але тут жа атрымаў адчувальны ўдар Насцінай нагі ў дзетародны орган. Мужык са стогнам склаўся напалам і ціха заенчыў.

— Ты што робіш, сука? — заверашчала яго напарніца і кінулася на Насту. Я толькі і паспеў паставіць ёй падножку. Дзяўчына крыху ўзляцела ў паветра і абрынулася на зямлю. Наста тут жа ўскочыла ёй на плечы, схапіла за валасы і пачала біць ілбом аб зямлю. Я кінуўся разнімаць дзевак.

Калі хвілін праз дваццаць мы, цяжка дыхаючы, змаглі ўсё ж усесціся на траўку вакол колішняга вогнішча, выгляд у кожнага быў непрэзентабельны: разадранае адзенне, гузы, сінякі, кровападцёкі на тварах, руках, нагах.

— Можа, нарэшце, нехта растлумачыць мне, за што б’ёмся? — запытаўся я.

— Пазнаёмся, — з нянавісцю ў голасе адгукнулася Наста. — Мой памочнік па бізнесу, Мойша, той самы аспірант, што прыйшоў на змену Арону. А гэта яго блядзюшка Мэры. Што ты тут робіш, сабака?

Мойша паглядзеў на мяне журботнымі яўрэйскімі вачыма, нібы шукаючы падтрымкі, і цяжка ўздыхнуў:

— Я прыехаў на сваю радзіму аддаць даніну памяці продкам.

— Якую радзіму? — зноў заверашчала Наста. — Ты ж родам з Віцебска. Яшчэ хваліўся далёкімі каранямі з Шагалам.

— Ах, Анастасія, мы, габрэі, маем багата сваякоў. І мой прадзядуля Ізя пражываў калісьці тут, у Сапоцкіне. Ён трымаў добры шынок. І цяпер я шукаю сляды яго магілы і яго шынкі.

— Злодзей ты, — не супакойвалася Наста. — Я ведаю, што ты шукаеш. І я папярэджвала цябе, што гэтая бібліятэка мая і каб ты не сунуў у гэтую справу свайго доўгага носа.

— І калі гэта яна стала тваёй? — здзекліва запытала Мэры. — Можа, ты яе і сабрала?

— Мойша, скажы гэтай сваёй лярве, каб прыкрыла пашчу! — зноў пачала закіпаць Наста.

Мне надакучыла гэтая лаянка, таму я гучна рыкнуў:

— Ану сціхлі ўсе!

На дзіва, дзеўкі і праўда змоўклі, уперыўшы ў мяне позіркі.

— Мы можам ляцца суткі, але справа не зрушыцца з месца. У нас ёсць усяго два варыянты разгортвання далейшых падзей: абодва бакі прызнаюць, што прыехалі

сюды па бібліятэку, працуюць разам і пароўну дзеляць прыбытак. Або вайна працягваецца, кожны шукае самастойна, падстаўляючы нагу канкурэнту. Такім чынам стаўлю на галасаванне: мір ці вайна?

— Прыемна чуць словы разумнага чалавека, — згодна заківаў галавою Мойша. — Чатыры галавы значна лепей, чым дзве, а мір куды больш прыемны за вайну. Што нам дзяліць, апроч гэтых некалькіх кніг?

— А чаму я павінна дзяліць іх са зладзеямі? — узвілася Наста. — Трасцу ты атрымаеш, а не кнігі. Вось гэта бачыў?

Яна сунула хлопцу пад нос дуліну, ускочыла на ногі і рушыла прэч.

— Перамовы зайшлі ў тупік, — развёў я рукамі і кінуўся даганяць дзяўчыну.

Жыць у палатцы Наста не захацела, і таму мы папыталіся ў мясцовых жыхароў, ці не здае хто кватэру ці пакойчык з асобным уваходам. На дзіва, прапановы пасыпаліся як з рога. І ўжо праз паўгадзіны мы з Настай засяліліся ў невялічкі летні домік, які за досыць сціплы кошт здала нам бабуля Леакадзія. Асабліва ўзрадаваў нас той факт, што з вокнаў дома былі бачны рэшткі царквы і ненавісная жоўтая палатка. Гаспадыня нацяпліла для нас лазню, прынесла кавалак вэнджанага сала, дзясятка курыных яек, агуркоў, цыбулі. Мы хуценька накрылі стол, упрыгожылі бутэлькай марціні і пайшлі парыцца.

Рамантычны вечар пры свечках пераўзышоў усе чаканні яшчэ і з тае прычыны, што неўзабаве пайшоў дождж. Наста не-не ды кідала позірк на правіслую палатку канкурэнтаў, і па яе прыгожым твары прабягала зласлівая ўсмешка.

Мы ляжалі ў ложку і слухалі, як кроплі дажджу рытмічна выбіваюць па даху маршавы дроб. Раптам Наста ўскочыла, села верхам на мяне і строга запытала:

— Аляксандр, ці ёсць у нас план?

Я са шкадаваннем паглядзеў на яе прыгожыя аголеныя грудзі, падцягнуты живот, цяжка ўздыхнуў і скінуў дзяўчыну з сябе. Нацягнуў трусы, начапіў на ногі тапкі і сеў за стол. Дзяўчына з цікавасцю назірала за мной. Я выцягнуў з сумкі, што вісела на крэсле, сшытак, дастаў ручку і гучна скамандаваў:

— Чаго разляглася? Хуценька сюды.

Наста накінула на плечы халацік і села побач.

— Глядзі, вось гэта прыблізны план царквы. Я перамаляваў яго з карты ў абласным архіве. Каля ўсходняй сцяны паказаны ўваход у скляпенне. І гэта адзінае месца ў царкве, дзе штосьці магчыма схаваць.

— Цудоўна, — Наста чмокнула мяне ў шчаку. — Заўтра рушым у падземелле.

— Пачакай, — паспрабаваў суцішыць я дзяўчыну. — Па-першае, не забывай, што каля нас будуць круціцца канкурэнты. І ад іх не схавацца. А па-другое, і гэта, на маю думку, самае важнае, на карце ўваход у падземелле намалюваны значна пазней за саму карту.

— Ну правільна, — разважыла Наста, — кнігі схавалі значна пазней, чым была пабудавана царква.

— Так яно так, — адказаў я. — Але, па-першае, хто будзе хаваць скарбы ў адзіны падвал, які яшчэ і намалюваны на карце? Згадзіся, калі ён адзін, дык там і капусту захоўвалі. І старыя рэчы, і шмат чаго іншага. Гэта значыць, народ там заўсёды круціўся. У такім месцы хаваць скарб вельмі рызыкаўна. А па-другое...

— Ды дастаў ты ўжо гэтым сваім «па-першае, па-другое». Зануда! — надзьмула вусны дзяўчына і зноў уляглася ў ложка.

— А вось калі б у цябе было больш цярпення, дык даведалася б яшчэ штосьці цікавае, — падбухторыў я.

— Няўжо з’явілася «і па-трэцяе»? — з’едліва запытала Наста.

— Уяві сабе, што з’явілася, — сціпла пацвердзіў я.

Дзяўчына недаверліва павярнула да мяне:

— Выдумляеш...

— А вось і не. На адвароце карты быў напісаны верш.

— І што?

— А ты паслухай:

Багацця не бывае у скляпеннях. На прасторы,
Калі ты здольны крокаў дваццаць адысці.
На лес зірнеш і першым ценем ляжаш у разоры —
Душу і цела разам зможаш там сабе знайсці.

— Божухны, — здзівілася Наста, — нейкі дзесяцістопны ямб. І што нам з таго верша?

— А ты прыслухайся і ўключы галаву. Аўтар так і гаворыць: багацця не бывае ў скляпеннях». Значыць, няма чаго і лезці туды.

— А калі аўтар гаворыць пра духоўнае багацце і душэўную свабоду? — запырачыла дзяўчына.

— А ты паглядзі ў акно. Крокаў за сто ад царквы пачынаецца лес.

— Ага, а ў вершы дваццаць крокаў.

— Дык за столькі год маглі і пасячы лес. А па-другое, можа, аўтар меў на ўвазе цень не ад дрэва, а лес — гэта накірунак.

— Зноў ты са сваім «па-другое», — зморшчылася Наста. — Нейкія тампліеры атрымліваюцца.

— А чаму б і не? — паціснуў я плячыма. — У сярэднявеччы народ любіў паэтычныя таямніцы. Вось раніцай сходзім і праверым гэты зарыфмаваны маршрут. Толькі важна, каб твой Мойша не ўбачыў.

— Так, — пацвердзіла Наста, — з Мойшам трэба канчаць.

— Як канчаць? — спалохаўся я.

— Не бойся, гэта мой клопат. А ты кладзіся спаць. Я на хвілінку.

Наста абула гумавыя боты, надзела бабульчыну фуфайку, схапіла сумачку і выскачыла з пакоя.

«Сапраўдная вар’ятка! — падумалася мне. — Але якая сексапільная!»

Хвілін праз пятнаццаць вярнула зледзянелая Наста і хуценька юркнула да мяне пад коўдру.

Я прагнуўся ад нейкага шуму за акном. Гадзіннік на сцяне паказваў 4 гадзіны раніцы. Сонца толькі-толькі пачало асвятляць неба. Я падняўся з ложка і падышоў да акна. Каля жоўтай палаткі стаялі два амапаўцы з аўтаматамі, а паміж імі паўраздзетыя Мойша і Мэры са сцятымі кайданкамі рукамі перад сабой. Крыху воддаль

стаялі чорнага колеру ўазік і міліцэйская «лада», якую падпіралі два міліцыянеры. Я асцярожна прыадчыніў акно і ўвесь ператварыўся ў слых. З палаткі вылез чалавек у цывільным касцюме. Ён нешта ціха сказаў міліцыянерам, і тыя накіраваліся да нашага дома.

— Наста, прачынайся, — я сцягнуў коўдру з каханкі, — да нас міліцыя ідзе.

— І няхай ідзе, — сонна прамармытала дзяўчына. — А я хачу спаць.

Ну што было рабіць? Нацягнуў на сябе штаны, кашулю, і ў гэты момант пачуў настойлівы стук у дзверы. Затым прагучаў голас:

— Адчыніце, калі ласка, гэта міліцыя.

Я адкрыў дзверы. Адзін з гасцей, старшы лейтэнант, паказаў мне разгорнутае пасведчанне, але што там было напісана, прачытаць я не паспеў. Другі ж у званні капітана падазрона агледзеў мяне і строга запытаўся:

— Вы некуды сабраліся?

— Так, — пагадзіўся я, — прайсці з вамі ў якасці панятога.

Мая ініцыятыва, верагодна, не спадабалася прысутным. Капітан нейкім загадкавым голасам пацікавіўся:

— А адкуль вы ведаеце, што нам патрэбныя панятыя?

— Ну, для гэтага не абавязкова быць Шэрлакам Холмсам. Па-першае, вы так шумелі падчас захопу злачынцаў, што разбудзілі ўсю акругу. Па-другое, мне нічога не заставалася, як глядзець на ўсё гэта праз акно. І калі вы пакрочылі ў кірунку майго дома, я адразу ж зразумеў, што вам патрэбна.

— Не трэба разумнічаць, — невядома для чаго буркнуў капітан. — З вамі яшчэ хто пражывае?

— Так, мая дзяўчына, але яна не хоча прачынацца.

— Як гэта не хоча? — тут жа абурыўся старшы лейтэнант. — Супрацоўніцтва з органамі ўлады — канстытуцыйны абавязак кожнага грамадзяніна!

— Ну калі абавязак... — пачуўся з пакоя голас Насты, — тады я гатова.

Дзяўчына выйшла да нас у кароценькіх шортах, нейкай футболцы з задзірлівым выразам. Хлопцы ажно аслупянелі. Задаволеная зробленым эфектам, Наста ўзяла пад руку капітана і пранікнёна загадала:

— Вядзіце мяне, мой генерал!

Капітан імгненна адскочыў ад такой спакусы, аблізаў перасохлыя вусны і хрыпла вымавіў:

— Апаніцеся.

Пакуль мы крочылі да палаткі, усе мужыкі зачаравана не зводзілі вачэй з Насты. І толькі Мэры фыркнула і дэманстратыўна адварнула ад нас.

— Панятыя, — загаварыў чалавек у цывільным, — вы зараз прысутнічаеце пры вобыску палаткі падазронных. Уважліва за ўсім сачыце.

Ён тут жа нырнуў у палатку, а праз імгненне вылез з заплечнікам у руках. Затым расцяліў нейкую цырату на траве і высыпаў усё змесціва з заплечніка на цырату. Мы ўбачылі мужчынскую кашулю, пару шкарпэтак, распячатаны пачак прэзерватываў, два кавалкі мыла, запячатаную зубную шчотку і нейкі маленькі празрысты пакецік з белым парашком унутры. Чалавек, усміхаючыся ва ўвесь рот, надзеў хірург-

гічныя пальчаткі, асцярожна ўзяў за ражок пакецік і, павярнуўшыся да затрыманых, пацікавіўся:

— А што ў гэтым пакеціку?

— Гэта не наш пакецік, — бялеючы на вачах, запырачыў Мойша.

— А заплечнік ваш? — зноў запытаўся следчы.

— Мой.

— Значыць, усё, што ляжыць у вашым заплечніку, з'яўляецца вашым. Лагічна?

— Але я не ведаю, адкуль ён там узяўся! — амаль закрычаў хлопец.

— Ну а калі не ведаеце, чый пакецік і што ў ім, дык чаго так хвалюецеся?

Мойша разгублена прабегае вачамі па тварах прысутных і спыніўся на Насціным. Яна не хавала здэкліва-іранічнай усмешкі.

— Я ведаю, грамадзянін начальнік! — зноў закрычаў Мойша. — Там, у пакеціку, наркотык, які вось гэтая сучка падкінула мне!

І ён паказаў скаванымі рукамі на Насту.

— Чаму менавіта яна, а не старшыня мясцовага сельсавета? — здэкліва запытаў следчы.

— Яна мяне ненавідзіць! Я вам усё раскажу, толькі затрымайце і гэтых дваіх!

— Ага, ужо дваіх.

Следчы падышоў да Мойшы і паклаў яму руку на плячо:

— Слухай, хлопец, гэта добра, што ты сам пагадзіўся ўсё расказаць. Суд гэта залічыць. Але давай без казак, праўду і толькі праўду. Панятыя, падпішыце пратакол, а гэтых, — ён кіўнуў на Мішу і Мэры, — у аддзел.

Мы моўчкі пілі з Настай каву і глядзелі праз акно на тое месца, дзе яшчэ нядаўна месцілася палатка Мойшы. Першай не вытрымала дзяўчына.

— Так, — перапыніла яна працяглае маўчанне, — гэта я падкінула ім гераін. Але я іх папярэдзвала: не стойце на маім шляху. Яны абрабавалі мяне, скралі рукапіс і яшчэ дазволілі сабе паздзекавацца. Не, мілыя, са мной не варта звязвацца.

Я адставіў кубачак і з цікаўнасцю паглядзеў на сваю каханку. Кожнага дня я адкрываю ў ёй усё новыя і новыя якасці.

— А як жа ты змагла яго падкінуць? — пацікавіўся я.

Цяпер ужо Наста з цікавасцю паглядзела на мяне.

— Слухай, я была ўпэўнена, што ты зараз выбухнеш маральнымі пастулатамі, этычнымі нормаў і іншым інтэлігенцкім шалупіннем. А цябе толькі цікавіць сам працэс?

— Так, — пакорліва пагадзіўся я, — толькі працэс.

— Цікава, вось што робіць з недапечаным інтэлігентам сустрэча з чалавекам справы. Ты, мілы, робіш поспехі.

— Ну а што наконт працэсу?

— Ну, тут і зусім проста. Я падгледзела, што гэтым халодным і дажджлівым вечарам Мойша са сваёй паненкай пайшлі начаваць у адрыну да суседзяў. Не ведаю, дамовіліся яны з гаспадарамі ці так, патаемна, але факт ёсць факт. Вось я і скарыстала з магчымасці, а потым патэлефанавала ў міліцыю. Вынік выдатны — канкурэнтаў няма.

— А не шкада людзей? За наркату ім ушпіляць гадоў па 5–7 айчыннай турмы. Не перажывуць.

— Ах, — спакойна адмахнулася дзяўчына, — было б каго шкадаваць. Ды і не пазіраюць, думаю, іх. Яны ж грамадзяне іншай краіны. Умяшаецца пасольства, адвакаты. Тым больш, што яны гераіні і не збывалі, і не ўжывалі. Скажучы, у лекавых мэтах вазілі пры сабе. Забудзь. Лепш падумаем, што рабіць далей.

— А што тут думаць: апрапаемся, бяром рыдлёўкі і ідзем капаць. Якраз хутка першы цень з’явіцца.

Мы прыйшлі ў час: сонца паступова выпайзала з-за гары, шчодро адорваючы святлом і цяплом усё жывое. Мы адмералі ад рэшткаў фундамента царквы дваццаць крокаў, пасля чаго я стаў тварам да лесу. Сонца якраз пачало свяціць мне ў спіну. Неўзабаве на зямлі з’явіўся і мой цень. Наста тут жа пабегла далёка наперад, каб дакладна адзначыць, дзе ён закончыцца. Але яна не ўлічыла рэльефу мясцовасці — цень быў вельмі працяглы час і не дасягнуў і паўметра. Менавіта туды з размаху я ўтыкнуў рыдлёўку.

— Ну што, сяброўка, тут і пачнем?

Дзяўчына, не адказваючы нават і слова, мітусліва пачала рыць зямлю. Улічваючы, што грунт быў моцна ўбіты і высохлы, я вырашыў, што прасцей будзе выкарыстаць у гэтых умовах дасягненні чалавечага розуму. І пайшоў пазычаць у гаспадыні лом. Калі вярнуўся назад з нялёгкай прыладай працы, Наста зняможаная ляжала ў цяньку, са слязьмі на вачах пазіраючы на свае рукі.

— Мазолікі баляць? — спагадліва запытаўся я.

— А што рабіць, калі мужыкі швэндаюцца дзесьці, а не займаюцца справай?

Я папляваў у далоні і ўзяўся за лом. Справа пайшла хутчэй. Збіўшы верхні пласт спрасаванай зямлі, далей я ўжо капаў мяккі і пухкі чарназём, за ім жоўценькі пясочак. Паколькі я не быў упэўнены, што мы дакладна вызначылі месца пошуку, прыйшлося пракопаць двухметровыя роўчыкі ўперад і ўбакі. Пасля чатырох гадзін цяжкай працы з двума перакурамі мая рыдлёўка нарэшце бразнула аб нешта металічнае.

— Знайшлі! — радасна закрычала Наста, забыўшыся нават пра свае сцёртыя рукі.

Я пачаў раскопаць вакол, і неўзабаве мы ўбачылі верхнюю частку досыць шырокіх металічных дзвярэй, што стаялі пад вуглом у градусаў 30. Наста ад узрушэння ажно пацалавала іх. Я з хвіліну пераводзіў дых і затым хуценька пачаў закідваць уваход зямлём.

— Ты што робіш, вар’ят! — заверашчала Наста.

Я моцна прыціснуў яе да сябе, закрыўшы рот рукою.

— Ціха, — прагаварыў лагодна. — Зараз дзень, людзі, табе патрэбны лішнія сведкі? А вось уначы будзе куды спакайней. Праўда?

Дзяўчына кінула галавой, і я адпусціў яе. Наста села на траву, з хвіліну глядзела на мяне і нечакана расплакалася.

— Я так стамілася і мне так балюча, — праз слёзы замармытала яна.

Я падышоў, пагладзіў яе па галаве, дапамог падняцца, і мы паволі папляліся да хаты.

Калі ўжо добра прыцямнела і ў вокнах суседніх дамоў згасла святло, мы з Настай, апрапуўшыся ў цёмна-зялёныя вайсковыя камбінезоны, рушылі па скарбы. Я хуценька адгроб зямлю ад увахода і з усяе сілы пацягнуў да сябе клямку дзвярэй. Яны гучна зарыпелі і падаліся на мяне.

— Адчыняюцца! — усхвалявана ўскрыкнула мая напарніца.

Перад намі была чорная пустэча. Я схіліўся над уваходам і запаліў ліхтар. Уніз вяла драўляная лесвіца.

— Ну, што там? — нецярпліва запытала Наста.

— Бездань і паўструхлелая драбіна, — стрымана адказаў я.

— Усё роўна трэба лезці! — рашуча заявіла дзяўчына.

Я ўзяў альпінісцкі трос, які быў спецыяльна набыты для гэтай справы на гарадскім кірмашы, і зашчоўкнуў карабін на клямцы дзвярэй. Другі канец троса прапусціў праз металічнае кальцо на сваім рамяні і кінуў у лаз.

— Чакай тут! — загадаў дзяўчыне. — Калі спушчуся, крыкну. Замацуеш паясны карабін на тросе і тады пачнеш спускацца. Я ўнізе буду нацягваць трос і страхавачь цябе.

— Добра, — пакорліва пагадзілася Наста.

Я пачаў павольна спускацца па драбіне, стараючыся ступаць на краі лесвіцы. Тым не менш дзве ці тры ступенькі рассыпаліся пад нагамі, але я моцна трымаўся за трос і праз пару хвілін спусціўся ўніз, намацаўшы нагамі круглыя камяні. Я адчапіў трос і крыкнуў Насце:

— Спускайся!

Неўзабаве спусцілася і яна. Я пасвяціў наперад. Досыць высокая галерэя, выкладзеная каменнымі кругляшамі, цягнулася далёка наперад і хавалася ў змроку. Я дастаў з заплечніка больш кароткі трос, зачапіў адзін канец за свой пояс, а другі — за Насцін.

— Трымайся ад мяне не бліжэй чым на тры крокі, — кінуў я дзяўчыне і рушыў наперад. Тунэль быў на дзіва сухі і без звычайнага для такіх месцаў паху затхласці. Дарога крута забірала ўправа. Метраў праз пяцьдзясят мы ўпёрліся ў цагляную сцяну. Я адчапіў ад пояса невялічкую кірку, што разумна прыхапіў з сабою, і з размаху ўдарыў па сцяне. Тая адразу ж надтрэснула. Гэта падбздэрыла мяне, і ўдары пасыпаліся адзін за адным. Хвілін праз дзесяць утварылася досыць нядрэнная дзірка, праз якую можна было прасунуць руку. Што я і зрабіў, а затым моцна рвануў цагліны на сябе. Вываліліся чатыры. Цяпер я дзёр іх дзвюма рукамі. Расхістаўшы сцяну, я з разгону пхнуў яе плячом. І сцяна пасыпалася, падняўшы клубы пылу. Калі ж пыл асеў, мы ўбачылі, што выйшлі да нашага першапачатковага месца. Зверху падаў свет, па драбіне сцяліўся трос. Наста істэрычна зарагатала. Я сеў і задумаўся. Клад дзесьці тут, я перакананы. Але дзе? Павінна ж быць нейкая зачэпка.

— Наста, ты пасядзі, а я прайдуся яшчэ раз і ўважліва агледжуся.

Напарніца абыякава кінула галавою. А я зноў рушыў у дарогу. Гэтым разам я не столькі глядзеў пад ногі, колькі разглядаў сцены і столь тунэля. І мае намаганні былі аплочаны. Прамень ліхтарыка неўзабаве высвеціў на адной з цаглін сценкі невялічкую выяву разгорнутай кніжкі. Гэта знак! Я зноў узяўся за кірку. Пасля пятага ці шостага ўдару цэгла асыпалася, і я ўбачыў нішу, у якой стаяў досыць вялікі куфар. Я сцягнуў яго на падлогу. Тут было кілаграмаў сто вагі. Я адчыніў куфар і ўбачыў акуратна ўкладзеныя старажытныя фаліянты: Арыстафан, Тацын, Дантэ...

Больш за гадзіну мы з Настай перацягвалі гэтыя кнігі на паверхню. На майго кампаньёна было глядзець адно задавальненне: расчырванелая, рухавая, са шчаслівай

усмешкай на твары, яна не ведала стомы, завіхаючыся каля кніг. Усяго ў кufры былі схаваны 32 кнігі. І якія кнігі! Мы акуратна расклалі іх на падлозе, крэслах, канапе па ўсёй кватэры і доўга стаялі моўчкі, у захапленні ад убачанага. Першай маўчанне перарвала Наста.

— Як ты лічыш, на якую суму тут кніжак?

— Думаю, як мінімум на мільён. Але ці варта прадаваць такі бясцэнны скарб?

— А што з ім рабіць? — пацікавілася Наста.

— Чытаць, выстаўляць у музеях, ганарыцца, што гэта тваё.

— Ну, даражэнькі, — засмяялася Наста, — як ты кажаш, па-першае, яны не нашы, а дзяржаўныя, паколькі кожны знойдзены скарб належыць дзяржаве. Па-другое, без спецыяльных умоў захавання яны спрахнуць праз месяц, і мільён ператворыцца ў горбачку смецця, а па-трэцяе, ганарыцца мільёнам куды цікавей, чым нейкімі рукапіснымі паперкамі.

— Добра, — раззлаваўся нарэшце я, — а дзе ты прадасі гэтыя кнігі? Не, нават не так: а як ты вывезеш гэтыя кнігі, паколькі ў нас іх не прадасі? Хто купіць?

— Ты, Сашачка, яшчэ дзіця дурненькае. Думаеш, я б узялася за гэтую справу, не прадумаўшы ўсе хады? Пакупнікі знойдзены даўно, а вывезуцца дыпламатычнай поштай, якую ніхто не дагледжвае. Ты нават не ўяўляеш, якія людзі чакаюць у Еўропе гэтыя кніжкі.

Я сумна паглядзеў на дзяўчыну:

— Не ўсё можна змераць далярам, Наста. Кнігі — гэта душа чалавецтва. А душа не прадаецца.

Насця загадкава ўсміхнулася, узяла мяне за руку і сваім фірмовым грудным гола-сам адказала:

— Бог з імі, кнігамі. Пазней пабачым, што з імі рабіць. А зараз мы з табой пераможцы. І гэта трэба адзначыць. Накрываем святочны стол.

Да перамогі Наста таксама была падрыхтавана. У адной з яе шматлікіх торб была бутэлька віскі, бляшанкі з рознымі морапрадуктамі, аліўкамі, паштэтамі. Мы хуценька ўсё расклалі па аднаразовых талерках і напоўнілі свае кілішкі.

— Ведаеш, Сашка, — неяк ну вельмі пранікнёна загаварыла Наста, — я вельмі ўдзячна лёсу, што калісьці ён звёў мяне з табой. Чамусьці так здарылася, што ўсё лепшае ў маім жыцці адбываецца выключна пасля нашых сустрэч. Ты — сапраўдны талісман, які прыносіць шчасце. За цябе, Санечка!

Я сціпла прыплюшчыў вочы, адчуваючы, як расце маё мужчынскае эга. Мы выпілі.

— Ой, — войкнула Наста, — я ж лімончык забылася нарэзаць. Прынясі, калі ласка, з кухні.

Я падняўся і рушыў па лімон. Але ні на стале, ні ў торбе не знайшоў.

— А дзе той лімон? — гучна крыкнуў я.

— А ў сумцы няма? — крыкнула ў адказ дзяўчына.

— Няма!

— А можа, я ўвогуле яго забылася пакласці? Бог з ім, Саша, давай яшчэ вып'ем.

Я вярнуўся ў пакой. Наста стаяла каля стала і трымала поўныя кілішкі. Адзін працягнула мне.

— Скажы што-небудзь, — пшчотна папрасіла яна.

— Давай, Наста, вып'ем за нас, за тое, каб ты больш нікуды не знікала, бо я, здаецца, усё ж кахаю цябе.

Насця пацалавала мяне ў вусны, і мы выпілі да дна. А затым... я адключыўся. Калі ж апрытомнеў, то ўбачыў, што ляжу ў ложку, клапатліва прыкрыты коўдрай. Страшна балела галава. Я павольна падняўся і агледзеўся. На непрыбраным ад хуткага свята стала дабавілася нейкая кніга і невялічкі белы аркуш паперы. Насты не было. Але я нават і клікаць не стаў. Я дакладна ведаў, што яе няма. Падышоў да стала і пачаў чытаць ліст.

«Мілы Санечка, я ведаю, што ты мне гэтага не даруеш, але пастарайся хаця ж бы зразумець. Я не змагу жыць тут, у краіне. Я іншая. І ведаю, што ты не зможаш жыць там. І прадаць кнігі ты не пагодзішся, паколькі гэта супярэчыць тваім прынцыпам. А мне для майго бізнесу патрэбны грошы. І таму нам ніяк не выпадае быць разам, хаця я гэтага вельмі хацела б! Хаця, хто ведае? Ніколі не гавары ніколі. На памяць пра сябе пакідаю табе кніжку. І не думай пра мяне дрэнна. Кахаю цябе. Твая Наста».

Я ўзяў у рукі кнігу. Гэта былі «Лівонскія хронікі» Германа Вартбергскага. Я адклаў яе і яшчэ раз перачытаў ліст. Вось і канец нашым прыгодам. Амаль як у класічных раманах. Але я быў канчаткова ўпэўнены, што пройдзе зусім не шмат часу, і я зноў убачу Насту. Так, відаць, ужо наканавана лёсам. І шчаслівая ўсмешка з'явілася на маім твары.

нарадзіўся 18 красавіка 1962 года ў Гродне. Скончыў філалагічны факультэт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы (1985). Працуе ў Гродзенскім дзяржаўным медыцынскім універсітэце. Аўтар 14 вучэбных і вучэбна-метадычных дапаможнікаў, шэрагу артыкулаў па пытаннях беларускай медыцынскай тэрміналогіі. Выдаў «Русско-белорусский медицинский словарь» (2005), «Руска-беларускі тлумачальны слоўнік медыцынскіх тэрмінаў» (2012), «Дыялектны слоўнік медыцынскіх тэрмінаў Беларусі», «Руска-беларускі слоўнік-даведнік лекавых раслін» (2018). Неаднаразова быў лаўрэатам літаратурных конкурсаў газеты «Звязда». Кіраўнік універсітэцкага літаб'яднання «Катарсіс», рэдактар трох літаратурных зборнікаў сяброў клуба. Аўтар зборніка паэзіі і прозы «Рамізінік». Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў. Жыве ў Гродне.

УЛАДЗІМІР ВАСЬКО

Дзікуны

Яны ішлі берагам ракі насустрач цячэнню, абпаленыя сонцам, змораныя цяжкім грузам і дарогай. Разналікі натоўп першабытных людзей рухаўся бязладна, марудна, пакутліва пераадольваючы кожны кіламетр шляху. Мужчыны няслі на плячах каменныя сякеры, малаткі, вострыя крамянёвыя пласцінкі, шкуры дзікіх звяроў, кавалкі сырога мяса, рыбу; жанчыны, уладкаваўшы ў шкуры, трымалі на грудзях малых дзяцей, якія тоненькімі галаскамі то папісквалі, то паплаквалі, паказваючы пальчыкамі ўніз, на раку.

Наперадзе энергічна крочыў вajak — мажны, смуглатвары, шыракаплечы Зун са сваімі сынамі Мунам і Кунам і самым маладым, дзесяцігадовым Эрам. Даўгія, непрывесаныя валасы Зуна распаўзаліся па загарэлай магутнай спіне, утвараючы нейкую густую, скалмачаную кудзелю, у якой блытаўся цёплы летні ветрык. Збоку натоўпу зважна ішла бялявая, з выразнымі сінімі вачыма, гнуткая ў таліі дачка важака Лана. Сярод астатніх яна выдзялялася сваёй незвычайна рэдкай, дзікунскай прыгажосцю.

Лана вярнулася назад, у хвост натоўпу, і, узяўшы пад руку, дапамагала ісці самаму старому з іх, дзеду Зую, які нязграбна валок за сабой пакалечаную на паляванні левую нагу.

Дзікуны шукалі месца для новай стаянкі, але нічога прыдатнага не трапілася на іх шляху, і, крыху пасядзеўшы і адпачыўшы на траве, яны зноў рушылі ў дарогу. Неўзабаве рака павярнула направа і, апісаўшы вялізную дугу, згубілася недзе за лесам. Перад іх вачыма раскінулася шырокая даліна, дзе сярод рэдкага лазовага кустоўя і падбелу ярка паблісквалі сподкі-люстэркі невялікіх азерцаў. А далей, пры лесе, крута ўзвышаўся, шарэў сваёй травяной, выгаралай на сонцы шапкай высокі пагорак.

— Тата, тата, — закрычаў Эр, — вунь пагорак! Можна, туды пойдзем? Там прыдатнае месца для стаянкі.

— Малайчына, Эр. Ты разумнік.

Зун першым пахіліў у даліну, за ім, паслухмяныя свайму важаку, усе астатнія. Перад дзікунамі адкрылася прыгожая, маляўнічая панарама: з аднаго боку гэты прасторны, утульны абшар акаймоўвала сваёй блакітнай стужкай-дугой рака, а з другога такой жа дугой — лес.

Прасунуўшыся праз барвова-зялёны лязняк, дзікуны ўзбраліся на вяршыну пагорка, пакідалі на зямлю малаткі, сякеры, шкуры дзікіх звяроў — усё, што валаклі з сабой. Зун, распрастаўшыся ад паклажы, важна прыклаў да вачэй сваю магутную далонь і з унушальным выглядам стаў азіраць наваколле.

— Тут будзем жыць, — прамовіў ён.

Каля бацькі жэўжыкам зноў закруціўся Эр.

— Тата, тата, — залепятаў ён. — Што гэта там? Глянь!

Зун прыжмурыўся.

— Маманты, што ж яшчэ... Да нас яны не дабяруцца... Малайчына, Эр. Ты ўсё прыкмячаеш.

Дзікуны падаставалі са скураных мяшкоў рэшткі мамантавага мяса, парэзалі яго на кавалкі крамянёвымі пласцінкамі і падсілкаваліся. Да вечара яшчэ было далёкавата, і, паабедаўшы, яны не спяшаліся ладзіць сабе стаянку-жытло, а, змораныя, прылеглі на сухую, парыжэлую ад сонца траву і адпачывалі.

Стары Зуй заснуў і ціха пахропваў. Раптам спрасоння моцна закрычаў. Да яго падскочыў Эр.

— Што з табою, дзед?

— Нічога, сніў учарашняе паляванне.

Эр адступіўся і стаў хадзіць па пагорку. Яго пільны позірк зноў штосьці прыкмеціў удалечыні. Эр расштурхаў бацьку і сказаў:

— Ідуць.

— Хто ідзе?

— А ты ўстань і паглядзі.

Зун падняўся. Разам з ім ускочылі на ногі яго сыны і яшчэ некалькі хлопцаў. Яны ўхапіліся за каменныя сякеры, але Зун разважна ахаладзіў іх:

— Пакладзіце. Мы яшчэ не ведаем, хто яны і чаго сюды ідуць.

Два незнаёмцы ўзабраліся на пагорак і сціпла загаманілі. Яны апавядалі, што непадалёку знаходзіцца іх стаянка, што тут вельмі многа дзічыны, рыбы — уся мясціна даволі багатая.

Зун прыглядваўся да іх, прыслухоўваўся і пераконваўся, што гэта мірныя, пакладзістыя хлопцы і што з імі можна ладзіць. Ён распытваў пра паляванне на мамантаў, ласёў, пра рыбалку і цікавіўся, ці няма паблізу яшчэ якіх стаянак. Мімаходзь Зун улавіў, што адзін з іх, чарнявы, мацёры, раз-пораз кідае позірк на Лану.

— Як вас зваць? — запытаў Зун.

— Мяне Ан, — адказаў чарнявы.

— А яго?

— Яго Шун.

Лана стаяла побач і сціпла ўсміхалася.

З таго дня хлопцы зачасцілі на гэтую стаянку. Іх тут лічылі сваімі. Адночы Ан адзін заглянуў у самы поўдзень. На пагорку распачынаўся абед. Дзікуны ў гэты дзень налавілі шмат рыбы і зараз падсмажвалі яе на раскалёным чырвоным вуголлі, якому паўднёвы ветрык не даваў затухнуць, уздымаючы ў цэнтры сінявата-лімонныя язычкі полымя. Вакол вялізнага вогнішча валяліся мацёрыя шчупакі, тлустыя жаўтаватыя ліны, аздобленыя чырвонымі плаўнікамі краснапёркі. Некаторыя з рыбін былі яшчэ жывыя і трапяталіся. Шчупакі ў знямозе марудна варушылі жабрамі, прагна ловачы гарчае паветра.

Кожны дзікун выбіраў сабе рыбіну па сваім гусце і смажыў. Зун запрасіў прысесці каля вогнішча і пачаставацца свежай рыбай Ана. Ён прымасціўся якраз каля Ланы.

Паеўшы, Ан папрасіў у Зуну дазволу схадзіць разам з Ланай на раку пакупацца. Зун дазволіў. Але як толькі тыя адышліся, ён шапнуў Эр: «Ідзі следам за імі і назірай, каб Ан чаго дрэннага не зрабіў з Ланай». Эр зашыўся ў густы лазовы куст і цікаваў. Ан вучыў Лану плаваць, хоць яна і без яго навукі добра ўмела. Яны то плюскаліся,

то плавалі, то абдымаліся ў вадзе. Неўзабаве выйшлі на бераг. І тут Ан схапіў Лану, закінуў сабе на правае плячо і, прыцінуўшы яе рукі да тулава, папёр у лес. Эр зайцам выскачыў з куста і пабег да бацькі.

— Тата, тата! — закрычаў ён каля вогнішча. — Ан украў Лану, панёс у лес.

Зун з сынамі кінуўся напярэймы. Наперадзе шпарка бег Эр і паказваў, у якім месцы прыкладна павінен быць злодзея.

Палоска леса была нешырокай, дрэвы раслі нягуста, і Эр хутка ўлавіў сваім вострым позіркам Ана з Ланай на плячы.

— Вунь яны, — паказаў ён пальчыкам бацьку.

Зун і сыны прыбавілі ў бегу і хутка дагналі Ана. Лана саскочыла з яго пляча. Моцным ударам кулака ў шчаку Зун паваліў злодзея на зямлю, сыны пачалі пінаць яго босымі нагамі ў тулава, у галаву. Ён стагнаў і прасіўся. Лана не вытрымала і выкрыкнула:

— Перастаньце! Ён проста хацеў занесці мяне на сваю стаянку.

Эр схапіў бацьку за рукі і ўзмаліўся:

— Тата, пакінь яго.

Зун адштурхнуў сыноў ад Ана і скамандаваў:

— Пайшлі адсюль.

Усе пакіравалі да пагорка. Лана азірнулася назад. Ан, курчычыся, выгінаючыся, стараўся падняцца, але яму гэта не ўдавалася. Яна хацела дапамагчы хлопцу, ды, сустрэўшы пагрозлівы позірк бацькі, абсела.

Шмат часу праляжаў Ан на зямлі і толькі вечарам дацёпкаўся да свае стаянкі. Прыкладваў да пабоў халаднаватыя лісты падбелу — гэта аблягчала боль, супакойвала.

А калі поўнасьцю паправіўся, памацнеў, зноў прывалокся на пагорак.

— Што, мала атрымаў? — сустрэў яго пытаннем Зун. — Можам дабавіць.

— Я хачу быць разам з вамі, разам з Ланай, — сцішана прамовіў Ан.

— Як ты, Эр? — запытаў бацька ў сына.

— Няхай застаецца.

— Лана?

— Няхай жыве з намі.

Зун пастаяў, падумаў, пасля звярнуўся да натоўпу:

— Прымаем яго?

— А-бэ-бэ! А-бэ-бэ! — закрычалі дзікуны.

Гэта абазначала: «Прымаем! Прымаем!»

І Ан застаўся жыць на пагорку.

Лёнік-мараплаўца

Вясна ў той год выдалася бурнай, гаманлівай. У сярэдзіне сакавіка на зямлю абрынулася такая цяплынь, так распраменілася сонца, што снег увачавідкі раставаў і ператвараўся ў бурлівыя, шпаркія раўчкі, якія, завіваючыся ў тоўстыя, пругкія каналы, забавна пабулькваючы, беглі ўздоўж вуліцы. Лёнік змайстраваў з хваёвай кары тузін караблікаў, усталяваў на іх мачты, на якія навешаў рознакаляровае лапінне-ветразі, і пускаў свае несамавітыя судны па вадзе. Раўчук падхопліваў іх і нёс, нёс

удалячынь, а Лёнік усё бег і бег побач з імі па вуліцы за вёску, пакуль караблікі не траплялі ў рачулку. Пасля ён зноў вяртаўся дамоў і вырабляў з такой жа кары новыя судны.

Лёнік марыў стаць мараплаўцам. Ён чуў ад бацькі, што мора вельмі шырокае і глыбокае.

— Шырэйшае, чым Нёман? — пытаўся хлопчык.

— Шырэйшае. Другога берага не бачна.

— Ого!

Лёнік думаў, як гэта так можа быць, каб не было бачна другога берага. Нёман вунь які шырокі, і то бачны другі бераг.

— Дык што, суцэльная вада і вада? — зноў не адставаў Лёнік.

— Так. Як заплывеш далёка, дык наўкола адна сіняя вада і больш нічога.

— Ого! Страшна, напэўна?

— На караблі — не. А на лодцы ў мора ўвогуле далёка заплываць нельга. Бо як усходзіцца бура, ураз перакуліць лодку.

— Ого!

Неўзабаве Лёнік вырас, пасталеў і паспрабаваў паступіць у мараходнае вучылішча. Але на экзамене па замежнай мове вусаты, кашчавы, са злосным выразам вачэй выкладчык паставіў яму двойку, і Лёнік, нібы пабіты, апанураны паехаў дамоў. На другі год сітуацыя паўтарылася, а на трэці (той выкладчык захварэў) Лёніку ўдалося паступіць у мараходку.

Ён любіў мора і марыў аб далёкіх плаваннях.

Аднойчы ноччу да яго пачалі падкрадвацца розныя думкі-фантазіі, якія не давалі яму заснуць. «Некалі, — казаў сам сабе Лёнік, — калі быў Сусветны патоп, Ной выратаваў людзей на сваім каўчэгу. А зараз, калі ўспыхне ядзерная вайна, хто зможа жывым застацца з чалавецтва? Усё будзе знішчана. Космас — гэта не паратунак. А што, калі пабудаваць вялікі карабель, гэтак кіламетраў пяць у даўжыню і кіламетры два ў шырыню. Унутры яго стварыць усё ўмовы для жыцця людзей, і на паверхні — таксама. На паверхню карабля насыпаць тоўсты слой зямлі, насадзіць шмат розных парод дрэў, ягадаў, грыбоў, развесці многа птушак, звяркоў, але толькі не драпежных, абсталяваць між дрэў прэсны вадаём для рыб, дзікіх качак і гусей. Вырасце на караблі лес. Вавёркі будуць скакаць з галінкі на галінку, зайцы — бегаць унізе, козы — шчыпаць траву. Гэта будзе не карабель, а плаваючы востраў. Чаму б не ўвабіць такую фантазію у жыццё?»

Ідэя гэта не давала Лёніку спакою. Вечарамі ён нахіляўся над белымі аркушамі паперы і ўсё чарціў, маляваў схему будучага карабля. Нарэшце ўсё было гатова. Лёнік са сваімі чарцяжамі накіраваўся прама да дырэктара завода, які будаваў караблі. Дырэктар лыпнуў з-пад акуляраў выпуклымі, стомленымі вачыма на невядомага канструктара-самазванца і пачаў услухоўвацца ў яго доказы. Калі той скончыў, сказаў:

— Рэч добрая. Захаваць часцінку чалавецтва жывой пасля ядзернай катастрофы няблага. Але ты ж мне сваім праектам праглынеш увесь гадавы бюджэт адной вобласці.

— Ну, іншыя дапамогуць ёй. Год людзі як-небудзь на булёне пераб'юцца. Галоўнае, які карабель! Ні ў адной краіне такога няма.

— Так-то яно так. Але... Але... А, давай падпішу.

І дырэктар падпісаў усе паперы-чарцяжы Лёніку. Той весела ўсміхнуўся і, адчуваючы сябе на сёмым небе, выскачыў з прасторнага кабінета дырэктара.

Праз пяць гадоў карабель быў гатовы і спушчаны на ваду. Усё зрабілі так, як запланаванай Лёнік. Паступова разрастаўся лес і разводзіліся птушкі і мірныя звяркi. Людзі са сваёй амуніцыяй і розным правіянтам уладкаваліся ўнутры судна. А былі яны розных нацыянальнасцей і колеру скуры па дваццаць мужчын і па дваццаць жанчын ад кожнай нацыі і іх дзеці — усе добрыя, высакародныя. Знаходзілася тут і сям'я дырэктара завода, на якім будаваўся карабель.

І вось гэты магутны супергігант, капітанам на якім быў Лёнік, адчаліў ад берага і паплыў у акіян. Не паспеў ён адплысці і трыста кіламетраў, як на сушы распачалася ядзерная вайна. Вялізныя грыбы пылу і дыму ўздымаліся высока ў неба.

Усе на караблі кінуліся да капітана. Пачалі абдымаць і цалаваць яго, вымаўляючы:

— Дзякуй табе, Лёня. Ты выратаваў нас. Жыццё на Зямлі будзе працягвацца.

Бацук

У аграфірма «Росквіт» прыехаў новы дырэктар. Малы, вяртлявы, з прадаўгаватым носам, які залішне выдаваўся наперад. Прозвішча яго было Бацук. Звонку ён нагадваў мыш, і паводзіны ў яго былі нейкія мышыныя: бяжыць, бяжыць — прыпыніцца, нібы знайшоўшы здабычу, і зноў пабег далей. Ён нечакана з'яўляўся на ферме, у кароўніку, не ўсе даглядчыкі нават паспявалі прыкмеціць яго, як Бацук ужо апынаўся ў другім канцы памяшкання. Выявіўшы п'янага, ён звычайна не крычаў на яго, не палохаў, не распытваў, дзе і з кім піў, а адразу казаў: «Заўтра прынось заяву на звальненне».

Хто прыносіў, таго і звальняў, а хто не прыносіў, той так і заставаўся на рабоце.

Вяскоўцы блыталі яго прозвішча: адны казалі Бацук, іншыя — Пацук.

Пры абыходзе кабінетаў Бацуку найбольш кінулася ў вочы галоўны бухгалтар Таццяна Фёдараўна. У іншых пакоях перад ім усе, нібы шкаляры, пакорна ўставалі, пападхалімску падлізваліся, а яна строга глянула на яго сваімі чорнымі масляністымі вачыма, як на прасіцеля, і чакала, што ён скажа.

— Галоўны бухгалтар? — спытаў ён.

— Так.

— А чаму аграфірма ў заняпадзе?

— Пра гэта вы спытайце ў свайго папярэдніка-таўстуна, якога звольнілі з работы.

Так і сказала «таўстуна», хоць прозвішча таго было Катрач. У Таццяны Фёдараўны былі чысты, гладкі, з лёгкай смуглінкай твар, маленькія прамы носік, чорныя бровы, доўгія вейкі і гладка зачэсаная назад каштанавыя валасы, перавязаныя на патыліцы зялёнай гумкай.

Жанчына паднялася, нахілілася да шафы, каб узяць адтуль папку з паперамі, выставіўшы Бацуку круглае сцягно і тонкую, гнуткую талію. Тут ён прыкмеціў, што Таццяна Фёдараўна на паўгалавы вышэйшая за яго ростам — і гэта яго, дырэктара аграфірмы, крыху засмуціла.

— Будзем працаваць?.. — не то запытаў, не то сказаў ён.

— Будзем. А куды нам дзецца?

Бацук павярнуўся і зачыніў за сабою дзверы. У той жа дзень ён аб'ехаў усе брыгады, фермы, пабываў на мехдвары, заглянуў у царкву. Бацюшка паскардзіўся, што Катрач пад выглядам дапамогі ў рамонце царквы некаторыя матэрыялы забраў на будаўніцтва свайго катэджа. Бацук зрабіў сур'ёзны выгляд, нахмурыўся і паабяцаў з усім разабрацца.

Наступілі клапатлівыя шэрыя будні. Але не зусім шэрыя: адносіны Бацука з Таццянай Фёдараўнай добра-такі клеіліся. І нават набылі рамантычную афарбоўку. Да таго ж і госці з райцэнтра не давалі яму сумаваць.

Неяк гэтыя самыя госці завіталі ў разгар лета. І паколькі жонка Бацука Вера Альфонсаўна не любіла іх сустракаць і тым больш частаваць дома, то ўсе выехалі на ўлонне прыроды, у барок, у домік паляўнічага, які мясціўся на беразе Нёмана.

Пасля шасці кілішкаў госці захмялелі і выйшлі на двор пакурыць, падыхаць свежым паветрам, пашпацыраваць па палогім беразе ракі, пагаманіць. Высунуўшыся з-за альховага кустоўя, кампанія ўбачыла на пясчанай касе ў форме Камчаткі прыгожую, стройную жанчыну з няпоўнагадовай дачкой. Бацук, прыгледзеўшыся, адразу пазнаў у ёй Таццяну Фёдараўну. А паколькі іх аддзяляў ад «камчаткі» не велькі шырокі і неглыбокі праліў, то Таццяна Фёдараўна падумала, што прыехалі па яе, і пабрыла да берага.

Наблізіўшыся, яна ўразіла гасцей сваім гладкім, адпаліраваным целам, прывабным тварам. Прыезджыя тут жа расслунявіліся ў адрас маладой жанчыны кампліментарамі, пахваламі адносна яе арэхавага загару. А начальнік раённага вузла сувязі Самасейка, малы, рыжаваты, перахляблены, нават аблізнуўся:

— Ласкавае сонца песціць вас.

Таццяна Фёдараўна скупа ўсміхнулася і тут жа перавяла позірк на намесніка начальніка ДАІ Носаля, з афіцэрскай выпраўкай, чарнавусага франта, адзетага ў светлажоўты касцюм. Як ні практыкаваўся ў сваім красамоўстве Самасейка, яна не зводзіла вачэй з Носаля — і Бацук умомант усёк гэта, прыраўнаваў Таццяну Фёдараўну да Носаля, паспяшаўся адвесці гасцей убок, кажучы:

— Ідзем, ідзем, не будзем перашкаджаць нашаму бухгалтару адпачываць...

Да гэтага часу зносіны Бацука з Таняй зайшлі даволі далёка: нехта іх бачыў у кукурузе, нехта за ўзгоркам каля жоўтага лубіну, нехта ў барку каля дома паляўнічага. Чуткі папаўзлі па ўсёй аграфірма. Дайшлі яны і да Чубаткі. (Такую мянушку вяскоўцы далі Веры Альфонсаўне з прычыны падабенства яе прычоскі да курынага грэбеня, ды і куры-чубаткі ёсць.) Спачатку яна не паверыла чуткам, пасля навастрыла слых і зрок, наладзіла слежку. Аднак заспець іх разам ёй так і не ўдавалася.

Праўду кажучы, і было на каго мяняць Чубатку, якая ніякай радасці Бацуку не прыносіла. Была яна ўся нейкая карчакаватая, нязграбная. З яе рук пастаянна падалі на падлогу пустыя і са стравамі талеркі, ушчэнт разбіваліся. Бацук злаваўся, моцна раздражняўся ад аднаго таго, што і на посудзе нясе значныя страты ў сямейным бюджэце. Працавала ж Вера Альфонсаўна загадчыцай бібліятэкі (тады і ў вёсках яшчэ былі бібліятэкі), але кніг зусім не любіла, не чытала іх, днямі напяралёт моўчкі сядзела, падпёршы вялізнымі кулакамі бараду, і ўсё глядзела, як за акном ідзе дождж ці падае снег, слухала, як каркаюць на суседніх дрэвах вароны.

У думках Бацук не раз ставіў Чубатку побач з Таццянай Фёдараўнай — і сам сябе дакараў: «Як гэта я, сляпы, мог ажаніцца з такім чучалам?»

Не сказаць, што Бацук дарэшты заглябіўся ў свой раман і зусім забыўся пра гаспадарскія справы. Не. Ён бываў і на фермах, і ў полі, клапаціўся аб людзях.

Раман сам па сабе цягнуўся б, магчыма, шмат гадоў, каб не адзін выпадак. Жаніўся ў аграфірме малады аграном Налібок і запрасіў на вяселле ўсіх канторскіх работнікаў і Бацука з жонкай. Чубатка прыйшла ў зялёнай сукенцы вышэй пляскатых каленяў. Непадалёку ад іх сядзела з густам адзетая Таццяна Фёдараўна. Цяпер Бацуку не ў думках, а наяве ўдалося параўнаць гэтых дзвюх жанчын. Калі ён пераводзіў позірк з адной на другую, засмучаўся канчаткова і з распачы перакульваў кілішак за кілішкам. Ап'янеў да адключкі.

Зайгралі музыкі. Вясельнікі пачалі танцаваць. Бацук пакінуў у натоўпе сваю Чубатку і напразткі пакіраваў да Таццяны Фёдараўны. Ён моцна прыціскаўся да яе грудзей і пад павольную музыку так-сяк перастаўляў ногі. Чубатка ўзвінцілася. Цяпер яна пераканалася, што чуткі былі небеспадстаўнымі. Яна зняла з ног масіўны, з тупым тоўстым носам пантофаль, наблізілася да закаханай парачкі і запусціла пантофаль прама ў твар Таццяны Фёдараўны, а Бацука схапіла за каўнер белай кашулі і павалакла за парог. Душачыся, ён спешна адступаўся назад і нарэшце ўпаў.

Скандал выйшаў за межы аграфіры, дакаціўся да раённага начальства.

А між тым Самасейка з Носалем калі-нікалі працягвалі па-сяброўску сустракацца. Неяк яны выпадкова спаткаліся каля раённага вузла сувязі.

— Чуў навіну? Бацука знялі з работы, — аб'явіў сябру Носаль.

— Во! За што?

— Адны кажуць — за раман з Таццянай Фёдараўнай, другія сцвярджаюць, што руку запусціў у дзяржаўную кішэнь.

— Найхутчэй за ўсё, што за тое і за другое, — заключыў Самасейка.

Скупы

Сымон жыве на дачы адзін. Хто кажа, што яго дома жонка Насця загрызае — і яму там недаседка. Іншыя пляткараць, што ён скупы і ні з кім у сям'і не хоча дзяліцца грашыма, таму нікому і не патрэбны. Як бы там ні было, але ўжо дваццаты год ён ба-віць час у маленькім драўляным доміку сярод процьмы іншых дачнага кааператыва «Сонечны».

З усімі работамі спраўляецца без усякай пабочнай дапамогі, бо рана ўстае і позна кладзецца спаць.

Абстаноўка ў яго доміку не з горшых. Сымон прыцягнуў сюды ложка, журнальны столік і стол для яды, на тумбачку паставіў стары каляровы тэлевізар, які, праўда, іскрыць, але сёе-тое на экране можна разгледзець. На падлозе ляжыць не новы, але і не дарэшты заношаны дыван. Бліжэй да паўночнай сцяны месціцца печка-кахлянка, да якой прытулены ложка: у халоднае надвор'е, асабліва восенню і зімой, тут цяплей спаць. Гаспадар, як і ўсе дачнікі, падвёў электрасвятло, бо побач цягнецца лінія электраперадачы. У калідоры ўсталявана газавая пліта, і сюды з гаргаза дастаўляюць балоны. З гарадской кватэры прывёў Сымон сабаку-дварняка, змайстраваў

для яго буду і паставіў каля самай брамкі, каб ніхто не асмеліўся зайсці на падворак. Няма праблем і з вадою: выкапаў свой калодзеж.

Размаўляць з Сымонам даволі складана. Ён занадта любіць прырэчыць свайму суразмоўцу, кажучы:

— Пры чым тут што да чаго? Пры чым тут гэта да гэтага?

Неяк да яго зімою, каб пагрэцца, заглянуў знаёмы дачнік Арсень. Сымон якраз быў на двары. Ён падышоў да брамкі, патрымаў за ланцуг сабаку, каб той не кінуўся на Арсень, і прапусціў госьця ў домік. Заварыў гарбаты, паклаў на стол кавалачак булкі.

— Умовы тут у цябе — можна пазайздросціць, — прамовіў Арсень. — Выгляд на поле, на лес... Пісаў бы што-небудзь...

— Пры чым тут што да чаго? — абурыўся Сымон. — Няма ў мяне імпэту да гэтага. Я больш люблю вазіцца з пілкай, сякерай, даставаць цвікі са старых дошак. Аўтаручка не для мяне...

— А ты паспрабуй. А раптам што-небудзь і атрымаецца. Апавяданне якое ці апо-весць. Гэта ж і для самога сябе будзе займальна.

— Не дуры галавы.

Сымон і не вычаўпляў з сябе інтэлектуала: мусіць, адчуваў, што не дацягнуў да такога ўзроўню. Пасля сканчэння педінстытута завочна ён год папрацаваў у школе і кінуў. Вучні, пераважна дзеці афіцэраў, бо школа мясцілася ў Паўднёвым гарадку, на ўроках вельмі шумелі, не слухаліся свайго настаўніка, без дазволу хадзілі па класе. На ўроках гісторыі дык і ўвогуле адбываліся ўсялякія казусы. Пры вывучэнні тэмы «Вялікая Айчынная вайна» старшакласнікі, выкрыквалі:

— Наперад! За Радзіму! За Сталіна!

— Прычым тут што да чаго? Пры чым тут Сталін? — абураўся Сымон.

— Як пры чым?! Ён жа выйграў вайну.

— Не ён адзін. Народ выйграў.

— Але ён кіраваў народамі.

— Кожны можа кіраваць.

— І вы пакіравалі б, Сымон Сымонавіч?

— А чаму не? Каманды аддаваць лёгка. Выконваць іх цяжэй.

Сымон са школы перайшоў на «Лідсельмаш», у прэсавы цэх. Работа была не з лёгкіх, аднак тут яго ніхто асабліва не турбаваў, ды і атрымліваў не менш, чым у школе. Праўда, пакуль дацягнуў да пенсіі, трохкі аглух.

— Дык, кажаш, нічога не хочаш пісаць? — не адставаў Арсень.

— Пры чым тут што да чаго? Я ж табе кажу: у мяне няма да гэтага складу. З фантазіяй тугавата...

Госць дапіў гарбату і развітаўся.

Неяк адзінокая дачніца Міва, праходзячы збоч Сымонавага доміка, прыкмеціла, што гэты чалавек увесь час завіхаецца на сваім участку адзін і адзін, і падумала, што ён ці разважны, ці ўдавец. Адночы асмелілася і праз плот пад брэх сабакі заганіла:

— Ты адзінока і я, можа, аб'яднаем свае сілы?

— Пры чым тут што да чаго! — раззлаваўся Сымон. — У мяне свая чапля дома стаіць.

Болей Міва яго не чапала.

Між тым некаторыя дачнікі пачалі ўзводзіць на сваіх участках невялікія парылкі. Сымон таксама памкнуўся ўзяцца за новабудоўлю, але, убачыўшы, што цераз два домікі завіхаецца над парылкай Коля Мойнік, абсеў. «Ат, — падумаў ён, — буду я яшчэ рукі мазоліць. Да яго буду хадзіць, мо не прагоніць».

І як толькі той завяршыў будоўлю, накаліў агнём каменнае скляпенне, Сымон завітаў да яго на ўчастак.

— Можна, дазволіў бы папарыцца? — ціха спытаў.

— Прыходзь, — сказаў Коля. — Пары не шкада.

Гаспадар паклікаў яшчэ дваіх дачнікаў, Віцю Брыкача і Сяргея Колышку, з якімі быў у добрых адносінах. Дружная кампанія кожную суботу перад абедам збіралася ў парылцы і гора не ведала. Віця і Сяргей дацямілі, што аднаму Колю цяжкавата і дровы нарыхтоўваць, і венікі вязаць, і пачалі прыносіць кожны раз па бярэмі дроў і прыходзіць са сваімі венікамі. А Сымон прысоўваўся з пустымі рукамі.

Віця Брыкач не вытрымаў:

— Ну што ж ты, Сымон, ніякага ні палянякі не прыцягнеш, ні веніка не звяжаш?

Сяргей падтрымаў Віцю:

— І праўда. Вунь у цябе бярвеннем і галлём увесь падворак завалены. Чаго скупіцца?

Сымон агрызнуўся:

— У мяне ёсць печка. Яе таксама трэба паліць.

— Гэта нас не датычыць. Ты павінен прыносіць дровы ў агульную скарбонку.

— Добра, буду. Перастаньце скуголіць.

Выйшаўшы з парылкі на двор і абліўшыся халоднай вадой, каб астыць, мужчыны іншы раз філасофствавалі над рознымі праблемамі жыцця і быту.

— Чаму вось адны сем'і шчаслівыя, а другія не? — падкінуў няпростую тэму Сяргей.

— Усё залежыць ад характараў, — прамовіў Коля. — Дзе сыдуцца характарамі, там і добра. А дзе не — там і разлад.

— Ат, — умяшаўся Сымон, — сям'я прыдуманая для ўзнаўлення статку.

— Ну ты і выражаешся, — абурывся Віця. — Хоць бы сказаў «для ўзнаўлення грамадства ці працягнення роду», а то «статку» — нібы людзі не людзі, а жывёліны.

— Сымон, — пацікавіўся Сяргей, — а як ты ладзіш са сваёй жонкай?

— Не задавай бязглуздых пытанняў.

— А ці прыезджае яна хоць калі на дачу?

— Заўтра прыедзе.

І праўда, прыехала. Дапамагла праполваць буракі, гуркі, моркву. Апоўдні селі абедаць. Насця парэзала і паклала на сподак сыравяленую каўбасу, хлеб, батон. Сымон заварыў каву, паставіў папяровы пакет з цукрам. Паеўшы, Насця ўсыпала ў кубак лыжачку цукру і памкнулася ўсыпаць другую.

— Многа не сып, — папярэдзіў яе Сымон, — а то можна цукровы дыябет прычапіцца.

Насця кінула на стол лыжачку і пакіравала да выхаду. Больш на дачы яе ніхто не бачыў...

ВАЛЯНЦІН ДУБАТОЎКА

След на вадзе

...Пётр сказаў Яму: «Госпадзі, калі гэта Ты, загадай мне прыйсці да Цябе па вадзе».

А Ён сказаў: «Ідзі». Дык Пётра, выйшаўшы з лодкі, пайшоў па вадзе, каб падысці да Ісуса. Але, бачачы моцны вецер, спалохаўся і, калі пачаў тануць, закрычаў: «Госпадзі, ратуй мяне!»

А Ісус працягнуў руку, зараз схапіў яго і гаворыць яму: «Малаверны, чаму зняверыўся?»

Евангелле паводле Мацея: раздзел 14, вершы 28–31

Вёска Крупіца раскінулася пасярод Ліпічанскай пушчы на пясчаных пагорках Шчары, як казачны цмок, што прачнуўся пасля працяглай зімовай спячкі. Сказаць па шчырасці, урадлівай пушчанская зямля ніколі не была. Скрозь змярцвелы і нішчымны, як у Сахары, жвір, мясцовы люд тут ад самага пачатку жывіўся тым, што яму ласкава аддавала вялікая, як па беларускіх мерках, рака і багатая на свае дары спрадвечная пушча. Менавіта таму ўсе вакольных вёскі, што былі за межамі Казібараў (мясцовая назва Ліпічанскай пушчы), заўсёды мелі на палудзенным стале рыбу са Шчары ды грыбы і чарніцы. А каб нешта сказаць больш адметнае пра гэтае невялічкае паселішча, то і прыдумаць цяжка. Так сабе вёсачка. На прасторах нашай Беларусі такіх месцаў сотні, а можа і тысячы. Адно, можа, толькі, чаго болей няма анідзе на свеце, адрознівае вёску ад іншых. І гэта не шыкоўны каменны палац радавітага шляхціча на пакруцістым беразе ракі з прышвартаванымі негацыянскімі чайнамі і невялікі храм, збудаваны лацінскім архітэктарам у часы росквіту Рэчы Паспалітай. Гэта вялізныя, можна нават сказаць, празмерна вялікія могілкі. І як сталася, што мясцовыя клады асвяцілі якраз пасярэдзіне сваёй вёскі, ніхто ў Крупіцах не ведае. Маўляў, дзеля чаго шукаць іншае месца наводдалі, калі тут паблізу ёсць бугрысты лапак на стромкім беразе. Каменныя помнікі і драўляныя крыжы мясцовых могілак відаць не толькі з усіх куткоў вёскі — іх можна бачыць нават з моста праз Шчару, які знаходзіцца аж за некалькі кіламетраў адсюль. Рака, у сваю чаргу, з кожным годам усё бліжэй і бліжэй падбіраецца да тамтэйшых пахаванняў, каб у вызначаны Збаўцам час нарэшце аднесці парэшткі памерлых пушчанцаў да далёкага і загадкавага акіяна, які завецца Забыццём.

Каля струхнелаі дашчанаі агароджы пад велізарным, разгалістым пяцісотгадовым дубам, які нахіліўся мажным целам да вады, стаяць, зарыўшыся ў пясок, сярод многагадовай някошанай травы і густога хмызняку два замшэлыя камяні. І толькі надта дапытлівы вандроўнік, прыклаўшы немалыя намаганні, мог бы даведацца, што гэтыя абладаваныя кімсьці валуны не што іншае, як помнікі. Добра прыглядзеўшыся, на іх можна прачытаць і прозвішчы нябожчыкаў, што знайшлі пад імі свой вечны спакой...

Пачынаўся звычайны тысяча дзевяцьсот трыццаць сёмы год. Год, які кардынальна перайначыць, разбурыць ушчэнт жыццё герояў нашага аповеду, пакінуўшы ў іх

няй памяці толькі шчымлівыя ўспаміны пра мінулыя бестурботныя гады дзяцінства. У перадкалядныя дні праваслаўнае насельніцтва Беларусі на захад ад Стоўбцаў, як звычайна, рыхталася да вялікіх святаў. Падрыхтоўкай да святкаванняў Божага нараджэння займалася гэтымі днямі і крупіцоўская сям'я Дзяругаў. Амаль увесь тыдзень напярэдадні гаспадары сядзібы вельмі напружана працавалі. Пад вечар з добрым уловам вярнуўся са Шчары бацька. Маці гатавала сваточныя стравы і ўжо амаль заканчвала прыбірацца ў хаце. Усё ў гаспадарстве Дзяругаў адпавядала надыходзячому сваяту.

На золку дахаты таемна прыйшоў з лесу сын Юзіка Дзяругі Антось. У вёсцы маладзёна называлі чырвоным. Справа была ў тым, што хлапец у свае дваццаць два гады быў ужо сфармаваным рэвалюцыянерам са стажам і паспеў ужо адсядзець за палітыку ў Картуз-Бярозаўскім лагеры тры гады. Ні для каго ў Крупіцах не было сакрэтам, што ён быў сябрам КПЗБ і падтрымліваў у сваіх прапагандысцкіх выступак расейскіх камуністаў. Сказаць па шчырасці, Антось сярод іншых маладых крупічанаў нічым асаблівым не вылучаўся, толькі, можа, няўрымслівасцю і цвёрдасцю характару. Колькі разоў гэтай восенню польская дэфензіва ізноў спрабавала яго злапаць, але ён, як ваўкалак, пры іх з'яўленні імгненна раствараўся ў вакольных лясах ды балотах. Антось быў, як казаў пра яго стары паляшук і Дзяругаў сусед Павал Клімук, «цвёрдым бальшавіком».

У Юзіка Рыбака, як называлі старога Дзяругу вясковага, быў і яшчэ адзін сын, Сцяпан. Ён быў поўнай процілегласцю Антону. Паказальна спакойны, сціплы і прытым яшчэ дужа набожны. Айцец Іван са Шчараўскай царквы, калі прыезджаў у Крупіцы, любіў доўга размаўляць з разумным маладзёнам. Часта прывозіў таму кніжкі, епархіяльныя газеты, жыццяпісы святых. Той іх з задавальненнем чытаў, а калі быў час у бацюшкі, то і падоўгу са святаром прачытанае абмяркоўваў. Праз некаторы час хлапец падрос, і айцец Іван стаў прасіць Юзіка адпусціць сына на вучобу. А Рыбак, у сваю чаргу, быў вельмі моцна рады таму, што яго другі сын не падаўся за братам. Летась Сцяпан удала здаў іспыты і пры падтрымцы таго ж айца Івана стаў нарэшце студэнтам духоўнай семінарыі. Але ж было нешта і вельмі важнае, што лучыла абодвух Дзяругавых сыноў. Хлопцы былі блізнятамі. І знешне іх адрозніць адзін ад аднаго было абсалютна немагчыма. Не тое што чужыя, бацька іх не заўсёды мог адрозніць. Русыя валасы, аднолькавы рост, блакітны колер вачэй. Нават размаўлялі і рухаліся хлопцы аднолькава. Толькі вось характары... Нават у блізнятаў Збаўца заклаў свой адметны, непаўторны вобраз. І ён, у адрозненне ад фізіялогіі, уласцівы кожнай чалавечай асобе прыватна, бы падкрэсліваючы ў наступны раз, што цела чалавека ўсяго біялагічны сасуд, куды Уладыка сусвету закладвае толькі яму прадвызначаны лёс. Бо ўнутранага падабенства не бывае абсалютнага і бездакорнага, як і не існуе на свеце нічога да канца аднолькавага.

Так здарылася, што гэтай каляднай ноччу браты разам сабраліся за сваточным сямейным сталом. Адзін — апантаны камуністычнымі ідэаламі, з прагаю да ўсясветнай рэвалюцыі, другі — без некалькіх хвілін праваслаўны святар. Два абсалютна фізіялагічна падобныя маладзёны і абсалютна адрозныя па сваіх духоўных перакананнях.

— Ну што, Сцяпан, давай за нараджэнне вашага Ісуса зробім па чарцы ды добра закусім, а то дужа есці хочацца.

— Нельга, братка. Пост. Вось заўтра прыедзе айцец Іван, мы памолімся — і тады ўжо.

Антось пахітаў галавой і са злосцю выпаліў:

— Вось што робіць з людзьмі цемрашальства. Задурылі папы галаву хлопцу сваімі забабонамі. Прыйдзе час, я вашага шчараўскага бацюшку на асіне павешу.

Перакуліўшы поўны келіх гарэлкі, ён аж уздрыгнуў, але хутка апрытомнеў і праз хвіліну з галадухі наваліўся на дрыгву і яшчэ не застыўшыя свіныя ногі, што толькі пад вечар з печы дастала маці.

Сцяпан, не звяртаючы ўвагі на брата, падняўся і ўголос стаў чытаць «Ойча наш», пасля перакрысціў усіх і распачаў вячэру.

Антось, уплятаючы вячэру, спадылба зыркнуў на брата. Той узяў скарынку чорнага хлеба і пачаў ёсці куццю. Антось ад усяе душы зарагатаў.

— Што ж ты сябе душыш гэтай нішчымніцай? Вазьмі вось скварку ды перад тым чарку перакулі, а затым наступную.

Сцяпан адклаў убок лыжку і звярнуўся да брата:

— Антось, ты пасля Картуз-Бярозы стаў яшчэ больш зласлівы і зацятый. Але так не можа быць, калі чалавек сапраўды верыць у тое, чаму прысвяціў сваё жыццё.

Антось запырэчыў:

— Мы, камуністы, не верым у вашыя глупоты, прыдуманых багаццямі і іх царкоўнымі прыслужнікамі. Наш бог — гэта свабодны ад забабонаў пралетарый, які сам сабе і бог, і святар.

Сцяпан са спачуваннем паглядзеў на свайго брата-блізнюка:

— А Карл Маркс і Уладзімір Ульянаў у камуністаў хіба ж не святыя?

— Канешне, не, яны нашыя настаўнікі і правадыры.

— Тады чаму вы іншых людзей цытаты сваіх правадыроў завучваць прымушаеце? Сапраўдных філэзафаў ды настаўнікаў вучні самі з задавальненнем вывучаюць.

— А хіба ж задураныя табой і такімі, як ты, махлярамі простыя людзі без нашай дапамогі могуць разабрацца, дзе праўда, а дзе мана?! — амаль выкрыкнуў падвыпіўшы Антось.

— Дык усё-такі, братка, праўда ці ісціна? — роўным голасам перапытаў Сцяпан.

Антось зарагатаў:

— А якая розніца?..

— Не, Антось. Розніца ёсць. Праўда амаль заўсёды ў кожнага свая. Таму што чалавек сам заўсёды прыходзіць да яе разумення. А ісціна — яна, прабач, братка, існуе сама па сабе — яе чалавек не можа ні прысвоіць, ні перайначыць.

— Ну, і як мне, няшчаснаму чалавеку, адшукаць гэтую тваю ісціну? — збыткуючы, прахрыпеў падвыпіўшы Антось.

— Ісціна, любы браце, — гэта абсалютнае вымярэнне. На яе не ўплываюць ні час, ні людзі, ні нават прырода. Ісціна вечная, як зямля, паветра, неба. Ісціна, Антось, гэта і ёсць Бог. А тыя нібыта праўдзівыя догмы, якія прапаведуюць твае, як ты кажаш, настаўнікі — толькі прыватныя меркаванні звычайных людзей, прыдатныя толькі для сённяшняга дня. І, баюся, яны не вытрымаюць выпрабавання часам.

Антось аж падскочыў пасля апошніх слоў Сцяпана, але хутка супакоіўся і надалей разважаў ужо меней эмацыйна.

— Біблейская філязофія, Сцяпан, не для чалавека працы. Евенгелле ваша разлічана найперш на невялічкую купку разбэшчаных рознымі інтэлектуальнымі цнотамі гімназістаў. А мы, камуністы-большавікі, жывём сярод працоўных. У адрозненне ад інтэлігентаў-чыстапляюў ведаем, што патрэбна простаму чалавеку.

Тут Сцяпан перакуліў наступны келіх і, закусваючы, з усмешкаю дадаў:

— Вось менавіта таму пралетарыят інтэлігентаў і вас, папоў, і не разумее, а нас, большавікоў, падтрымлівае. А тое, што нам зараз прыходзіцца ваяваць з несвядомым і адурманеным элементам, дык гэта часова, абставіны так складаюцца. Дый што рабіць, калі і людзі самі не хочуць успрымаць новыя прагрэсіўныя ідэі? Адным словам, Сцяпан, мір хацінам, вайна палацам! — амаль выкрыкнуў Антось, пацягнуўшыся па салёны агурок.

— Значыць, хто не хоча верыць у вашыя камуністычныя пастулаты, той пад нож?

— А ты як думаў? Дыялектыка жыцця, — з усмешкаю прамармытаў Антось, адкусваючы агурок.

Сцяпан паглядзеў на брата і з жалем пахітаў галавой:

— Вось і ўся дыскусія пра праўду і ісціну, Антось. Хто не згодны — тым куля. А ты кажаш, што паміж праўдаю і ісцінаю няма розніцы.

— А ўсе твае хрысціянскія разважанні, Сцяпан, глупства. Жыццё — простая рэч. Хто не з намі, той супраць нас. І няма чаго тут хлусіць.

— Я так не лічу, братка. У падмурак усяго існага перш-наперш павінна быць закладзена любоў да бліжняга, а не якая там небудзь ідэалогія, і якраз гэтаму вучыць хрысціянства...

Антось ужо быў на добрым падпітку. Таму сябе ўжо амаль не стрымліваў.

— Махлярства тваё хрысціянства. Прыдуманая эксплуататарамі дзеля таго, каб лёгка было адбіраць у працоўных людзей заробленае. І ты мяне не ашукаеш сваёй папоўскай прапагандай.

— У гэтым і ёсць трагедыя атэістаў, Антось. Як што не па-іхняму, яны адразу хапаюцца за зброю. А сіла, якая б яна ні была моцная, заўсёды будзе саступаць веры, а значыць, і ісціне.

Антось хацеў запырэчыць, але не стрымаўся стары Дзяруга:

— Антось, годзе! Якой халеры чапляешся?! Цябе ж ніхто не прымушае есці поснае? А Сцяпан мае рацыю: яшчэ не сцямнела, а мы ўжо святкаваць узяліся, не па-божаму гэта, — паўшчуваў падвыпіўшага сына Юзік.

Пасля слоў бацькі далей хлопцы вячэралі моўчкі. Кожны думаў пра сваё. Але ж хоць браты былі абсалютна розныя па характары і мелі адрозныя погляды на жыццё, яны ўсё ж такі вельмі моцна любілі адзін аднаго, як бывае тое ў блізнятках. Не раз у дзяцінстве бараніў Антось добразычлівага Сцяпана ад вясковых аболтусяў. Усе хлопцы ў Крупіцах ведалі, што калі кранеш сціплага Сцяпана, то імгненна атрымаеш адлуп ад яго байчакаватага брата. Так яны жылі і гадаваліся. А калі падраслі, не па гадах актыўнага Антося бацька па мясцовай звычцы накіраваў з вясковымі мужчынамі на зімнік (нарыхтоўка будаўнічага лесу). Там дзёрзкі Дзяругаў памаўза хутка сышоўся з нейкім хіжым большавіком з Вострава. І вяснот вярнуўся дахаты ўжо цалкам сагітаваным барацьбітом за ўсеагульную роўнасць і ўладу Саветаў. А тым часам яго

брат стаў больш звяртацца да веры, увесь час праводзячы ў малітвах і вывучаючы Біблію.

Антось у наступны раз наліў сабе поўны келіх і тут жа перакуліў яго. Ухапіўшы з патэльні кавалак крывянкі, ён ізноў паспрабаваў пазбыткаваць над братам.

— Ну што, не надумаў? А то давай налью.

Сцяпан толькі пахітаў галавой убакі.

Раптам дзверы насцеж расчыніліся, і ў хату заляцела расхваляваная маці.

— Сынок, уцякай, жандары ўжо на Шчары!

Антось на хаду падхапіў кажух і шапку, што ляжалі каля прыпека, і, як бляск выключанага ліхтара, імгненна растварыўся ў цемры. І амаль тут жа ў хату ўляцела некалькі запыханых паліцыянтаў.

— Пся крэв. Ты паглянь на яго. Сядзіць важна, як біскуп на святочнай імшы.

Старэйшы па ўзросце і, відаць, па чыне паліцыянт падышоў бліжэй да Сцяпана, на хаду акінуўшы таго поглядам, пасля чаго ўсміхнуўся і лісліва прамовіў:

— А каляду, пан рэвалюцыянер, даясцё ў Картуз-Бярозе.

Бацька, што сядзеў побач, хацеў заступіцца за невінаватага сына. Маўляў, гэта не Антось, але Сцяпан прыпыніў яго.

— Не трэба, тата, усё ў руках Госпада нашага, — хлапец перакрысціўся, чытаючы малітву, пасля чаго выйшаў з-за стала і стаў апранацца. Бацька стаяў пасярод хаты, апусціўшы галаву, а маці, пабачыўшы, як выводзяць з хаты яе сына, раптам зайшлася плачам і толькі прыгаворвала:

— Ах, сыночкі мае, ах, даражэнькія мае.

Праз некалькі хвілін каля святочнага стала засталіся толькі старыя. На гэтым і скончылася сёлетняе свята Божага нараджэння ў сям'і казібараўскіх Дзяругаў. Што гэта будзе іх апошняе свята, калі сям'я збіралася разам, пра тое ніхто з Дзяругаў не ведаў. З семінарыстам Сцяпанам усё наршце скончылася мірам. Праз некалькі дзён пасля высвятлення асобы яго з выбачэннямі вызвалілі са Слонімскага цугундара, і ён надалей працягнуў вучобу ў семінарыі. А вось Антось больш у Крупіцы не прыходзіў ні зімой, ні вясной. Маці плакала, перажываючы за свайго бяспутнага сына. Бацька, не кажучы нічога маці, падумваў, што, пэўна, Антося ўжо даўно няма на божым свеце. Бо бадзяцца па пушчы ва ўсе часы было небяспечна, а зімой тым больш. З тым і працягвала жыць сям'я Юзіка Дзяругі-рыбака, як тое бывае ў заклапочаных надзённымі справамі вясковых людзей. А неўзабаве надышла ўжо і вызначальная восень трыццаць дзвятага...

Сцяпан, як і астатнія семінарысты, сядзеў у аўдыторыі і пра сябе штудзіраваў Закон Божы і жыццяпісы святых старцаў. Тут раптам вялікія ўваходныя дзверы расчыніліся, і ў аўдыторыю ў атачэнні некалькіх чалавек у вайскавай форме з чырвонымі зоркамі на фуражках зайшоў паважаны ўсімі рэктар. Стары манах перахрысціў сваіх студэнтаў і, згвадваючы імя Збавіцеля, паспрабаў нешта растлумачыць здзіўленым вагантам, але не паспеў, бо быў нахабна адсунуты ўбок маладжавым, чарнявым савецкім афіцэрам. Апошні расшпіліў вайсковы шынель і дастаў знутранае кішэні скамечаную паперу. Адкашляўшыся, афіцэр распачаў чытаць услых тое, што было напісана на аркушы. Калі ён скончыў праз некалькі хвілін, і студэнтам, і выкладчы-

кам стала зразумела: іхнюю альма-матар зачыняюць і студэнты мусяць разыходзіцца па хатах неадкладна.

Вярнуўшыся ў сваю келлю перад полуднем, Сцяпан сабраў немудрагелістыя пажыткі і пакінуў манастыр. Яшчэ па дарозе з аўдыторыі Дзяруга прыняў рашэнне не вяртацца да бацькоў у Крупіцы, а кіравацца да айца Івана ў Шчарава, каб дапамагць таму па царкоўных справах...

За сталом сядзелі двое. Пажылы, сівы як лунь бацюшка і малады семінарыст. Яны толькі хвіліну таму скончылі чытаць вячэрню і селі піць гарбату.

— У дрэнныя часы ты прыехаў сюды, Сцяпан.

— Чаму, ойча?

— Тут, як і ўсюды ў нашым краі, ужо тыдзень як гаспадараць савецкія вайскоўцы. Камісар іхняга атрада загадаў, каб я толькі на выходныя праводзіў набажэнствы, пакуль яны будуць вырашаць, што рабіць з царквой далей.

— Вельмі паганы гэты савецкі камісар, ойча? — спытаўся ў настояцеля наіўны Сцяпан.

Зрабіўшы наступны глыток гарбаты, бацюшка падумаў крыху, а потым прамовіў:

— Ды ён што, страшней за ўсё нашыя ўласныя рэвалюцыянеры. Яны ў царкву ўжо таксама прыходзілі некалькі разоў, — святар уздыхнуў у наступны раз. Пасля чаго апусціў галаву і прашаптаў: — Што будзе з намі, калі ваенныя пакінуць Шчарава? Госпадзі, памілуй...

— Нічога, ойча, зараз будзе зручней, цяпер нашая малітва яшчэ мацней гучаць будзе, — бадзёра прамовіў Сцяпан.

Стары святар са спачуваннем зірнуў на былога семінарыста. Падумалася: «Зусім яшчэ юнак. Хлопец, хлопец, цяжкі лёс святара ў краіне, дзе замест Божага слова святара прымушаюць цытаваць перадавіцу камуністычнай газеты».

Айцец Іван за свае доўгія гады царкоўнай службы бачыў багата. І страшную руска-германскую вайну, і паваеннае бязладдзе. Але тады ў людзей была вера. А зараз? Краіну захапілі людзі, якія самі за сваё жыццё нічога добрага не зрабілі, прытым навучаюць іншых, як варта працаваць і як трэба сябе паводзіць. Горш і быць не можа, калі сляпыя вядуць відушчых.

— Ну што, Сцяпан, годзе сядзець. Заўтра ў царкве нашай служба. Дый Багач у нядзелю, трэба храм абладаваць, тэрыторыю прыбраць, людзі з вакольных вёсак прыйдуць, трэба, каб усё як след было.

Святары амаль адначасова перахрысціліся. Малітва была кароткай, і святары хутка пайшлі спаць. Назаўтра, як толькі скончылася ранішняя набажэнства, пры дапамозе месцічаў Сцяпан разам з айцом Іванам аж да цямна рупіўся ў храме і на дзядзінцы. Хоць Шчараўская царква і была драўляная і, можа, не вылучалася нейкай звышарыгінальнай архітэктурай сярод іншых храмаў Заходняй Беларусі, але ж знаходзілася яна сярод пушчы на стромкім беразе ракі і таму вельмі арганічна ўпісвалася ў мясцовы чароўны пушчанскі краявід...

Дзень быў даволі сонечны і цёплы, як на сярэдзіну верасня. З самага ранку ў царкве пачалі збірацца тубыльцы і людзі з вакольных вёсак. Трэба сказаць, што мясцовы храм быў адзіным сакральным месцам на ўсе Казібары. На паўсотню вёрст у пушчы больш ні касцёлаў, ні цэркваў не было. Таму мясцовы люд адносіўся да Шчараўскай

царквы як да сапраўднай святыні. Можа, менавіта таму агіда і злосць перапаўнялі прадстаўніка савецкай улады і мясцовага бальшавіцкага актывіста Івана Шмурдзёва, калі ён бачыў, як месцічы цягнуцца да тамтэйшай царквы з усіх вакольных і аддаленых пушчанскіх вёсак. Гэтым разам людзей у царкве сабралася надзвычай многа. Нават пажылы святар здзівіўся, што на Спас людзей сабралася болей, чым на мінулы Вялікдзень. А ў храме тым часам працягвалася святочнае набажэнства і вось-вось павінна было распачацца асвячэнне агародніны.

Шмурдзёў седзеў за сталом і, нервова пастукваючы абцасамі хромавых ботаў, паліў самасад. Ён толькі хвіліну як скончыў чытаць сакрэтны загад, які яму даставіў пасланец са Слонімскага выканкама. З дакумента вынікала, што ён, старшыня Шчараўскага сельсавета, заабавязаны тэрмінова разабрацца з мясцовым служкам культуры, бо той карыстаецца незаслужанай павагай у вясковых «несазнацельных элементаў», чым падрывае аўтарытэт савецкай улады на месцах. Старшыня ў чарговы раз зацягнуўся, праз хвіліну едкі дым тытуню запоўніў пакой. Шмурдзёў склаў прысланы дакумент удвая і засунуў яго ва ўнутраную кішэню вясёнкі, пасля чаго падышоў да акна і зноў зірнуў на царкву, якая была праз вуліцу.

— Зусім не баяцца. А паглядзі, якія напіцаваныя торбы папу гэтаму нашы прыдуркі валакуць! Дзеля чаго мы тады ўладу савецкую здабывалі і кроў сваю пралівалі, каб вось гэты дармаед на нашых карках жыраваў? А людзі нашыя вось жа дурні, вераць старому ашуканцу. З прапагандай папоўска-панскіх перажыткаў трэба тэрмінова канчаць. І кіраўніцтва пра тое нагадвае, — старшыня неяк само сабой памацаў кішэню, у якой ляжала прысланая са Слоніма папера.

— Трэба да вайскоўцаў схадзіць, Удавенка абяцаў дапамогу, калі што, — Шмурдзёў падхапіў з вешака шапку і рушыў да дзвярэй. Праходзячы каля царквы, ён спыдылба пакасіўся на людзей, што рыхтаваліся на цвінтары да асвячэння агародніны.

— Чакайце! Нядоўга вам святкаваць. Яшчэ ўзгадаеце сённяшні дзень! — Шмурдзёў грэбліва сплюнуў цягучую сліну сабе пад ногі і дабавіў хады. Праз нядоўгі час ён ужо быў на тэрыторыі савецкай вайскавай часткі і цікавіўся ў паставага, дзе можна знайсці камісара Удавенку. Яму паказалі. Каля салдацкіх буданоў у атачэнні шараговых вайскоўцаў стаяў, трымаючы ў руках разгорнутую газету, невысокі чарнавалосы афіцэр. На лацканах яго фрэнча паблісквалі два шклянныя чатырохвугольнікі.

— Пан афіцэр, я да вас, — адсопшыся, прашчабятаяў запыханы старшыня сельсавета. Жаўнеры, якія атулялі палітрука, у адзін голас зарагаталі. Удавенка з пагардаю скасавурыўся на падышоўшага:

— Шмурдзёў, колькі табе гаварыць, што я не пан.

— А-а, добра. Я тут вось пра папа хацеў з вамі пагаварыць.

— А што з ім? — спытаўся Удавенка.

— Ды загад з раёна прыйшоў, — ён асцярожна дастаў з кішэні прысланую са Слоніма паперу і працягнуў яе палітруку.

Той уважліва азнаёміўся са зместам. Пасля чаго зірнуў спачатку на Шмурдзёва, потым на жаўнераў, што стаялі вакол яго.

— Хлопцы, далей па распарадку дня.

Праз хвіліну каля вайсковых буданоў засталіся толькі малодшы палітрук Удавенка і старшыня Шчараўскага сельсавета Шмурдзёў.

— Дык што будзем рабіць, таварыш малодшы палітрук? — засяроджана спытаўся старшыня сельсавета. Удавенка падумаў некалькі хвілін, а потым прамовіў:

— Нас з загадам азнаёмілі. Полк перадыслакоўваецца пад Беласток. Таму з аўторка ў Шчараве з вайсковых нікога не застанеца. Вы мяне разумеете, таварыш Шмурдзёў?

— Дык, а што тут не зразумець? Значыць, мне самому прыйдзеца з папом разбірацца, — выціснуў праз зубы мясцовы прадстаўнік савецкай улады.

— Тут разумееш, у чым справа, старшыня. Нам загадана не канфліктаваць з мясцовым насельніцтвам, а вось калі свае актывісты возьмуцца за справу, то і мы ўбакі не застанёмся.

Шмурдзёў напружана абдумваў сказанае камісарам.

— Таварыш малодшы палітрук, а са зброяй дапаможаце?

— Са зброяй? — Удавенка ўзяў паўзу і праз хвіліну прамовіў: — Канешне, дапаможам... А колькі патрэбна?

— Ды стрэльбаў з пяць.

— Не, столькі няма. Тры дадзім. І адзін рэвальвер.

Справа была ў тым, што пры разаружэнні мясцовых паліцыянтаў у распараджэнні тамтэйшай савецкай часткі засталася канфіскаваная польская зброя, якая валялася на складзе.

— Ну, колькі ёсць, столькі і добра, — пагаджаючыся, прахрыпеў старшыня.

— А цяпер вам і карты ў рукі, таварыш старшыня, — бадзёра выпаліў Удавенка.

Шмурдзёў пасля невялікай паўзы звярнуўся да палітрука:

— А калі народ заступіцца?

Удавенка ад усяе душы рассяяўся:

— Што ты, старшыня! Ніводзін чалавек да царквы не падыдзе. Я гэтых вяскоўцаў ведаю. Ім галоўнае, каб толькі іх гэта не датычыла. Дый ураджай уладкаваць трэба. Як гэта па вашаму: «Хлеб усяму галава», — усміхнуўшыся, падміргнуў палітрук свайму суразмоўцу.

— А калі што?.. — выціснуў праз зубы недаверлівы мясцовы бальшавік.

— А калі што, дык стрэліш па іх разоў, вінтоўкі я табе дзеля чаго перадаю? Не варон жа ганяць на могілках! Усё зразумеў? — лягнушы па плячы задуменнага мясцовага прадстаўніка ўлады, выпаліў палітрук. Апошні толькі няўпэўнена паціснуў плячыма.

Пад вечар Шмурдзёў атрымаў на вайсковым складзе канфіскаваную ў польскіх паліцыянтаў зброю і потайкам перанёс яе ў будынак сельсавета. У панядзелак зранку, як і прадказваў Удавенка, савецкая вайсковая частка рушыла на захад. А пасля паўдня ў бок Мастоў выправіўся і апошні вайсковы абоз. У прыцемку ўсе ўдзельнікі будучай акцыі сабраліся ў будынку мясцовага сельсавета. Едкі дым самасаду і смурод ад нашмараваных савецкім гуталінам ботаў засціў і выядаў вочы. Вакол паўкруглага сасновага стала арыштаванага на тым тыдні старога войта сядзела пяць чалавек. Шчарайскі апока Зміцер Лосік, які, калі быў цвярозы, выконваў абавязкі сакратара мясцовага сельсавета, бо між іншым умеў чытаць і пісаць па-расейску; задвор'еўскі сябра КПЗБ Лапацік Янак, які ўступіў у партыю мінулым летам, калі яго за прагулы вытуралі з Мастоўскага фанернага завода і ён ад злосці на інжынера

папрасіўся ў камуністы ў свайго сабутэльніка; паромшчык і збяднелы селянін Сямён Баклага з Пяшчанкі і мясцовы памаўза Юзік Цупрык. Апошні, як звычайны вясковы вісус, папросту любіў пабіцца, а тым больш пастраляць, асабліва не задумваючыся пра сэнс зробленага.

Шмурдзёў павольна справіў самакрутку, чыркнў запалкамі, пачакаў, пакуль яна закурыцца, пасля чаго ад душы зацягнуўся.

— Так, таварышы, нашаму партыйнаму актыву даручана спыніць абалваньванне мясцовых грамадзян і выкарчаваць струхнелае дрэва мінулага панскага рэжыму, — прыжмурўшы правае вока, якому дакучаў едкі дым ад саматужніцы, загадкава прамармытаў Шмурдзёў.

— А хто даручыў? — галёкнў, выкідваючы недапалак, Баклага.

Старшыня падазрона пакасіўся ў бок нястрыманага маладзёна і рашуча адрэзаў:

— Савецкая ўлада.

Усе, хто сабраўся ў сельсавеце, добра разумелі, што мае на ўвазе старшыня, таму, каб, крый бог, чаго не выйшла, папросту моўчкі пераступалі з нагі на нагу... Але стрэльбаў было толькі тры. Рэвальвер яшчэ з вечара старшыня забраў сабе і цяпер паказальна насіў яго на на вузкім рэмені пад расшпіленай вясёнкай. Прысутных, акрамя хіба што Цупрыка, цікавіла тое, як можна было б выкруціцца ад заўтрашняй экзекуцыі. Хоць вясковыя атывісты і былі днём за савецкую ўладу, але забіваць паважанага ў месцічаў бацюшку ім не вельмі хацелася. Затаптаўшы на хаду недапалак, старшыня накіраваўся да невялічкага стала, што мясціўся за грубкаю.

— Разбірайце зброю...

Шмурдзёў неахайна адкінуў убок ільняную палатніну, якой былі накрытыя атрыманыя ад палітрука польскія стрэльбы. Цупрык, не звяртаючы ўвагі на астатніх, падышоў да стала і першым падхапіў кароткі кавалерыйскі карабін і ад уражання аж разявіўся.

— От гэта штука. Не тое што мой паляўнічы самапал, — неадукаваны вясковы аболтус так радаваўся здабытку, нібыта ў яго руках апынулася нейкая дзіўная цацка, а не смяротная зброя.

— Малайчына, Юзік, — смачна сплюнуўшы сабе пад ногі, прагаварыў Шмурдзёў і, заўважыўшы, што больш ніхто з прысутных не падыходзіць да зброі, насупіў бровы: — А вы чаго марудзіце?

Прысутныя пераглянуліся.

— Хутчэй давайце, — настойваў старшыня.

— Добра, добра, не гарлань, — ледзь чутна прамармытаў, павольна ідучы да стала са зброяй, Лапацік.

— Во! А то ламаешся, як габрэйская дзеўка. А яшчэ партыец, — звярнуўся да былога працоўнага фанернай фабрыкі Цупрык.

— Ну, а ты чаго целішся, Баклага? — галёкнў у бок нерашучага пушчанца старшыня.

Баклага нехаця пацягнуў за рэмень са стала астатнюю стрэльбу.

— І пачысці абавязкога, каб заўтра не падвяла.

Пасля апошніх слоў старшыні на душы нерашучага Баклагі стала зусім сумна. Актывісты выкурылі яшчэ па адной ножцы самасаду і разышліся па хатах...

Сцяпан пачуваў сябе як ніколі. Айцец Іван упершыню дазволіў яму сёння весці святочную службу. Народу было шмат, і ён правіў так узнёсла і велічна, як быццам размаўляў сам-насам з Богам. Ён доўга не мог заснуць, прыемныя ўспаміны пра мінулы дзень раз-пораз усплывалі ў галаве: як хораша спявалі пеўчыя, як айцец Іван узнёсла чытаў Біблію, як радаваўся, глядзячы на яго, родны бацька... Заснуў Сцяпан толькі пад раніцу.

Быў свежы ранак. Хоць лета скончылася толькі некалькі тыдняў таму, але ўжо па ўсім адчувалася, што хутка прырода пачне хіліцца да зімы. І тое вельмі яскрава было заўважна тут, у пушчы, якая заўсёды першай рэагавала на няўмольна надыходзячыя змены. Яшчэ не развіднела, як Баклага падышоў да сельсавецкага будынка, каля якога ўжо вошкаўся Шмурдзёў.

— Прывітанне, старшыня!

— Цьфу, напалохаў. Ты адзін? — старшыня аглядзеўся.

— Адзін.

— А дзе астатнія? — прыглушана перапытаў Шмурдзёў, адмыкаючы дзверы сельсавецкага будынка.

— А я адкуль ведаю? Можа, яшчэ спяць... Паслухай, старшыня, я страляць баццюшку з вамі не пайду, — заходзячы ўсярэдзіну сельсавета, дрыжачым голасам прамармытаў Баклага.

Шмурдзёў ніколі не давяраў гэтаму паромшыку-недалэнгу, і толькі праз тое, што ў Пясчанцы ніхто болей не хацеў уступаць у мясцовы сялянскі актыў, ён мусіў яго трываць.

— Ну, як хочаш, Сёма, можаш і не ўдзельнічаць, я цябе застаўляць не буду, але ж і ты мяне не прасі, каб я за твайго брата Сцяпана-амерыканца заступаўся, калі яго прыйдуць раскулачваць...

Баклага не спаў усю сённяшнюю ноч, разважаў, як адмовіцца ад удзелу ў расстрэле шчараўскага святара. І ўсё было быццам бы вырашана, але пасля пагрозы Шмурдзёва Баклага ізноў пачаў сумнявацца. Павесіўшы на цвік вясёнку, старшыня заняў месца за сталом насупраць толькі нядаўна падключанага тэлефона. Ён добра ведаў гэтага нерашучага вясковага хлопца. Падумалася: «Нікуды ты ад мяне не дзенешся».

Шмурдзёў пакасіўся ў бок разгубленага ўшчэнт маладзёна і, саркастычна ўсміхнуўшыся, дадаў:

— Ну то што, Сёма? Раз ужо вырашыў стаць на хісткую кладку здрадніцтва савецкай уладзе, тады здавай стрэльбу.

Малады паромшык напружана разважаў што ён мае рабіць: «Застацца, значыць, прыйдзеца ўдзельнічаць у забойстве. Сыду — падстаўлю брата. Што ж рабіць?»

Тым часам старшыня скруціў саматужніцу і чыркнуў запалкамі. Па пакоі, які яшчэ ад учарашняга не паспеў выветрыцца, ізноў пацягнуўся смурод ад самасаду. Шмурдзёў зацягнуўся.

— Ну то што надумаў?

Баклага моўчкі хадзіў па пакоі. Старшыня ўсміхнуўся:

— Запалі, Сямён, і не бойся — усё зробім хутка. А табе страляць, можа, і не прыйдзеца. Пастаіш збоку пару хвілін — і дахаты. Ну і мне будзе лягчэй за брата твайго

заступіцца. Дый і хто возьмецца сваяка мясцовага актывіста да белых мядзвездзяў адпраўляць?

Баклага моўчкі хадзіў па пакоі.

У гэты самы час адзін за адным у сельсавет пачалі заходзіць іншыя ўдзельнікі акцыі. Апошнім заляцеў у будынак расхвальяваны Лапацік і тут жа накіраваўся да стала, за якім сядзеў Шмурдзёў.

— Паслухай, Рыгор, да нашага папа ўчора яшчэ нейкі малады поп заявіўся.

Шмурдзёў падскочыў да Лапаціка і патрос каля яго носа кулаком:

— Што ты выдумляеш? Зноў напіўся, свалота?

Лапацік зрабіў некалькі крокаў назад і прашаптаў:

— Не піў я, дальбог не піў... Дык што з ім будзем рабіць? Няўжо яго таксама...

— А што ты прапануеш? — аскаліўшыся, выпаліў Шмурдзёў.

Апёршыся на грубку спінаю, стаяў Цупрык і раз-пораз абыякава клацаў затворам свайго карабіна.

— Адным болей, адным меней. Якая розніца?..

Але ніхто з прысутных на гэты бязглузды жарт Цупрыка не адрэагаваў. Нават Шмурдзёў не адразу зразумеў, што мае на ўвазе мясцовы бандыт.

— Семінарыста пакінем, значыць, царква будзе надалей працаваць. З каранем гэтае гадоцтва карчаваць трэба, каб і не было...

Лапацік паціснуў плячыма.

— Ды я што, я толькі кажу, што ён малады надта, гэты...

— Усё! Вырашана! — Шмурдзёў выцягнуў з кабуры рэвальвер. — За мной!..

Шчараўская партыйная ячэйка поўным складам рушыла да дварэй, але тут раптам зазваніў тэлефон.

— От курва, — Шмурдзёў хутка развярнуўся і падышоў да тэлефона. — Слухаю, — адрэзаў старшыня. — Так, я.

Прысутныя заўважылі, як на вачах мяняецца ў твары іх кіраўнік.

— Зразумеў, канешне, — прабачальна прамармытаў Шмурдзёў. — У нас тут акцыя запланаваная, хацелі разабрацца з мясцовымі старарэжымнікамі... Ёсць дачакацца начальніка з вобласці!

Пасля апошніх слоў Шмурдзёў паклаў трубку і прысеў на стаўпец каля стала. На сцярожана акінушы поглядам сваю каманду, Шмурдзёў напружана разважаў. На разгубленым твары старшыні няцяжка было прачытаць, што той шукае для сябе нейкі вельмі складаны адказ. Праз хвіліну Шмурдзёў апрытомнеў, падскочыў на ногі і рашуча заявіў:

— Планы мяняюцца. Да нас з Баранавіцкага абкама едзе нейкі вялікі начальнік.

Актывісты, задаволеныя, што не трэба будзе ўдзельнічаць у забойстве, імгненна павесялелі і, жартаўліва перагаворваючыся паміж сабою, амаль адначасова запалілі. Толькі на твары Цупрыка чыталася заўважнае расчараванне. У душы гэтага нібыта звычайнага вясковага маладзёна сілкаваўся і падростаў сапраўдны д'ябал. Для яго мяркуемае забойства было звышнаканаваннем. І зараз, калі даведаўся, што расстрэл адмяняецца, ён насамрэч засумаваў. Перамену настрою ў свайго самага адданнага паплечніка заўважыў і Шмурдзёў.

— Усе слухаюць сюды, — рашуча скамандаваў старшыня.

Актывісты адзін за адным пакідалі недапалкі.

— Зробім так. Адмяняць аперацыю не будзем. Загад ёсць загад. Цупрык, бяры сабе памагатара — і наперад.

Апошні ад задавальнення ледзь не падскочыў.

— Дасі рады, Юзік? — як камандзір сапраўднага вайсковага падраздзела, пацікавіўся Шмурдзёў.

— Не турбуйся, старшыня, усё зраблю чын-чынаром.

— Дык каго возьмеш с сабою?

Астатнія актывісты, стараючыся пазбегнуць непажаданага выбару, паспешна пачалі хавацца за грубку. Цупрык абыякава зірнуў у бок нерашучых калегаў.

— Ды Баклагу вазьму...

Шмурдзёў, пачухваючы патыліцу, перапытаў:

— Ты не памыліўся?

Цупрык зарагатаў:

— А куды ён дзенецца? Не будзе выконваць мае загады — я яго разам з папамі ў расход пушчу, — пасля апошніх слоў Цупрык зарагатаў яшчэ мацней.

— Не балуйся, — асёк маладога бандыта старшыня.

— Гэй, Сямён, ідзі сюды!

Але той не паказваўся з-за печы.

— Ты што, Баклага, аглух? — у другі раз галёкнуў Шмурдзёў.

З-за вугла паказаўся разгублены твар пясчанскага маладзёна.

— Не пайду я! — амаль плачучы, прамармытаў небарака.

— Я табе не пайду! Ану хутка ідзі за Цупрыкам! — старшыня галёкнуў так рашуча, што Баклага другі раз папросту паасцярогся яму пярэчыць і, апусціўшы галаву, накіраваўся да дзвярэй.

Як толькі за Баклагам зачыніліся дзверы, старшыня стаў размяркоўваць абавязкі сярод астатніх актывістаў. Трэба было спяшацца. Праз некалькі гадзін меўся быць той самы «вялікі» абкамаўскі начальнік.

За апошнія гады ў жыцці Антося адбылося многа розных падзей, і цяпер ён раз за разам пераасэнсоўваў перажытае. Ратуючыся ад пераследу польскай выведкі, два гады таму ён перайшоў польска-савецкую мяжу і трапіў адразу ў капцюры НКУС. Невыносныя ўмовы ў сталінскай турме, працяглыя допыты і ганебная знявага. Потым неспадзяванае вызваленне і нелегальная перапраўка назад на польскую тэрыторыю. Небяспечнае канспіратыўнае жыццё і пастаянны пераслед. Дый з прыходам у Заходнюю Беларусь Саветаў жыццё ў Антося не было спакойным. Ужо два тыдні ён днямі і начамі гоісаў па гарадах і вёсках Заходняй Беларусі. Будучы прафесійным рэвалюцыянерам, ён так і не завёў сям'ю, увесь час застаючыся самотным. Сёння з раніцы ён выбраўся на службовым аўто ў свае родныя Крупіцы, а па дарозе меркаваў заехаць у Шчараву да Сцяпана. Брат-блізнюк служыў пасля закрыцця семінарыі ў тамтэйшай царкве. Гэты візіт да самага роднага чалавека на свеце меў для Антося вельмі важнае значэнне. Надта ж хацелася паразмаўляць з братам і, чаго граху таіць, хацелася падрымаць Сцяпана ў гэтыя складаныя для яго часы. Аўто рухалася не хут-

ка, і ў кіроўцы быў час у чарговы раз паразважаць пра сэнс жыцця, пра тое, як жыць далей.

«Сцяпан меў рацыю... Не пра тое я марыў у халодным пушчанскім будане, хаваючыся ад польскіх жандараў. Пабыўшы спачатку ў засценках польскай дэфензівы, а потым у турме НКУС на Лубянцы, стаў іначай успрымаць рэчаіснасць... Як усё ж такі я памыляўся. І сапраўды, чым жа савецкія камісары адрозніваюцца ад польскіх паноў?.. І першыя, і другія як могуць рабуюць звычайнага селяніна. Хіба дзеянні сталінскіх катаў і ёсць той доўгачаканы савецкі рай? А як усё фэйна выглядала на савецкіх агітках. Зямлю — сялянам, уладу — збяднелым. І галоўнае, усе людзі роўныя. Ну і дзе гэта ўсё? Фанабэрыстых польскіх войтаў змянілі савецкія чыноўнікі — хабарнікі і прапойцы. Паноў-іншаземцаў — людзэжэцы-камісары. А я сам хіба ж лепшы?.. Ды назад ходу няма...»

У Антося не было ні страху за свой далейшы лёс, ні, як бывае ў зрабіўшага памылку чалавека, адчаю. Яму было папросту вельмі сорамна. Перад раскулачанымі землякамі, перад абражанымі бацькамі, але асабліва яму было няёмка перад братам. Ён у каторы раз пракручваў у галаве тую апошнюю размову са Сцяпанам за калядным сталом у бацькавай хаце два гады таму. Набожны і добразычлівы брат аказаўся насамрэч разумным і дальнабачным, калі гаварыў пра свабоду і волю. І сапраўды, толькі ў царстве нябесным чалавек можа быць свабодным. А прыдуманая людзьмі лагічная тлумачэнні сутнасці рэчаў — толькі прыхаваная мана, разлічаная на вельмі ангажаваную і не вельмі адукаваную частку грамадства...

Так разважаючы, Антось мінуў Трахімавічы, Старую Волю і праз непрацяглы час завярнуў на пясчаны гасцінец, што вёў да Шчарава. Дарога была так сабе, ды і якая гэта дарога, так, пратапаная за многа гадоў возная каляіна сярод пушчы. Антось ведаў яе дасканала, як бацькоўскі падворак, на якім узгадаваўся. Вось на стромкім беразе Шчары круты паварот, а там за маладым сасняком пясчаны ўхабісты пагорак... Гасцінец заставаўся такім, якім і быў тады, калі ён, Антось Дзяруга, два гады таму пакінуў родныя мясціны.

Тым часам аўто патрапіла ў нейкую разору, пасля падскочыла, як спалоханая неаб'езджаная маладая кабыла, і яшчэ хутчэй ірванула па дарозе, мінаючы адзінокія дрэвы і кусты. І тут Антось заўважыў непадалёк лесу некалькі чалавек. У некаторых, што стаялі крышку наводдаль ад астатніх, мелася зброя. Антось імгненна павярнуў у той бок. Ён нават не паспеў задумацца, дзеля чаго ён гэта зрабіў. І толькі легкавік з'ехаў з гасцінца, як адзін з тых, што меў зброю, зрабіў стрэл. Антось яшчэ мацней націснуў на газ. Праз хвіліну легкавік ужо быў каля ўзброеных людзей. Антось не мог паверыць сваім вачам. Над толькі што забітым, акрываўленым пажылым чалавекам, нахіліўшыся, стаяў яго родны брат Сцяпан. У гэты самы час забойца перазарадзіў стрэльбу і накіраваў яе на Сцяпана. Заставаўся секунды. Антось, не загнушыўшы аўто, на хадку выскачыў з кабіны. У гэтую самую хвіліну пушчанскую цішыню ўскалыхнуў аглушальны стрэл.

— Не-е-е! — закрычаў Антось.

Блакітна-шэры дым спаленага пораху засціў твары прысутных. Антось нахіліўся над акрываўленым целам паміраючага брата. І ў гэтую самую хвіліну Сцяпан апошні

раз расплюшчыў вочы. На амаль дзіцячым твары брата ізноў з'явілася тая самая шчырая і абсалютна наіўная ўсмешка.

— Антось, братка, гэта ты...

— Так, так, гэта я.

— Як я рады, Антось, што з табою ўсё добра...

Цела Сцяпана неяк раптам пацяжэла і абмякла.

— Братка, не адыходзь, не адыходзь...

Ён бясконца трос нежывое цела. Праз нейкі час Антось апрытомнеў. Ён асцярожна апусціў акрываўленую галаву брата на траву, нібыта баючыся таго разбудзіць. Адчай і адзінота ахапілі яго. Дзяруга моцна заплакаў. Цупрык і Баклага нічога не разумелі. Побач сядзеў на цыбачках чалавек, як дзве кроплі падобны на забітага семінарыста. Пасля хвіліннай разгубленасці адазваўся забойца:

— Гэй ты, адвалі!

Антось, стрымліваючы злосць, пакасіўся на прамоўцу.

— Ты хто? Сваяк гэтага папка?..

Антось моўчкі пахітаў галавой.

— Усё роўна прэч адсюль. Бачыш, тут выконваецца прысуд.

— Чый прысуд? — ціха прамовіў Антось.

— Народны! — рашуча адрэзаў Цупрык.

Антось у наступны раз скасіўся ў бок прамоўцы:

— Гэта ты народ?

На шырокім, нахабным твары Цупрыка засвяцілася з'едлівая ўсмешка.

— Канешне, я! І ўлада савецкая таксама я!

Дзяругу ад злосці і агіды распірала скроні. Нянавісьць да гэтага чалавека з карабінам прасілася на паверхню. У тую ж хвіліну ў руках Антося з'явіўся службовы пісталет. Цупрык адчуў небяспеку і клацнуў затворам. Але было ўжо позна. Сцяпан націснуў на курок. Цупрык, заглушаючы стрэл, дзіка загарланіў. Але Антось націснуў на курок яшчэ раз, і паранены заціх. Антось накіраваў пісталет на Баклагу, які ліхаманкава спрабаваў перазарадзіць стрэльбу. Але ад разгубленасці ў яго нічога не атрымлівалася. Дзяруга, не марудзячы, зрабіў стрэл і па другім канваіры. Той моўчкі асунуўся на зямлю. Антось, сціснуўшы зубы ад злосці, страляў па забойцах яшчэ і яшчэ, аж пакуль не скончыліся набоі. Пасля чаго, адкінуўшы ўбок пісталет, павольна нахіліўся над мёртвым целам брата.

— Братка мой, — ён дрыжачымі рукамі прыпадняў з лужыны крыві галаву забітага брата і прыціснуў да сябе. Гарачыя мужчынскія слёзы сцякалі па твары Антося, змешваліся з крывёю забітага, і гэтае чырвона-празрыстае месіва, апальваючы рукі Антося, павольна сцякала на густы пушчанскі мурог...

...У прыёмную Слонімскага гебітскамісара зайшоў сярэдняга росту, хударлявы, непаголены маладзён. Па знешнім выглядзе і паводзінах чалавека нескладана было зрабіць выснову, што ў пакой зайшоў святар. Бацюшка павітаўся з прысутнымі і, перахрысціўшыся, прысеў на вольнае крэсла каля дзвярэй. Да яго звярнулася маладая сакратарка-перакладчыца ў нямецкай уніформе:

— Як запісаць ваша прозвішча, бацюшка?

— Іерэй Сцяпан Дзяруга — святар Арлянскай прыходскай царквы.

Маладзіца занатавала дадзеныя на аркуш, пасля чаго падхапілася з месца і рушыла ў кабінет гебітскамісара. Праз прычыненыя дзверы даносіўся маналог сакратаркі. Праз хвіліну дзверы кабінета адчыніліся, і ў прыёмную вярнулася рэферэнтка.

— Айцец Сцяпан Дзяруга, шэф просіць вас зайсці.

Незадаволены прысутны люд насцярожана загаманіў. Бацюшка, прыклаўшы руку да грудзей, сардэчна папрасіў прабачэння за прынесеныя невыгоды і, перахрысціўшыся, зайшоў у кабінет. Пасярэдзіне пакоя за масіўным дубовым сталом сядзеў шыракатвары, добра прычэсаны рудавалосы мужчына ў дарагой вайковай форме без пагонаў, гадоў сарака.

— Дзень добры, пан афіцэр!

— А, айцец Сцяпан Дзяруга. Вельмі рады, вельмі рады! — гаспадар кабінета, пакрыктваючы, прыўзняўся з крэсла, ветліва павітаўся са Сцяпанам і паказаў на крэсла за сталом.

— Сядайце, калі ласка.

Святар падзякаваў і, зняўшы капялюш, падсеў да стала.

Невялічкі, грузнаваты нямецкі чыноўнік нязграбна паправіў свае пазалочаныя акуллары, выцягнуў з папкі, што ляжала на стале, загадзя падрыхтаваны дакумент і звярнуўся да візіцёра.

— Ойча, вы просілі нас каб вам дазволілі аднавіць праваслаўную царкву ў вёсцы Шчарава, спаленую Саветамі.

— Усё правільна, пан афіцэр.

Чыноўнік адсопся. Нават неспрактыкаванаму чалавеку было зразумела, што ён не вельмі добра сябе адчувае з-за лішняй вагі, але, зрабіўшы яшчэ некалькі глыбокіх удыхаў, гаспадар кабінета распачаў:

— Нямецкае кіраўніцтва не супраць, ойча, каб вы адбудавалі згаданую ў прашэнні святыню, — афіцэр паказальна ўсміхнуўся, тут жа падхапіў асадку і на вачах здзіўленага святара завізаваў дакумент. Пасля чаго, склаўшы аркуш удвая, прцягнуў яго прасіцелю. Ад здзіўлення святар не ведаў, як сябе паводзіць у дадзенай сітуацыі. Але праз хвіліну апрытомнеў і прамовіў:

— Дзякую, пан афіцэр, ад мяне асабіста і ад усіх вернікаў Шчарава дзякуй вам! — бацюшка падняўся і, раскланьваючыся, рушыў да выхаду.

— Ойча, пачакайце, калі ласка. Мне з вамі трэба яшчэ абмеркаваць адну справу...

Бацюшка, не разумеючы, чаго ад яго хоча гебітскамісар, паказальна паціснуў плячыма і вярнуўся да стала. Грузны нямецкі начальнік падняўся і стаў павольна праходжацца па кабінете. Святар моўчкі і напружана сачыў за чыноўнікам.

— Тут вось якая справа, ойча. Вёска Шчарава, дзе вы хочаце аднавіць храм, знаходзіцца ў вельмі праблемным для нас рэгіёне. Там, куды ні кінь, паўсюль бандыты. А тамтэйшыя сяляне, запалоханыя бальшавіцкімі агітатарамі, амаль пагалоўна ў лес паўцякалі. Трэба нам з вамі іх да мірнага жыцця вярнуць.

Бацюшка паціснуў плячыма:

— Нават не ведаю, пан афіцэр.

Немец хутка вярнуўся на сваё месца за сталом.

— Ойча, калі ў Шчараве вернікаў не будзе, дзеля каго вы царкву будаваць будзеце?

— Яно, канешне, так. Але ці атрымаецца ў мяне?

— Калі не ў вас, тады ў каго? Мы таксама ўбаку стаяць не будзем. Усім, хто вернецца з лесу ў вёску, мясцовая камендатура паперы неабходныя выдасць. Годзе ўжо ім па лясках шастаць, пара мірнае жыццё ў вёсцы адладжваць.

Бацюшка быў сапраўды ўзрадаваны, што ёсць такія разумныя людзі і сярод нямецкага кіраўніцтва.

Чыноўнік адчуў перамены да лепшага ў настроі наведвальніка:

— Давайце, ойча, з вамі зробім наступным чынам. Калі вяскоўцы з лесу павыходзяць, я да вас сам прыеду. Параімся, як жыць далей, раскажу людзям планы германскага ўрада, на месцы вызначымся з вясковым солтысам. Вы не супраць, ойча?

— Ды не, вядома, калі так.

Грузны немец ад задавальнення аж падскочыў, не звяртаючы ўвагу на сваю задышку.

— Ну, тады я вось зараз дам вам нашага афіцэра, вы з ім, калі ласка, выпрацуйце план дзеянняў, — гаспадар кабінета націснуў на кнопку пад сталом, і праз хвіліну ў кабінэце з'явілася сакратарка.

— Пані Аліза, завядзіце бацюшку да каменданта, хай яны разам вызначацца з планам дзеянняў, а калі ўсё будзе гатова, дайце нам знаць.

Бацюшка развітаўся і, задаволены размовай з немцам, выйшаў з кабінета.

Вяртаючыся ў Шчарава, Антоць вырашыў завітаць да бацькі. Жыццё ў пушчанскай вёсцы і так было цяжкае, а пасля таго, як мінула зімой раптоўна памерла маці, бацьку жыць стала яшчэ цяжэй. Дый толькі бацька адзіны і ведаў, хто такі ёсць на самрэч малады бацюшка Шчараўскай царквы. Ні суседзі, ні хто іншы ў вёсцы нават не здагадваліся, што рэвалюцыянер Антоць стаў святаром замест забітага яго ж аднадумцамі брата. Хоць бацьку не падабалася рашэнне Антоця наконт святарства, але ён быў вымушаны пагадзіцца. Толькі з падменаў у рэальным жыцці ўсё было куды складаней. Антоць быў апантаны ідэяй заняць месца забітага брата. Можна, таму, што пасля вяртання з Масквы ён болей не верыў ва ўтапічныя ідэі камуністычных догмаў. А можна, з-за таго, што застрэліў шчараўскіх актывістаў. Як бы там ні было, зараз ён быў святаром Шчараўскай царквы. Антоцю за вельмі абмежаваны тэрмін прыйшлося асвоіцца ў вобразе святара. І сапраўды, ён за некалькі месяцаў, калі знаходзіўся на аддаленым пушчанскім хутары, разабраўся, як адпраўляць царкоўную службу, як мусіць паводзіць сябе святар у будзённым жыцці. Наогул, хаваючыся ў пушчы, ён амаль назубок завучыў Біблію і дасягальныя для яго царкоўныя кніжкі. І калі ён пасля адыходу Саветаў выйшаў з лесу, ніхто ў Шчараве нават не сумняваўся, што малады святар — гэта той самы семінарыст, што ў трыццаць дзевятым перад зруйнаваннем храма некалькі месяцаў служыў са старым настояцелем. Дый каму была ахвота займацца высвятленнем асобы бацюшкі, калі паўсюль панавалі смерць, галечка і ўсёабдымны страх за сябе, за дзяцей, за бацькоў...

Антоць, як і меркаваў, у Крупіцы дабраўся на прыцемку. З'яўляцца ў роднай вёсцы днём ён не наважваўся. Магло здарыцца рознае. Усё ж такі суседзі маглі штосьці западозрыць. Антоць распрог каня і, падхапіўшы з брычкі торбу з харчамі, што набыў

у Слоніме, пастукаўся ў хату. Праз нейкі час бразнуў засоў, і бацька з сынам шчымліва абняліся.

Газнічка гарэла, толькі каб крышку падсвечваць стол, выпускаючы ў хату ўсё новыя і новыя порцыі едкага, дужа смярдзючага дыму.

«Пэўна, ізноў бацька стаў дабаўляць у газу сасновую смалу», — падумаў Антось, мыючы рукі.

У гэты самы час бацька адрэзаў лусту прывезенага сынам слонімскага хлеба і з асалодаю адкусіў акрайчык. Але тут жа скрывіўся і, незадаволена круцячы галавой, прашаптаў:

— Не, хіба ж гэта хлеб? А якое печыва прадаваў Агроім у сваёй краме на Лабазоўцы! — тут стары неяк раптам павесялеў і пацікавіўся: — Антось, а ты калі сюды ехаў, не бачыў, можа, яго крама яшчэ працуе?

Абодва задумаліся. Праз хвіліну Антось, не ведаючы, што сказаць бацьку, апусціў вочы, толькі паціснуў плячыма.

— Ну вядома, дзе ты бачыў... Іх жа ўсіх...

«Ну, нібыта нябожчык Сцяпан», — падумаў стары. Ён цяпер нават і сам час ад часу думаў, што Антось — гэта ўжо не Антось, а Сцяпан.

— Ой-ё-ёй, дарэмна ты гэта ўсё задумаў, Антось. Дзе так было, каб чужым жыццём чалавек жыў? — стары ўздыхнуў, а потым дадаў: — Хоць і братавым.

Антось не спрачаўся з бацькам, але бацьку і без слоў было зразумела, што сын з яго высновамі не згодны.

— І што думаеш рабіць, сыноч?

Антось адклаў лыжку ўбок і ўпэўнена прамовіў:

— Думаю ў Шчараве храм аднавіць, што мае былыя калегі перад вайной спалілі.

Бацька пахітаў галавой:

— Хлопец, хлопец. Хоць ты зараз і носіш падраснік, але ж думаеш ты ўсё роўна па-савецку: хутка і зусім бесталкова.

— Чаму гэта, тата?

Стары зноў пахітаў галавой і распачаў:

— Храмы, сыноч, звычайна ўсім светам будуюць. Хіба ж такая справа аднаму чалавеку пад сілу?

— А я не адзін, тата. Дый вось нямецкае кіраўніцтва абяцала дапамагчы.

Стары Дзяруга, сумняваючыся, паціснуў плячыма. Гэта заўважыў Антось. Над сталом на хвіліну павісла цішыня. Бацька дастаў з кішэні тытунь, адарваў кавалак яшчэ даваеннай савецкай газеты, зладзіў саматужніцу і запаліў. Пакой праз хвіліну запоўніў цяжкі, удушальны смурод самасаду.

— Божыя справы, сыноч, рукамі акупантаў не робяць.

— Немцы ж добрую справу хочуць рабіць? — насцярожана перапытаў Антось.

— Сыноч, яны гэта не проста так. Што ім да нашых спраў?

— Але ж немцы цяпер улада? А як без іх дазволу?

Бацька ад душы зацягнуўся, пасля чаго прамовіў:

— Не ведаю, тады лепш не брацца.

— Я слова даў, а там хай будзе што будзе.

— Каму?

— Сцяпану перад смерцю...

Бацька апусціў галаву. Пасля, крышку памаўчайшы, упэўнена прамовіў:

— Не бярыся, прашу цябе.

Антось нічога не адказаў, перахрысціўся, выйшаў з-за стала і пайшоў спаць. Бацька яшчэ пасядзеў за пустым сталом нейкі час, пасля чаго затушыў недапалак, газнічку і пайшоў спаць, на хаду ледзь чутна прашаптаў:

— Даруй яму, уладыка нябесны. Насіць вопратку святара — яшчэ не значыць быць ім. Ён так і не разабраўся, што ёсць праўда, а што ісціна.

Але гэтых слоў Антось ужо не чуў. А можа, і чуў, але спрацаца з бацькам ён зараз не хацеў...

Пачынаўся звычайны красавіцкі дзень. Але толькі не для Шчарава і тамтэйшага баццюшкі. Сёння павінен быць закладзены перпы камень у будынак новай царквы. Святар падняўся вельмі рана, бо менавіта ў гэты дзень павінна адбыцца тое, дзеля чаго ён і быў пакліканы Збаўцам. Прынамсі, ён так думаў. І каб падзея прайшла ўрачыста і запамінальна, ён зрабіў усё неабходнае. А зроблена было не мала: сабраныя неабходныя сродкі для будаўніцтва, у пушчы быў назапашаны стагадовы хвайняк, літаральна на тым тыдні былі знайдзеныя адпаведныя адмыслоўцы. І, галоўнае, паверыўшы свайму маладому святару, з лесу вярнуліся месцічы. Гэта ж менавіта дзеля іх і павінна была служыць адбудаваная нанова царква. Баццюшка яшчэ з вечара прывёў сябе да ладу. Пагаліў сваю рэдкую, маладжавую бараду, адпрасаваў і павесіў на сцяну падраснік. Наваксаваў набытыя яшчэ перад вайной чаравікі. Нараніцы яму заставалася толькі падрыхтаваную рызу апрануць. І ўжо з першымі промнямі сонца ён стаяў на месцы будучага храма. З усіх бакоў вёскі па аднаму і сем'ямі на вясковую плошчу пачалі падцягвацца апранутыя па-святочнаму жыхары. Мясцовыя дзеткі, як заўсёды, прадчуваючы свята, бязладна мітусіліся каля старэйшых, якія малых нават не ўшчувалі. Вяскоўцы папросту стаміліся жыць у бязконцым прадчуванні бяды. І вось тут і зараз павінен быў паўстаць неўміручы сімвал перамогі добра над злом. І ненавісная ўсяму жывому вайна нарэше скончыцца, ну хаця б у гэтым, асобна ўзятым, невялічкім мястэчку. Нават сам слоніўскі гебітскамісар паабяцаў прыехаць на мяркуемае мерапрыемства. Крышку прамарудзіўшы, чакаючы падыходзячых вяскоўцаў, баццюшка неўзабаве распачаў службу. Малобен гэтай раніцай чытаўся лёгка як ніколі. Цяпер Антось і сам ужо верыў, што ён сапраўды стаў святаром. Дзюруга чытаў малітоўнік так упэўнена і аддана, што вернікі, якія сабраліся вакол яго, усведамлялі і падзялялі кожнае сказанае святаром слова, кожную прачытаную ўслых малітву.

Вось ён, той самы момант гармоніі, калі сказанае і зробленае зліваюцца ў адно цэлае. І сапраўды, людзі, якія сабраліся сёння на плошчы, верылі свайму святару бязмежна. Дый ці магло быць інакш? Антось прачытаў главу з Евангелля ад Іаана. У гэты самы момант з-за пагорка паказалася некалькі нямецкіх грузавікоў. Па тым, як яны асцярожна перавальваліся праз прыдарожныя купіны, нескладана было зразумець, што аўто моцна перагружаныя. Хутка наблізіўшыся да вяскоўцаў, грузавікі прыпыніліся крышку наводдаль. Праз нейкі час туды ж пад'ехала яшчэ некалькі падводаў з паліцыянтамі. Але людзі працягвалі маліцца. Дый чаго было перажываць, калі з імі быў іх святар, які абяцаў ім, што усё будзе добра, што сам гебітскамісар дае

ім дазвол на будаўніцтва храма. Раптам з аўто і грузавікоў павыскоквалі жаўнеры і па камандзе маладжавага афіцэра ў чорнай уніформе сталі атачаць вернікаў. Пабачыўшы такую актыўнасць жаўнераў, людзі пачалі хвалявацца. Антось стаў супакойваць вяскоўцаў. І ў гэты самы час на плошчу вылецеў з-за пагорка чорны легкавік. З кабіны яго праз хвіліну ў атачэнні іншых нямецкіх афіцэраў выйшаў сам гебітскамісар. Ён прыпыніўся ў цяньку пад разгалістай ліпаю, што расла тут з незапамятных часоў. Уважліва агледзеў сабраўшыхся вяскоўцаў і паклікаў да сябе бацюшку. Антось, папрасіўшы людзей заставацца ў спакоі, хутка рушыў у бок гебітскамісара. У гэты самы момант галоўны немец нешта ціха, але рашуча скамандаваў сваім падначаленым. І тыя імгненна рушылі да стаячых нападгатове жаўнераў.

«Што гэта яны збіраюцца рабіць? Страляць мірных людзей? Не, не можа быць!» Але з кузава аўто на дарогу два жаўнеры выцягнулі чорны кулямёт, які пабліскваў у ранішнім сонцы. Антось прыбавіў хады. Малады нямецкі чыноўнік шчыра ўсміхаўся.

— А, ойча, як я рады вас бачыць, — паважны немец, усяляк дэманструючы сваё прыязнае стаўленне да святара, раскінуў убакі рукі, нібы хочучы абняць таго.

— Пан афіцэр, што яны збіраюцца тут рабіць? — спытаў святар, але чыноўнік, нібыта не разумеючы, што яму гаворыць святар, толькі круціў галавою ў розныя бакі.

— Пан гебітскамісар, я выканаў ваш загад. Людзі паверылі вам.

Пасля апошніх слоў Дзяругі нямецкі чыноўнік у адначасе пасур'эзнеў.

— Я абяцаў мірным людзям, а гэта бандыты. А з бандытамі я дамаўляцца не буду, — і, зірнуўшы на свайго падначаленага афіцэра, што стаяў побач, кінуў галавой.

І ў тую ж хвіліну застракатаў кулямёт і заляскалі ружжы. Антось павярнуў галаву. Людзі, якія сабраліся на плошчы, не ведалі, што рабіць. Адныя мітусіліся, іншыя спрабавалі ўцячы з плошчы, дзеці і жанчыны надрывіста плакалі. А кулямёт бесперастанку паліваў іх свінцовым дажджом.

— Што ж вы робіце, нелюдзі! — перабіваючы траскатню кулямёта, закрычаў бацюшка.

Чыноўнік нешта сказаў мясцоваму начальніку паліцыі, і той з яшчэ адным сваім памагатым наваліўся на падбеглага святара. Яны скруцілі яго рукі і павалілі на зямлю.

— Пан гебітскамісар, вы ж абяцалі мне, вы ж абяцалі!..

Але нямецкі чыноўнік не слухаў яго, а наўсцяж раздаваў каманды сваім падначаленым. Дзяруга ляжаў на зямлі, прыціснуты тварам да вясновага пазелянелага мурагу. І адзінае, што ён чуў акрамя стрэлаў, гэта праклёны людзей, што даляталі з плошчы, перабіваючы стогны і плач сваіх родных.

— Будзь ты пракляты, Дзяруга. Будзь ты пракляты...

Ён штохвілінна спрабаваў вызваліцца з рук паліцаяў і пабегчы да сваіх вернікаў, каб разам з імі сканаць, каб не бачыць усяго гэтага, але паліцаі ведалі сваю справу няблага і трымалі святара ўпэўнена. А як толькі страляніна на плошчы суціхла, паліцаі адпусцілі Дзяругу. Антось кінуўся на плошчу, але там былі толькі забітыя. Ён павярнуўся да нямецкага чыноўніка з надзеяй сказаць яму усё, што думаў. Але грузны немцаў спакойна абтрос са сваёй фуражкі смецце і пыл і, не рэагуючы на крыкі святара, спакойна сеў у аўто і паехаў. Антось не ведаў, што рабіць. Але ўсведамлен-

не, што менавіта ён вінаваты ў смерці гэтых людзей, не давала яму супакоіцца. Яго раптам ахапіў жах за ўчыненае. Ён ірваў на сабе валасы, біўся, як прыпадачны, аб зямлю, але тым самым толькі выклікаў рогат у паліцаяў, што рупіліся каля забітых, сцягваючых абутак і збіраючы незабруджаную крывёю вопратку. Так ён і праляжаў сярод сваіх забітых прыхажанаў на плошчы аж да ночы. Нараніцы на тым самым грудзе, дзе перад вайной савецкія актывісты застрэлілі маладога бацюшку, праязджаючы жыхар Крупіцаў знайшоў мёртвае цела сына Дзяругі-рыбака. Хто загінуў гэтай ноччу, Сцяпан ці Антось, ніхто з крупічанаў дакладна не ведаў. Той пагорак, дзе калісьці загінулі браты, пушчанцы і дасюль называюць Галгофаю. Але хто з братоў быў сапраўдным праведнікам, а хто не, ніхто ў Крупіцах дакладна не ведае. І тое абсалютна справядліва, бо ў кожнага чалавека свая дарога да крыжа. І прайсці яе кожны мусіць толькі сам.

нарадзіўся 20 ліпеня 1963 года ў вёсцы Александрыя Зэльвенскага раёна. Як меценат фундаваў кнігі: факсімільнае выданне Ларысы Геніюш «Ад родных ніў», Міхася Скоблы «Розгі ў розніцу», Юркі Голуба «Багра» ды інш. Выступаў як аўтар тэкстаў песень для гродзенскіх музычных калектываў. Проза і вершы публікаваліся ў «Гродзенскай праўдзе», «Дзелавой газеце», часопісах «Роднае слова», «Дзеяслоў». Выдаў кнігу даследаванняў і вершаў «Архіпелаг Сапегаў», кнігі прозы «Чорная Воля» (2013), «Чужы» (2017), «Сімвал веры» (2018), «Пажарка — прытулак для самотнага музыкі» (2019). Старшыня Гродзенскага абласнога аддзялення Саюза беларускіх пісьменнікаў. Жыве ў Гродне.

Пустка

1

Збочыўшы з шэрай, як нежывой, вясковай гравійкі, запыленая белая маршрутка спынілася на аўтобусным прыпынку. Бадай што прыпынак нядаўна зведаў касметычны рамонт: пабеленыя сцены, падпраўленая дахоўка, пафарбаваная лава, новая таблічка з надпісам «Залужжа» і раскладам руху аўтобусаў. З маршруткі выйшаў толькі адзін пасажыр. Сярэдняга росту, хударлявы, з вялікімі лобнымі залысінамі і пасівелымі скронямі, непаголеным тварам і чырвоным пісягом шнара на левай шчацы. Ён паставіў на лаву сваю валізку з надпісам «Adidas», выцягнуў з кішэні пакаменчаных, не першай свежасці джынсаў папярсы, закурыў. Пусціў колца дыму, прабегся позіркам па прыпынку, агледзеў ваколіцу.

Прыпынак месціўся за вёскаю, сама вёска — доўгая, у адну вуліцу — распасцёрлася за невялікім лужком і старою канаваю, парослаю густою траваю. Да вёскі цягнулася звычайная вясковая дарога: з ямамі ад калюг, што павысыхалі за спякотнае лета, і палеглай няскошанай травой паабапал. На ўездзе ў вёску гасцей сустракалі две высозныя старыя таполі. Незнаёмец доўга ўглядаўся ў вёску, нібыта сам не ведаў, ці туды ён трапіў. Пасля, адною зацяжкаю дакурыўшы папяросу, рэзка шпурлянуў недакурак і рашуча пакрочыў у бок вёскі. Па вуліцы ён ішоў павольна, нетаропка разглядаючы хаты. Пабудовы выглядалі па-рознаму: месцамі дагледжаныя, жывыя, дзе й не вельмі, а трапляліся і зусім занядбаныя, з палеглымі платамі ды надворкамі, што даўно не бачылі касы.

Часам незнаёмец прыпыняўся, доўга разглядаў невялікія пусткі ад тых хат, што знеслі бульдозерам, назаўжды пахаваўшы іх у родную зямлю. Азіраўся, цёр скроні, нешта няўцямна мырмытаў сам сабе пад нос, а пасля крочыў далей. Па дарозе яму не ніхто не трапіўся на вочы, праз нейкі час мужчына дабраўся амаль да сярэдзіны вёскі. Спыніўшыся каля адной з пустак, ён паставіў валізку на траву, прайшоўся па ёй з канца ў канец, пасля спыніўся пасярод пусткі, аглядаючы суседнія хаты.

Па выглядзе суседніх было зразумела, што там даўно ніхто не жыве, у адной з іх нават вывалілася некалькі цаглін з коміна. А вось хата насупраць усім сваім выглядам паказвала, што яна яшчэ жыве: праз шкло, у свежападфарбаваных у цёмна-зялёны колер вокнах, свяціліся белыя фіранкі, каля калодзежа стаялі вёдры, напоўненыя вадою, па двары сноўдаліся куры, а каля ганка ляжаў руды кот. Незнаёмец яшчэ крыху патупаў па пустцы, зноў агледзеў суседнія хаты і знясілена апусціўся на траву. Спрактыкаваным рухам звыкла выцягнуў з кішэні папярсы, прагна зацягнуўся і сціх, спанурыўшы галаву.

Яго заўважылі з хаты насупраць. На вуліцу выйшаў невысокі паўнаваты мужчына з ружовым спітым тварам у палінялай сінняй цішотцы з надпісам на спіне «I'm dirty». І насамрэч, выглядаў ён не надта ахайна. Спачатку вясковец паўглядаўся ў незнаём-

ца праз весніцы, пасля асцярожна прыадчыніў іх, выйшаў на вуліцу. Незнаёмец не варухнуўся.

— Здрасьце. Шукаеце каго?

— Можа, й шукаю. А табе што да гэтага? — прыхадзень нехаця павярнуў галаву.

— Дык я, гэта, проста спытаць. Бачу, чалавек ходзіць, я і... — пачаў быў круглатвары, але раптам змоўк. Нейкае імгненне ён углядаўся ў суразмоўцу, пасля яго твар ажывіўся, вочы радасна заблішчалі, нібы ён сустрэў блізкага чалавека: — Пецька?! Ты?!

— Я.

— Кірдык тваю туды, ты! А я думаю, хто гэта тут топчацца каторую хвіліну. Пецька, вось дык сюрпрыз. Што, суседа не пазнаеш?

Прыхадзень узняўся, кінуў недапалак.

— Вася? Вася Кірдык?!

— Ну, я, а хто ж. Ну, здароў.

Пецька падняўся, зрабіў крок наперад, і мужчыны нерашуча, як бы саромеючыся нечага, абняліся.

— Гэта ж трэба — Пецька, Пецька Гамановіч! Столькі гадоў ні слыху ні дыху — а тут на табе. Кірдык тваю туды, дзе ж ты быў, га?

— Лепш сказаць, дзе не быў, — адрэзаў Пеця, — Ты мне вось што скажы: дзе мая хата, хлявы, маці дзе? Што ў вас тут робіцца? Іду, гляджу, а некаторыя хаты як карова языком злізала. Пажар быў?

— Ды не, які пажар, ты што, — Вася махнуў рукою. — Гэта ж усё сельсавет. Там, дзе ніхто не жыве і нікога з радні не могуць адшукаць, то тыя хаты яны пад нож, пад бульдозер, кірдык яго туды. Бо, маўляў, хаты разбураюцца, іх ніхто не глядзіць, ад іх небяспека, ды і выгляд псуюць. Таму лепш закапаць. Вось так у нас робіцца.

Пеця спахмурнеў, азірнуўся на сваё былое паселішча.

— А дзе маці?

— Дык, гэта, — замахаў рукамі Вася, — гадоў з сем няма яе. Анкалогія, кірдык яе туды. Папамучылася, цётка Ніна, цябе чакала ўсё, але ж не дачакалася, выходзіць. Лістоў ад цябе даўно не было, на твой апошні адрас тэлеграму адбілі, толькі адтуль аніякага адказу. Пляменніца, сястра твая стрыечная, Юлька, што ў Маскве жыве, на пахаванне паспела, стала быць. А ад хаты, кірдык яе туды, адмовілася: навошта, кажа, мне трухля гэтая, я сюды ездзіць усё роўна не буду. Ты не аб'яўляўся, дык Ермаковіч і загадаў знесці: тваю і яшчэ некалькі гэткіх.

— Які Ермаковіч?

— Ну, Колька Ермаковіч, што сельсаветам кіруе. Мо ты й не памятаеш яго — ён гадоў на пяць маладзейшы за нас, яго бацькі жылі за млынам.

— І што, вось так проста спляжылі хату?

— У адзін момант, кірдык яго туды, — Вася замахаў рукамі, — трактар прыехаў, шах-мах — гатова. Маці мая аж заплакала: трэба ж, селішча пад нож. Эх!

Вася змоўк. Наструнены Гамановіч нейкі час таксама стаяў моўчкі, пасля, падхапіўшы валізку, звярнуўся да Васі:

— Каля бацькі пахавалі?

— Ну, дык само сабой. Хочаш — пайшлі разам. Толькі пакінь сваю торбу, навошта яе цягаць з сабою. Пайшлі да нас. Во маці ўзрадуецца — сусед жывы аб’явіўся. Пайшлі.

Рыпнулі дзверы ў хаце. Пеця паставіў валізку і коратка павітаўся:

— Добры дзень, цётка Галя.

Жанчына, слепавата моргаючы, утаропілася ў госьця.

— Што, не пазнала? Ага, я таксама не адразу пазнаў, кірдык яго туды. Пецька Гамановіч, сусед. Ну, бач, вярнуўся, а хаты няма. А я гляжу, нехта ходзіць, — Васю было не спыніць. — Мы на могілкі сходзім. Дык гэта, мама, трэба ж госьця прыняць. Значыць, бутэлька на стол.

— Сціхні ты, апівуда, абрыд ужо з гэтымі п’янкамі, — абурана адазвалася жанчына. Усхліпнуўшы, дадала: — Не дачакалася Ніначка цябе, бедненькая. Думала, прыедзеш, живою яе пабачыш. Гэтак чакала, гэтак чакала — усе слёзы выплакала. А яно як атрымалася. Ох, бяда. Дзе ж ты быў, Пецечка? Чаму не адзываўся?

— Доўга расказваць, цётка Галя. Што было, таго не вернеш. Нічога, я не буду вам замінаць. Схаджу на могілкі і паеду назад.

— Куды ты паедзеш? — запярэчыў Вася. — Маршрутка, кірдык яе туды, толькі раз на дзень ходзіць. Пераначуй, а там ужо вырашыш, куды табе падацца. Ці не так, мама?

— Так, так, — пагадзілася жанчына, — заставайся, Пеця, не на вуліцы ж табе ночыць.

— Пайшлі, — пацягнуў Гамановіча за руку Вася, — маці нам пакуль стол падрыхтуе, пасядзім.

Двое ішлі па вуліцы. Адзін нешта ажыўлена балбатаў, радуючыся хуткай выпіўцы, другі ступаў моўчкі, паглыблены ў свае думкі.

2

Могілки знаходзіліся побач з вёскаю. Месца ўтульнае: на невялікім пясчаным пагорку, сярод гонкіх смалістых сосен. Вёска здаўна хавала там сваіх. Пэўне, разрасліся яны за гэты час.

Пеця і на паўвуха не слухаў Васевай балбатні. Трэба ж, колькі год прайшло, а той не змяніўся — гэтак жа менціць языком. З-за свайго языка і мянушку займеў. Яшчэ з пачатковых класаў Вася, які на год быў маладзейшы за Гамановіча, стараўся выглядаць «па-даросламу», таму любіў паўтараць пачутае недзе слова «кірдык». Адночы на ўроку на пытанне настаўніцы, што будзе з чалавекам, калі той часам дакранецца да аголенага электрычнага дроту, Вася адказаў:

— Як што? Кірдык будзе.

Клас зарагатаў, а слова стала пажыццёвай Васевай мянушкай.

Гамановіч узгадаў школу, дырэктара, які некалі напярочыў яму турму. Не думаў, пэўне, тады ён, што так і будзе. А калі, якая падзея сталася кропкай адліку? Ніколі не задумваўся над гэтым пытаннем. Сапраўды, калі?

У школе Пеця Гамановіч нічым асабліва не вылучаўся: зорак з неба не хапаў, але і ў двоечніках не хадзіў. Калі вучыўся ў дзявятым класе, раптоўна памёр бацька. Маці бедала, што няма ў хаце цвёрдай мужчынскай рукі. Толькі ці ў руцэ справа, што ён

разам з двума сябрамі ў дзясятым класе скраў машыну? Гэта гучна сказана — скраў. Хлопцам не хацелася ісці пехам у суседнюю вёску на дыскатэку. Пеця прапанаваў сябрам узяць машыну ў агранома: стаіць за хлявом, а дзе ключы ляжаць, ён ведае. Пасля паставяць. І ўсё было б добра, каб жа аграному не прыспічыла апоўначы ў прыбіральню і згледзець там прапажу. Падняў вэрхал. Абышлося тады, бацькі ўпрацілі агранома, участковы таксама не захацеў псаваць статыстыку. На камсамольскім сходзе адно толькі дырэктар школы пагразіў ім выключэннем з камсамолу і сказаў, што па Гамановічу турма плача.

Аднак жа ён і школу скончыў, і адслужыў, а вось пасля... Пасля неяк пакацілася: на вяселлі ў сябрука армейскага няўдала пабіўся з адным недарэкам — выбіў таму вока. Першы тэрмін быў невялікі — два гады. На дварэ ўжо былі дзевяностыя. Паехаў да сястры стрыечнай у Маскву, там ізноў уліп: хлопцы ўгаварылі латашыць вагоны на станцыі. Загрымеў у другі раз. І неяк так атрымалася, што пакацілася яго жыццё ў іншы бок. Цягаўся па бясконцых расейскіх абшарах з такімі ж, як і сам, улазіў у непрыемныя гісторыі. Жыў з такімі ж, як і сам, валацужнымі жанчынамі, піў, калі былі грошы, галадаў, калі іх не было. Калі-нікалі трапляў за краты. Не, забіць нікога не забіў, так, за крадзяжы. Сям'і завесці не паспеў. Жыў, праўда, з адною прыстойнаю жанчынаю да чарговай адсідкі, але тая пасля не прыняла яго — дзеці былі супраць.

Два тыдні таму выйшаў з калоніі пад Саранскам пасля пятай ходкі. Сеў на станцыі з валізкаю. Маладая сям'я кудысьці ехала: жонка з мужам на лавачцы пілі квас, смяяліся, хлапчук малы ганяў вакзальных галубоў. Ён узгадаў, як некалі вось так жа, з бацькамі, ехаў у Маскву на Юльчына вяселле, якраз за год да бацькавага сыходу ў лепшы свет. Як стаяў на вакзале ў Гомелі, як удыхаў новыя, такія нязвыклыя пахі, і здавалася, столькі яшчэ іх будзе ў жыцці, столькі ўсяго добрага будзе. А што ёсць у пяцьдзясят два? Дзе яно, тое новае і добрае? А насамрэч ні кала ні двара і навокал вецер свішча. Яго як скаланула. І так раптоўна прабіла, так моташна зрабілася, калі прыгадаў сябрукоў сіпатых, калоніі смуродныя, вертухаяў прадажных, чыфір чорнакарычневы, жанчын фальшывых, жыццё беспрытульнае. Ажно завыць на розныя галасы захацелася. І ў той жа момант вырашыў: усё, хопіць, паеду на радзіму, у Беларусь, асяду ў вёсцы, буду маці даглядаць, буду проста жыць. Пасля адумаўся: гадоў з дваццаць не быў жа дома. Як там, што там? Забыў, калі ў апошні раз пісаў маці, бо аднаго разу вырашыў, што не варта яе хваляваць, расказваць пра сваё няўдалае жыццё. Вось некалі ўсё ўстаканіцца, асядзе, вось тады ён і напіша ці прыедзе. Ці жывая яна там? Па гадах яшчэ нічога, павінна быць жывая, а калі што, то жыллё ёсць. Трэба ехаць. Нават не станавіўся на ўлік у паліцыі, як рэцыдывіст, вырашыўшы, што сюды не ніколі ўжо вернецца. Паехаў, абнадзеены, што нешта ўрэшце зменіць у жыцці. Прыехаў...

Вася нешта лапатаў — яго было не спыніць.

— Во, прыйшлі, кірдык яго туды, — сказаў Вася, адчыніўшы драўляныя веснічкі на ўваходзе на могілкі. — Зойдзем, адведаем, як кажуць.

Гарачыня адышла. На могілках панавала заспакойваючая цішыня. Ціха, як на могілках, так і ёсць. Ні птушыных галасоў, ні павеву ветрыка, аніякага руху. Усё замерла ў гэтым жыцці. І ў яго жыцці ўсё спынілася — замерла пасля школы, як не было анічога. Сүцэльны правал, жудасны сон: магіла на месцы хаты, як магіла для яго жыцця.

Гамановіч спыніўся каля свежых штучных вянокў:

— Хто тут?

— Дык, Буйніцкага Колю памятаеш? Твой аднакласнік. Во, месяц таму пахавалі — з Гомля прывезлі, сам так захацеў. Рак у яго быў.

— Колю? Як не памятаць.

Гэта з Буйніцкім яны тады тую аграномаву машыну кацілі на вуліцу, Коля ёю і кіраваў — бацька быў калгасным шафёрам, навучыў сына.

— Дык з тваіх шмат каго няма, — зноў забалбатаў Вася. — Хто ад гарэлкі, у каго сэрца: здаецца, пяцярых ужо пахавалі. Хлопцы ўсе. Ды і з майго класа не менш. Ну, дык усе там будзем, што ж.

Бацькоўскія магiлы зараслі травой: там даўно ніхто не прыбіраўся. Каля крыху пахіленага і пацямнелага ад непагадзі і часу бацькавага помніка сіратліва свяціліся аблезлыя штучныя кветкі. На матчынай магiле стаяў пачарнелы драўляны крыж, перавязаны шэрым з чырвоным арнамантам ручніком. Ручнік, на дзіва, свежы, не злінялы — відаць, хтосьці сёлета павязаў. Металічная агароджа, якую Гамановіч сам усталёўваў некалі пасля службы ў войску, выгарала і аблезла: ад фарбы застаўся адно ўспамін. Ён падышоў да магiл, працёр ад пылу медальён на бацькавым помніку, паправіў ручнік на крыжы. Трэба было б даўно ўжо тут навесці парадкі.

— От, такая жытка ў чалавека: жыў-жыў, а пасля туды. І ніхто не спытае — хочаш ці не, — па-філасофску разважыў Вася.

Гамановіч выцягнуў папяросы, закурыў і працягнуў пачак Васю. Той ахвотна ўзяў, жвава прыпаліў, з асалодаю зацягнуўся. Пастаялі моўчкі.

— Пайшлі.

Вася рушыў следам. Па дарозе ён зноў нешта лапатаў, але Гамановіч гэтак жа зацята маўчаў, паглыблены ў свае думкі.

3

Цётка Галя паспела сабраць на стол: гарачая маладая бульба, гуркі, каўбаса крамяная, сала з яйкамі на патэльні. І, вядома ж, бутэлька. Вася падміргнуў яму: маўляў, усё як мае быць.

— Ну, за сустрэчу, значыць, — Вася падняў кілішак. — Гэта, дай божа, каб заўтра тожа.

Ён з асаладою выпіў. Гамановіч узгадаў: менавіта так заўсёды прамаўляў Вася, калі куляў чарку яшчэ ў юнацкія гады. Па-суседску не раз дапамагалі адзін аднаму, а без выпіўкі не абходзілася. Бач ты, не забывае сваю прымаўку.

— А як вы пажываеце, цётка Галя?

— Ат, Печечка, неяк кідаемся, во, удваіх з гэтым, — жанчына скрушна глянула на сына. — Мікола мой памёр, як толькі на пенсію выйшаў. Вольга, дачка, дзякуй богу, добра жыве. У Мазыры і сям'я, і кватэра, муж харошы, не п'е. Не тое, што вось гэты.

Яна цяжка ўздыхнула.

— Можна ты, Печечка, яго трохі паўшчуваеш. Працаваць не хоча, адно толькі ў бутэльку глядзіць. І жонка ж добрая была, ды якая з такім апівудам жыць будзе. Вось жа няшчасце на маю галаву.

— Мама, што ты зноў пачынаеш, ты ж ведаеш, не магу я цяжка рабіць — спіна ў мяне, кірдык яе туды. А дзе ў калгасе лёгкая праца?

— Ат, што табе казаць. А дзе ж ты гэтулькі быў, Пеця? Чаму не пісаў? Маці твая ўсе вочы выплакала: думала, згінуй.

Гамановіч паклаў відэлец, выцягнуў папяросу.

— Так склалася. Сядзеў я, цётка Галя, але нікога не забіў, сядзеў так, па дурасці. Таму і не хацеў хваляваць маму. Думаў, неяк усё наладзіцца, тады напішу. Ды не выходзіла.

— Але нядобра так, Пеця. Каб жа ты ведаў, як яна цябе чакала. Вы ж не ведаеце, як маці перажываюць за сваіх дзяцей. Хоць паранены, хоць у турме — напішы. Маці ўсё зразумее, усё даруе, адно толькі ведаць, што ты жывы. А вы? Што ж вы робіце з мацяркамі?

— Дзякуй, цётка Галя, мы выйдзем, пакурым трохі.

Гамановіч падняўся, за ім і Вася. Яны прыселі на лавачцы каля плота, зацягнуліся. Вечарэла. На бульбоўнік садзіўся ледзь прыкметны туман. З-за шырачэзнага шатра старой ліпы прабівалася барвовая чырвань. Вёска цішэла. Гамановіч адвук ад вясковай цішыні і неяк дзіўна, па-новаму ўспрымаў усё пахі, гукі і смак чыстага паветра. Штосьці няўлоўна далёкае прабівалася праз цяжар мінулага, яно, тое далёкае, шукала і прасіла выйсця. Толькі б зразумець, што там, у глыбіні, чаго шукае душа ў поцемках. Як знайсці тое, што згубіў даўно, ды і ці адшукаеш яго цяпер?

— Дык што будзеш рабіць? — Вася дакурыў папяросу і лена, як нехаця, прытаптаў недакурак.

— Не ведаю, — шчыра прызнаўся Гамановіч. — Пакуль не ведаю.

— Дык заставайся — хат пустых у вёсцы шмат. Яны нікому не патрэбныя. Дарэчы, тваёй цёткі Марыі хата яшчэ стаіць — таксама ніхто не жыве. І мне весялей будзе, бо мужыкоў амаль няма.

— Не ведаю я.

— Тады пайшлі, там яшчэ засталася, не пакідаць жа на заўтра.

Пасля вячэры нейкі час Гамановіч слухаў п'яную Васеву балбатню, яго расповеды пра былых аднакласнікаў, пра тое, хто і дзе жыве. Цётка Галя, прыбраўшы са стала, паслала яму ложак, і перад сном ён выйшаў на вуліцу.

Гамановіч доўга сядзеў на лавачцы, думаў пра тое, што рабіць далей, але нічога путнага не прыходзіла ў захмялелую галаву. Ён у каторы ўжо раз закурыў, глянуў на вуліцу, туды, дзе стаяла хата, і сэрца сціснула, як абцугамі. Пустка. Цёмная пустка, ажно неяк страшна туды глядзець. Асабліва цяпер, у цемры. Хутка ўся вёска пераўтварыцца ў пустку. Яго жыццё — суцэльная пустка. Як жыць далей? Боль, які немагчыма трымаць, прарваўся, як прарываецца застарэлы нарыў. Праз сціснутыя зубы, сцягнутую глотку ўвысь паляцела не то выццё, не то жудасны крык, які любога прымусіў бы ўціснуць галаву ў плечы і баязліва азірнуцца.

— Што гэта? — падхапіўся ў ложку Вася.

— Ды спі ўжо. Сабака нечы вые, мо Трафімчыкаў, халера нейкая яго бярэ, — адазвалася маці.

Вася апусціў галаву на падушку, памуляў вуснамі і праз нейкі час роўна засоп. Начны вецер расцягнуў хмары, праз фіранку ў хату палілося мяккае святло. Вёска за-

сынала пад бялявым зіхоткім месяцавым святлом і заспакойваючым шэптам лёгкага вятрыскі. Толькі адзін чалавек яшчэ доўга сядзеў каля хаты і час ад часу мармытаў нешта няўцямнае.

нарадзіўся 30 чэрвеня 1967 года ў вёсцы Лучыцы Петрыкаўскага раёна Гомельскай вобл. Скончыў Новасібірскае вышэйшае ваенна-палітычнае вучылішча, Акадэмію МУС Рэспублікі Беларусь. Аўтар кніг прозы «Пропавшая судьба» (2007), «Храм его души» (2011), «Зелянее рунь» (2011), «Оракулы Междуречья» (2013), «Планктон» (2017), кніг для дзяцей «Янка, Шмурдзік, Бухматка ды іншыя» і «Таямніца гары Міндоўга» (2019). Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў. Жыве ў Навагрудку.

ПАВЕЛ КАСПЯРОВІЧ

Дзень Волі

Гародня святкавала Дзень Волі. Упершыню за столькі гадоў улада дазволіла ўрачысты канцэрт. Былі заанансаваныя «Крама», Лявон Вольскі і «Дзецюкі». Але ніхто не мог уявіць, як гэта будзе адбывацца. Няўжо Дзень Волі па-еўрапейску — з музыкой, фаст-фудам і без традыцыйнага разгону?

Антось з раницы месца сабе не знаходзіў і ўсё думаў, як на свята выбрацца. Ужо некалькі год напярэдадні Дня Волі ён пачынаў адчуваць сябе, як булгакаўскі Іван Бяздомны ў поўню. Сэрца апаноўвалі ўспаміны з дамешкам шкадавання па нечым страчаным і не дасягнутым.

Па кватэры сноўдаўся старэйшы сын-падлетак.

«Трэба і яго да Беларушчыны далучаць, каб не вырас манкуртам», — падумаў Антось.

— Сынрок, там у парку сёння свята — Дзень Волі, рок-канцэрт будзе, можа, сходзім разам?

— А што за свята? — пацікавіўся той.

Антось адчуў сябе, як падчас размоў пра ранні секс і наркатыкі:

— У 1918 годзе, калі знікла царская ўлада, Саветы яшчэ не прыйшлі, а немцы толькі сышлі, узнікла Беларуска-Народная Рэспубліка.

— А-а-а... БССР? Тата, я ад гэтых розных афіцыйных мерапрыемстваў у школе стаіўся, і ты ж ведаеш, што рок-музыку я не люблю.

Увогуле сын марыў з'ехаць у Амерыку, стаць чэмпіёнам свету па боксе ці рэперам, пабудаваць дом і забраць маці з бацькам. «Бо што рабіць у гэтай жабрацкай Беларусі — працаваць за грашы?» Адно цешыла, што сын хоць і несвядомы, але пра бацькоў дбае.

Антось, наадварот, рок-музыку вельмі любіў. Яшчэ ў 1994 годзе яны з сябрамі вырашылі сабраць рок-гурт, хаця музычнага досведу і адукацыі ніхто не меў. За аснову стылю выбралі творчасць такіх гуртоў, як «Sex Pistols», «The Exploited», «Nirvana» і «Гражданская оборона». Тры дні разгружалі грузавікі з цэглай на будоўлі катэджаў і набылі патрыманыя інструменты. З месцам рэпетыцый дамовіліся ў гарадскім Доме піянераў. Доўга спрачаліся наконт назвы і пагадзіліся на «Double raw material», «DRM» скарочана, што азначае «другасная сыравіна», ці проста «смецце» па-нашаму. Так яны без клопату праіснавалі да лета, толькі аднойчы прыходзілі манашкі, пагражалі іконамі і маліліся. Высветлілася, што Дом піянераў выходзіў вокнамі на падворак жаночага манастыра і юныя рокеры моцна перашкаджалі насельніццам.

Неўзабаве ў краіне пачалася перадвыбарная прэзідэнцкая кампанія. Прагучалі сумнавядомыя выстралы пад Лёзнам. І той самы цудам выжыўшы кандыдат у прэзідэнты мусіў выступаць на пляцоўцы за Домам культуры, куды таксама выходзілі вокны з месца рэпетыцый. Пад час яго прамовы і загрымелі гітары з барабанамі. Выступоўца разнерваваўся ад такой непавагі і заявіў, што з падобнымі праявамі грамадскага жыцця будзе завершана «адразу і назаўсёды». Рэпетыцыя была спыненая нарадам АМАПа, прычым яшчэ з «Пагонямі» на рукавах.

Так нікому не вядомы малады панк-гурт спрычыніўся да музычнага супраціву. З гэтай нагоды ці не, але з Дома піянераў прыйшлося з'ехаць, і рэпетыцыі прадоўжыліся на кватэры гітарыста, ад чаго пакутаваў увесь мікрараён, пакуль таго не забралі восенню ў войска. На гэтым гісторыя гурта і скончылася.

Антось уключыў анлайн-трансляцыю з парку. Мірныя людзі пад мірным небам. Ніякай небяспекі. Праўда, выглядае як гета з міліцыяй па перыметры, каб не забывалі, хто ў краіне ўладарыць.

Яму стала сумна.

Яшчэ летась на святочнай імпрэзе ў гонар 100-годдзя стварэння БНР Антось адчуў няўтульнасць ад той колькасці бел-чырвона-белых сцягоў, «Пагоняў» і высокіх словаў пра Беларусь. І падумаў, што будзе, калі ўлада зменіцца і Адраджэнне стане афіцыйнай дактрынай.

Збярэцца самая высокая нарада, прызначыць новыя дзяржаўныя сімвалы, і ва ўсе міністэрствы прыйдзе дырэктыва: «Забяспечыць Адраджэнне!»

На прадпрыемствах правядуць палітінфармацыю, развесяць гістарычную сімволіку па кабінетах, але што скажаш дарослым людзям з маленькімі заробкамі? Іх аповеднамі пра гераічную мінуўшчыну ВКЛ і супраціў 90-х не падманеш. Таму асноўныя сілы будуць кінутыя на моладзь пад лозунгам «Поспехі Адраджэння наступнаму пакаленню».

Калісьці Антось быў старшынёй піянерскага атрада класа імя Аляксандра Матросава і намеснікам старшыні піянерскай дружыны школы імя Юрыя Гагарына, таму жыва ўяўляў гэтую карціну.

Замест піянераў створаць юных гедымінаўцаў ці вітаўтаўцаў. БРСМ зменіць ідэалагічны напрамак. Усе структуры і студэнцкія атрады пераймянуюць у гонар паўстанцаў 1863 года. Пра постаці Касцюшкі і Каліноўскага ўвогуле страшна падумаць. Іх ідэалагічны каток спляжыць ушчэнт. Плошчы, вуліцы, паркі, скверы, палацы...

Булак-Булаховіч зойме нішу Чапаева і Будзённага. Знойдуцца і выдуманая персанажы кшталту Мікалая Астроўскага з ліку рэпрэсаваных «маладнякоўцаў» 30-х ці «маладафронтаўцаў».

Ва ўсіх навучальных установах будуць створаныя літаб'яднанні імя Алеся Гаруна і праведзеныя конкурсы дзіцячых малюнкаў «Змагароў за Радзіму не забудзем ніколі». У ноч «расстраляных паэтаў» адкрыюцца тэматычныя выставы «Родны кут свабодны ад пакут». На школьныя лінейкі пачнуць запрашаць палітвязняў.

У населеных пунктах пасадзяць алеі памяці зніклых палітыкаў. Прадстаўнікі культуры зменяць рэпертуар на «Народны альбом» ці «Я нарадзіўся тут». У Курапатах створаць рэспубліканскі Курган Славы.

Дзень Волі стане Першамаем з дэманстрацыяй і канцэртамі на цэнтральным тэлеканале.

Ці пра гэта яны марылі ў маладосці?

Дык, можа, няхай застаецца «Пагоня» недасяжнай легендай? Няхай нясуцца тыя коні, як дзікае паляванне караля Стаха? Бо як спыняцца хоць на хвілінку, адразу загразнуць капітамі ў багне афіцыёзу, і ніколі не паімчацца болей. І ўзненавідзяць усе маладзёны і школьнікі гэтую Беларускаю з Адраджэннем і праклянуць, як мы «савок» калісьці?

І хто такі сапраўдны свядомы беларус? Адзін — алкаголік, другі — пакутуе на парнаграфію, трэці — спіць з чужой жонкай, чацвёрты — крадзе грантавыя грошы, пяты — баязлівец, ды і сам Антось — чалавек даволі мутны. У чым нашая свядомасць, што мы любім гэты кавалачак зямлі і надзяляем яго звышьякасцямі? Дарэчы, і межы гэтай тэрыторыі мяняюцца. То Беласточынна нашая, то не. Вунь Віленшчыну назаўсёды страцілі. Што любіць: палі, лясы, рэкі? Дык гэта ўсё створанае Госпадам. Значыць, Ён — галоўная мэта нашых памкненняў?

Вярнуўся пасля Антось дамоў і слухаў ноччу «Я всегда буду против» Ягора Летава.

Калісьці ў 95-м годзе, калі толькі адбыўся народны рэфэрэндум па змене сімволікі, Антось прыладкаваў на рукаў джынсавай кашулі эмблему «Пагоні», і першы патруль АМАПа выдраў яе з ніткамі. І ўжо тады Антось адчуў, што свабода скончылася. Што тыя пару гадоў пасля перабудовы, калі можна было з самым смелым надпісам ці плакатам стаць у любым месцы горада, ніколі не вернуцца.

А з якім захапленнем ён чытаў кнігу Зянона Пазьняка пра Курапаты і ішоў на сустрэчу з ім у гарадскі Дом культуры. І як ганарыўся, што прайшоў Пазьняк паблізу і паглядзеў на дзіўнага хлопца ў сінім шынялі з доўгімі валасамі. А як зачытваліся да дзірак свежыя нумары «Свабоды» і «Нашай нівы».

А шэсці на Дзень Волі і Чарнобыльскія шляхі, калі кардоны міліцыі перакрывалі гарадскія вуліцы. Сядзеў тады Антось на кукішках разам з дэманстрантамі перад шэрагам міліцыянераў са шчытамі ў шлемах і ведаў, што стаіць там яго сябар, з якім яны слухалі Цоя ў 91-м і былі закаханыя ў дзвюх сябровак з аднаго дома. І сябар бачыў Антося, і таксама пра нешта думаў, а цяпер ужо выйшаў на пенсію за выслугу гадоў.

Былі, вядома, хлопцы больш радыкальныя, чым Антось у сваіх баязлівых высілках.

Увесну 99-га сядзеў Антось з сябрам Ігарам на схіле Замкавай гары, як сталі збягацца з усіх бакоў пару дзясяткаў маладзёнаў у камуфляжах з «Пагонямі» на рукавах, запалілі паходні і пайшлі шэсцем па горадзе, а абодва сябры пабеглі ўслед. Дайшла калона да цэнтральнай плошчы, пакуль уся гарадская міліцыя не збеглася на затрыманне і не збіла іх перад помнікам Леніну і аблвыканкамам. І сябар яго Ігар патрапіў пад збіццё, бо дакрануўся да паходні і заявіў аднаму з амапаўцаў, што салідарны з маладзёнамі, і попел ад іх паходняў на яго далонях. Як ён потым расказваў, білі яго ў некалькі дубінак спачатку ў машыне, а пасля ў аддзяленні.

Нават аднойчы Антось у Мінск выбраўся на Марш Свабоды. Прайшлі тады па цэнтральным праспекце і петыцыю ўсклалі перад расійскім пасольствам. Але ў сталіцы быў іншы ўзровень пратэсту: як убачыў Антось дзясяткі аўтазакаў з сірэнамі, то адчуў сябе быццам у Празе ў 68-м годзе перад савецкімі танкамі і зразумеў, як насамрэч падзеленае нашае грамадства. І каб былі іншыя гістарычныя ўмовы, то даўно б палаў тут агонь вялікай міжусобіцы.

Летась падпрацоўваў Антось у пахавальнай брыгадзе. І хавалі з урачыстасцямі былога кіраўніка РАУСа, які ў 2002 годзе дапытваў Антося з сябрамі ў раённым адзеле пасля праведзенага пікета. Строгі быў афіцэр, з выпраўкай, кіраваў разгонам і ўсіх апазіцыйных акцый. А цяпер Антось засыпаў яго труну зямлёй.

Дзіўныя шляхі Твае, Госпадзі.

Але адзін стары боль ніколі не пакідаў яго ў гэты дзень.

Калісьці Антося ўразіла мужнасць семярых савецкіх інтэлігентаў, якія выйшлі на Чырвоную плошчу з пратэстам супраць уводу танкаў ў Чэхаславакію. «Вось гэта героі!» — захапляўся юнак і марыў аб такім учынку.

«Сможеш выйці на плошчадзь в тот назначенный час?!» — спяваў Аляксандр Галіч у песні-прысвячэнні гэтай мужнай сямёрцы з адсылам (алюзіяй) да паўстання дзекабрыстаў.

І такі час прыйшоў. На адной з дэманстрацый яго папрасілі несці забаронены нацыянальны сцяг на чале калоны, а ён спужаўся і адмовіўся. І ненавідзеў потым сябе за гэта. І сарамліва хаваў вочы пра сустрэчы з тымі хлопцамі.

А сёння раптоўна адчуў, што гэты боль больш не валодае ім. Шматгадовы цяжар здрады нібыта знік з сэрца. І што ці Сам Гасподзь, ці нябесная Беларусь, у якую яны верылі калісьці, даруюць яму.

Антось хутка апрануўся і выйшаў з дому на сустрэчу з сваім незабыўным юнацтвам, дзе вечна маладыя сябры і здзяйсняльныя мары — на Дзень Волі.

Сакавік 2019 года...

P. S. Неўзабаве прыйшоў жнівень 2020 года... Але гэта ўжо сюжэты для іншых апо-весцяў і раманаў.

Дэжавю

Двор утвараўся трыма хрушчоўкамі і пабудаваным крыху пазней цагляным дзевяціпавярховікам з адзіным на ўсю левабярэжную частку горада ліфтам, і дзятва з суседніх вуліц цэлымі чародамі прыходзіла пакатацца на ім, што выклікала мноства канфліктаў з жылцамі.

Пяціпавярховікі засялілі сем'ямі працоўных з суконнага камбіната, а высотку аддалі вайскоўцам і інтэлігенцыі. Калі спачатку дарослыя яшчэ адмяжоўваліся па прафесіях, дык дзеці варыліся разам на адным санцапёку. Але незаўважна яны выраслі, як і цяністыя ліпы з таполямі, бацькі састарэлі, нехта з жылцоў з'ехаў, на іх месца засяліліся новыя, і ніхто ўжо не помніў былога раздзялення.

Днямі ў загаджаных катамі пясочніцах павольна корпаліся дашкаляты, мірна прагульваліся між дрэў маладыя матулі з каляскамі і, пільна свідруючы позіркамі мінакоў, пляткарылі бабулі.

А ўвечары двор акупавалі кампаніі выпівох: за цэнтральным столікам паважна засядалі дзяды з кульбачкамі ў руках, побач пад грыбкамі збіраліся мужыкі, што вярнуліся дамоў пасля змены, гуртаваліся непадалёк юнакі з падлеткамі, і зграйкамі бегалі хлапчкі — чарговае пакаленне двара.

У іх былі свае заняткі. Выкопчаць акопы ці будаваць у падвалах «хібары» і сцягваць туды картон з дошкамі са сметнікаў. Сушыць паперу ў растворы салетравага ўгнаення, загортаць яе ў фальгу, падпальваць і запускаць «ракеткі». Красці на шклозаводзе шарыкі-сыравіну і шпуляць іх у лункі ці бавіцца ў «пекара» — выбіваць драўлянымі кіямі бляшанку з-пад фарбы.

Але самай прывабнай і небяспечнай з-за яе забароненасці была гульня ў манеты — «чу».

Сэнс яе быў наступны: гульцы трэслі ў далонях і кідалі з выкрыкам «Чу!» нейкую колькасць капеек, адсоўвалі тыя, што перакульваліся рэшкай, і гулец, якому выпадала большая сума, пачынаў выбіваць меншай манеткай большыя, каб яны перагарнуліся. І так, покуль ён не саб'ецца і чарга не прайдзе да іншага гульца.

У «чу» гуляў не тое што двор ці мікрараён, а ўвесь горад — у школьных сарцірах, на стадыёнах, лесвічных пралётах, паўсюль, дзе была больш-менш гладкая цвёрдая паверхня. І як ні змагаліся аддзел адукацыі з камісіяй па справах непаўналетніх — усё было марна. «Чу» знікла толькі з грашовай рэформай.

Бацьку Мішка Пінчук ніколі не бачыў, маці казалі, што ён разведчык і з'ехаў далёка на выкананне задання, і Мішка спачатку верыў гэтаму, але потым падслухаў неяк размову мужыкоў за столамі, што загінуў яго бацька п'яным ад няшчаснага выпадку на заводзе, і чакаць бацьку перастаў, толькі дзеля маці рабіў выгляд, што смуткуе. Маці працавала ў двух месцах — пасудамыйкай у сталавай, што давала магчымасць прыносіць якую ежу дамоў, і прыбіральшчыцай, мыла падлогу ў адной установе позна ўвечары. Прыходзіла знясіленая і плакала ноччу з адчаю над Мішкавым ложкам.

Жылі яны, зразумела, бедна, і рос Мішка, як трава ў полі. Бадзяўся цэлы дзень па двары без асаблівага занятку, то нашкодзіць дзе, то ў бяду ўлезе. Ведаў яго ўвесь двор, і бацькі наказвалі дзецям, каб з Пінчуком не зналіся, але дзеці і самі яго баяліся — менавіта ён і быў асноўным завадатарам усіх небяспечных гульняў, і «чу» асабліва. Жартавалі, што на ім скура гарыць, а некаторыя дадавалі ўвогуле прагнозы пра калонію, якая па ім плача.

Была ўсё-такі адна жарсць у Мішані — футбол, гатовы быў ён бегаць з мячом з ранку і да світанку, але з-за шкодаў часу не ставала.

Жыў у іх двары яшчэ адзін аматар футбола — Сярожка, поўная супрацьлегласць Мішані, ціхі і паслухмяны хлопчык з поўнай сям'і. Маці яго — хударлявая прыгожая жанчына — працавала малодшым навуковым супрацоўнікам у даследчым інстытуце, а бацька таксама працаваў раней там, але быў звольнены за ўдзел у тайным рэлігійным гуртку мясцовай інтэлігенцыі і перайшоў на месца вартаўніка ў будаўнічы трэст. З прыходам да ўлады Гарбачова і ўрачыстага святкавання 1000-годдзя хрышчэння Русі гайкі ціску на вернікаў сталі паціху адпускаць, і пры гарадскім саборы адкрыліся нядзельныя заняткі для дзяцей, дзе некалькі заспаваных і галодных хлопчыкаў і дзяўчынак слухалі пасля службы Закон Божы з вуснаў якой бабулі. Хадзіў на гэтыя заняткі і Сярожка, чым моцна здзіўляў сваіх аднагодкаў: як гэта так можна — і ў футбол «вадзіцца», і малітвы вучыць?

Шчыра кажучы, вабіла Сярожку і «чу», але ён баяўся бацькоўскага гневу і толькі сядзеў баязліва збоку і назіраў. А аднойчы наважыўся паспрабаваць. Але перад гэтым ён, як і належыць кожнаму хрысціянину, памаліўся. І манеткі кінуліся спрыяльным чынам — ён выйграў. Далей ён яшчэ раз памаліўся, кінуў — і зноў выйгрыш!

Гульцы захвалюваліся, і забаранілі яму маліцца, але ён, паводле прыкладу першапакутнікаў, ад малітвы не адмовіўся, а прамовіў яе моўчкі — і зноў перамог, але малыцы па выразе яго вачэй здагадаліся.

Тады Мішка, а як жа без яго, запатрабаваў:

— Ану навучы мяне малітве гэтай вашай!

Сярожка спужаўся, але падзецца не было куды, і ён пачаў прамаўляць словы малітвы, а Мішаня паўтараць:

— Ойча наш, Які ёсць на нябёсах, няхай свяціцца імя Тваё...

— А чаму гэта Ён — айцец наш? — раптоўна спыніўся і запытаўся Мішка.

— Таму што Ён стварыў увесь сусвет і людзей, і мы ўсе — браты і сёстры, бо вядзём наш род ад Адама і Евы, — грунтоўна растлумачыў Сярожка.

— А-а-а, — прамармытаў Мішаня, робячы выгляд, што нібыта зразумеў.

— ...хлеб наш надзёны дай нам сёння... — прадоўжылі яны. І тут нехта з гульцоў зарагатаў:

— Які хлеб? Марожанае і цукеркі!

— Толькі шакаладныя! — падхапілі астатнія.

— ...І даруй нам даўгі нашыя, як і мы даруем даўжнікам нашым...

— Рэбзя! — закрычаў Мішка. — Калі я каму прайграў што, то аддаваць не буду!

Яны са смехам дачыталі малітву, Мішка кінуў манеты і стаў выйгрываць:

— Ура!!! — загаласіў ён радасна. — Дапамагло!

Так бязбацькавіч і гаротнік Мішка Пінчук зведаў свой першы жыццёвы фарт, якога ў яго потым было яшчэ многа, але ж гэта ўсім вядома, што фарт калісьці спыняецца.

Хлопцы сустрэліся на пустэчы за гаражамі і, пячляючы ў дварах, каб угледзець магчымы «хвост» аператыўнікаў, пайшлі на блат-хату. Аднаго з іх, Паху — худога юнака ў выцвілай цішотцы, Мішаня ведаў — той «кінуў» яго на грошы некалькі разоў, другога — Бучу, як назваў яго Паха, бачыў упершыню, і ён падаўся яму яўным «шызом». Буча брыдка лаяўся і нерваваўся ад кожных сустрэтых «жыгулёў» — на бюджэтных мадэлях звычайна ездзілі супрацоўнікі аддзела наркакантролю.

У горад прыйшла новая партыя «парашку», і, каб высветліць, з дамешкам ён ці чысты, дылеры выбіралі ахвяр з самых «скончаных» і назіралі, хто з іх выжыве. Потым тавар «бадзяжылі» анальгінам і распаўсюджвалі па кропках...

Мішаня адразу ведаў, на што ён пагадзіўся, але выбару не засталася, бо знайсці «дозу» неяк інакш ён ужо не здолеў.

Перад уваходам у пад'езд Буча яшчэ раз пільна азірнуўся — ззаду ніхто не «вісеў», і хлопцы падняліся па лесвіцы. Дзверы адчыніў нейкі «тып» у цяльняшцы з гнойнымі венамі на руках і прахрыпеў:

— За вас смерць хутчэй прыйдзе!

— Не хвалюйся, яна заўсёды паблізу! — сумна падасціпнічаў Паха.

Па смуродным цёмным калідоры з пустым патронам пад столлю калідора хлопцы пакрочылі ў дальні пакой, дзе стаялі два праціснутыя крэслы і валялася нейкае рыззё. Праз шыбу падалі промні ад вулічных ліхтароў. У паўзмроку на падваконні Паха мітусліва ўсё расклаў, і яны ўкалоліся.

І па тым, як адкінуўся ў сутаргах адзін яго кампаньён і задрыжаў з пенай у роце другі, Мішаня зразумеў, што гэта канец — «парашок» абсалютна чысты, і стаў паціху асядаць на падлогу. Перад вачамі кінастужкай пранеслася ўсё яго нядоўгае жыццё...

...Брудныя захарканыя лесвіцы пад'ездаў, пасядзелкі на кукішках у тытунёвым куродыме. Маціюкі, пахабшчына і няспынны рогат на некалькі дзясяткаў глотак. Пакеты з клеём і ацэтонам, брыдкі партвейн, а потым ужо і разведзены спірт «Раяль»,

які пілі да ванітаў і непрытомнасці. Першыя прыводы ў «апорку», разборы на камісіях па справах непאўналетніх і жорсткі крываваы мардабой увечары на дыскатэках за розную драбязу: позірк, выгляд, усмешку, і чыесьці паламанья сківіцы з насамі.

Першы суд і калонія для малалетак.

Вяртанне на волю і ачмурэлы разгул дзевяностых з крыміналам і панажоўшчынай. І нехта добры ў адну з пахмельных раніцаў прапануе не піць, а «ўмазацца» нейкім «растворам». Навошта патрэбны алкаголь — гэты «бычыны кайф для быдла з заводаў»? Нядоўгая эйфарыя — і стальныя абцугі хваробы трымаюць за самае сэрца — «ломкі», «дэтоксы», «варкі», «барыгі».

Хуткі новы турэмны тэрмін, і халоднае разуменне, што гэта падзенне пад адхон. Чарговы віток няспыннага віру — і ўжо ні сяброў, ні блізкіх, а толькі начлежкі на блат-хатах, крадзяжы ў крамах і харчаванне недаедкамі ў кафетэрыях.

Заўчасная смерць маці і высяленне з кватэры за няўплату, нейкае койка-месца ў інтэрнаце на ўскраіне і адна думка: доза! доза! доза!..

І раптоўна сярод гэтай страшнай «дакументалкі» слабая сьведомасць ловіць «дэжавю» — успамін з дзяцінства...

...Іхні двор, яны, малыя, гуляюць у манеткі, і ён з суседскім хлопчыкам Сярожкам вучыць малітву:

— Ойча наш, Які ёсць на нябёсах... Ойча наш, Які ёсць на нябёсах...

Нехта яго кліча:

— Мішка!

Ён азіраецца і бачыць бацьку-нябожчыка:

— Татачка! Ты жывы! — Мішка бяжыць да бацькі і кідаецца яму на шыю. — А мама казала, што ты памёр!

— Ну што ты, сыноч, — спакойна гаворыць бацька і моцна прытуляе яго да грудзей, — як я мог загінуць, калі ў мяне ёсць такі любімы сыноч, я проста затрымаўся на працы.

Бацька прыносіць яго дамоў, распранае і кладзе ў ложка:

— Позна ўжо сыноч, спі. Стаміўся нябось.

— Тата, — спалохана пытаецца Мішка, — а ты не падманеш, не знікнеш зноў?

— Не бойся, я цяпер буду заўсёды з табой! — адказвае бацька.

І вочы яго такія сінія і глыбокія, як неба.

Светлы сон ахутвае Мішку, і, ужо засынаючы, ён шэпча па-змоўніцку:

— А мяне сёння Сярожка маліцца навучыў, я табе раскажу, — і пачынае паўтараць: — Ойча наш, Які ёсць на нябёсах, няхай свяціцца імя Тваё, няхай прыйдзе Царства Тваё, будзе воля Твая...

Позна ўвечары ў аддзел наркантролю паступіла інфармацыя, што па адным адрасе, магчыма, адбудзецца перадача партыі наркаты, і на месца выехала апэратыўная група.

«Газель» з зацемененым шклом і бэжавая «сямёрка» спыніліся за рагом дома, куды не выходзілі вокны патрэбнай кватэры. Пасажыры «жыгулёў» — апэратыўнікі аддзела — засталіся ў машыне, а з мікрааўтобуса выскачылі некалькі байцоў спецы-

яльнага атрада хуткага рэагавання, прыціснуліся да сцяны і цугам забеглі ў пад'езд. Двое пабеглі наверх на дах, а астатнія засяроджана замерлі на чацвёртым паверсе па баках парэпанных дзвярэй. Адзін з іх асцярожна выкруціў дзвярное «вочка», зазірнуў і прыслухаўся, другі адчыніў электрычны шчыток, гатовы выключыць рубільнік. У гэты час байцы на даху замацавалі свой рыштунак, зашпілілі карабіны на паясах, заправілі за спіны аўтаматы і згуртаваліся на парапеце.

Камандзір паглядзеў на гадзіннік і аддаў па рацыі загад.

У тое ж імгненне праз выбітыя дзверы і вокны ў кватэру ўварваліся байцы апергрупы і разбегліся па засмечаных пакоях.

— Чыста!

— Чыста!

— Ёсць!

Спецназаўцы кінуліся ў дальні пакой.

У крэслах і на падлозе ляжалі некалькі непрытомных целаў і валяліся шпрыцы.

Адзін з байцоў падскочыў, праверыў пульс кожнага і павярнуўся да камандзіра:

— Гэтыя мерцвякі, а ў таго быццам б'еца!

Афіцэр перадаў па рацыі:

— У нас тры трупы і адзін жывы!

Хутка ў пакой забег супрацоўнік аддзела:

— Хто жывы?

Спецназавец падпіхнуў ботам Мішаню:

— Гэты!

Аператыўнік падагнуў крысо плашча, нахіліўся і ўважліва ўгледзеўся ў твар юнака:

— Пінчук! Жывучы, сабака! Столькі гадоў ходзіць па лязе нажа — і ўсё шанцуе, нібы што засцерагае яго!

...У начным змроку між вузкіх двароў марудна шукала праезд машына «хуткай дапамогі»...

Нядойда

Маці Толікава заўсёды казалі яму, што бадзянне па завуголлях да добра не давядзе. Але каб хто слухаў бацькоў у 20 гадоў! З тым мужыком Толік пазнаёміўся на «піўнары» пад «Гітлерам» — названай так у народзе прадуктовай краме, дзе атаварваліся ветэраны вайны.

«Гітлер» стаяў на скрыжаванні двух праспектаў, якія аддзялялі стары горад ад новага. Побач знаходзіўся нейкі сакрэтны вайсковы аб'ект за высокім зялёным плотам, дзіцячы садок і кінатэатр «Касманаўт» з муляжом арбітальнай станцыі перад ганкам.

А за імі на пустэчы ў закутку сярод яблыняў тырчаў драўляны столік — месца адпачынку заўсёднакаў «Гітлера».

Тым ранкам Толік сядзеў пад квяцістымі шатамі з надзеяй сустрэць якога-небудзь таварыша. Узімку ён вярнуўся з войска, працы не было — заводы стаялі. Таму Толік проста бавіў час у кампаніі такіх самых абібокаў.

Мужык адразу здаўся яму падазроным — нізенькі крываногі таўстун у патаптаных сандалях без шкарпэтак.

Ён паставіў перад Толікам паўлітровы слоік з півам і баязліва запытаўся:

— Будзеш?

— На халяву і воцат салодкі, — зарагатаў Толік і пацягнуўся да пачастунка.

Так яны праседзелі да абеду. Вакол шчабяталі птушкі, гулялі за парванай рабіцай дзеці ў садочку. Мужык нёс нейкую ахінею і бегаў па слоікі, а Толік радаваўся нечаканаму шанцунку.

Пасля чарговага заходу мужык заявіў, што грошы скончыліся, і прапанаваў зайсці да яго дамоў па дагонку.

— Ну давай... — без доўгіх разважанняў пагадзіўся Толік.

Нельга сказаць, каб Толік быў алкашом, але выпіць любіў. А што ён бачыў у сваім жыцці? Бацька — рабочы, які рубіўся кожны вечар у даміно ля пад'езда, знямоглая маці — прыбіральшчыца з заўсёднымі клункамі ў руках. Ніхто з ім ніколі не займаўся. Бегае хлопчык — і добра, накормлены і апрануты. Пасля школы ён адвучыўся на слесара і пайшоў у войска. Служыў механікам на заставе.

Яны прыйшлі на «Балота» — мікрараён інтэрнатаў для рабочых. Пасярэдзіне якога таксама красавалася папараць-кветкай піўнуха.

Мужык жыў у блоку. Суседзяў дома не было.

У пакойчыку стаяў іржавы ложка з пружынамі, стол, шафа і чорна-белы тэлевізар.

— Тыповае логава бабыля, — усміхнуўся сп'яну Толік.

Мужык паставіў на стол пляшку і талерку са сняданкам, яны выпілі.

Раптоўна гаспадар працягнуў руку:

— Юзаф.

Да гэтага яны проста казалі адзін аднаму «ты».

— О, — здзівіўся Толік, — а як гэта па-простаму?

— Юзік, — засаромеўся той.

— Ну і імя табе бацькі далі, — маладзён падаў і сваю руку: — Толік.

— У гонар святога Юзафа-абручніка матуля назвала, — пачаў апраўдвацца мужык.

— Да ладна, чё ты! — супакоіў яго Толік, які ні разу ў жыцці ў царкву не заходзіў — якая ж рэлігія за Саветамі, і запытаўся: — З вёскі прыехаў?

— Так, — сумеўся мужык, а потым дастаў аднекуль і сарамліва паклаў на стол парнаграфічны часопіс:

— Не цікавішся?

Толік ажно закашляўся ад нечаканасці:

— Чаму не, можна паглядзець, — і стаў гартаць старонкі са спакуслівымі фотаздымкамі.

Раптоўна мужык задрыжаў увесь, стаў на калені і палез яму рукамі паміж ног:

— А так можна?

— Што? — Толік ускочыў, піхнуў яго нагой у грудзі і замахнуўся кулаком: — Ах ты, пiдар!!!

Той закрыў твар рукамі і закрычаў :

— Не бі!!! Не бі!!! Я больш не буду!!!

Адразу працверзелы Толік раз'юшана паглядзеў на мужыка, які курчыўся перад ім на падлозе — увесь такі ўбогі, і не стаў яго біць, а толькі выцадзіў скрозь зубы:

— Падла! — і выбег на калідор.

Толіка ажно трэсла ад абурэння. Як ён мог так уляпацца? Патрапіць да вычварэнца дамоў. Ён жа з ім і піў, і за руку вітаўся. А гэта было недапушчальным па законах вуліцы. Пра такіх людзей ведалі, што яны ёсць, але ніхто з Толікавага асяроддзя з імі не сустракаўся. Казалі, што ў цэнтры за дамамі на Карла Маркса ёсць прыбіральні, дзе яны збіраюцца. Ды яшчэ хто з турмы вяртаўся, дзяліўся аповедамі пра жахі стаўлення да тых, хто меў такую арыентацыю.

Юзаф доўга ляжаў на падлозе, пакуль не змерз, і перабраўся на ложка. Зноў няўдача, колькі яшчэ гэта будзе працягвацца? Нарадзіла яго маці ад банды п'яных меліяратарай, якія згвалцілі яе, зацюканую маладую даярку, за фермай, і несла крыж ганьбы усё жыццё. Яшчэ з дзяцінства Юзік заўважыў, што нікавее ў прысутнасці хлопцаў, а дзяўчыны ўвогуле яго не цікавілі. Ды і куды яму да іх, такому нязграбнаму? Нават у войска яго не ўзялі з-за відавочнай заганнасці. Вяскоўцы яго так і называлі — нядойда.

Свае тайныя намеры Юзік хаваў — край каталіцкі, хто зразумее? Страшны грэх гэта, каб мужык з мужыком. Садом і Гамора.

І праз некалькі год пакутаў Юзаф уладкаваўся ў горадзе на фабрыку. Спачатку жыў у агульным інтэрнацкім пакоі, а потым, калі вытворчасць спынілася і калектыў разбегаўся, у блок перабраўся.

У горадзе яго тайная жарсць адшукала выйсце. Існаваў цэлы асяродак такіх людзей. Яны сустракаліся ў тайных месцах. Паміж імі здараліся як выпадковыя сувязі, так і раманы. Але аднойчы вядомы гарадскі прастытут Вовачка скочыў з даху пасля картачнага пройгрышу, і яго нататнік з тэлефоннымі нумарамі патрапіў у следчы камітэт. Пачаліся допыты. І тусоўка перайшла на рэжым жорсткай канспірацыі, бо існаваў артыкул крымінальнага кодэкса за гомасексуалізм. Але Юзафа ў міліцыю не цягалі — з-за нязграбнасці ў Вовачкавых спісах ён не значыўся.

У прыбіральні на Карла Маркса збірацца было небяспечна — мясцовыя бандзюгі чынілі аблавы. Таму Юзік выбраў шлях п'яных знаёмстваў. Але і яны часта завяршаліся мардабоем.

Дзеля чысціні рэпутацыі сябрукам сваім пра выпадак гэты Толік вырашыў не расказваць. І зарокся, што больш ніколі не пасунецца піць да незнаёмцаў.

Але ўжо праз некалькі месяцаў сустрэўся з тым мужыком зноў.

Насупраць «Гітлера» знаходзіўся пабудаваны на месцы яўрэйскіх могілак стадыён «Сцяг Перамогі». Як казалі старажылы: «нікуды не падзецца фюрару ад бальшавікоў з жыдамі». А ніжэй за спарткомплекс збоку ад двух злучаных пад вуглом шматпавярховікаў і гастранома стаяў яшчэ адзін піўны ларок — «Акварыум», названы так за цагляную агароджу па перыметры падворка. На якім праз расчыненыя вароты і ўбачыў аднойчы Толік таго мужыка ў робе з надпісам «Райпо» на спіне.

— Обана! — Толік прыўстаў ад нечаканасці. — Хлопцы, глядзіце, вунь той грузчык, што скрыні цягае, — гамасек!

Юнакі, што сядзелі на траве вакол трохлітровіка, заўсміхаліся:

— Што ты лухту вярзеш...

— Сукай буду! — не сунімаўся Толік.

Адзін маладзён падняўся і крочыў да варотаў:

— Эй, мужык! Хадзі сюды!

Юзаф спуджана азірнуўся і выпусціў скрыню з рук — сярод групойкі стаяў яго крыўдзіцель з-пад «Гітлера».

Запалоханы небарака кінуў працу і схаваўся ў краме.

Хлопцы пабеглі былі ўслед, але іх спыніла прадаўшчыца з ларка — Аляксандраўна, габарытная цётка з камандзірскім голасам:

— Назад, аглаеды, куды сунецся!

Хлопцы адступілі — Аляксандраўну паважалі.

«Акварыум» віраваў. Звестка хутка разнеслася па акрузе. Пад гастраном сабраліся ўсе ідэйныя «сядзельцы». Па турэмных паняццях з вычварэнцамі ніяк нельга кантактаваць, а тут грузчык — «підар» на «разліве». Можна, ён слоікі носіць, дык, значыць, уся братва пад пагрозай знявагі?

Толіка выклікалі на допыт.

Коля Саламон — худы пітушчы мужык без верхняй вопраткі з купаламі на грудзях і Аркаша Штык — каржакаваты урка з вазелінам у кулаках, які сустракаў самога Васю Алмаза на перасылцы ў Сібіры, сурова запыталіся ў Толіка:

— Чым пацвердзіш свае словы пра «казла» гэтага, фразер?!
— Ды зуб даю, адшчапенец ён! — па-хлалачы забажыўся Толік.

— Зуб нам твой да халеры, — разважліва прамовіў Аркаша «Штык» і сплунуў пад ногі, — трэба будзе — мы табе іх усе выб’ем, — і ашчэрыўся залатымі фіксамі.

Сведчанне Толіка аўтарытэтаў задаволіла, і «пеўня» вырашылі пакараць. Спачатку думалі «пасадыць на пярэ», але Аляксандраўна запэўніла, што ні да чога ў ларку ён не дакранаўся, і «макруху» адмянілі.

Перад варотамі і на ганку выставілі пасты і сталі пільнаваць «апущэнца».

Юзаф адразу адчуў увесь «кіпіш» і схаваўся ў бытоўцы, разумеючы, што катаванне будзе жорсткім. З фабрыкі ён звольніўся, бо даведаўся нехта пра яго прыгоды. Але ў інтэрнаце жыць застаўся, не на вёску ж вяртацца. Адзінае, кім змог уладкавацца, — гэта грузчыкам.

Набліжаўся час закрыцця гастранома, а ахвяра не выходзіла. Братва пачала нервавацца. Але апошнія прадаўшчыцы запэўнілі, што нікога ў краме няма.

Высветлілася, што паміж двума штатпавярховікамі, да якіх прымыкаў «Акварыум», цягнуліся некалькі метраў сцяны, праз якую і пералез «падлюга» той прама на кветнік пенсіянеркі нейкай. І стаптаў ёй усе вяргіні.

Незадаволеная «сінява» разышлася, але прымусіла зранку Аляксандраўну пайсці на страты і набыць новы посуд.

Прайшло некалькі гадоў. Толік пацёгаўся пасля «дэмбеля» і на радасць маці вярнуўся ў войска па кантракце. Зноў на заставу, толькі ўжо не механікам.

З горада на Літву хадзілі дызельныя цягнікі. Ездзілі на іх у асноўным ягаднікі з грыбнікамі. Зранку на апошняй беларускай станцыі сыходзілі і знікалі ў лесе. А пасля абеду ці ўвечары на адваротным дызелі вярталіся дамоў.

Памежная зона кантралявалася вайскоўцамі.

Аднойчы ўвосень Толік на дзяжурстве правяраў дакументы па цягніку. Тызень выдаўся дажджлівым і халодным. Сядзець бы ў такую пару дома, але народу набілася шмат.

Толік акуратна прабіраўся сярод пасажыраў, каб аўтаматам нікога не чапляць. Насцярожаны саслужывец вёў услед сабаку ў намордніку. І тут на крайнім месцы перад тамбурам Толік убачыў таго дзядзьку, што чапляўся да яго пад «Гітлерам» і збег з «Акварыума».

Юзаф сядзеў з поўнымі вёдрамі грыбоў і драмаў. Увесь запэцканы і непаголены, з адарванай падэшвай на боце. Адчувалася, што жыццё ў яго не ладзіцца ўшчэнт.

Толік нават пашкадаваў яго спачатку, але потым нейкая крыўда за тое здарэнне ў інтэрнаце ахапіла яго, і ён штурхануў мужыка:

— Ну што, падар! Папаўся!

Той падхапіўся спрасонку і ўспомніў Толіка. Ды ад выгляду ўзброенных людзей увогуле жажнуўся — ускочыў з лавы, кінуў вёдры і пабег.

Толік толькі паспеў зарагатаць услед:

— Стой, страляць буду!

У тую хвіліну цягнік спыніўся на чарговым лясным прыпынку, і ўцякач сігануў з тамбура, скаціўся пад адхон і па мокрых хмызах ламануўся ў лес.

Нехта з вагона заўлюлюкаў услед:

— Ату яго, ату!

Наступны цягнік чакаўся толькі пасля ночы...

Больш Толік яго ніколі не бачыў.

Але ўцякацтва зацкаванай чалавечай істоты, нібы ў вайну ад фашыстаў, з сорамам ніяк не мог забыць.

Не, ён ні ў якім разе не апраўдваў распусты таго небаракі, і самому за шмат чаго ў жыцці было цяпер агідна.

Але адно радавала, што апусціў ён свой кулак тады ў інтэрнаце, бо чуў калісьці вечныя праніклівыя словы: «Не забі!»

нарадзіўся 27 кастрычніка 1975 года ў горадзе Смела Чаркаскай вобласці (Украіна). У 1975 годзе сям'я пераехала ў Гродна. Скончыў Гродзенскі хіміка-тэхналагічны тэхнікум, Гродзенскі філіял Маскоўскага дзяржаўнага адкрытага ўніверсітэта, Мінскую духоўную семінарыю (2011). Праваслаўны святар, клірык Свята-Пакроўскага сабора г. Гродна, кіраўнік сацыяльнага аддзела Гродзенскай епархіі. Аўтар зборніка паэзіі «На земле, где погиб каждый пятый» (1999). Арганізатар вечароў паэзіі ў межах міжнароднага фестываля праваслаўных песнапенняў «Каложскі дабравест» і літаратурных сустрэч пры Свята-Пакроўскім саборы, рэдактар зборніка паэзіі «Каложскі дабравест» (1917). Песні на словы айца Паўла выконвае гарадзенскі гурт «Иго». Жыве ў Гродне.

АЛЬЖБЕТА КЕДА

Дыся

Любіла Валя Петрыкава ў дзяцінстве гэтую дарогу. З Антанёва праз Сіняўку ў маіну вёску Лядкі. Няблізкі свет. Кіламетраў сем будзе. Але столькі ўсяго цікавага на шляху сустракалі, столькі людзей знаёмых. Ды што казаць — у Сіняўцы ўсе знаёмыя. І сваякоў па яе бацьку Петрыку многа. Дзе гаспадыня на надворку, там яе мама прыпыніцца, павітаецца, пагавораць кабеты пра тое-сёе. І яна ўсё выслухае, выцікуе, запомніць.

Але найпільней прыглядалася дзяўчынка да аднае сядзібы ў цэнтры Сіняўкі. Што-разу думала: хоць бы хто з хаты выйшаў, хоць бы мама прыпынілася. А тады мо і яе ўбачыць. Хоць у акне. А мо і сама выйдзе? Сама Дыся. Старэйшая дачка гаспадароў Балабановічаў. Усе ў вёсцы так яе звалі. Звыклася, адгукалася. Толькі хатнія, бацькі і сёстры, клікалі па імені — Рэня. Не было прыгажэйшае дзяўчыны ва ўсёй ваколіцы. У вачох малой Валі паўставала яна самаю прыгожаю кветкаю — пышнаю півоняю. Ніколі не разгледзела добра твар красуні, бо ж і ў півоні не на асобныя пялёсткі глядзіш. Так і Дыся была прыгожая ўся, такая прыгожая, што вачэй не адарваць. Мо таму і вылучалася між іншых, што прыгажосць мела нянаскую, незвычайную. Вала-сы колеру спелага каштана, густыя, завіваліся не дробнымі кудзеркамі, а буйнымі хвалямі. Яркія зялёныя вочы, якіх ні ў кога з тутэйшых прыгажуняў не было. Быццам маёвая трава. А тварык! Далікатная ружовая пяшчота. Мо таму і падавалася красуня дзяўчынецца півоняю. Усё гэта Валя разгледзіць пазней, ужо ў вайну, калі з сяброўкамі будзе выглядаць на гуляні ў іхнім Антанёве ў Дашынай хаце самую ганаровую пару — смелага партызанскага камандзіра Давыдзенку і Дысю...

Ці ж не ведала Дыся, што яна ўжо далёка не першая ў ліхога камандзіра? Ведала. Але ніколі нат падумаць не магла, што стане ўсяго толькі чарговаю каханкаю, што і ёю здаволіцца гэтак жа хутка, як іншымі. Падумаць не магла, што яе, Дысю, нехта можа кінучь, падманучь. Праўда, бацька пачаў быў пратэставаць, калі даведаўся, што на гуляні Давыдзенка Дысю танец у танец запрашаў. Ды хіба магла яна бацьку слухаць?! З таго гуляня ў іхняй Сіняўцы, калі яшчэ толькі збіраўся атрад, калі яшчэ вёска не была спаленая, змянілася дзяўчына. Толькі пра яго думала. Памятала гарачыя, уладныя рукі, моцныя, смелыя. І калі браў яе за руку, запрашаючы на танец, і калі моцна трымаў, заліхвацка кружачы ў шалёнай польцы. Усё цела яе гарача адгукалася на смелы мужчынскі покліч, наструньвалася, напаўнялася нечым, да болю салодкім, невядомым...

Ні слова ёй не сказаў. І праводзіць пасля гуляня не стаў. Паўскаквалі партызаны на коней і паляцелі ў лес.

А ўжо пасля танцаў у Антанёве на Сёмуху, куды прыйшла з сяброўкамі, не вярнулася Дыся дадому. Толькі аднойчы, праз колькі дзён зайшла, што-нішто з рэчаў узяла. Маці плакала, прычытала, што ж гэта будзе, пыталася. Не думала дзяўчына, што можа быць нешта нядобрае. Хоць і цяпер, калі жыла ў ягонай зямлянцы, не гаварыў камандзір ні пра тое, што кахае яе, ні пра тое, што далей будзе, але была яна пэўная,

што за ім не прападзе, што за ім як за сцяною. І партызаны няблага да яе ставіліся. Усе ўсё разумелі. Так ёй падавалася. Толькі адна асоба, Настуля з Лядкаў, што жыла ў зямлянцы ў камісара, нядобра на Дысю паглядала. Злосна, з нянавісцю. Дыся не была надта кампанейскаю. Дома, у вёсцы, любіла адзіноту. Любіла сысці на Нёман, каб ніхто не бачыў, глядзець на ваду, назіраць, як круцяцца віры, думаць пра далёкія, невядомыя землі, куды плыве Нёман. І пра сваё далёкае марыць. Але і вяртацца дадому, да родных, якія спытаюць, дзе была, што бачыла, таксама любіла. А тут, у атрадзе, было ёй ад адзіноты не надта ўтульна. Бо амаль увесь час была адна. Ніхто да яе не заговорваў. Куды б ні пайшла, а далёка адыходзіць баялася, ніхто ніколі не спытаў, дзе была, чаго хадзіла. І справаў ніякіх не мела. Толькі адзенне сваё і ягонае даглядала. Есці ёй прыносілі. І ела часцей за ўсё адна. Не было з кім словам перакінуцца. Таму і абрадавалася, калі ўгледзела Настулю. Але тая на яе радаснае вітанне нічога не адказала, толькі чамусьці злосна зыркнула.

Спачатку камандзір начаваў у сваёй зямлянцы амаль кожную ноч. Прыходзіў позна, калі Дыся даўно была ў пасцелі. Хутка распранаўся, браў яе моўчкі, часам было балюча. Але яна так яго чакала! У першыя дні імкнулася пагаварыць, распытаць, дзе быў, што бачыў. Ды ён груба абрываў:

— Позна. Спаць пара. Заўтра ўставаць рана.

Калі пачалося ўсё гэта, ні пра што сваё, жаночае, не думала. Быццам розум страціла. Быццам не ведала, што можа быць ад блізкасці з мужчынам. Аддавалася яму ўсім целам і ўсёю душою. Цела яе з першае сустрэчы, з першага танца яму належала, яго прагнула. Ды не толькі любошчы патрэбны былі ёй. Слова ягонага чакала. Ласкавага, добрага. А ён ні разу яе нат па імені не назваў. Хоць бы Дысяю назваў! Ні разочку! Спачатку не думала, што можа стацца. Праз месяц, калі не дачакалася на сарочцы, хвалявацца пачала. Але не было каму сказаць, з кім падзяліцца. Дахаты камандзір хадзіць забараніў. Думала, як яму сказаць. Што ён скажа ў адказ? Як прыме яе навіну? Баялася, адкладвала. І толькі праз тры месяцы, калі змарнела ўся ад неспакою, загаварыла аднойчы, як толькі ён у зямлянку зайшоў. Хутка-хутка загаварыла, быццам баючыся, што абарве, што не дасць сказаць. І адразу адчула, якім холадам на яе павеяла. Якою злосцю напоўніліся ягоныя вочы, як пацямнеў твар, і так сцямнелы ў няясным святле газойкі. Ён не крычаў. Наадварот, прагаварыў ціха, але вельмі выразна, жорстка:

— А ты што, маленькая, не ведала, што трэба было рабіць?

Яна не магла стрымаць слёзаў. Хацела сказаць яму, што так, не маленькая. Але нічога не ведала. І нічога і цяпер не ведае. Бо не думала, што гэта так хутка бывае. Але галоўнае, што ж рабіць?..

Ды каму казаць? Ён сышоў, стукнуўшы дзвярыма.

Той тыдзень цягнуўся вельмі доўга. Ні разу камандзір не зайшоў да яе. Бачыла яго здалёку. Калі заўважаў яе, адварочваўся. Аднойчы вельмі позна, калі ўжо засынала, пагрукаў у дзверы. З таго вечара, з апошняя размовы, на ноч накідала засаўку. Хутка ўскочыла, адкрыла дзверы. Не заходзячы, прыказаў збірацца.

— Куды? Чаго? — спалохана ўскрыкнула Дыся.

Увайшоў у зямлянку.

— Чаго ты крычыш? Не ведаеш куды? Мо хочаш мне ў атрадзе бахуроў развесці? У Некрашэвічы паедзем!

— Не хачу, не паеду! — яна не магла стрымацца. Стала так страшна. Невыносна. Ад ягонае нянавісці, ад абразы.

— А хто ў цябе пытае? Паедзеш як міленькая! Збірайся! А то прыкажу звязаць і сілаю завязу!

Што яна магла зрабіць? Нічога яна не магла зрабіць.

Так далёка, ажно ў Некрашэвічы, ехаць давялося, бо ў блізкі Турэц, дзе лекары былі, партызаны паткнуцца баяліся. Там быў гарнізон.

Яе везлі на падводзе. Камандзір і яшчэ мо з дзясятка партызанаў верхам. У Некрашэвічы дабраліся без прыгодаў. Як ёй было страшна! Акушэрка, якая пагадзілася за добрую плату, не паспагадала, не сказала ні слова, каб суцешыць. Толькі злосна спыталася, чаму нічога з сабою не мае.

— А што трэба было ўзяць? — збянтэжылася Дыся.

— Не ведаеш, што кроў будзе? Ты што, авечка дурная, што нічога не ведаеш? Як спаць з мужыком, то ведала!..

Не знаходзіла Дыся, што ёй казаць, як бараніцца. Слёзы самі цяклі з яе вачэй. Бясільныя слёзы крыўды, абразы, страху. Відаць, варухнулася нешта ў сэрцы акушэркі. Ужо без злосці папярэдзіла ледзьве жывую, няшчасную, а такую ж яшчэ маладую ды прыгожую, жанчыну:

— Не ўздумай крычаць. Не дай Божа пачуе хто. Трывай, зубы сцяўшы.

Як вытрымала, і сама не ведала. У нейкі момант падалося, што кудысьці ўсё палыло. І боль таксама пачаў сплываць. І сама яна знікала, знікала... Колькі тое доўжылася, не памятала. Акушэрка біла па яе шчоках. Без злосці біла. І гаварыла без злосці:

— Прачынайся. Усё ўжо. Уставай.

Дапамагла Дысі падняцца. Дала лапінаў палатняных, прабурчэўшы:

— Што ж з табою рабіць, няўдаліца...

Ногі бы чужыя, ісці не могуць. Да воза акушэрка давяла. Партызан-вазніца ўзбрацца дапамог, падсадзіў.

Дыся ляжала на возе, усім цела адчуваючы кожны штуршок падводы на няроўнай дарозе. Боль, цягучы, няспынны, то збіраўся ў нізе жывата, то расплываўся па ўсім целе. І месяц свяціў, і зоркі ззялі, але ў вачох Дысі цямнэча тою страшнаю ноччу стаяла непраглядная. Заплюшчыць пакутніца вочы — цемра, расплюшчыць — тая ж цемра. І наперадзе ў яе толькі цемра...

Хто іх высачыў? Нікога, падаецца, на ўсім шляху не сустрэлі. У вёсцы ўсе павінны былі спаць даўно і калі прыехалі, і калі ад'язджалі. Нідзе ні адзін агеньчык не міргнуў. Але калі ўжо добра ад'ехаліся, дарогу з Карэлічаў да Турца пераязджалі, услед ім з густога кустоўя каля Воўчага Вока засвісталі кулі. Першыя два вершнікі праехалі, падвода праехала, а калі на дарогу выехалі астатнія, тады і пачалася стральба. Гэта было так нечакана, што партызаны не паспелі ачомацца. Пачалі на хаду адстрэльвацца, але ўсё было дарэмна: у зарасніках нічога нельга было разгледзець. Трэба было як мага хутчэй уцякаць, бо начныя стрэлы чутны былі і ў Турцы, і ў Карэлічах. Тры чалавекі былі забітыя адразу, чацвёрта параненыя. Адзін з іх не выжыве, памрэ

праз два дні. Адкуль узялася засада, як і хто на іх след натрапіў, ніколі партызаны пратое не даведаліся.

Падвода, на якой ляжала спакутаваная Дыся, некалькі кіламетраў ляцела, не прыпыняючыся. І толькі калі іх нагнаў вершнік, спынілася. Прыказалі чакаць. Падвезлі параненых, пасадзілі, паклалі побач з жачынаю. Яна паднялася, скруцілася, сцялася, прымасцілася збоку...

Праз тры дні, калі цела жанчыны амаль ачуняла, а душа памерла (так яна думала), зайшоў Давыдзенка. Не гледзячы на яе, сказаў суха, жорстка:

— Будзеш жыць у зямлянцы ў Ганчарэнкі.

Як яна вытрымала, як не разарвалася яе сэрца! Напачатку яна бы анямела, не магла слова вымавіць. А калі ўгледзела, што ён павярнуўся і выходзіць, закрычала немым голасам. Усё выказала. Мо і за ўсіх выказала. Бо ніколі не чула, каб хто з ягоных ранейшых, кінутых, пратэставаў. І што падмануў яе, і як гэта можна перадаваць яе іншаму, свайму камісару. Хіба ж гэта па-людску? І што пракляне яго, крычала. А той толькі глядзеў і злавесна пасміхаўся. Ні слова на яе праклёны не вымавіў. Калі ж змоўкла, зусім спакойна запытаўся:

— Усё сказала?

І паўтарыў:

— Сёння вечарам каб была ў зямлянцы ў Ганчарэнкі! Пасмей толькі не паслухацца! З-за цябе хлопцы мае палеглі! — і вылаяўся. Груба, брудна, як ніколі на яе раней.

— І не падумаю! Нікуды адсюль не пайду! А калі ўсё ж кінеш мяне, пайду да немцаў, усё пра твой атрад раскажу, пакажу суды дарогу.

Кінулася да яго, хацела спыніць, затрымаць. І ўгледзела такую нянавіць у вачох! Яны гарэлі дзікім агнём, злосцю, пагардаю. Штурхануў яе так, што галавою аб стол выцялася. Пацямнела ў вачох, а калі прахапілася, была ўжо адна. Да дзвярэй падбегла, а яны не адчыняюцца. Грукаць пачала, кулакамі біць, нагамі. Пачула:

— Чаго хочаш? Прыказана цябе не выпускаць, пакуль не адумаешся.

Як яна перажыла тыя два тыдні! Цэлыя два тыдні. Як яна не памерла, як сэрца яе не разарвалася! А як ёй балела! Ёй балела ўсё. Адчула, што баляць нават валасы. Яе шыкоўныя валасы, параскіданыя на падушцы, балелі так, што адцягвалі галаву, якая таксама жудасна балела. Калі боль прытупляўся, Дыся ўскоквала, у дзверы лупіла і зноў падала, ляжала пластам, не могучы нат пальцам паварушыць.

Вартавым да яе прыставілі самага гадкага з усіх партызанаў, каго яна ведала. Гугнявага з Лядак. Гэты нелюдзь меў звярыны нораў, заўсёды прасіўся расстрэльваць. А страляць даводзілася часта. То паліцая зловядца, то каго з сем'яў паліцэйскіх. То сваіх, хто правініўся. Не ўсе партызаны пагаджаліся. Гэты ж не адмаўляўся ніколі.

Дыся магла доўга вытрымаць без ежы, без вады. Зрэшты, усе тыя два тыдні яна нічога не ела. Апошнія дні піла ваду. Але мусіла прасіцца, каб Гугнявы выпускаў яе на двор, бо невыносна балеў жывот, мачавы пухір, падавалася, зараз пэнкне. Прасілася. Выпускаў, шторазау папярэджаў, што стрэліць адразу, калі толькі надумаецца ўцякаць. Яна ведала, што гэты стрэліць. Прасіла, каб адварнуўся. Чула здзеклівае:

— Думаеш, я бабы не бачыў? Што табе хаваць? Думаеш, у цябе с..ка не такая, як ва ўсіх?

Ёй было так сорамна, так гадка... Чаму яна не памерла? Хацела памерці. Моцна хацела памерці. Але не хацела, каб яе забіў Гугнявы. І сама сябе забіць не змагла б.

Праз два тыдні здалася. Папрасіла, каб перадалі Давыдзенку, што пагаджаецца. Папрасіла, каб прынеслі цёплае вады. Памылася, апранулася ў лепшае, прыбрала валасы. Нават вусны збялелыя падвяла. І ў гэты момант адчула, што тая Дыся, якою яна была, сыходзіць кудысьці далёка-далёка. А ў ёй нараджаецца нейкая новая, іншая кабета. Якая не будзе глядзець на ваду. Якая больш не будзе марыць. Якая не будзе саромецца. Але тая, ранейшая, у ёй яшчэ ўсё трымцела, адгукалася ціхім голасам:

— Якая ганьба. Які сорам, які сорам...

А новая са злосцю перакрыквала:

— Сорам — не дым: вочы не выець! Не ты першая, не ты апошняя.

Сабрала ў дзяржжку свае рэчы. Прысела. І падумала, сама не ведаючы чаму, пра Настулю. Як жа не ведаючы? Ведала ж, што ў Ганчарэнкі жыве Настуля.

— А дзе будзе жыць Настуля? — не надта смела, але ўсё ж настойліва пыталася Дыся. Тая, першая. Пыталася ў другой. А другая па словы ў кішэню не лезла:

— Табе якая справа, дзе яна будзе жыць?

Калі сцямнела, грукнула ў дзверы. Другая. Упэўнена грукнула. І смела прыказала Гугняваму:

— Бяры клумак і нясі ў зямлянку да Ганчарэнкі. Я іду туды.

Відаць, камісар чакаў Дысю. У грубцы гарэў агонь, ярка свяціла газоўка, стол быў накрыты. Калі зайшла, павітаўся, падышоў, далікатна ўзяў за руку, падвёў да стала, прапановаў сесці. Новая кабета высока трымала галаву. Глядзела на ягоную мітусню і дазваляла ўслужваць сабе. Але тут прарвалася, заціснутая на ўскраек сумлення, ранейшая і строга спытала:

— Дзе Настуля?

Першыя словы, якія яна прамовіла. Мо нават другая ў ёй, бо занадта смела для першае. Ганчарэнка збянтэжыўся. Пэўна, не чакаў такога пытання. Гаварыць пачаў хутка, апраўдваючыся:

— Не хвалюйся, Рэня. Яна будзе жыць у разведчыкаў. Яна была проста так. Ты заўсёды падабалася мне. Я прасіў камандзіра... Табе будзе добра тут. Не хвалюйся, Рэня!..

Не спяшалася яму адказваць. Адразу вылучыла пра сябе: «Ён назваў мяне Рэняю. Як дома. Ніхто мяне тут па імені не называў. Пра што прасіў камандзіра? Каб той перадаў мяне яму? Відаць, і Настулю так перадаваў. Не я першая. І Настуля першаю не была...»

З таго вечара жыццё Дысі змянілася. Яна апранула маску, за якою схавала сябе ранейшую. Ганарова ўзняўшы галаву, хадзіла па лагеры. І калі сустракала Давыдзенку, не бянтэжылася, не апускала вочы. Ведала, што ўжо не адна пасля яе была там, дзе была яна. Прымала падарункі, якія прыносіў Ганчарэнка. Апанала сукенкі, не думаючы, адкуль яны, чые яны. Цешыла яе, што камісар такі пяхчотны, далікатны. Думала часам, чаму не ён быў першым. Чаму ёй давялося прайсці праз?.. І тут яна абрывава сабе. І гаварыла сабе тое, што чула ад свайго новага каханка, які гаварыў з ёю многа, ахвотна. Пра тое, што трэба на ўсё забыцца, трэба жыць. Імкнўся разве-

сяліць, дагадзіць. Дазволіў наведаць сваіх. Сам падвёз яе ў Сіняўку, выведаўшы, што немцаў у вёсцы няма. Але дома, у зямлянцы, яе сустрэлі такімі пытаннямі, на якія яна не магла нічога адказаць. Бо там, сярод родных, паўстала ў ёй тая Рэня, маціна і бацькава дачушка, старэйшая сястра, прыклад малодшым. І чула яна гнеўнае, баглючае маціна прычытанне:

— Што ж ты сабе думаеш, дачушка? Кім жа ты стала? Ні адна з сіняўскіх дзяўчатаў такое ганьбы ў хату не прынесла. Як жа тваім сёстрам будзе жыць з такою славаю? Сабе жыццё зламала, а пра нас і не думаеш! Кожны нам вочы коле...

Яна не мела што адказаць. Не таму, што не мела. О, яна ўжо навучылася гаварыць! У атрадзе каму хочаш магла адпор даць. Ніхто не асмельваўся хоць слова дрэннае ў вочы камісаравай кабеце сказаць. А за вочы? А што ёй, што яны там за вочы гавораць! Тут жа яна не магла нічога сказаць. Калі дастала падарункі, сукенкі сёстрам і хустку маці, бацька, такі добры, заўсёды спакойны, са злосцю выпаліў:

— Ці ты ведаеш, чыё гэта? Мо пані Дзеўчапольскай з Турца, якую твае парцізаны забілі? Забірай, каб не было гэтага ў маёй хаце!

Так і сказаў: у маёй хаце. Хоць доўга яшчэ будуць бацькі яе ў зямлянцы туліцца.

Выходзіла ад родных Рэня Балабановічава прысаромленая, засмучаная. Ніхто правесці не выйшаў. Думала, што самае страшнае ўжо перажыла. Тады перажыла. А яно следам ідзе. Як ёй жыць далей з усім гэтым? Але ўскінула галаву камісарава каханка. Ганарова ўскінула. І вочы больш не апусціла. Бо ў чым яна вінавата? Ці забіла яна каго? Ці ўкрала ў каго што? Гэта яе забілі! А тут яшчэ бацькі, сёстры дабіваюць! Але яна будзе жыць! А яны як сабе хочуць. Пасля вайны з'едзе з Ганчарэнкам, каб ніколі не вярнуцца сюды. А ён і праўда яе кахае. Неаднойчы паўтараў:

— Вайна ва ўсім вінавата. А мы павінны жыць. Вайна закончыцца. Мы яшчэ будзем шчаслівыя.

Мо і праўда кахаў? Бо амаль два гады, да самага канца вайны, быў з ёю, даглядаў, як мог, шанаваў, як умеў. Да кнігаў прывучыў. Часу Дыся мела багата. Як і за камандзірам, не даводзілася ёй і за камісарам гатаваць. Таму чытала яна запоем. Штаразу, вяртаючыся з задання, прывозіў Ганчарэнка сваёй кабеце новыя кнігі. Ніколі столькі не чытала яна, як тады, у часы партызанкі.

Усё яны перажылі разам. І блакаду, калі цудам выжылі, калі ўцякалі ў балоты. І недаядалі, і мерзлі... Усё перажылі.

Была вясна 1944-га. Вайна на нашых землях заканчвалася. Дыся жыла будучым. Уяўляла сябе далёка, у цёплых краях. Ганчарэнка ёй расказваў пра сваю радзіму. Дзе гэта, асабліва не ўнікала. І якраз у тым часе зразумела кабета, што тое страшнае, што перажыла ў Некрашэвічах цёмнаю восеньскаю ноччу, не забіла ў ёй жывое, жыццядайнае. Не так, як тады, вестку гэтую ўспрыняла. Не было ў яе ні страху, ні няўпэўненасці ў сваім мужчыне. Не адкладваючы, паведаміла яму.

Чаго яна чакала ад яго? Што абрадуецца, што на рукі яе схопіць і закружыць, як рабіў тое неаднойчы. Чакала. Але ён чамусьці толькі ціха прамовіў:

— Ну і добра. Добра, што ў цябе будзе дзіця.

Яна схамянулася:

— Што значыць «у мяне будзе»? У нас будзе!

— Не прыдзірайся да словаў. У нас будзе. Толькі цяжка цяпер пакуль... — Але, заўважышы, што яна пахмурнее, паспяшаўся суцешыць: — Я радуся, што ў нас будзе дзіця. Усё будзе добра.

Калі летам, пасля вызвалення, мужчынаў, за рэдкімі выключэннямі, з акупаваных земляў забралі на фронт, партызанскія камандзіры, камісары, за рэдкімі выключэннямі, засталіся ў тыле. Бо патрэбна ж было аднаўляць разбуранае. Калі больш дакладна, кіраваць аднаўленнем. Падаліся партыйныя партызаны на розныя пасады. Ганчарэнка ў Наваградак трапіў, міліцыяй кіраваць пачаў. Дыся пакуль нідзе не працавала. Часта гаспадар у камандзіроўкі ездзіў. Вяртаўся шчаслівы. Бо вяртаўся да каханае жанчыны. Самае прыгожае, самае лепшае. Так гаварыў. І Дыся верыла. Занадта многа прайшлі, перажылі разам, каб хоць каліва недаверу ў яе закрасціся магло.

Але аднойчы восенню не вярнуўся яе камісар з чарговае камандзіроўкі. Тызень мінуў, другі, а яго ўсё няма. На трэці тызень атрымала Дыся ліст. Канверт без зваротнага адрасу. А на штэмпелі іхні Наваградак. Пра тое, што кахае яе, пісаў, што адзіную яе кахаць будзе да скону. Але ёсць у яго на радзіме жонка. І павінен ён вярнуцца, бо яна ўсю вайну яго чакала. Ліст гэты адправіць ёй іхні разведчык Хабароўскі, які разам з ім у міліцыі працаваў. Намеснікам. А зараз яго замяніў. Пэўна, яна яго памятае. Баявы такі хлопец, геройскі. Наш хлопец, надзейны. Просіць прыняць ягоныя паслугі, бо ёй патрэбна будзе дапамога. Бо як яна адна ў такім стане вытрымае? Дадому ж яна не вернецца. А Хабароўскі не падвядзе...

Ці плакала Дыся, ліст чытаючы? Ці рвалася яе сэрца ад болю, ад крыўды? Мо і так. Нікому ніколі пра тое не сказала. Расказвала толькі праз многа гадоў, калі ўжо ўсім пра сябе што толькі не расказвала, што падумала тады: «Вось мяне ўжо і да разведкі апусцілі. Аднак жа доўга я камісарыхаю пабыла!..»

Праз колькі дзён з'явіўся геройскі разведчык, а цяпер міліцэйскі начальнік, на кватэру, дзе засталася самотнаю Дыся. «Без лішніх цырымоніяў!» — гэта будзе гучаць заўсёды. Гэта стане ягоным законам у паводзінах з кабетаю. Без лішніх цырымоніяў, не пытаючы дазволу, уваліўся ў пакой, выставіў на стол гарэлку, закуску.

— Без лішніх цырымоніяў, хазяюшка! Ты ж мяне ведаеш. І я цябе ведаю. У адным атрадзе з фашыстамі змагаліся. Баявая сяброўка камісара! А ён мне сябар. Так што сядай, хазяюшка, і за сустрэчу! Толькі чаркі прынясі. А не, не клапаціся, я сам прынясу! Знайду. Разведка!

Дыся, якая даўно ўжо развіталася са сціпласцю, сарамлівасцю, у сваёй хаце стаяла і маўчала. Такім нечаканым, нахабным быў гэты захоп і яе, і яе прасторы, такім беспаваротным, што супраціўляцца было бессэнсоўным. Не хацела яна супраціўляцца. Страціла яна ўсе свае сілы. Захутаўшы плечы цёплаю ангораваю хусткаю, прыхінулася да касяка і застыла. Ні слова не прамовіла. Але госцю і не патрэбны былі яе словы, дазвол, ён ужо спраўна, без лішніх цырымоніяў, гаспадарыў. Сам пайшоў на кухню: «Дзе тут кухня?» Сам знайшоў посуд, чаркі, відэльцы: «Дзе тут што стаіць?» Усё разведаў, усё знайшоў, усё за адзін раз прынёс у пакой і, як бачыш, стол накрыў.

— Сядай, хазяюшка! Без лішніх цырымоніяў! Як цябе? Дыся? Сядай, Дыся!

Села. Адкаркоўвае міліцэйскі начальнік бутэльку, налівае па поўнай. Гаспадыня спрабуе супраціўляцца, бо ніколі горкае не любіла. Камісар ёй салодкую налівачку ці вінцо прыносіў. Ды і нельга ёй зараз, у яе стане, алкаголь дзіцяці зашкодзіць...

— Ну што ты, хазяюшка! Не зашкодзіць! Нікому белая не зашкодзіла. Для дэзынфекцыі арганізму патрэбная. І дзіцячаму! Бяры, Дыся! За сустрэчу!

Гэты вялізны, шумны чалавек быццам паралізаваў яе волю. Гадка ёй было нешта яму даказваць, тлумачыць. Бо ён і не збіраўся слухаць. Ды і не любіла, каб яе ўгаворвалі. Узяла чарку і адчайна кульнула. Адным глытком. Ажно зайшлася. Задыхнулася. А госьць-гаспадар хлеб падсоўвае:

— Занюхай! Лягчэй стане. Маладзец, хазяюшка! Так яе! Без лішніх цырымоніяў! І закусвай, закусвай! Во, усяго на сталае поўна!

Колькі яна яшчэ тых чарак і куляла, і цягнула, ужо і не лічыла. Ужо ўсё ёй было, як будзе казаць яе новы гаспадар, да п...ы. А ён ужо гаспадарыў цалкам. І гаварыў, на гаспадыню не аглядваючыся, сцэльнымі матамі, перакульваючы іх, камбінуючы і так, і гэтак. Дыся не трымалася на нагах, галава ішла кругам. Хабароўскі, быццам і не піў, сілы не страціў, падхапіў яе, абмяккую, і лёгка панёс да ложка. Адным махам сцягнуў капку і кінуў у кут. Спрабавала кабета пярэчыць, што нельга ёй, што праз які месяц раджаць... Ды хто яе слухаў?

Праз пару тыдняў распісаліся. Праз месяц нарадзілася дзяўчынка.

— Мая дачка! — крычаў Хабароўскі, замочваючы з міліцыянтамі дзіця.

Замочкі, п'янкі сталі заўсёднымі. І Дыся да горкае прывыкала. Пасля яшчэ дзіцятка нарадзілася. Хлопчык. І яшчэ адно. Таксама хлопчык. Пагодкі. Дзяўчынка расла спакойнаю, сціплаю. Саромелася перад сяброўкамі, што бацька матам лаецца, што выпіваюць з маці ледзьве не штодня. А хлопцы раслі геройскія. Выхваляўся бацька:

— Маё семя! Мой корань! Разведка!

Клопату з імі было і ў школе, і ў двары, і дома. Зрэшты, дома толькі сястра выбрыкамі іхнімі праймалася, перажывала. Бацькі надта занятыя былі. Бацька ўсё яшчэ наваградскай міліцыяй кіраваў, дома толькі вечарам з'яўляўся. І то не заўсёды. Маці таксама на працы прападала. Уладкаваў яе муж у гасцініцу. То вахцёркаю, то пакаёўкаю была. Адукацыі ж не займела. Хоць кнігі часам з паліцы здымала. І на працу з сабою брала. Сядзіць, бывала, усё яшчэ прыгожая Дыся, падмаляваная, прыбраная, і кнігу чытае. Карціна! Ні адзін камандзіровачны без кампліменту не пройдзе, загаворыць. А часцей і да сябе ў нумар запрасіць такую «красівую дэвушку». І яна ішла. І пачастунак прымала. З горкаю. Ні віна, ні наліўкі ўжо не прызнавала.

— Па горкім жыцці ды горкаю гарэлкаю! — заліхвацкі ўздымаючы чарку, любіла завучана скаламбурыць Дыся.

А праз пару чарак, ды праз яшчэ пару, калі слухач быў зацікаўлены, пачынала расказваць пра сваю баявую партызанскую маладосць, пра ліхіх камандзіраў ды іхнія подзвігі. Калі ж не быў, то іншыя, штодалей усё больш вольныя, забавы пачыналіся. І з'яўлялася гаспадыня дома толькі раніцу. А што муж? А што муж! Ён і сам героем быў. І ён дахаты ніколі не спяшаўся. То і жылі яны ў ладзе і згодзе. Нікае рэўнасці, папрокаў. Без лішніх цырымоніяў! Дзеці ўжо выраслі. Пасля васьмі класаў дачка з дому з'ехала, у тэхнікум паступіла. А хлопцы адзін за другім у сувораўскае падаліся. Пра сыноў бацька клапаціўся! Ганарыўся сваімі героямі. Сам у Мінск вазіў. Праўда, пасаду сваю міліцэйскую аматар гарэліцы ўрэшце страціў. Быў ужо ўчастковым, ды і там ледзьве ліпеў, калі аднойчы, позна вяртаючыся дахаты, на добрым падпітку, трапіў пад колы аўтамабіля.

Без Хабароўскага і Дыся хутка змарнела. З працы яе папрасілі. Не надта ветліва, але вельмі настойліва. Не была яна ўжо міліцэйскаю жонкаю, не было каму заступіцца. Хоць да таго на ўсе яе выбрыкі скрозь пальцы глядзелі. Пачала прыгажуня ўсе без выключэння запрашэнні прымаць, усіх, хто напрошваўся не з пустымі рукамі, да сябе прыводзіць...

Увесь гэты час, усе гады, усе дзесяцігоддзі, Валя Петрыкава, настаўніца Валянціна Пятроўна, прыязджаючы ў Антанёва, праходзячы праз Сіняўку ці сустракаючы антанёўцаў ці сіняўскіх у Карэлічах ці ў Міры, не прамінала распытаць пра Дысю. Быццам была яна раднёю, быццам была блізкаю старэйшаю сяброўкаю. Перажывала, бедавала, бо не даходзілі да яе добрыя весткі пра красуню з Сіняўкі. А штораду ўсё горшыя і горшыя. І калі чула асуджэнне, праўда, з вуснаў нашых вясковых жанчынкаў яно гучала вельмі далікатна (нядобра Дыся павяла сябе, што ж тая Дыся, як яна сябе трымае!), заўсёды заступалася, абараняла:

— Падумайце, што яна перажыла! Вы ж усё ведаеце! (А яны ўсё-ўсё ведалі.) Што ж яны, партызаны, з ёю зрабілі! Гэта ж яны яе згадзілі, разбэсцілі. Ці ж не так? (Так, так, яны.) Гэта ж каб не яны, вы падумайце, якою б яна магла стаць! Кім яна магла стаць. (Праўду, праўду кажаце, магла б.) Але ж не пра нашых хлопцаў, што ў партызаны пайшлі, мы гаворым. Нашы змагаліся, пакутавалі, галадалі. (Не пра нашых, нашы не такія былі, людскія.) Праклятая партызанка! (Праклятая, праклятая...) Столькі лёсаў скалечыла! (Скалечыла, скалечыла...)

нарадзілася 27 лютага 1960 года ў вёсцы Шчонова Карэліцкага раёна. Паэтка, празаік, літаратуразнаўца, кандыдат філалогіі. Скончыла Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы (1981), аспірантуру Інстытута літаратуры НАН (1992). Працавала на пасадзе дацэнта кафедры беларускай літаратуры ГрДУ імя Я. Купалы (1992–2015). Аўтар 300 літаратуразнаўчых артыкулаў і 12 кніг, сярод якіх «Іду па слядах: літаратуразнаўчыя артыкулы, эсэ» (1997), паэтычнага зборніка «Пярсцёнак» (1997), «Літаратурная Гарадзеншчына ў постацях і лёсах» (2010), «Наталля Арсеннева: Шлях да Беларусі» (2013), «Пра тое, што люблю: кніга прозы» (2016), «Шчоноваўскія абразкі: кніга прозы» (2017), «Белавежа: постаці, творы, героі» (2018). Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў. Жыве ў Гродне.

ЯНКА ТРАЦЯК

Клава

Аповесць

1

Першага верасня — гэта сапраўднае свята для тых, хто мае непасрэднае дачыненне да школы, свята для вучняў і настаўнікаў, свята для першакласнікаў і іх бацькоў... А калі яшчэ такому святу спрыяе добрае надвор'е, тады ўрачыстая атмасфера святочнасці набывае нейкі нябесны сакраментальны сэнс...

А першы дзень восені ў гэтым годзе нічым не адрозніваўся ад апошніх жнівеньскіх летніх дзён: ледзь-ледзь шапацела лісце на ліпах і клёнах школьнай алеі, свяціла сонейка і толькі зрэдку прыжмурвалася за невялічкімі хмаркамі, якія, здавалася часам, затрымліваліся ў небе, каб падзівіцца разам з усімі і парадавацца святу.

Ужо недзе каля паловы дзвянтай да школы сталі падыходзіць першыя вучні. Кідаліся здалёку ў вочы дзяўчынкі ў школьнай форме з белымі накрухмаленымі каўнерыкамі і фартушкамі, чорнымі спаднічкамі і пухнатымі рознакаляровымі букетамі кветак. І калі выглядала сонца з-пад пагрозлівых хмарак, усё гэта ажывала новымі фарбамі-краскамі і агучвалася звонкімі радаснымі дзіцячымі галасамі. І тады рабілася на душы неяк урачыста і тужліва-спакойна адначасна.

Дзеці падыходзілі да школкі невялічкімі групамі з трох-чатырох чалавек. Пра нешта бестурботна гаварылі — было што расказваць: усё ж такі амаль тры месяцы не бачыліся і ўражанняў за лета назбіралася нямала, а пасля тут жа і гуртаваліся па класах каля школы на пляцы, дзе павінна была адбыцца школьная лінейка.

Першакласнікі ішлі з бацькамі, і, відаць, калі б не мамы і таты, дык мала хто з іх дайшоў бы адзін да самай школы, асабліва ўбачыўшы такія натоўпы старшакласнікаў і настаўнікаў, пра якія яны ўжо паспелі ўсяго наслухацца ад сваіх старэйшых сяброў, — пакідалі б свае букеты і далі б лататы да хаты.

Настаўнікі, як заўсёды, выглядалі сур'ёзна і важна. Яны стрымана віталіся і гаварылі з дзецьмі і сваімі калегамі; віншавалі адзін аднаго з пачаткам навучальнага года.

Чалавеку збоку можа было падацца некалькі дзіўным: першы дзень сваёй нялёгкай працы пасля адпачынку настаўнікі праводзяць як нейкае найвялікшае свята і ўрачыстасць. Праўда, савецкаму чалавеку дзівіцца тут не прыходзілася: можна было згадаць і свята песні і працы, і свята першай баразны, і ўрачысты выхад камбайнаў у поле на барацьбу за ўраджай, і дзень хлебароба, і дні работнікаў іншых галін народнай гаспадаркі, якія аб'яўляліся святочнымі для працоўных і якія павінны былі натхняць да ўсякай працы.

Настаўнікі збіраліся на сходках шырокага школьнага ганка і заводзілі свае звычайныя гутаркі пра настаўніцкія справы, новыя патрабаванні міністэрства адукацыі, новыя праграмы і падручнікі...

Трошкі воддаль стрымана і насцярожана стаяла група з чатырох маладых людзей: трох маладых настаўніц і аднаго настаўніка, што, дарэчы, і нямала для амаладжэння калектыву ў сельскай школе. Пазнаёміліся яны між сабою толькі пасля раённай жнівеньскай педагагічнай нарады, а тут для іх сённа, як і для першакласнікаў, усё было ўпершыню, нова і цікава.

Здавалася, і сама школа добра адпачыла ад дзяцей за час канікул і дыхала паномаму, з нейкай лёгкасцю і свежасцю: навокал усё было акуратна прыбрана, упрыгожана, размалявана, і даволі прыемны яшчэ водар фарбы стаяў навокал...

Толькі першага верасня (адзін раз у год) у школе ва ўсім адчуваецца стрыманасць, урачыстасць, святочнасць. У гэты дзень і дзеці, і настаўнікі з пашанай і нейкай цікавасцю паглядаюць адзін на аднаго... І толькі першага верасня як школьнікі, так і настаўнікі выглядаюць зусім іншымі, не такімі, якімі яны будуць ужо заўтра, пасля заўтра... і цэлы навучальны год.

2

У групе маладых настаўнікаў адзінай асобай мужчынскага полу быў Паўла Макарэвіч — выпускнік педагагічнага дзяржаўнага ўніверсітэта, філалагічнага факультэта.

І не верылася Паўлу Макарэвічу, што так хутка праляцелі пяць гадоў вясёлага студэнцкага жыцця. Яшчэ свежымі ў памяці заставаліся дзяржаўныя экзамены, абарона дыпломнай працы, размеркаванне... Дарэчы, перад размеркаваннем меў Макарэвіч дзве цікавыя прапановы: адна наконт аспірантуры, а другая — папрацаваць у рэдакцыі адной раённай газеты, маўляў, гэта трохі лепш, чым у школе... Але абедзве прапановы Макарэвіч далікатна адхіліў — так яму карцела ў школу.

Пры размеркаванні ён сам папрасіўся, каб яго накіравалі як мага бліжэй да родных мясцін, — а гэта найбольш аддалены раён ад альма-матар і такія мясціны, куды, вядома, выпускнікі ехаць не хацелі. І толькі Паўлік Макарэвіч, які паводле балаў мог бы прэтэндаваць калі не на месца ў горадзе, дык каля горада дакладна, пагадзіўся паехаць туды, дзе, як яму здавалася, адчувалася вострая патрэба ў такіх маладых спецыялістах, як ён. І рэктар універсітэта, які ўзначальваў камісію па размеркаванні, толькі ўзрадаваўся і пажадаў маладому рупліўцу педагогікі не загубіцца сярод абшараў лясоў і балот беларускай прасторы.

Але не толькі мясцовы патрыятызм кідаў выпускніка далей ад цывілізацыі, была тут замешана і духоўная драма. Яго Святланка ўсё цягнула і цягнула з адказам «быць альбо не быць» ім разам і дацягнула да таго, што размеркавалі іх, як у той савецкай песні «...ему на запад, ей в другую сторону...». А летам Святланка заявіла, што яна зразумела адно: маўляў, яна можа пра жыць без яго... У той час, калі Макарэвічу дні без яе былі страшна пакутнымі і марнымі, калі ён не знаходзіў сабе месца без яе і разумеў, як шмат яна значыць у яго жыцці і ён усё зробіць, каб быць з ёй... І ў такі час пачуць такое ад любай было вельмі балюча... А ў пачатку жніўня Наташка — аднагрупніца і агульная сяброўка — пры выпадковай сустрэчы расказала Макарэвічу, што яго Святланка выскачыла замуж за нейкага камсарга з Мінска і паехала з ім жыць у сталіцу...

Так былы выпускнік ВНУ Паўла Макарэвіч апынуўся ў сельскай Бразгалішскай сярэдняй школе як настаўнік-стажор беларускай мовы і літаратуры і рускай мовы і літаратуры.

І першага верасня 1988 года ён ішоў першы раз да вучняў восьмага класа як класны кіраўнік і як настаўнік-прадметнік...

Да групы маладых настаўнікаў хуценька падышоў чалавек невысокага росту, у веку каля сарака гадоў, з праніклівымі вачыма, якія, здавалася, і секунды не затрымліваліся на адным аб'екце. На грудзях у яго на парадным касцюме вісеў значок «Выдатнік народнай адукацыі БССР». Маладыя настаўнікі ведалі ўжо, што гэта быў Леў Навумавіч — дырэктар школы.

Тут, між іншым, Макарэвічу згадалася, як загадчык рана* папярэдзваў яго, маўляў, «школа, куды вас накіроўваем, не простая — там дырэктар з'яўляецца выдатнікам народнай адукацыі...». Што ж, такое званне надавала гонару і заслужанага іміджу не толькі дырэктару, але нават і самой школе.

Леў Навумавіч пацікавіўся настроем маладых настаўнікаў, падбэдзёрыў і стаў гаварыць кампліменты маладым настаўніцам, маўляў, такіх прыгожых у яго школе яшчэ не было. А пасля нечакана праляцеў вачыма па маладым настаўніку з ног да галавы:

— А вам будзе нялёгка... Адразу скажу: восьмы клас — праблемны клас, але, калі што, дапаможам, — і, здавалася, тут жа пра яго забыўся.

Леў Навумавіч ужо ў наступную хвіліну кінуўся сустракаць групу з трох жанчынаў, якія выйшлі на школьны ганак знутры школы: былі гэта два завучы і арганізатарша.

Макарэвіч нават падзякаваць не паспеў за абяцанні дырэктара дапамагчы. Праўда, ён так і не зразумеў, чым можа дапамагчы дырэктар, калі ён раптам не справіцца з класам. Але адно было добра зразумела Макарэвічу, што трапіў ён і сапраўды не ў простую школу і працаваць тут будзе не проста. Зрэшты, ён тады быў перапоўнены энтузіязмам і гатоўнасцю ўзяцца за ўсякую працу на ніве адукацыі, якой бы яна ні была непасільнай.

Макарэвіч і сам добра разумеў, што восьмы клас — вельмі складаны клас: пераходны ўзрост, шмат хто з дзяцей з няпоўных сем'яў, трыццаць шэсць вучняў, што для сельскай школы было трохі зашмат, і да таго ж — выпускны клас.

...Калі першы раз ідзеш на ўрок як настаўнік, цябе заўсёды ахоплівае нейкі дзіўны страх. Гэта зусім не той страх, які перажываеш у небяспечным для жыцця месцы. Гэта страх — не апраўдаць каля трох дзясяткаў пар цікавых і дапытлівых дзіцячых вачэй, якія пільна сочаць за кожным тваім рухам, за кожным тваім словам, за кожнай тваёй думкай, і не дай Бог ты ў гэты момант нешта не так сказаў, запнуўся альбо не так паставіў націск у слове ці адрэагаваў на паводзіны вучня так, што можа насярожыць астатніх і адштурхнуць. І тады ты можаш страціць усякую магчымасць заслужыць аўтарытэт у вачах вучняў, і страціць надоўга, калі не назаўсёды...

Ужо ў працэсе працы Паўла Макарэвіч даведаўся, што ад класнага кіраўніцтва ў восьмым класе адмовілася настаўніца французскай мовы Марыя Віктараўна. Яна прыйшла напярэдадні першага верасня і заявіла дырэктару, што «альбо ад яе забіра-

* Рана — раённы аддзел народнай адукацыі.

юць гэты клас, альбо яна піша заяву і звальняецца». Знайсці «францужанку» ў пачатку навучальнага года для сельскай школы практычна немагчыма. І дырэктару нічога не заставалася, як толькі кінуць у гэты клас маладога настаўніка-стажора. Праўда, былі яшчэ тры маладыя настаўніцы: адна — пачатковых класаў, другая — матэматыкі, трэцяя — хіміі. Але пагаварыў дырэктар з настаўнікамі матэматыкі і хіміі і зразумеў, што не дадуць яны рады з гэтым класам. Так і выпаў выбар на Макарэвіча.

Нялёгка Макарэвічу давалася першая чвэрць, але дапамагалі калегі добрымі парадкамі: і як наладзіць педагагічны масток з вучнямі, і як лепш трымаць сябе з дзецьмі, і як быць патрабавальным і не папусціцца ў дзіцячых вачах, і як быць справядлівым да іх. Вельмі хутка Макарэвіч зразумеў, што педагогіка — гэта як нейкі дар, калі ён не дадзены чалавеку ад нараджэння, тады такому спецыялісту няма чаго рабіць у школе. Ніякія парады і інструкцыі, ніякія падручнікі і метадыкі не зрабляць яго педагогам.

Неяк адной халоднай і мокрай вераснёўскай ноччу прысніўся Макарэвічу дзіўны сон. Здаецца, ідзе ён шырокімі полем; на грудзях у яго вісіць рэшата з зернем, і ён шырокім размахам рукі кідае гэтае зерне ў раллю, і яно тут жа прарастае маленькімі і кволымі парасткамі. А за ім з шумным бразгатам едзе дырэктар школы Леў Навумавіч на камбайне СК-4 вытворчасці «Гомсельмаш» і жняяркай падразае толькі што ўзыходзячыя зялёныя парасткі. «Што вы робіце? — крычыць ён на дырэктара. — Пачакайце хоць трохі, пакуль прарасце...» — «А мне няма калі чакаць!» — адказвае дырэктар, і матавіла жняяркі круціцца яшчэ шпарчэй, і бразгат нажоў наступае на пяты і карціць іх падрэзаць...

Дзіўны нейкі сон, які не хацелася ўспрымаць у такім прамым сэнсе...

3

Сярод шматлікіх педагагічных і школьных праблемаў Макарэвіча найбольш хвалявала праблема вучобы дзяцей. Справа ў тым, што большая частка класа ледзь-ледзь перабівалася з тройкі на тройку, а траціна вучняў увогуле нічога не вучылі і да таго ж рэдка прыходзілі ў школу на тую вучобу.

Малады руплівец педагагічнай думкі абышоў сем'і сваіх вучняў, сустракаўся з бацькамі і гаварыў з імі, і бацькі абяцалі ўзмацніць нагляд і кантроль за дзіцём, але збольшага ім усё роўна было, як дзіцё вучыцца. Што галоўным было для бацькоў, дык гэта каб дзіця не ўлезла туды, куды не трэба.

І пасля тых яго паходаў у народ нічога істотна з паспяховасцю вучняў не змянілася.

А тут, на чарговай педагагічнай нарадзе школы, дырэктар стаў гаварыць пра ўзровень паспяховасці. Ён прыводзіў агульныя лічбы здавальняючых і нездавальняючых бягучых адзнак у чвэрці па класах, і паводле гэтай статыстыкі самы нізкі ўзровень паспяховасці быў у восьмым класе. Адзначыў ён і такую тэндэнцыю ў восьмым класе, як страта зацікаўленасці да вучобы ва ўчарашніх яшчэ выдатнікаў, у якіх за першую чвэрць па некаторых прадметах з'явіліся тройкі.

Тут больш за ўсё дасталася ад дырэктара маладой настаўніцы матэматыкі Аліне Васільеўне. Гэта па матэматыцы ў тых класах, дзе вучыла маладая настаўніца, паводле слоў дырэктара, веды вучняў апусціліся ніжэй плінтуса, а на носе школьныя алімпіяды...

Аліна Васільеўна, як і Макарэвіч, працавала першы год, і трапіла яна пад вельмі пільны і прыдзірлівы нагляд дырэктара. Той вельмі часта хадзіў да яе на ўрокі, рабіў

заўвагі і нейкія незразумелыя намёкі кшталту таго, што яна, маладая, перспектыўная і прыгожая настаўніца, можа стаць у хуткім часе завучам... Толькі ёй трэба прайсці яго дырэктарскую школу... Што гэта за «школа», можна было толькі здагадавацца. Але і завучам Аліна Васільеўна станаўціца не спяшалася, і «дырэктарскую школу» праходзіць не збіралася. І такая яе няцяглівая пазіцыя чамусьці вельмі раздражняла дырэктара.

— Я яшчэ раз хачу падкрэсліць, — заяўляў з нейкай упартай настойлівасцю Леў Навумавіч на педагагічнай нарадзе, і вочкі яго бегалі па ўсім класным пакоі. — Мне ў школе ў першую чаргу патрэбны: талковы завуч, актыўны арганізатар, геніяльны настаўнік фізкультуры і настаўнікі-прадметнікі, якія далей свайго прадмета не сунулі б носа!..

— Прабачце, але атрымліваецца, што вам у школе патрэбныя ў першую чаргу тыя, хто робіць паказуху для школы, — заявіў раптам даволі гучна Макарэвіч.

— Што вы маеце на ўвазе? — з непрыхаваным раздражненнем выкрыкнуў Леў Навумавіч, і вочкі яго зноў забегалі.

— Я стараюся трымаць спартыўную форму, раблю ранішняе прабежкі, зарадку, — даволі смела як для маладога настаўніка пачаў выкладаць аргументы Макарэвіч. — І вось захацелася мне «крутнуць сонейка», пабег на наш школьны стадыён, падскочыў, ухапіўся за перакладзіну турніка, а яна — чатырохгранная...

— Ну і што? — не зразумеў дырэктар.

— Як гэта што? — здзівіўся Макарэвіч. — Перакладзіна не можа быць чатырохграннай — на ён немагчыма круціцца, нават падцягвацца немагчыма... Тады ўзнікае пытанне: навошта яна?

— А вы, калега, што, нічога больш вартага там не заўважылі? — спытаўся Леў Навумавіч.

— Заўважыў. Прыгожыя дарожкі, сценкі, валебольныя, баскетбольныя пляцоўкі — і ўсё гэта размалявана з густам рознакаляровымі фарбамі... Яшчэ, футбольнае поле хоць і выкладзенае спецыяльным дзёрнам, але на сярэдзіне пасля дажджу заўсёды ўтвараецца вялікая лужа... А перакладзіны на турніках — чатырохгранныя...

Чаму гэтае пытанне так зацікавіла Макарэвіча? У яго галаве ніяк не ўкладваліся дзве простыя рэчы: дырэктар — выдатнік народнай адукацыі БССР — і такая крыклівая паказуха на стадыёне. Напачатку ён думаў, што дырэктар, магчыма, не ў курсе, і падзяліўся сваімі думкамі з адным са старэйшых педагогаў школы — Уладзімірам Міхайлавічам, настаўнікам рускай мовы і літаратуры. Той толькі сказаў, што «Выдатніка...» дырэктар атрымаў дзякуючы гэтаму стадыёну...

А тое, што толькі пачуў Макарэвіч з вуснаў дырэктара, гаварыла пра гэтыя перакладзіны як пра яго прадуманыя ініцыятывы.

— Ну, не было, не дастаў я круглай трубы... Але ні аднаму правяраючаму з аблана* і міністэрства і ў галаву не прыйшло падскочыць і праверыць... — абураўся Леў Навумавіч. — Але я ў гэтым не бачу вялікай бяды. Знойдзем трубы — памяняем...

Астатнія настаўнікі моўчкі сядзелі і, здавалася, не разумелі, пра што ідзе гутарка: нейкія трубы, нейкія перакладзіны...

---

* Аблана — абласны аддзел народнай адукацыі.

— Толькі вам якая справа да гэтага? — абураўся дырэктар. — Куды вы лезеце?.. Ваша справа — суфіксы, назоўнікі, прыназоўнікі...

— Я хацеў усяго залезці на перакладзіну, — не сунімаўся і Макарэвіч. — А вам, як я бачу, патрэбныя толькі зацюканыя настаўнікі, якія павінны трымцець ад страху перад вамі і правяраючымі?

— Толькі не трэба падтасоўваць і перакручваць факты! — зноў не на жарты абурыўся дырэктар, і яго вочкі забегалі яшчэ хутчэй.

— Я не падтасоўваю. Але атрымліваецца, што вы за аўтарытарны метады кіравання! А як жа тады дэмакратыя, галоснасць, плюралізм?

— Ах вось яно што! — усклікнуў дырэктар. — На маё месца меціце!.. Дык ведайце, што іншага метаду ў савецкай школе і быць не можа. У суседняй школе быў дырэктар, між іншым заслужаны работнік адукацыі БССР, дык вось, калі ён выходзіў са свайго кабінета на калідор у час перапынку — усё замірала і ён мог не павышаючы голасу нешта сказаць. А пасля яго прыслалі маладога дырэктара, кшталту вас, і што — дзеці на перапынку яго з ног збіваюць, услед крыўляюцца, языкі паказваюць і хвічкі круцяць за спінай... І паспяховасць пры новым дырэктары стала нашмат горшай... І запомніце, Макарэнка...

— Макарэвіч, — далікатна паправіў Паўла Паўлавіч.

— Тым больш, Макарэвіч, што малады вы яшчэ, калега, каб рабіць мне такія заўвагі...

Апошнія два аргументы былі заяўлены настолькі катэгарычна, што Макарэвіч не асмеліўся запярэчыць, ды, па праўдзе кажучы, і не было чым пярэчыць.

— А цяпер давайце па сутнасці, — больш спакойна прагаварыў дырэктар, хаця ў голасе моцна адчувалася нейкае напружанне і раздражненне. — Дык вось, у нас атрымліваецца, што нашы настаўнікі-прадметнікі кепска працуюць не толькі са слабымі вучнямі, але нават і з добрымі... І гэта ў першую чаргу адносіцца да маладых настаўнікаў... Асабліва да вас, Аліна Васільеўна... А вынікаў працы класнага кіраўніка Макарэвіча ў восьмым класе я ўвогуле пакуль што не бачу! І не бачу тут ніякай перспектывы!.. Вось у гэтым пытанні пакажыце тут сваё аратарства, кал-л-лега!.. Калі вам ёсць што сказаць...

Кожны школьны настаўнік, відаць, бываў у такой сітуацыі, калі з яго хочучь зрабіць калі не дурня, дык нейкага недалужнага і нечакана выставіць на ўсенароднае пасмешышча. Нешта падобнае адчуў і Макарэвіч. Калі б для гэтага былі якія-небудзь нагоды, дык яшчэ можна было б змірыцца, але такіх сур'ёзных прычынаў ён не бачыў...

— Мне ёсць што сказаць, — спакойна прагаварыў Макарэвіч. — Праўда, мяне ніхто не папярэджваў, што я павінен буду здаваць на гэтай педагагічнай радзе справаздачу з працы класнага кіраўніка... Вельмі мала часу прайшло, каб падводзіць вынікі, але...

Далей Макарэвіч гаварыў пра тое, што ўклад жыцця шматлікіх сем'яў сваіх вучняў, якія ён наведваў, і іх агульны культурна-духоўны базіс не спрыяе псіхалагічнай засяроджанасці вучняў да развіцця сваёй духоўнай і інтэлектуальнай патэнцыі і не арыентуе іх на больш высокія каштоўнасці...

— Я прыйшоў да высновы, што на ўзроўні падсвядомасці дзяцей іх задавальняе тое, што яны бачаць вакол сябе, а бачаць яны звычайны сялянскі быт і ўклад жыц-

ця: агарод, хлёў, каровы, свінні... — даводзіў малады педагог. — Іншага яны тут не могуць бачыць. Бачаць тое, што аніякім чынам не звязана з іх вучобай. Іх вучоба не патрэбна каровам і свінням, якія на вёсцы з'яўляюцца базісам выжывання селяніна. А калі так, дык для гэтых дзяцей, і нават бацькоў, вучоба не з'яўляецца вялікай патрэбнасцю, жыццёвай неабходнасцю... Далей, трэба мець на ўвазе і ўлічваць генетычную залежнасць, — упэўнена працягваў малады настаўнік.

Але далей яму не даў дагаварыць дырэктар.

— Усё гэта — дэмагогія! — перабіў яго Леў Навумавіч. — Што вы канкрэтна можаце прапанаваць?

— Трэба абуджаць інтарэс і стымуляцыю да вучобы! — не разгубіўся малады настаўнік. — Ствараць такія ўмовы, пры якіх дзеці самі ўбачаць важнасць і патрэбу вучыцца, і тады адпадзе ціск і прымус настаўнікаў як методыка, што мы робім зараз... У гэтым кірунку можна зрабіць наступнае...

— Нічога вы тут не зробіце, — адклікнуўся вельмі дасведчаны і пажылы настаўнік рускай мовы і літаратуры Уладзімір Міхайлавіч. — У гэтым жа класе добрая палова дзяцей як адным дурным бацькам робленыя...

Іншыя калегі пачалі гаварыць пра тое, што ў восьмым класе адна толькі Клава чаго вартая. А там такіх клаваў — дзясяткі. А сітуацыя ў восьмым класе можа змяніцца хіба што толькі ў дзявятым класе, калі адсеюцца двоечнікі. Але тут жа ўзнікала чарговае пытанне: а куды адсеюцца двоечнікі? Іх альбо трэба будзе выпускаць са школы, ці пакідаць на другі год у восьмым класе. Іншых шляхоў выхаду проста не было... Гаварылі, што і ў іншых класах ёсць сур'ёзныя праблемы вучобы дзяцей — там таксама, відаць, адзін бацька прайшоўся...

Макарэвіч разумеў, што яго прапановы тут ужо нікога не цікавяць, і, можа, у гэтым была нейкая рацыя — хто ён яшчэ такі, каб вучыць дасведчаных старэйшых сваіх калегаў?

— Хто вы такі, Паўла Паўлавіч, учарашні студэнцішка, каб вучыць нас? — быццам падслухала яго думкі і агучыла завуч Людміла Валяр'янаўна.

Людміла Валяр'янаўна сама тры гады як скончыла педагагічны інстытут і завучам стала толькі ў пачатку гэтага навучальнага года. Была гэта незаможная адзінокая жанчына з даволі-такі прыемнай знешнасцю і нейкай нервовай заклапочанасцю, можа, таму, што падбіралася ўжо пад трыццатку, а тут — ні мужа, ні сям'і.

Пачуць такое ад учарашняй настаўніцы-стажора было нечаканым для Макарэвіча. Напрошвалася яна на добрую параду, маўляў, думаць ёй трэба больш пра тое, каб выхоўваць сваіх дзяцей, а не рабіць надуманыя заўвагі і ўстаўляць шпількі сваім калегам. Але не стаў Макарэвіч даводзіць ёй, «хто ён такі», ён педагагічна праігнараваў заўвагу:

— Больш за ўсё мяне хвалюе Клава Рамашкіна, — вярнуўся Паўла Паўлавіч да тэмы паспяховасці ў восьмым класе. — Справа ў тым, што амаль за дзве чвэрці яна не прагаварыла ні аднаго слова на маіх уроках. І, як я даведаўся ў сваіх калег, такая сітуацыя па ўсіх прадметах... Я выклікаў Рамашкіну да дошкі чытаць тэкст, дык яна ж чытае па складах, як у першым класе. У сувязі з гэтымі фактамі ў мяне ўзнікаюць лагічныя пытанні: хто яе перавёў у восьмы клас?.. І што нам рабіць з ёю далей?

Але што рабіць далей з Клавай, настаўнікі так і не вырашылі. Нешта сказаць хацеў яшчэ Уладзімір Міхайлавіч, і Макарэвіч хацеў прадоўжыць свае развагі, але дыскусію

на гэтыя тэмы прыпыніў дырэктар Леў Навумавіч. Ён сказаў, што малады настаўнік і класны кіраўнік Макарэвіч поўны энтузіязму і энергіі і хай падумае, як выправіць сітуацыю ў восьмым класе, калі яна яшчэ выправімая. А наконт Клавы Рамашкінай пытанне будзе разглядацца асобна.

Тут дырэктар паглядзеў на гадзіннік, і ў гэты ж момант адчыніліся дзверы. З парога прагучаў гучны аксамітны бас:

— Здравствуйте, товарищи! Прошу меня извинить... У меня срочное дело...*

Быў гэта таварыш Менчыкаў, старшыня мясцовага сельсавета. Некалі яго, маладога хлопца, закінуў лёс з глухой расейскай глыбінкі ў Беларускаю вайсковую акругу праходзіць тэрміновую службу. А пасля ён паступіў у Беларуска ўніверсітэт, пазней — у Вышэйшую партыйную школу, а затым стаў старшынёй сельсавета. І ўжо больш за дваццаць гадоў застаецца ён тут нязменным начальнікам савецкай улады.

Зайшоў гэты начальнік у школу з адной нагоды: нагадаць і сагітаваць на абавязковую чарговую падпіску газеты «Известия». Фармуляры на падпіску ў яго былі з сабою, ён іх урачыста раскідаў між настаўнікамі, і тыя моўчкі сталі афармляць падпіску.

Неяк Уладзімір Міхайлавіч яшчэ раней распавядаў Макарэвічу пра гэтага Менчыкава, расказваў, што ён прынцыпова знішчыў усе надпісы на тэрыторыі сельсавета на беларускай мове, сам гаворыць толькі па-расейску і патрабуе, каб да яго звярталіся на «нормальном человеческом языке». Уладзімір Міхайлавіч, сам будучы настаўнікам рускай мовы і літаратуры, абураўся ад такой дзейнасці начальніка савецкай улады.

— А вы, что же, молодой человек, не оформляете подписку? — звярнуўся Менчыкаў да Макарэвіча.

— А я ўжо падпіску сваю аформіў...

— І што вы оформілі? — пацікавіўся Менчыкаў.

— Выпісаў «Литературную газету», «ЛіМ», «Чырвоную змену», часопісы «Полымя», «Малодосць», «Новый мир», «Дружбу народов», «Знамя», «Литературную учёбу»... карацей, амаль што ўсю сваю зарплату аддаў, — прагаварыў Макарэвіч.

— Это хорошо, молодой человек, но у каждого советского учителя в первую очередь должны лежать на столе «Учительская газета» и газета «Известия», — печатный орган Советов народных депутатов трудящихся СССР**.

— А мне, ведаеце, гэты орган не вельмі патрэбны, мне б сваю перыёдыку перачытаць...

— Ах, вот вы как! — усклікнуў Менчыкаў. — Вы только начинаете свою трудовую жизнь, можно сказать, с чистого листа. И вот на этом листе уже образуется нехорошее пятно... И это пятно будет сопровождать вас всю свою жизнь...***

* Добры дзень, таварышы! Прашу прабацэння... У мяне тэрміновая справа... (Рус.)

** Гэта добра, малады чалавек, але ў кожнага савецкага настаўніка ў першую чаргу павінны ляжаць на стала «Учительская газета» і газета «Известия» — друкаваны орган Саветаў народных дэпутатаў працоўных СССР (рус.).

*** Вы толькі пачынаеце сваё працоўнае жыццё, можна сказаць, з чыстага аркуша. І вось на гэтым аркушы ўжо ствараецца нядобрая пляма... І гэта пляма будзе спадарожнічаць вам праз усё ваша жыццё... (Рус.)

— Не позорьте школу! — спрабаваў «націснуць» дырэктар, але малады настаўнік заставаўся непакінутым ў сваім адмаўленні.

— Всю жизнь, — з нейкім раздражненнем паўтарыў старшыня сельсавета.

Гаварыў ён прароцкія словы, але хіба тады мог ведаць Макарэвіч, што адмаўленне ад галоўнай газеты савецкай улады не можа застацца без пакарання? Ва ўсякім разе, недзе ў адпаведных структурах у асабістай справе маладога настаўніка была зафіксавана гэтая нядобрая пляма...

4

...А наконт Клавы Рамашкінай асобна была праведзена гутарка ў кабінэце дырэктара ў прысутнасці завучаў, арганізатара школы і Макарэвіча як класнага кіраўніка. Тады і даведаўся Макарэвіч, што ў Клавы быў несучасналы дыягназ: «Запаволеннае псіхічнае развіццё». Макарэвіча дыягназ Клавы нікольні не здзівіў, бо ён быў відавочным. Яго больш за ўсё здзівіла тое, як магла Клава Рамашкіна ў нармальнай савецкай школе дайсці з такім дыягназам да восьмага класа.

— А ўсё вельмі проста, — тлумачыў Леў Навумавіч. — Клава сядзела па некалькі гадоў у пачатковых класах, але ад гэтага яна не разумнела. Пасля сталі афармляць яе ў спецшколу-інтэрнат для такіх жа «кемлівых», як яна, але яе маці стаптала ўсе парогі, якія толькі можна было стаптаць, каб Клаву пакінулі разам з ёй. Клава — адна дачка ў маці. Быў муж у яе маці ці не было — гэтага ніхто не ведае. Хто бацька Клавы — таксама ніхто не ведае. Жывуць удваіх, і тут маці па-чалавечы можна зразумець. І нам нічога не заставалася, як толькі трымаць яе пры школе...

— Што значыць «трымаць»? — не зразумеў Паўла Паўлавіч.

— Пратрымаем да восьмага класа і выпусцім.

— Як выпусцім? А адзнакі?..

— Якія адзнакі, калега? Амаль усе настаўнікі, заплюшчыўшы вочы, ставяць ёй тройкі. А ёй больш і не трэба. Я быў патрабаваў ад настаўнікаў індывідуальныя планы працы з Рамашкінай, дык прадметнікі абурыліся, маўляў, альбо дадатковыя афармляйце гадзіны, альбо хай гэтым займаюцца настаўнікі пачатковых класаў, бо гэта іхні ўзровень. Я, да прыкладу, як настаўнік гісторыі задаю ёй такія пытанні: «Калі нарадзіўся Ленін?», «Калі была Вялікая Кастрычніцкая рэвалюцыя?», і «Калі пачалася Вялікая Айчынная вайна?» — і так ужо чацвёрты год, і Клава правільна адказвае.

— Але ж гэта не педагогічна! — усклікнуў Паўла Паўлавіч.

— Згодзен. Але ж некаму трэба і каровы даіць. Пойдзе на ферму і будзе маці дапамагаць...

— Але ж гэта не навуковы аргумент, — спрабаваў быў завесці дыскусію Паўла Паўлавіч, але дырэктар яго строга перабіў:

— А ў нас не Акадэмія навук. У нас жыццё...

Клава Рамашкіна сядзела на першай парце. І паводле знешнасці, і па яе паводзінах можна было прыняць яе за выдатніцу. Ціхая, спакойная, акуратная і даволі сімпатычная дзяўчынка; сядзіць склаўшы рукі адна на адну (так, як вучылі ў першым класе), уважліва слухае настаўніка і нават нешта запісвае. І галоўнае, заўсёды па-

дымае руку разам з іншымі вучнямі. Тут ніхто ніколі не падумаў бы, што ў яе могуць быць нейкія праблемы з галавой.

Макарэвіч пагартаў асабістыя справы сваіх вучняў за папярэднія гады — несучашальная карціна. Але калі нават у цяперашніх двоечнікаў сярод гадавых адзнак часта сустракаліся чацвёркі і пяцёркі, дык у Клавы, апрача троек і двоек, іншыя лічбы адсутнічалі. І толькі паводзіны адзначаліся з году ў год як «прыкладныя».

Выпрацаваў і Макарэвіч сваю методу ў дачыненні да індывідуальнага плана працы з Клавай. Так, на ўроках беларускай літаратуры ён стаў задаваць Клаве адно і тое ж пытанне:

— Клава, а раскажы нам, якіх ты ведаеш беларускіх пісьменнікаў?

Клава ўпэўнена адказвала:

— Янка Купала і Якуб Колас!

— А яшчэ?

— А яшчэ Максім Багдановіч, — дапаўняла нясмела Клава.

— А яшчэ?

— А яшчэ... — тут Клава вельмі доўга думала, і складвалася ўражанне, што яна думае пра тое, гаварыць гэта ці не гаварыць.

— Можна, Багушэвіч? — як нейкую страшную тайну, шэптам прамаўляла Клава.

— Маладзец, Клава! — хваліў Паўла Паўлавіч і моўчкі ставіў у журнал тройку.

Нешта болей пытацца ў Клавы пра беларускую літаратуру не было ніякага сэнсу. Маўчала Клава, як Зоя Касмадзям'янская на допытах.

Некалькі пытанняў задаваў Паўла Паўлавіч і з беларускай мовы. Да прыкладу, ён пытаўся: «Што такое назоўнік?», і Клава адказвала, што гэта назвы, а «Што такое займеннік?» — Клава паказвала на сябе пальцам і казала, што «гэта я». На пытанне: «Як пішацца часціца “не” з дзеясловамі?», Клава смела адказвала «Асобна», але заўсёды пісала разам.

5

Неяк у адну сераду засядзеўся Макарэвіч пасля ўрокаў у кабінце беларускай літаратуры і мовы. Каб не цягнуць дахаты стосы сшыткаў, вырашыў праверыць сачыненні ў дзевятых класаў і распрацаваць на заўтра план выхаваўчай класнай гадзіны. Калі збольшага праца была зробленая, Паўла Паўлавіч накіраваўся да выхаду. Але тут яму раптам прыйшла ў галаву цікавая ідэя: запрасіць на класную гадзіну, а лепш арганізаваць сустрэчу выпускнікоў з Іванам Бараноўскім, былым выпускніком школы, які пабываў і на БАМе, і ў Афгане, а пасля скончыў БДУ (інжынерны факультэт), быў галоўным інжынерам на нейкім мінскім прадпрыемстве, а зараз займае салідную пасаду ў міністэрстве. Ідэю гэтую павінен быў падтрымаць дырэктар, да яго па параду і дазвол і накіраваўся малады настаўнік.

У школе ў гэты час заставаліся толькі групы прадоўжанага дня, у асноўным пачатковыя класы. Увагу Паўла Паўлавіча прыцягнулі некалькі хлопчыкаў з трэцяга класа, якія штурхалі адзін аднаго каля дзвярэй кабінета дырэктара, раз-пораз заглядаючы ў замочную шчыліну.

— Што вы тут робіце? — спытаўся ў дзяцей Паўла Паўлавіч, але тыя хуценька адскочылі ад дзвярэй і прыціхлі, хітра паглядаючы адзін на аднаго.

— Я яшчэ раз пытаюся, што вы тут рабілі? — паўтарыў пытанне Макарэвіч, але дзеці маўчалі і на гэты раз, маўчалі, як заўсёды ў такіх выпадках: утаропіўшы позірк у падлогу альбо некуды ў далячынь.

Паўла Паўлавіч зразумеў, што ад іх зараз нічога не даб’ешся, ды яму гэта і не вельмі было патрэбным.

— Дзе дырэктар, не ведаеце? — спытаўся ён на ўсякі выпадак.

І тут дзеці раптам ажылі і сталі хіхікаць.

— У чым справа? — не зразумеў Макарэвіч.

І тут Максімка, вельмі жвавы хлопчык, раптам засмяяўся і выпаліў:

— Дырэктар там парнуху глядзіць з завучыхай! — Максімка кіўнуў вачыма на дзверы кабінета дырэктара. Астатнія дзеці таксама пырснулі смехам і, як тая стайка вераб’ёў, страпянуліся і пабеглі ў свой клас.

Макарэвіч хвілінку павагаўся каля дзвярэй, а пасля асцярожна пастукаў. Але за дзвярыма была цішыня. Пастукаў больш настойліва, але яму так ніхто дзверы і не адчыніў.

У той дзень Макарэвічу так і не ўдалося дастукацца да дырэктара і папрысутнічаць на занятках яго «дырэктарскай школы».

Назаўтра з раніцы дырэктара ў школе не было. З’явіўся ён толькі пасля пятага ўрока, якраз перад выхаваўчай класнай гадзінай у восьмым класе.

Тут трэба сказаць, што Паўла Паўлавіч распрацаваў грунтоўны план выхаваўчага мерапрыемства адпаведна тэме: «Вучэнне — святло...». Паставіў, як патрабуецца, трыадзіную задачу з адпаведнымі мэтамі, сярод якіх асноўнай лічыў «Выхаванне і фармаванне станоўчага іміджу патрэбы вучобы». Выпісаў розныя афарызмы, прымаўкі, прыпавесці і нават жарты, у якіх адукаваны чалавек выглядае сімпатычна, прыгожа, талкова, а невучоны — непрывабліва, дзіка і смешна. Імпрэза, на думку маладога настаўніка, павінна была быць захапляльнай і цікавай. Апрача таго, што «вучэнне — святло», вучні павінны былі самі дапоўніць, што яшчэ дае навука чалавеку.

Дырэктар на калідоры з’явіўся нечакана, як з-пад зямлі ўсё роўна, і спыніў Макарэвіча перад самымі дзвярыма восьмага класа:

— Стаяць! — прыкрыкнуў ён і, калі той затрымаўся, пацікавіўся: — А куды ж гэта малады Макарэнка так заклапочана шпарыць?

— Макарэвіч, — далікатна паправіў Паўла Паўлавіч і неахвотна стаў гаварыць пра выхаваўчую гадзіну.

— О, цікавая і вельмі патрэбная тэма. — усклікнуў дырэктар. — Я павінен папрысутнічаць.

«Толькі мне яшчэ гэтага не хапала, сапсуе ўвесь выхаваўчы працэс», — падумаў пра сябе Макарэвіч, а ўслых вымушаны быў адказаць:

— Калі ласка, прысутнічайце...

У класе Макарэвіч напачатку прымацаваў на дошцы даволі габарытны плакат з выявамі прыкладных вучняў за школьнымі партамі і вялікім надпісам «Век жыві і век вучыся» (надпіс зрабіў сам).

Выхаваўчы працэс у прысутнасці дырэктара і сапраўды распачаўся неяк вяла. Дзяцей мала цікавілі разумныя выразы вялікіх людзей пра вучобу і навуку. І на пы-

танне, што дае навука чалавеку, вучні назвалі ўсяго некалькі пазіцый: працу, пасаду, пашану, зарплату. А Віця Карацелька, які сядзеў на перадапошняй парце, выкрыкнуў з месца, што нічога не дае. Дзеці раз-пораз круцілі галовамі, паглядалі з асцярогай у бок дырэктара, які сядзеў за апошняй партай, і маўчалі.

Нават інтэрактыўная частка, пры якой вучні павінны былі знайсці самі патрэбныя выразы ці прымаўкі пра навукі і вучобу, мала актывізавала іх. Ды, відаць, не асабліва яны і шукалі. У класе прагучалі афарызмы: «Веды — гэта сіла», «Вучонымі не нараджаюцца — вучонымі становяцца», «Вучэнне — святло, а невучэнне — цемра». Але гэтых афарызмаў было няшмат, і жаданага абмеркавання іх не атрымалася.

І што стала нават раздражняць Паўла Паўлавіча, дык гэта тое, што менш за ўсё звярталі ўвагу і слухалі цікавую тэматыку тыя двоечнікі, для каго ў першую чаргу ўсё гэта рабілася.

Нейкае ажыўленне выклікалі нечаканыя паведамленні. Так, Наста Філімонава сказала, што яе бабуля гаворыць так: «Поўнае бруха да навукі глуха». А Вадзік Гаўрусёў весела абвясціў, як яму бацька заўсёды нагадвае, што «Калі ідзе навука туга — службыць бацькава папруга».

— Хто яшчэ хоча што сказаць? — спытаўся на ўсякі выпадак Макарэвіч.

І тут руку нясмела падняла Клава.

— Калі ласка, Клава.

— Век жыві і век вучыся! — прамовіла Клава, гледзячы на плакат.

Макарэвічу заставалася толькі пахваліць Клаву.

На гэтым і завяршылася інтэрактыўная частка. І Макарэвіч пераклучыўся на большую канкрэтыку, перайшоў на асобы і практыку, стаў прыводзіць жывыя прыклады патрэбы вучобы ў жыцці. Напачатку ён адказаў Віцю, што той не мае рацыі хаця б таму, што навука дае высокі ўзровень унутранай культуры і свядомасці чалавека, які не стане крычаць з месца абы-што.

— Віця! — звярнуўся ён да Карацелькі. — Раствлумач нам, калі ласка, як табе ўдаецца за адзін дзень адхапіць дзве-тры двойкі?

— Ну, удаецца неяк, — нясмела адгукнуўся Віця.

Віця Карацелька быў жывым, фізічна развітым хлопчыкам, не раз удзельнічаў у раённых і нават абласных школьных спартакіядах, да таго ж хвалілі яго і бацькі, маўляў, дома ўсю хатнюю работу робіць... Адзінае што не давалася Віцю, — гэта вучоба.

— Ты, Віця, відаць, не хочаш вучыцца, а гэта значыць, ты не хочаш стаць вучоным, не будзеш лётчыкам, нават шафёрам не будзеш... І будзеш каровы пасвіць у калгасе...

— Ну і што? — неахвотна адгукнуўся Віця з месца. — Мой бацька каровы пасе...

— А-а-а, дык гэта ў вас дынастыя... Але ж каровы яшчэ трэба ўмець палічыць, — стаяў на сваім класны кіраўнік.

— Абы грошы ўмеў лічыць, — спакойна адказаў Віця і, асцярожна паглядаючы на дырэктара, раптам спытаўся: — Вось вы, Паўла Паўлавіч, калі не сакрэт, колькі атрымліваеце ў месяц?

У гэты момант клас прыціх і з цікавасцю стаў назіраць за выхаваўчым працэсам.

— Віця, справа тут не ў грашах...

— Можаче не гаварыць, я ведаю, 90 рублёў, — Віця нават прыўзняўся за партай. — А мой бацька атрымаў за месяц 240 рублёў*. Розніца — 150 рэ. І не дурыў ён сабе галаву вучобай, як вы. І мне не дурыць...

Паўла Паўлавіч глядзеў на клас і не ведаў, што адказаць. Розніца была і сапраўды вялікай. І той факт, што ён яшчэ толькі малады настаўнік, не пераканае іх, не задаволіць і нічога не дасць. А тут, як на зло, ні адзін метадычны дапаможнік па класнаму кіраўніцтву, якія нядаўна прачытаў ён, не давалі і прыблізна адказу на такую нестандартную сітуацыю і такія пытанні. А на яго з такой жывой цікавасцю і нават з нейкай хітрынкай глядзела больш за трыццаць пар вачэй з адным і тым жа пытаннем: «Ну, што скажаце, Паўла Паўлавіч?»

З цікавасцю перавёў свой погляд з Віці на Паўла Паўлавіча і дырэктар.

— Мая сястра была выдатніцай у школе, а зараз швачкай працуе ў атэлье, — падтрымаў Віцю яго сябра і сусед па парце Пеця Лугоўскі. — І надта ёй там спатрэбіліся тангенсы, катангесы ці тыя ж «цып, цыган на цыпачках»...

Клас выбухнуў жывым дзіцячым рогатам, што азначала масавую падтрымку таго, што было агучана Пецем. Тым больш што Пеця прайшоўся па вельмі актуальных «цыпачках» — Паўла Паўлавіч толькі ўчора ім на ўроку рускай мовы прыводзіў правілы правапісу з адпаведнымі выключэннямі. (Рускую мову і літаратуру Паўла Паўлавіч выкладаў таму, што не хапала гадзін да стаўкі па беларускай філагіі.)

— А мой брат быў троечнікам у школе — і паступіў ва ўніверсітэт, праўда пасля арміі, — прывёў свой прыклад Валерык Іваноўскі.

Знаў Паўла Паўлавіч яго старэйшага брата і ведаў, як таму было нялёгка паступаць і вучыцца.

— А мой старэйшы брат з турмы выйшаў! — як ўсё роўна пахваліўся Вася Карагоцкі, і клас чамусьці прыціх.

— Адкінуўся! — удакладніў Вася.

Ужо з невялікага педагогічнага досведу Макарэвіч заўважыў адну акалічнасць: у савецкай школе ў бальшыні выпадкаў у старэйшых класах аўтарытэтам карыстаюцца не выдатнікі і вучні з прыкладнымі паводзінамі, а двоечнікі і вучні з вулічнымыхаваннем. І яны іншы раз, як тыя шэрыя кардыналы, трымаюць увесь клас у руках і кіруюць сітуацыяй і ўсёй палітыкай у класе. Чаму так атрымліваецца, Паўла Паўлавіч хацеў паставіць пытанне на педагогічнай нарадзе школы, але дырэктар адхіліў прапанову і сказаў, што малады спецыяліст можа глыбока памыляцца, маўляў, у яго школе ўсё не так і гаварыць пра гэта няма сэнсу.

— Не зусім удалы прыклад, — адрэагаваў на рэпліку Васі Карагоцкага Паўла Паўлавіч. — Вельмі добра, што ён выйшаў з турмы, але вельмі кепска, што ён туды трапіў... — Хто яшчэ хоча што сказаць з нагоды таго, трэба вучыцца ці вучыцца не

---

* Паколькі такая бухгалтэрыя з'яўляецца ўжо гісторыяй, растлумачым: 1 савецкі рубель у адносінах да долара раўняўся 70 цэнтам. За рубель можна было купіць 5 буханак хлеба альбо каля 500 грамаў варанай каўбасы (праўда, яе выкідвалі на прылаўкі вельмі рэдка і да сельскіх крамаў яна не даходзіла). 70 капеек каштавалі комплексныя абеды ў кавярнях і рэстаранах. Для паўнаты карціны нагадаем, што мінімальны заробак быў 70 рублёў (100 долараў). Заробак маладога настаўніка быў каля 120 рублёў. З гэтай сумы вылічваюся падатак, прафсаюзныя і іншыя складкі і падатак на бяздзетнасць (хто не меў сваіх дзяцей). «Чыстымі» атрымлівалася каля 90 рублёў.

трэба, — дэмакратычна прапановаў Паўла Паўлавіч і тут жа сам з нейкім сполахам схамяннуўся: «А што, калі зараз усе стануць гаварыць пра непатрэбу вучобы і клас, у прысутнасці дырэктара, дружна абвесціць сваё нежаданне вучыцца, — вось гэта будзе “выхаваўчы працэс над фармаваннем станоўчага іміджу”...»

— Я хачу сказаць, — падняла руку Света Будзіловіч.

Света была спакойнай і вельмі разважлівай дзяўчынкай, вучылася добра.

— Калі ласка! — ажно абрадаваўся Макарэвіч, бо ведаў, што Света можа выступіць вартай апаненткай Віці і Пеці.

— Я лічу, што ўсё залежыць ад мэты. Калі Віця паставіў мэту быць пастухом, дык яму, можа, і не патрэбныя тыя тангенсы, а калі хто хоча быць настаўнікам ці лекарам, дык яму трэба вучыцца абавязкова...

— А я думаю, — ускочыў з месца без аніякага дазволу Сярожка Малец, вельмі разумны хлопчык, але трошкі гультаяваты, — што тэхніка і асабліва электроніка зараз вельмі імкліва развіваюцца, і можа быць так, што ў хуткім часе нават калгасны пастух павінен будзе валодаць элементарнымі ведамі электронікі і інфарматыкі. Тады цябе, Віця, не возьмуць нават пастухом у калгас...

— Калі гэта будзе... — адгукнуўся з месца Віця.

— Будзе! — упэўнена адказаў яму Сярожа.

— А калі я не ведаю, кім буду: пастухом ці настаўнікам, — тады мне што рабіць? — запытаўся раптам Вадзік Гаўрусёў, хлопчык з нейкім дзіўным прыродным паняткам. З такіх вырастаюць добрыя арганізатары, лідары, палітыкі альбо крымінальныя аўтарытэты. — Вучыцца мне ці не вучыцца?

— Тут усё вельмі проста, — адказала яму Іра Закрэўская, — будзеш вучыцца — будзеш настаўнікам, не будзеш — будзеш пастухом, калі толькі возьмуць...

— А мая мама не хоча, каб я была настаўніцай, кажа, хоць на швачку, хоць на кухарку ідзі, хоць на прыбіральшчыцу, але толькі не на настаўніцу, — заявіла Зоя Левандовіч, бацькі якой былі настаўнікамі і калегамі Паўла Паўлавіча і дырэктара.

Тут чамусьці дзеці павярнулі галовы ў бок дырэктара, але той трымаўся непарушнай нерухомасцю, як бюст Леніна ў ленінскім пакоі.

Разам з тым у класе з’явіўся канструктыўны працавіты гоман — кожнаму хацелася нешта сказаць. Вучні перасталі азірацца ўсякі раз на дырэктара і даволі смела дапаўнялі альбо супярэчылі адзін аднаму.

Макарэвіч адзначыў для сябе, што гэта вельмі добры выхаваўчы момант, калі васьмікласнікі, як дзеці ў першым класе, адкрываюцца і выказваюць даволі шчыра свае думкі.

Толькі Клава Рамашкіна сядзела за партай, як заўсёды, ціха, спакойна, і здавалася, яе мала цікавіла тое, пра што тут ішла гаворка. А некалькі разоў Клава нават падняла руку і гэта быў заўважыў Паўла Паўлавіч, але калі звярнуўся да Клавы з пытаннем: «Што ты хочаш Клава, сказаць?», пачуў у адказ: «Нічога, мне і так добра».

Яшчэ некалькі вучняў выказаліся з рознымі і нават супраціўнымі думкамі. Так, хлопчыкі (Юра Лазінскі, Толя Мазец, той жа Пеця) даводзілі, што навошта ім вучыць розныя вершы на памяць і чытаць творы мастацкай літаратуры, калі яны пасля васьмага класа пойдучь вучыцца ў СПТВ* на трактарыста.

* СПТВ — сярэдняе прафесійна-тэхнічнае вучылішча.

Былі і такія прапановы, як, да прыкладу, а навошта застаўляць вучыцца ўвогуле? Гэта ж іх выбар, гэта іх жыццё.

З усяго, што тут гаварылася за гэты кароткі час, Макарэвіч зразумеў адну вельмі хісткую з’яву: дзеці не бачаць мэты ў вучобе. Вучоба ім не гарантуе ў будучыні ні паступлення ў ВНУ (для гэтага рэпетытар патрэбны), ні добрай зарплаты, ні кар’еры, ні дабрабыту, ні шчасця... Чаму так складваецца — іншае пытанне.

Але на гэты раз Паўла Паўлавіч вымушаны быў гаварыць дзецям іншае.

— Дзеці, калі вы ставіце такія пытанні і спрабуеце знайсці адказы на іх, дык вы ўжо не зусім дзеці, вы ўжо амаль дарослыя і павінны зразумець усю адказнасць за свае крокі. Але, пакуль вам няма ні шаснаццаці, ні васьмнаццаці, трэба слухаць бацькоў і настаўнікаў, бо яшчэ шмат чаго вы ў жыцці не можаце зразумець самі, бо, каб зразумець, патрэбны багаты жыццёвы досвед, якога ў вас пакуль што няма... А зараз я хацеў бы, каб вы паслухалі мяне. Віця, ты маладзец, што паставіў такія пытанні. Зарплата — гэта вельмі важны момант і стымул, але вось, Віця, ты вырасцеш, і будзе ў цябе сям’я, і будзе ў цябе сын, і што ты яму пажадаеш: каб ён быў такім жа самым пастухом, як і ты, ці каб ён стаў старшынёй калгаса, ці дырэктарам школы, ці міністрам?..

— Як ён сам вырашыць, — неахвотна адгукнуўся Віця.

— А ці хопіць у яго мазгоў самому вырашыць? — працягваў Паўла Паўлавіч. — Падыміце руку, хто з вас сам навучыўся чытаць і пісаць? Вось бачыце — ні адной рукі. Дык як вы будзеце жыць, калі вас ніхто не навучыць?... А самі вы не хочаце вучыцца, бо пакуль што не можаце разумець усёй важнасці вучобы. Калі дзеці не ідуць далей за сваіх бацькоў, спыняюцца на іх узроўні развіцця, у грамадстве распачынаецца рэгрэс — працэс, адваротны прагрэсу. І маецца на ўвазе не толькі прагрэс тэхнічны і эканамічны, але і разумовы, інтэлектуальны. А калі не будзе ведаў, розуму і інтэлекту — не будзе добрай зарплаты і дабрабыту. Будзе дэградацыя, атупенне, і чалавек пераўтвораецца ў малпу... Каб такое не здарылася, ты, Віця, павінен думаць не пра тое, каб быць пастухом, а пра тое, каб быць аграномам, інжынерам, высокакваліфікаваным спецыялістам, тады сын твой будзе марыць пра тое, каб стаць вялікім вучоным, рацыяналізатарам, міністрам, а ўнук — вялікім начальнікам, вучоным, лаўрэатам Нобелеўскай прэміі і гэтак далей... Паверце, ні адзін сын настаўніка школы ці старшыні калгаса не марыў і не стаў калгасным пастухом...

Віця глядзеў на Паўла Паўлавіча, шырока расплюшчыўшы вочы і прыадкрыўшы рот.

— ...А цяпер наконт тангенсаў і катангенсаў, — працягваў далей Паўла Паўлавіч. — Так, у школе, можа, трохі і зашмат інфармацыі, і можа так быць, што яна ў жыцці не спатрэбіцца. І я некалі вучыў хімію, і яна мне, па вялікім рахунку, так і не спатрэбілася. Але калі мы не будзем рашаць задачы і ўраўненні з фізікі і матэматыкі, у нас не будзе развівацца лагічнае мысленне, не будзе развівацца розум, здольнасць думаць і прымаць нейкія рашэнні. Калі мы не будзем вучыць вершы на памяць, мы не будзем развіваць сваю памяць — такі чалавек нічога не будзе помніць, не будзе помніць, што было ўчора, пазаўчора, толькі будзе гудзец, як пустая бочка. І Юра, які не хоча вучыць вершы, калі вырасце і пазнаёміцца з якой-небудзь дзяўчынкай, назаўтра забудзецца, як яе завуць...

Тут у класе пракаціўся лёгкі шумок смеху.

— У творах мастацкай літаратуры назапашаны вельмі багаты жыццёвы досвед. Кнігі вучаць нас, як жыць, што рабіць у складанай сітуацыі, як застацца чалавекам у гэтым жыцці... А яшчэ, калі мы перастанем чытаць мастацкую літаратуру, — працягваў Паўла Паўлавіч, — мы страцім усякае вобразнае ўяўленне пра сусвет, страцім здольнасць тварыць, рабіць свет і наваколле прыгожым, велічным, дасканалым... Літаратура ўзбагачае нашу мову, наш лексікон... І калі мы не будзем ведаць мовы, мы развучымся гаварыць прыгожа — будзем толькі мыкаць адзін на аднаго і лаяцца матам. І такім чынам чалавек лёгка можа стаць той жа малпай ці робатам... І яму, апрача кароўніка і хлява, больш наўрад ці што спатрэбіцца... Юра, хіба ты хочаш такім стаць і жыць у хляве?..

Юра, зразумела, моўчкі адмоўна пакруціў галавой.

— ...А цяпер, Валерка, пра твайго брата. Ён быў не зусім троечнікам, як ты кажаш. Да пятага класа ён быў на дошцы гонару школы, а пасля, праўда, скаціўся. Не спрыяла добрай вучобе і ПТВ, якое ён скончыў перад войскам. Але твой брат заслугоўвае павагі ў тым, што ён паставіў мэту, вельмі шмат працаваў, каб яе дасягнуць, і дасягнуў. Тут Света мае рацыю: трэба ставіць мэту. У чалавека абавязкова павінна быць мэта, і мэта павінна быць высокай і дасягальнай. Быць пастухом — гэта не мэта. Гэта можа быць неабходнасць. Ва ўсякім разе, пастухом паспееш стаць, а час стаць аграномам ці міністрам можа быць страчаны. А гэта ваш час...

Макарэвіч глянуў на гадзіннік — да званка заставалася каля сямі хвілін. Трэба было нешта яшчэ гаварыць разумнае і параканаўчае, але што — Макарэвіч ужо не ведаў.

І тут зноў руку падняла Клава.

Макарэвіч гэта заўважыў:

— Ну, што ты яшчэ хочаш сказаць, Клава?..

— Я ведаю працяг...

— Працяг чаго? — перапытаў здзіўлены Макарэвіч.

— Гэтаму — «Век жыві...».

Тут Макарэвіч, відаць, думаючы пра нешта сваё, страціў пільнасць і неяк машынальна сказаў:

— Ну, калі ласка, Клава, працягні...

— Век жыві і век вучыся... і дурнем памрэш! — гучна заявіла Клава.

На задняй парце дырэктар, які ўвесь час маўчаў, тут, не хаваючы сваёй радасці, зарагатаў.

Толькі Макарэвічу было не да смеху.

— Клава, хто табе такое сказаў?

— Мама...

— Разумная ў цябе мама...

А далей прыйшлося Макарэвічу зноў тлумачыць, чаму так думаюць і гавораць некаторыя людзі. На першы погляд, гэта можна ўспрымаць як народны жарт, гаварыў Макарэвіч, а калі глянуць па-філасофску, дык тут маецца на ўвазе тое, што, колькі б чалавек ні вучыўся, усё роўна ён усё ведаць не можа, бо свет вельмі вялікі, багаты і разнастайны. Але чалавек павінен ведаць у першую чаргу тое, што яго ак-

ружае, тое, сярод чаго ён жыве, і тое, што яму дапамагае жыць... Хіба можна сёння пражыць, не ўмеючы рабіць элементарнае, каб пракарміць сябе і сям'ю, хіба можна будзе пражыць, не ўмеючы чытаць, пісаць, рахаваць?.. А далей, хіба можна будзе пражыць, не валодаючы нейкай прафесіяй?..

Тут празвінеў званок. Восьмы клас, які звычайна зрываўся горным абвалам з месца, толькі ледзь заварушыўся.

— Калі ў каго ёсць пытанні, калі ласка, — прапанаваў Паўла Паўлавіч, але пытанняў не было.

І толькі дырэктар, калі клас апусцеў, запытаўся:

— А калі ўсе кінуцца ў міністры, ды прэзідэнты, ды па Нобелеўскія прэміі, хто будзе кароў даіць, поле араць, цэглу класці, боты шыць?.. Га-а-а, Паўла Паўлавіч?

— Усе не кінуцца, застануцца Клава, Віця, Юра, Пеця і іншыя, а калі і кінуцца, дык гэта будзе зусім іншы узровень узыходжання інтэлекту і тэхнічнага развіцця — машыны будуць даіць, араць шыць і г. д., а машынамі павінны будуць кіраваць адукаваныя людзі.

— Адны словы, толькі словы... Але трэба прызнаць, што класная гадзіна прайшла больш-менш класна, праўда, вельмі шмат дэмагогіі, — адзначыў неяк холадна дырэктар, што вельмі здзівіла Паўла Паўлавіча, бо ён разлічваў на пахвалу.

Калі трохі пазней Макарэвіч расказваў пра гэтую выхаваўчую гадзіну свайму старэйшаму калегу Уладзіміру Міхайлавічу, з якім апошнім часам добра пасябраваў, той толькі папярэдзіў, што калі Паўла Паўлавіч будзе выглядаць на фоне дырэктара разумнейшым за яго, дык не будзе яму месца ў гэтай школе. Праўда, тады Макарэвіч параду свайго калегі ўспрыняў як нейкі дасціпны жарт і толькі пасмяяўся.

Ці пайшла тая выхаваўчая «навука» ў цэлым на карысць васьмікласнікам — цяжка было сказаць. Але Макарэвіч заўважыў адну істотную дэталю: значна менш стала пропускаяў, прынамсі на яго ўроках. І яшчэ адну добрую змену стаў заўважаць Паўла Паўлавіч за сваім класам (а можа, яму толькі здавалася): дзеці рабіліся больш арганізаванымі і засяроджанымі. Вучні, якія вучыліся добра, сталі больш актыўнымі і ініцыятыўнымі, прапаноўвалі і самі распрацоўвалі некаторыя класныя імпрэзы. А тыя, хто вучыўся горш альбо зусім не вучыўся, раптам сталі прасіць настаўнікаў, каб ім не ставілі двоек, бо яны абавязкова вывучаць на наступны ўрок...

І толькі ні ў чым не мянялася Клава Рамашкіна. Яна, як і раней, акуратна прыходзіла на ўрокі, моўчкі сядзела і моўчкі сыходзіла. Яе прысутнасць у класе была настолькі незаўважанай, што іншы раз Паўла Паўлавіч не мог нават успомніць, была Клава на ўроку ці не была. Праўда, урэзалася яму ў памяць адна невялікая сцэнка з Клавай. У яго тады была «фортка», сядзець аднаму ў настаўніцкай не хацелася, і ён надумаў прагуляцца школьнай аляяй. Калі ж ён прыадчыніў дзверы настаўніцкай, убачыў Клаву каля «кляўзулы».

— Клава, што ты тут робіш? — спытаўся Макарэвіч.

— Нічога, — спакойна адказала Клава. — Прыгожая скрыначка...

І пайшла ў свой клас.

6

Тут варта было б спыніцца трохі на гэтай «прыгожай скрыначцы».

Справа ў тым, што на сцяне, справа ад дзвярэй настаўніцкай з ініцыятывы дырэктара была прымацаваная невялікая скрыначка, як усё роўна паштовая, з выемкай для лістоў. У гэтую скрыначку кожны вучань, альбо настаўнік, альбо той, хто надта хацеў, мог укінуць ананімную ці падпісаную цыдулку з прапановамі, заўвагамі ці са скаргамі на настаўнікаў, калегаў ці нават на дырэкцыю школы. Ключы ад скрыначкі былі ў дырэктара, і ён яе рэгулярна, раз у дзень правяраў. Скрыначку гэтую прызвалі «кляўзулай», бо і сапраўды калі і была яна прызначана для чагосьці, дык толькі для кляўзаў. Уладзімір Міхайлавіч неаднойчы падымаў пытанне наконт «кляўзулы», даводзіў, што такі метады не мае нічога супольнага з сумленнем, прыстойнасцю і выхаваннем, наадварот, толькі спрыяе гадаванню лісліваасці, двудушнасці, падхалімству і нейкаму шпіёнству... І шмат хто з настаўнікаў, у тым ліку і Макарэвіч, падтрымалі Уладзіміра Міхайлавіча. І дырэктар апошнім часам стаў згаджацца з такой аргументацыяй і абяцаў зняць «кляўзулу», але зрабіць гэта ўсякі раз «забываўся». Так і вісела гэтая скрыначка да самай праверкі. Хто пісаў у гэтую «кляўзулу», прасачыць было цяжка, ды і не было ў гэтым вялікай патрэбы. Але аднойчы дырэктар выклікаў Макарэвіча ў кабінет і зачытаў на яго скаргу вучняў, маўляў, Паўла Паўлавіч вельмі кепска тлумачыць новы матэрыял і адзнакі выстаўляе неаб'ектыўна... Калі ж Макарэвіч хацеў узяць гэтую кляўзу ў рукі, дырэктар не даў.

А праз колькі дзён з кабінета дырэктара са слязамі на вачах выскачыла Аліна Васільеўна, настаўніца матэматыкі. Макарэвіч тады якраз праходзіў побач, і слёзы маладой настаўніцы ў яго выклікалі падазронасць да ўсяго, што творыцца за дзвярыма гэтага кабінета. Яны прайшлі ў кабінет беларускай мовы і літаратуры, балазе кабінет на гэты час пуставаў, і Аліна Васільеўна праз слёзы расказала вельмі непрыгожую і непедагагічную гісторыю. Дырэктар паказаў ёй каля дзясятка допісаў вучняў, якія быццам выняў з «кляўзулы». Ва ўсіх допісах вучні скардзяцца на яе — быццам бы яна не толькі кепска тлумачыць новыя тэмы, але і сама іх не ведае, дзяцей не любіць і не паважае і як настаўніца нічога не вартая... І дырэктар паставіў яе перад выбарам: альбо ён завязе гэтыя дзіцячыя слёзы і пакажа іх у рана, а з завяршэннем навучальнага года звольніць яе з нагоды прафесійнай няздатнасці, бо гэтыя кляўзы з'яўляюцца моцнай аргументацыяй, альбо яны разыходзяцца па-любоўнаму ў прамым сэнсе гэтага слова і ён гэтыя кляўзы спаліць у школьнай качагарцы, і ад яе тады не проста адчэпіцца, а зробіць завучам ці нават дырэктарам суседняй базавай школы...

— Там, у яго кабінете, — гаварыла Аліна Васільеўна. — гэтае пытанне пастаўлена на шырокую нагу, ці я нават не ведаю на што... Ён, чмо гэтае, павярнуў ключ у дзвярах, адкрыў палічку, кшталту бара, і мне прапаноўвае, маўляў, што будзем піць: віно, шампанскае, каньяк... А сам сеў з келіхамі на канапу і мяне запрашае... Прапаноўвае: альбо так, альбо «канфетку» дырэктарскую... Тады я і выскачыла, балазе ключ заставаўся ў дзвярах... Мае бацькі інтэлігенты: тата — інжынер, маці настаўніца матэматыкі, выхоўвалі мяне з верай у лепшыя якасці людзей... А тут — выдатнік народнай адукацыі...

Тады Макарэвічу прыйшлося выступіць у ролі ўхажора маладой настаўніцы. Ён нагой адкрыў дзверы ў кабінет дырэктара, узяў яго за каршэнь, балазе апрача іх там больш нікога не было, і працадзіў праз зубы, што калі ён яшчэ хоць раз «наедзе» са сваімі заляцаннямі на маладую настаўніцу, дык ён, Паўла Паўлавіч, размажа яго на гэтай сцяне, як гаўністую муху. Леў Навумавіч ад такога педагагічнага прыёму ажно пабялеў са страху і стаў апраўдвацца толькі тым, што ён нічога такога не ведаў пра іх адносіны. А яшчэ Макарэвічу кінуліся тады ў вочы раскіданыя па сталю пісанья лісты з вучнёўскага сшытка, і ён, не задумваючыя, згроб іх у адну кучу і засунуў сабе ў кішэнь.

Калі Макарэвіч пакідаў кабінет дырэктара, да яго данесліся абураныя словы гаспадара кабінета:

— Дык, што ж гэта сённа за дзень такі?!

Аліна Васільеўна павесялела пасля таго, як убачыла, што з усёй кучы папяровых трафейных кампраматаў, якія выклаў на стол перад ёй Макарэвіч, восем кляўз мелі непасрэдныя адносіны да яе, але яны былі напісаныя адной рукой. І што гэта была за рука, няцяжка было здагадацца. Макарэвіч, не быў бы філолагам, прааналізаваў стыль пісьма і мог бы пацвердзіць на ўсякім судзе, што аўтарам гэтых допісаў з’яўляецца адзін чалавек. І ён ведае гэтага чалавека. Увогуле, гэтаму чалавеку належала каля 70 адсоткаў такіх аўтарскіх шэдэўраў. А пасля гэты чалавек ставіў абвінавачанага настаўніка перад патрэбным сабе выбарам.

Яшчэ каля 25 адсоткаў ананімак пісалі людзі вельмі пісьменныя. Гэта маглі быць настаўнікі ці нейкія вельмі зацікаўленыя асобы збоку. І толькі каля 5 адсоткам ананімных кляўз характэрны быў стыль вучнёўскага пісьма.

Пасля гэтага выпадку дырэктар на нейкі час быццам забыўся пра тое, што ў яго школе працуюць маладыя настаўнікі. Пры сустрэчах ён рабіў абыякавы выгляд, быццам нічога такога і не здарылася.

Але калі пытанне вакол «кляўзулы» і Аліны Васільеўны больш-менш праяснілася, дык і надалей заставалася незразумелай для Макарэвіча цікавасць Клавы Рамашкінай да «прыгожай скрыначкі».

7

На нечарговай экстраннай педагагічнай нарадзе дырэктар прыглушаным, трагічным голасам абвясціў, што ў школу едзе праверка.... Пасля ён доўга гаварыў, як настаўнікі павінны сустрэць праверку і што для гэтага яны павінны зрабіць у ідэальным стане — ішоў звычайны пералік бюракратычна-папяровых фармальнасцей (планы ўрокаў, пазакласнай работы, гурткаў, факультатываў, афармленне класных журналаў, вучнёўскіх дзённікаў, характарыстык класа, вучняў і т. п.).

— І, што вельмі важна, кожны настаўнік павінен даць на высокім узроўні адкрыты ўрок, — гаварыў дырэктар. — Я спадзяюся, што наш калектыў пацвердзіць званне лепшай і ўзорнай школы не толькі ў нашым раёне, але і ў вобласці, калі не ў рэспубліцы...

Пасля гэтага распачалася падрыхтоўка да праверкі. Некаторым загадчыкам кабінет-класаў дырэктар прапанаваў пераклеіць шпалеры, пафарбаваць вокны і падлогу, перааформіць стэнды, наглядную агітацыю і г. д. Калі ўзнікла далікатнае пытанне

наконт сродкаў, Леў Навумавіч проста абурывіўся: маўляў, пакуль з рана пералічаць грошы, канікулы пачнуцца... А няўжо самім настаўнікам шкода патраціць пару рублёў на тое, каб іх клас, іх кабінет і каб яны самі выглядалі не горш, а то і лепш за іншых?..

І жаночая большасць у школе і сапраўды хацела выглядаць лепш за іншых...

Зразумела, што самі ж настаўнікі і выконвалі гэтую працу: фарбавалі, майстравалі стэнды, мылі вокны, падлогу, дошкі. Часткова ім дапамагалі вучні. Такім чынам, у школе быў абвешчаны негалосны тыднёвы суботнік. Зразумела, што правядзенне ўрокаў было адкладзена ў гэты час на другі план, за выключэннем хіба што тых прадметаў, якія выносіліся на адкрытыя ўрокі.

Праўда, тая жаночая большасць забунтавала, калі прафарг школы Галіна Мікалаеўна, настаўніца матэматыкі, стала збіраць складкі ў памеры трох рублёў з кожнага на кава-паўзы для правяраючых. Настаўнік працы, Іван Андрэевіч, пажылы ўжо дзядзька перадпенсійнага ўзросту, тут жа падлічыў суму складак і заявіў, што за гэтыя грошы можна купіць 30 пляшак гарэлкі і паіць правяраючых на працягу двух тыдняў кожны дзень. На што Галіна Мікалаеўна сказала, што ніхто не ведае, колькі п'юць правяраючыя, а таму трэба падстрахавацца... «А яшчэ, — гаварыла Галіна Мікалаеўна, — не трэба падводзіць нашага дырэктара: у суседняй школе не змаглі арганізаваць добры банкет для правяраючых — і звольнілі дырэктара...»

Тут, праўда, Галіна Мікалаеўна перастаралася.

Уладзімір Міхайлавіч пад вялікім сакрэтам паведаміў Макарэвічу адну школьную таямніцу: грошы і на кава-паўзы, і на банкеты для правяраючых дырэктар бярэ з казны за кошт «мёртвых душаў», з так званых сезонных і плаваючых ставак (качагары, гардэробшчыцы, тэхнічныя работнікі і інш.). Менавіта дырэктар размяркоўвае стаўкі і забірае зарплату ў рана для ўсяго калектыву. На практыцы гэта рабілася так: вартаўнік выконваў абавязкі дворніка, а зарплату атрымліваў на стаўку вартаўніка з невялікай даплатай за дворніка, а грошы за стаўку дворніка ішла на патрэбы школы ці на патрэбы дырэктара. І так магло быць аформлена некалькі ставак. Зразумела, што гэта было парушэннем працоўнага заканадаўства, але жыццё паказвала, што інакш дырэктару немагчыма было што-колечы арганізаваць, дастаць і прабіць нешта для таго, каб школу зрабіць узорнай, а самому стаць выдатнікам народнай адукацыі...

Так у школе ў сувязі з праверкай распачалася вялікая нервовая мітусня.

Ва ўсёй гэтай мітусні непахіснымі заставаліся хіба што два настаўнікі: Макарэвіч, які ніяк не мог зразумець, што творыцца навокал і чаму ён павінен купляць фарбу, размалёўваць падлогі і даваць грошы на каву для правяраючых, і Уладзімір Міхайлавіч, які ўсё цудоўна разумеў.

Уладзімір Міхайлавіч прыходзіў у школу і спакойна праводзіў свае ўрокі, калі толькі не здымалі клас на «суботнік» ці на падрыхтоўку адкрытага ўрока па іншых прадметах.

Паўла Паўлавіч абураўся і амаль кожны дзень хадзіў разбірацца да дырэктара, чаму з яго ўрокаў пастаянна забіраюць хлопцаў на рамонт стадыёна. І забіраюць звычайна тых, каму трэба выпраўляць двойкі і калы, каму вучыцца і вучыцца...

Дарэчы, Уладзімір Міхайлавіч прыадкрыў Паўлу Паўлавічу і яшчэ адну таямніцу: дырэктару Бразгалішскай сярэдняй школы Льву Навумавічу і выдатніку народ-

най асветы БССР засвяціла новае званне: «Заслужаны работнік народнай адукацыі БССР», маўляў, там ужо, у міністэрстве, усё вырашана, засталіся толькі фармальнасці, кшталту праверкі...

У дзень, калі павінна была прыехаць праверка, у школе стаяла жалобная цішыня. І школьнікі, і настаўнікі былі папярэджаныя. Усе вучні былі ў школьнай форме, нягледзячы на тое, што ў школе не было так цёпла, каб дзяўчынкам быць у лёгкіх сукеначках. Настаўнікі ўсе да аднаго дзяжурылі на калідоры ў час перапынкаў. І калі раптам нехта са школьнікаў высоўваўся на калідор у швэдры ці якой-небудзь няформеннай камізэльцы, на яго тут жа наляталі настаўнікі і здіралі няформенную вопратку. Пры тым усё з нейкай асцярогай паглядалі на ўваходныя дзверы школы, адкуль павінна была вось-вось явіцца тая праверка. Але праверка прайшла ў школу незаўважанай, якраз тады, калі ішлі ўрокі. Сустрэкалі яе дырэктар з завучамі, і ўжо пасля перапынку з наступнага ўроку праверка ў суправаджэнні адміністрацыі школ рушыла па класах.

Найбольш хвалюючым момантам для настаўнікаў у час праверкі былі адкрытыя ўрокі. Урокі гэтыя павінны былі адпавядаць міністэрскім патрабаванням, быць праведзенымі з выкарыстаннем тэхналогій і дэманстрацыяй навейшых тэарэтыка-метадалагічных і дыдактычных распрацовак, што не заўсёды можна было ўхапіць і скарыстаць у кантэксце той ці іншай тэмы.

На адкрытых уроках павінны былі прысутнічаць і вольныя ад урокаў настаўнікі школы.

І першы такі адкрыты ўрок даваў дырэктар школы ў дзявятым класе.

За дзень да праверкі настаўнікі-прадметнікі ў дзявятым класе мелі незапланаваныя «фортачкі» — дырэктар замест іх урокаў праводзіў рэпетыцыю свайго адкрытага ўрока. Некалькі разоў прагнаў ён дамашняе заданне з глыбокімі дадатковымі пытаннямі вучняў і вельмі талковымі адказамі, тлумачэннем новага матэрыялу, які вучні ўважліва і з цікавасцю слухаюць і задаюць дадатковыя пытанні для больш паглыбленага вывучэння прадмета і нават нешта дапаўняюць самі...

Уладзімір Міхайлавіч называў такую рэпетыцыю дрэсіроўкай, маўляў, дырэктар дрэсіруе настаўнікаў і паказвае прыклад, як дрэсіраваць вучняў, настаўнікі дрэсіруюць вучняў — вось і ўвесь навучальны працэс...

Зразумела, адкрыты ўрок дырэктара па гісторыі хоць і быў трохі напружаным, але можна было яго цалкам залічыць да ўзорных урокаў. Правяраючыя былі проста ў захапленні. А адна асоба з іх кагорты (нейкая Ізольдаўна) некалькі разоў паўтарыла адно і тое ж пытанне:

— Леў Навумавіч, скажыце, дзе вы набралі такіх разумных дзяцей?.. Дзе вы набралі такіх разумных дзяцей?..

Два адкрытыя ўрокі спецыяльна для праверкі даваў і Макарэвіч, і абодва (так атрымалася) па беларускай літаратуры: адзін у восьмым класе, другі ў дзясятым.

Тут трэба адзначыць, што перад адкрытымі ўрокамі калегі папярэдзілі Паўла Паўлавіча, маўляў, у гэтай школе так заведзена: усё вучні на адкрытых уроках павінны дружна падымаць рукі на пытанні настаўніка, але гэта не факт таго, што яны падрыхтаваліся і нешта ведаюць. Настаўнік павінен выклікаць да дошкі толькі тых, хто рыхтаваў адказы на пытанні загадзя паводле папярэдняга размеркавання пытанняў. Але Макарэвіч катэгарычна адхіліў такі «педагагічны» метады і нікому асабіста пытан-

няў не даваў. Адмовіўся ён і ад «дрэсіроўкі» адкрытых урокаў, чым здзівіў не толькі настаўнікаў, але нават і саміх вучняў. Праўда, некаторыя вучні самі на перапынку падыходзілі да Паўла Паўлавіча і інфармавалі яго наконт таго, што ён іх можа выклікаць на адкрытым уроку на такое і такое пытанне.

Абодва ўрокі ў Макарэвіча прайшлі стрымана, гладка, за выключэннем некаторых момантаў. У восьмы клас праверка павінна была прыйсці на беларускую мову, але нешта яны там з дырэктарам пераблыталі і праверка нечакана намалювалася на апошніх партах перад урокам па беларускай літаратуры. Другое, што не менш здзівіла і парадавала Макарэвіча, дык гэта тое, што ў час праверкі паводле негаласнага ўказу дырэктара ўсе двоечнікі павінны былі «хварэць» і сядзець у сваіх хатах, а ў восьмым класе «захварэў» толькі адзін вучань, і далёка не двоечнік, і захварэў сапраўды.

У восьмым класе ў час апытвання дамашняга задання на ўсе пытанні вышэй за ўсіх руку падымала Клава Рамашкіна, але Паўла Паўлавіч так і не асмеліўся яе выклікаць. Апрача Клавы, з вялікім энтузіязмам цягнуў руку да столі і Юра Лазінскі. Дарэчы, і Юра, і Клава павінны былі «хварэць». Юру, бывала, трактарам да дошкі не выцягнеш, а тут так і рвецца, так і рвецца, і так актыўна, што не выклікаць яго было б вельмі падзронам. І Паўла Паўлавіч выклікаў. Трэба было расказаць на памяць верш Янкі Купалы «Спадчына». Клас насцярожана прыціх. І пачаў Юра чытаць верш, і так выразна, з інтанацыяй, што нават правяраючая з міністэрства адарвала галаву ад сваіх папер і прыслухалася.

А на перапынку Юра падышоў да Паўла Паўлавіча і пахваліўся тым, што гэта першы верш за ўсё яго жыццё, які ён вывучаў на памяць, і цяпер ён можа быць спакойным, бо калі пазнаёміцца з дзяўчынкай якой, дык не забудзецца назаўтра, як яе завуць.

Паўла Паўлавіч, вядома, пахваліў Юру і папярэдзіў, што для гэтага аднаго верша можа быць не дастаткова.

У дзясятым класе на адкрытым уроку разглядалі вобразы-персанажы з хронікі Івана Мележа «Людзі не балоце». На адкрытым уроку прысутнічалі правяраючая з абланы і завуч школы Людміла Валяр'янаўна. Непатрэбнае псіхалагічнае напружанне ў класе зняў, як ні парадаксальна, не сам Паўла Паўлавіч (ён сам хваляваўся не менш за вучняў), а Андрэй Дзьмухавец. Андрэй быў такім сераднячком, мог бы і добра вучыцца, але быў перакананы, што на шафёра ад ваенкамата дастаткова і таго, што ён ведае. Дык вось, Паўла Паўлавіч звярнуўся да класа з пытаннем: «Як вы думаеце, што больш за ўсё турбавала Васіля Дзятліка тады, калі ён стаў самастойным гаспадаром?» Андрэй, вядома, рукі не падымаў і абыякава ўспрымаў усю гэтую літаратурную інфармацыю. Да яго і звярнуўся Паўла Паўлавіч. Андрэй не спяшаючы ўстаў і гэтак жа памалу і разважна стаў гаварыць:

— Ну, нарэшце, у Васіля Дзятліка ўсё было сваё: свая зямля, хата, хлёў, карова свая, свінні, авечкі і свая жонка...

Паўла Паўлавіч, ледзь стрымліваючы смех, на поўным сур'ёзе ўдакладніў пытанне:

— А дзеці былі чые?

Тут, зразумела, выбухнуў смех. Толькі не смяяліся два чалавекі: правяраючыя, але на іх ужо ані Макарэвіч, ані вучні ніякай увагі не звярталі.

Так, без асаблівай нервовай напругі прайшлі адкрытыя ўрокі маладога настаўніка.

У наступныя дні адкрытыя ўрокі даваліся нашмат лягчэй — вучні, ды і самі настаўнікі прывыклі ўжо да сітуацыі, калі прысутнічае нехта з правяраючых. Маўляў, сядзіць і хай сабе сядзіць; абы толькі не замінаў настаўніку і вучням.

Праверка завяршылася сумеснай з правяраючымі школьнай педагогічнай нарадай, што, дарэчы, было некалькі непрывычна. Першай выступала старшыня камісіі — выказала агульнае ўражанне, указала на некаторыя недапрацоўкі ў навучальных планах, школьнай дакументацыі і недахопы ў ваенна-патрыятычным выхаванні. Пасля сталі абмяркоўваць адкрытыя ўрокі. Тут першай брала слова тая Ізольдаўна. Яна зноў некалькі разоў паўтарыла адно і тое ж пытанне:

— Леў Навумавіч, скажыце, дзе вы набралі такіх разумных дзяцей?.. Я ў захапленні... Дзе вы набралі такіх разумных дзяцей?..

— Дзе набралі, дзе набралі... Самі робім! — з лёгкім абурэннем прагаварыў настаўнік працы, Іван Андрэевіч.

Прагаварыў ён напайголаса, але так, што пачулі амаль усе, і таму пракаціўся вясёлы шумок.

Толькі Ізольдаўна зрабіла выгляд, што не пачула рэплікі. Яна далей гаварыла пра тое, што педагогічны, метадалагічны і арганізатарскі досвед шаноўнага Льва Навумавіча сёння з'яўляецца гонарам савецкай народнай адукацыі і досвед гэты павінен папулярызавацца і пашырацца ва ўсёй сістэме сярэдняй адукацыі. У сувязі з гэтым яна прапаноўвала зрабіць Бразгалішскую сярэдняю школу тэарэтыка-метадычным цэнтрам савецкай педагогікі і адукацыі...

На практыцы гэта азначала, што адкрытыя ўрокі настаўнікам прыйдзецца даваць калі не раз на тыдзень, дык раз ці два ў месяц абавязкова.

Пры абмеркаванні ўрокаў былі падвергнуты лёгкай крытыцы састарэлыя метадыкі старэйшых настаўнікаў. У такі спіс настаўнікаў трапіў і Уладзімір Міхайлавіч. І на заўвагу Ізольдаўны ён спакойна адказаў, што ўвогуле не прызнае аніякіх метадык: ні старых, ні новых, але яго вучні на школьных алімпіядах штогод даходзяць да абласнога і нават рэспубліканскага ўзроўню.

Што было прыемным пачуць на гэтай нарадзе, дык гэта хіба што тое, як правяраючыя хвалілі маладых настаўнікаў. Пра настаўніцу матэматыкі, Аліну Васільеўну, гаварылі, што яна вельмі старанная, любіць і ведае свой прадмет, добрая знаўца дзіцячай псіхалогіі, і дзеці, з усяго відаць, палюбілі маладую настаўніцу.

Некалькі добрых слоў было сказана і ў адрас Макарэвіча. Так, другая прадстаўніца з міністэрства (не Ізольдаўна) вельмі сціпла прайшла па змесце ўрока і пахваліла Паўла Паўлавіча, сказала, што гэта вельмі перспектыўны настаўнік і будучыня савецкай школы і такіх настаўнікаў трэба вельмі і вельмі берагчы. Правяраючая з аблана ў цэлым станоўча ацаніла ўрок Паўла Паўлавіча, за выключэннем адной заўвагі: маўляў, трэба маладому настаўніку больш акуратна і правільна фармаваць і даваць вучням пытанні па змесце матэрыялу...

— Што гэта за пытанне «Чые былі дзеці ў Васіля Дзятліка?», — абурылася яна на поўным сур'ёзе. — Адкуль вучань можа ведаць, чые былі дзеці?.. Альбо ў вучаніцы дзятлікага класа малады настаўнік пытаецца: «За каго б ты выйшла замуж: за Васіля Дзятліка ці за Яўхіма Глушака і чаму?» Хіба такое можна пытацца ў школьніцы? — працягвала разборку правяраючая. — Ды і рана ім яшчэ такія пытанні задаваць... Але што мяне больш за ўсё ўразіла, дык гэта тое, што адказала вучаніца, а менавіта: яна выйшла б замуж за Яўхіма (!), звярніце ўвагу, за гэтага махровага кулака, прыватніка і ворага савецкай улады... І тут ужо відавочна адчуваецца выхаваўчая ідэйна-палітычная недапрацоўка школы...

Дырэктар тут жа паспяшаўся заверыць:

— Клаўдзія Гаўрылаўна, усё выправім, укажам, адрэагуем, і такое больш ніколі не паўторыцца...

— Дазвольце пару слоў, — папрасіўся тады наіўны Паўла Паўлавіч, каб адказаць правяраючай. Хацелася яму нагадаць ёй пра досвед Ільіна і Шаталава*, але хто ж яму мог даць слова ў такой сітуацыі, калі вырашаўся не яго лёс, а лёс «выдатніка народнай адукацыі»?

Пасля Макарэвіч меў шмат нараканняў з боку дырэктара, маўляў, да бульваршчыны скаціўся, маўляў, так усю літаратуру можна давесці да разборкі «чые былі дзеці?»...

У падтрымку дырэктара раптам кінулася Людміла Валяр'янаўна — завуч і яго «правая рука». Дарэчы, яна таксама прысутнічала на гэтым адкрытым уроку. Людміла Валяр'янаўна стала гаварыць пра тое, як малады настаўнік справакаваў бедную вучаніцу на ідэйна не вытрыманых развагі: маўляў, відаць, перад гэтым настаўнік расхвальваў Яўхіма, можа, у прыклад ставіў... Тут яшчэ трэба шмат папрацаваць над гэтым... У завяршэнне завуч і правая рука дырэктара сказала, што адкрытыя ўрокі ў Паўла Паўлавіча прайшлі больш-менш добра таму, што, відаць, шмат было зроблена маладым настаўнікам падрыхтоўчай працы да адкрытага ўрока, маўляў, адчуваецца такі лёгкі, добра адрэпеціраваны налёт...

Людміла Валяр'янаўна была настаўніцай рускай мовы і літаратуры, лічыла сябе вялікім знаўцам рускай класічнай літаратуры і ганарылася гэтым. Падазронам было тое, што спецыялістаў па рускай мове і літаратуры ў беларускай школе было ажно тры чалавекі, і ўсім хапала гадзін па прадмеце, у той жа час двум настаўнікам беларускай мовы і літаратуры не хапала нагрузкі да поўнай стаўкі.

У Макарэвіча ажно ў вачах пацямнела і перакрыла нешта ў горле ад таго, што так неспадзявана вылецела з вуснаў гэтай «знаўцы рускай класічнай літаратуры».

— Ах вы... — пачаў быў ён, але тут ускочыў дырэктар і стаў дзякаваць правяраючым і настаўнікам за адкрытыя ўрокі...

Дарэчы, у той жа дзень пасля завяршэння сумеснай педагогічнай нарады ў школьнай сталоўцы ладзіўся банкет, на якім прысутнічалі толькі запрошаныя госці: усе правяраючыя, адміністрацыя школы і старшыня сельсавета.

Уладзімір Міхайлавіч прапанаваў Макарэвічу свае «госці» — зняць стрэс пасля гэтай усёй дурноты настойкай першака на зёлках, які там недзе быў у яго ў запасе на ўсякі выпадак. Выпадак, здаецца, падвярнуўся.

* Ільін Я. М., Шаталаў В. Ф. — савецкія і расійскія педагогі-наватары апошняй чвэрці XX ст.

Уладзімір Міхайлавіч быў вельмі цікавым чалавекам і суразмоўцам.

Вучыўся ён у БДУ у 1960-х гадах. Спецыялізаваўся па беларускай мове і літаратуры (пісаў дыпломную ў тады яшчэ маладога Ніла Сымонавіча Гілевіча) і, як настаўнік беларускай мовы і літаратуры, быў размеркаваны ў Бразгалішскую сярэднюю школу. Але так атрымалася, што ў школе на той час не было аніводнага філолага, і яму настойліва прапанавалі рускую мову і літаратуру. Так ён і застаўся настаўнікам рускай мовы і літаратуры. А беларускую мову і літаратуру выкладалі ў школе настаўнікі працы і фізкультуры. Таму і былі на школьнай тэрыторыі заўсёды парадак і чысціня і дзеці праводзілі на стадыёне нашмат болей часу, чым гэта давалі ўрокі фізкультуры.

Ва Уладзіміра Міхайлавіча была багатая бібліятэка, і Макарэвіч тут жа выбраў пару кніг, якія даўно хацеў прачытаць. А яшчэ Уладзімір Міхайлавіч займаўся нумізматыкай і фатаграфіяй. «Але, каб пераглядзець усе альбомы з манетамі і здымкамі, — гаварыў Уладзімір Міхайлавіч, — адной пляшкі настойкі будзе мала...»

Уладзімір Міхайлавіч тады расказаў шмат цікавага пра школу, пра дырэктара, завуцаў і пра іншае...

...Так і прайшла тая праверка з міністэрства. Тут і сапраўды можна было пагадзіцца з народнай мудрасцю, што не такі страшны чорт, як яго малююць.

Пасля праверкі двое настаўнікаў трапілі ў бальніцу: настаўніца батанікі і біялогіі, Аліна Аляксееўна, апынулася ў неўралогіі з галаўнымі болямі, настаўнік фізікі, Іван Кузьміч, — у кардыялогіі. Апрача іх, непрацаздольнымі (пайшлі на бальнічны) сталі Людміла Валяр’янаўна і Галіна Мікалаеўна. Некалі дзён пасля праверкі і Леў Навумавіч хадзіў па школе і глытаў таблеткі. Менш нервова перажылі праверку Уладзімір Міхайлавіч і Макарэвіч. Уладзімір Міхайлавіч — зыходзячы са свайго багатага педагагічнага і жыццёвага досведу (на адкрытым уроку ён нават заўвагі рабіў правяраючым, калі тыя сталі нешта абмяркоўваць між сабою), а Макарэвіч знерваваўся толькі пасля выступу завуча Людмілы Валяр’янаўны.

8

Як бы там ні было і што б ні было, але ўсё з часам праходзіць. І чым хутчэй праходзіць, тым лепш. Яшчэ некалькі дзён пасля праверкі ў школе гаварылі пра яе як пра нешта нервознае і непатрэбнае, а пасля сталі згадваць усё менш і менш.

Для Макарэвіча яго першая ў жыцці праверка пакінула неадназначны след. Было прыемна пачуць пра сябе добрыя словы з вуснаў інспектараў, але хлуслівы, абразлівы і паклёпніцкі выступ завуча Людмілы Валяр’янаўны перакрэсліваў усё добрае, што было і магло быць у настаўніцкім калектыве, пакідаў горкі і гнілы асадак недзе там далёка ў сэрцы, у душы і нараджаў непатрэбныя сумнівы. І было ў чым сумнявацца. Чаму ніхто з настаўніцкага калектыву не сказаў, што гэта не так, не выступіў у яго абарону — усе ж бачылі, як і што тут рабілася?.. Чаму?.. Няўжо настаўнікі тут настолькі запалоханыя і зацюканыя, што баяцца слова сказаць?..

Толькі Уладзімір Міхайлавіч шчыра заявіў Макарэвічу, што не мог за яго заступіцца таму, што яму засталася дапрацаваць да пенсіі пару гадоў, а ён і так у гэтай школе даўна трымаецца на валаску...

Яшчэ, праўда, Чэслаў Іванавіч (настаўнік вытворчай практыкі) неяк параіў Макарэвічу, што яму трэба адсюль уцякаць, і чым хутчэй, тым лепей для яго, Макарэвіча...

Але ўцякаць Макарэвіч не збіраўся. Ды і куды было ўцякаць стажору, калі нават навучальны год яшчэ не скончыўся?..

І Макарэвічу нічога не заставалася, як толькі прыходзіць на працу і далей, ветліва вітацца з калегами і падтрымліваць пустыя гутаркі ў настаўніцкай пра надвор'е, ранню ці познюю вясну і наступствы антыалкагольнай кампаніі.

Некалькі разоў ён спрабаваў загаварыць з Людмілай Валяр'янаўнай; Макарэвіча цікавіла яе матывацыя таго выступу, але яна ўсякі раз знаходзіла нейкія прычыны і хуценька збягала ад яго. А яшчэ Макарэвічу хацелася выказаць усё, што ён думаў пра яе.

І неўзабаве такі выпадак падвярнуўся.

І гэта было 7 сакавіка, у дзень школьнага святкавання Міжнароднага жаночага дня. Настаўніцкі калектыў у гэты дзень традыцыйна рабіў вялікія гасці, балазе працоўны дзень быў скарочаны, але, нават нягледзячы на гэта, дзяцей адпусцілі значна раней. Стол быў накрыты ў школьнай сталовай. Дырэктар яшчэ загадзя даручыў Паўлу Паўлавічу распрацаваць праграму свята, каб не проста сядзець за сталом і піць «за жаншчын», а каб было яшчэ цікава, займальна і культурна. Малады настаўнік распісаў на кожную прадстаўніцу прыгожага полу гараскоп, спасылаючыся не толькі на папулярныя тады гараскопы, але і на тое, што ведаў пра іх на гэты момант. Атрымлівалася так, што зоркі гаварылі не толькі пра агульныя прыкметы жаночага шчасця, але і ўказвалі на некаторыя характэрныя звычкі, стылі і метады працы. Так, паводле такога гараскопа, калі Марс заляціць за Сатурн, настаўніца пачатковых класаў, якая любіла пакрываць на дзяцей, можа страціць голас, а ў настаўніка геаграфіі, які пастаянна хадзіў з указкай, злыя сілы могуць укарасці ўказку. Маладым настаўніцам такі гараскоп маладога «астролага» прарочыў быць больш уважлівымі да сваіх калегаў, асабліва да калегі-філолага, і абяцаў шмат шумных дзяцей не толькі ў класе, але і ў сваёй хаце і г. д. Пасля кожнага абвяшчэння гараскопа гаварыўся тост (прамаўлялі жадаючыя альбо сам «астролаг»), прысвечаны канкрэтнай асобе, нападзіліся чаркі і віноўніцы ўрачыстасці пільна сачылі, каб чаркі тыя былі апустошаныя да дна. «Астролаг» хацеў неяк ухіліцца раз, каб давесці свой гараскоп да канца, але добрыя людзі паднялі шум: маўляў, як так, малады настаўнік не хоча выпіць за Хрысціну Іванаўну, настаўніцу хіміі, што за непавага і г. д. Пасля тосту пераважна мужчынская палова выконвала нумар мастацкай самадзейнасці. Праўда, ім тут добра дапамагала і жаночая частка калектыву. Было і сапраўды цікава. Адно толькі насцярожвала тады Паўла Паўлавіча — гэта тое, што пасля кожнага зачытанага ім гараскопа і тосту дырэктар устаўляў рэпліку, кшталту: «вось, які ён тут разумны, а мы якія тут усе дурні». Праўда, яшчэ напружвала Паўла Паўлавіча і яго левая суседка за сталом — Людміла Валяр'янаўна. Як і калі яна падсела, ён не заўважыў. Увогуле, з ім павінна была сядзець Аліна Васільеўна, як яны і дамаўляліся, але яе даволі бесцырымонна перахапіў дырэктар і пасадзіў з сабою. Некалькі разоў яна далікатна спрабавала вызваліцца ад такой апекі, але ўсё было марна — Леў Навумавіч усякі раз на гэта гучна звяртаў увагу прысутных (ён гэта ўмеў рабіць), маўляў, што ён такое кепскае зрабіў

маладой настаўніцы, што яна так яго ненавідзіць і не хоча з ім нават пасядзець за святочным сталом...

Леў Навумавіч і тут, на свяце, быў дырэктарам і, як настаўнік пачатковых класаў, пільна адсочваў кожнага прысутнага і рабіў дасціпныя (на яго думку, а на самай справе хамаватыя) рэплікі. Не пазбег «дасціпнай» дырэктарскай заўвагі і Макарэвіч.

— Што ж гэта вы, Паўла Паўлавіч, такі напружаны і не ласкавы да сваёй суседкі злева? Можна, вам мужчыны больш падабаюцца?..

Макарэвіч на гэтую рэпліку культурна прамаўчаў. Нейкае напружанне з нагоды такога суседства ён і сапраўды адчуваў, але яно хутка спадала, за кожным чарговым тостам і, зразумела, поўнай чаркай. А калі дайшла чарга гараскопа да левай суседкі, астралаг нават захваляваўся, бо нічога добрага зоркі, апрача кар’ернага росту і апякунства з боку начальства, ёй не абяцалі. І прагаварыў гэта ўсё малады настаўнік-астралаг неяк без энтузіязму. Больш таго, ён адмовіўся выпіць і падтрымаць тост, які прамаўляў дырэктар у яе гонар: «За надзейную правую руку і плячо, якое падстаўляе дырэктару малады завуч Людміла Валяр’янаўна!» Тады яшчэ Паўла Паўлавіч асмеліўся пракаментываць тост дырэктара, ён сказаў, што Людміла Валяр’янаўна не толькі руку можна падставіць дырэктару і плячо, але і яшчэ нешта ніжэйшае і ён лепш вып’е за Клару Цэткін, якая прыдумала гэтае свята. І, дарэчы, выпіў. А пасля раптам вельмі гучна спытаўся ў сваёй суседкі, якую такую парнуху яна глядзіць з дырэктарам пасля ўрокаў у яго кабінэце. Наспявала публічная звадка (вельмі частая справа між настаўнікамі), але Людміла Валяр’янаўна ўспрыняла ўсе гэтыя крыўды вельмі спакойна і зразумела іх, відаць, па-свойму. Скандалу не атрымалася, тым больш што ўсе ўжо былі добра пад чаркаю і мала хто чуў, пра што там гаварыў падвыпіўшы малады настаўнік. Не забыўся Макарэвіч у гэты дзень сказаць і тое, што даўно хацеў сказаць Людміле Валяр’янаўне, каб ведала, што яна для яго нічога вартага не ўяўляе як чалавек, як педагог і нават як жанчына. Апошняе павінна было дабіць Людмілу Валяр’янаўну.

А пасля з правага боку каля Паўла Паўлавіча апынуўся за сталом дырэктар, які, можна, і залішне стаў нахвальваць маладога настаўніка, падліваць у чарку і прапа-ноўваць выпіць за саратніцу Клары Цэткін Розу Люксембург, пасля пілі за беларускую літаратуру, пасля за мір і дружбу між народамі. Пасля яшчэ пілі з Людмілай Валяр’янаўнай на брудэршафт, і нехта нават закрычаў: «Горка!» Праўда, цалавацца перад людзьмі не сталі — Людміла Валяр’янаўна сказала, што лепш пасля, і ўсё абяцала нешта такое яму пасля расказаць... Пасля яшчэ пілі з дырэктарам за сіняе неба над галавой і яшчэ за нешта, не важна за што...

Што было пасля, прыпаміналася з вялікай цяжкасцю. Ноччу Паўлу Паўлавічу, здаецца, сніўся дзіўны сон. Ён заходзіць у свой клас, ідзе да дошкі і пачынае тлумачыць новы матэрыял. А дзеці пачынаюць раптам смяяцца, і гучней за ўсіх смяецца Клава Рамашкіна, што моцна здзівіла Паўла Паўлавіча: Клава ўвогуле ніколі не смяялася. У чым справа? А што, калі раптам гузікі спераду ў портках расшпілены? Ён адварочваецца да дошкі, непрыкметна праводзіць рукой, і яму робіцца кепска: там усё нараспашку... Ён моўчкі выходзіць з класа...

А пасля як праз сон пачуў ён нейкае лёгкае пастукванне ў дзверы і ціхі, шматабя-цаючы ліслівы голас:

— Люда, Людачка, адчыні-і-і... Гэта я, твой Лёвушка...

Голас здаўся знаёмым. «Што за лухта? — падумаў яшчэ Паўла Паўлавіч. — І чаму так галава баліць і пры чым тут нейкая Люда?.. І пры чым тут нехта Лёвушка?..» І ён перавярнуўся на другі бок і зноў праваліўся ў нейкую чорную яму, у якой нічога не было відаць і ў якой не адчуваўся боль галавы і не трэба было думаць...

Прачнуўся Паўла Паўлавіч на нейкай чужой канапе ў невядомым яму пакоі. Прачнуўся ў сарочцы, гальштуку і ў трусах. «Дзе ж гэта я?» — схямнуўся ён і вельмі моцна здзівіўся, калі ўбачыў у кароценькім начным халаціку Людмілу Валяр’янаўну, якая дэманстратыўна праплыла перад яго мутнымі вачыма.

«Пэўна, здалосся?» — з нейкім слабым спадзяваннем падумаў яшчэ малады настаўнік.

— Ну, што, Паўлік, прачнуўся? — ласкава, як некалі маці, звярнулася Людміла Валяр’янаўна да «астролага» і развеяла ўсе яго слабыя спадзяванні.

Паўлік хутка ўскочыў на ногі, надзеў порткі і моўчкі кінуўся ў дзверы.

— Ты куды, Адысей? — услед яму зарагатала Людміла Валяр’янаўна. — Ад жаны, ад дзяцей?...

«Толькі гэтага мне яшчэ не хапала», — думаў Макарэвіч, выскокваючы з настаўніцкага дома і на хаду зашпільваючыся.

Увогуле, гэтае штучнае і непатрэбнае свята, не столькі свята, колькі арганізаваная папойка, унесла нейкі дысананс і разлад у самой душы Макарэвіча. З аднаго боку, ён разумеў, што нават гэтую папойку дырэктар выкарыстаў у сваіх мэтах, ці, лепш сказаць, у сваіх гульнях. І ў гэтую гульню ён, відаць, уцягнуў і яго, Макарэвіча. Але тут і сам Макарэвіч даў добрага маху, і ад гэтага рабілася яшчэ больш паршыва на душы...

Пасля гэтага выпадку Макарэвіч стараўся не сустракацца з Людмілай Валяр’янаўнай, але як ты не сустрэнешся, працуючы ў адной школе. І нека пры адной такой сустрэчы Людміла Валяр’янаўна з дакорам у голасе запыталася, чаму ж ён не прыходзіць да яе ў госці, а тады ж так абяцаў, так абяцаў, і кляўся нават. І маладому настаўніку нічога не заставалася, як толькі, гледзячы ў пустое сіняе неба, спаслацца на «няма часу», запрацаванасць і трэцюю, вельмі вялікую і вырашальную, школьную чвэрць...

А яшчэ яму не давала супакою адно вельмі хвалючае і неспакойнае пытанне: было ў іх што-небудзь у тую ноч ці не?

9

Так, трэцяя чвэрць — самая вялікая чвэрць навучальнага года. Звычайна настаўнікі ўкладваюць вучням у вушы, што трэцяя чвэрць самая важная, самая вырашальная. Але вучням усё роўна, якая чвэрць. І Паўла Паўлавіч даводзіў, што ўсякая чвэрць важная, а для восьмага класа — выпускнога — тым больш. Наперадзе былі экзамены.

Але пакуль тыя экзамены, настаўнікі і вучні карпелі вакол школьных алімпіядаў. У адборах вучняў на алімпіяды больш за ўсё пакутавалі выдатнікі. Так ужо атрымлівалася, што ў кожным класе было няшмат такіх вучняў, якіх можна было пасылаць на тую алімпіяду. І здольнага вучня хапалі нарасхват настаўнікі-прадметнікі: настаўніца хіміі з яго хацела зляпіць хіміка, настаўнік матэматыкі — матэматыка, настаўнікі-філолагі — філолага і гэтак далей. І беднае дзіцё рыхтавалася да алімпіяд па

некалькіх прадметах, а калі яшчэ мела добрыя фізічныя дадзеныя, дык трэба было палётаць і паскакаць за гонар школы і на спартыўных алімпіядах. Зразумела, што супрацьстаянне ў гэтым было толькі тады, калі з алімпіяды той прывозіліся ганаровыя дыпломы.

У падрыхтоўцы да алімпіядаў былі задзейнічаны амаль што ўсе настаўнікі. Толькі Уладзімір Міхайлавіч катэгарычна адмовіўся ад такога занятку. У мінулым годзе яго вучні дайшлі да рэспубліканскай алімпіяды (Дыплом III ступені), на што было затрачана нямала часу. Толькі атрымліваецца так, што час гэты не ўлічваецца як працоўны, і выходзіць, што настаўнік працуе задарма. Незразумелым для Уладзіміра Міхайлавіча было і тое, чаму прэміяльны фонд, які быў выдзелены настаўнікам за працу з алімпіяднікамі, згубіўся недзе ў кішэні начной кашулі завуча школы... Пра гэта гаварылі ўсе ў школе і нават у рана. Толькі ў рана ўдакладнялі, што дырэктар ведае, хто больш у школе заслугоўвае прэміі...

І Макарэвіч з радасцю адмовіўся б ад працы з алімпіяднікамі, каб толькі не адна акалічнасць: па сканчэнні яго стажорскага тэрміну яму патрэбна будзе вытворча характарыстыка з ацэнкай яго практычных навыкаў і ведаў як спецыяліста. І паперку гэтую падпісвае дырэктар. Леў Навумавіч і так ужо не раз намякаў, каб Паўла Паўлавіч задумаўся пра сваю прафесійную перспектыву, бо так, як ён яе пачынае, можа скончыць вельмі блага. Пасля такіх намёкаў Макарэвіч стараўся пазбягаць усякіх канфліктных сітуацый у навучальным працэсе, на педагагічных нарадах і пры рознага кшталту спрэчных момантах.

Але ж не трэба было забывацца, што на вуліцы ішла вясна 1989 года і такія спрэчныя моманты былі на кожным кроку.

Так, чарговая сутычка між маладым настаўнікам, дырэктарам школы і прадстаўніком мясцовай савецкай улады адбылася ў сувязі з правядзеннем так званых ленынскіх дзён. Напачатку трэба было арганізаваць суботнік (прыбраць замацаваную за класам тэрыторыю і пасадзіць дрэўцы) — з гэтым праблемаў не было. А пасля трэба было правесці класную выхаваўчую гадзіну, прысвечаную вялікаму правадыру ўсіх пралетарыяў свету. Макарэвіч і гэта зрабіў, толькі яго класная гадзіна была некалькі неардынарнай. Напачатку ён запытаўся ў вучняў, маўляў, хто што ведае пра гэтага дзядзьку. І паказаў рукой на партрэт, які вісеў у класе ў цэнтры над класнай дошкай. Тут жа першай руку падняла Клава Рамашкіна і, не чакаючы, калі настаўнік дасць ёй слова, ускочыла і адрапартавала:

— Ленін нарадзіўся ў 1870 годзе!

— Правільна, Клава. Хто яшчэ што ведае?...

Вучні гаварылі пра Леніна тое, што звычайна заўсёды гаварылася пры ўсхваленні ідэй Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі і вырашальнай ролі камуністычнай партыі.

Макарэвіч стаў расказваць вучням не пра таго добрага дзядзьку, які любіў дзяцей і быццам ашчаслівіў усіх бедных і галодных (што заўсёды гаварылася), а тое, як пад кіраўніцтвам Леніна тыя ж мільёны рабіліся беднымі і галоднымі. А яшчэ былі мільёны загубленых людзей у час рэвалюцыі і грамадзянскай вайны, а пасля столькі ж гінула ў сталінскіх лагерах, а пасля — Другая сусветная вайна і зноў дваццаць мі-

льёнаў ахвяраў як вынік сталінска-ленінскай міжнароднай палітыкі і вырашальнай ролі камуністычнай партыі...

І пасля гэтых слоў Макарэвічу здалося, што дзеці неяк інакш сталі глядзець на партрэт Леніна.

— У сувязі толькі з гэтым, — працягваў малады настаўнік, — партрэт Леніна не павінен вісець у кабінце беларускай мовы і літаратуры...

І тут Макарэвіч лёгка ўскочыў на крэсла і зняў той партрэт са сцяны, а на яго месца павесіў партрэт Янкі Купалы. Пры гэтым Макарэвіч асабліва і не задумваўся пра наступствы такога ўчынку.

Вучні з нейкім здзіўленнем прынялі такую замену.

А на перапынку загадчык па гаспадарчай часці забраў той партрэт.

Назаўтра ў школу зранку прыляцеў Менчыкаў — старшыня сельсавета. Уварваўся ён у клас, калі ішоў урок, і проста ад дзвярэй стаў крычаць на збянтэжанага Макарэвіча:

— Вы што себе позволяете?! Кто вы такой?.. Под трибунал пойдёте!.. И чтоб немедленно портрет висел на своём месте!..

Да Макарэвіча ўрэшце дайшло, што хоча ад яго прадстаўнік мясцовай улады.

— А-а-а, вы пра партрэт... Дык яго заўгас Вотруба ўчора забраў. Казаў, «каб тут не валяўся, а там яму спатрэбіцца... будзе хоць чым прыкрыць дзюрку ў школьнай прыбіральні».

Пасля гэтых слоў старшыня сельсавета выскачыў з класа. А яшчэ праз колькі хвілін Макарэвіч назіраў з окна свайго кабінета, як старшыня з дырэктарам школы шпарка беглі ў бок школьнай прыбіральні.

У той дзень больш ніхто пра партрэт Макарэвічу нічога не гаварыў, ды і не было каму гаварыць: дырэктар тэрмінова паехаў у рана.

А назаўтра, калі Макарэвіч перад урокам увайшоў у кабінет беларускай мовы і літаратуры, дык першае, што яму кінулася ў вочы, гэта пустое месца над дошкай, дзе ўчора ён змясціў партрэт Янкі Купалы. Ён стаў шукаць партрэт у шафах, сярод іншых партрэтаў пісьменнікаў і плакатаў, але Янкі Купалы нідзе не было.

— А што вы такое шукаеце, Паўла Паўлавіч? — раптам пачуў ён ледзь не над сабой рыпучы голас.

Макарэвіч падняў галаву. Амаль каля самай шафы стаялі дырэктар школы і Валянціна Іванаўна, другая настаўніца беларускай мовы і літаратуры.

— Янку Купалу шукаю... Сёння ў мяне якраз урок па яго творчасці...

— А-я-яй... Якое няшчасце... Зваліўся ваш Янка Купала... Павесілі вы яго вельмі кепска. Не спецыяліст вы партрэты развешваць... Вось і зваліўся Купала і разбіўся...

— Дык ілюстрацыя павінна застацца...

— Усё прыйшло ў стан непрыдатнасці...

— Дайце мне хоць у такім стане...

— А гэта ўжо пытанне не да мяне... Тут ужо трэба вам да Вотрубы падысці... І запомніце, малады чалавек! — тут голас дырэктара стаў больш жорсткім. — У гэтай школе толькі я маю права здымаць і развешваць партрэты. Гэта раз! А з сённяшняга дня гэты кабінет будзе замацаваны за Валянцінай Іванаўнай. Гэта два! Будзьце такі

добры, здайце яго сёння па інвентарнаму спісу... І каб я тут нагі вашай больш не бачыў! — і дырэктар выскачыў з кабінета.

Пасля гэтага выпадку Макарэвічу стала зразумела, што спрацавацца з дырэктарам яму будзе вельмі складана...

Працяг у наступным нумары.

нарадзіўся 17 сакавіка 1956 года ў вёсцы Труханавы Смаргонскага раёна. Скончыў Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы (1985) і аспірантуру (1997), кандыдат культурылогіі, дацэнт. Аўтар трох навучальных дапаможнікаў і манаграфій: «Беларускае каталіцкае духавенства ля вытокаў сацыякультурнай ідэнтыфікацыі» (2013), «Беларускае каталіцкае духавенства ў сацыякультурным працэсе першай паловы XX ст. Ч. 1» (2019), кніг «Партрэты ў інтэр'еры Гародні: пародыі, эпіграмы» (2013), «Саветы» (2015). Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў, з'яўляецца рэдактарам-укладальнікам «Новага замка». Жыве і працуе ў Гродне.

УЛАДЗІМІР ХІЛЬМАНОВІЧ

Адным радком

Афарызмы

Творчыя ўзлёты і палёты ў сне не выбаўляюць ад аэрафобіі.

Усё даў Святы Мікалай, толькі снегу на Каляды ў яго не дапросішся.

Рой герояў віецца чаргой, ажно сталі чароды, а хто сапраўдны герой — непатрэбны зусім народу.

Далі герою ўзнагароду, і герой страціў сваю пароду.

Колькі глобус ні круці — Зямля будзе ісці сваім кірункам.

Людзі любяць не чытаць Біблію, а цытаваць яе.

Веgetарыянства не ратуе ад ваўкоў.

Стаць кнігалюбам можна, пагартаўшы Камасутру.

Злапамятныя людзі маюць вельмі добрую памяць.

Прымітыўныя міфы жывуць найдаўжэй.

І лежачы, можна ісці да ісціны.

У час татальнай дэвальвацыі цана адной душы застаецца нязменнай — 30 срэбнікаў.

Глыбіня жыцця чалавека вымяраецца плыткасцю яго кепскіх учынкаў.

Канапа памятае шмат адзіных.

Яе ў рэдакцыі лічылі інфаманкай.

Бываюць дні, калі няма азарту да гумару і смешных жартаў.

Не спакушайце — я даўно на трэнерскай рабоце!

Сексізм — найбольш абсурдны від цэнзуры.

Маладосць сканчаецца, калі лекарскія рэцэпты перавышаюць коштам рэстаранныя рахункі.

Калі доўга сядзецца на беразе ракі, то можна ўбачыць, як праплывае ваша апошняя мара.

Загады заганнай улады загаджваюць свет нам гадамі.

А тая архівістка на мяне глядзела, як на развязаную папку «дело».

У яе вачах блішчалі два значкі даляра.

Даўно штурхае чорт у рабрыну, а сівізна ўсё не прыходзіць.

Пара адрозніваць церні ад кароны.

Сонца стала многа, а прасвету няма.

Стаў знакамітым, хоць усё жыццё пісаў выключна ананімкі.

Найдаражэй абыходзіцца ўбранне голага караля.

Капанне бульбы — музей вясковых фігур пад адкрытым небам.

Я вам чорным па белым пішу — няма ў нас ніякага расізму!

А час такі, што атэістам хочацца маліцца.

нарадзіўся 6 красавіка 1967 года ў мястэчку Каменка Шчучынскага раёна. Скончыў Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы (1991). Краязнавец, публіцыст, пісьменнік. Друкаваўся ў газетах «Пагоня», «Ніва», калектыўных зборніках. Аўтар каляндарных даведнікаў і літаратурна-краязнаўчых нарысаў «Беларускае золата» (2014). Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў. Жыве і працуе ў Гродне.

ЛЕАНАРДА ЮРГІЛЕВІЧ

Ідзі і не вяртайся

Аліна Валькова вярталася з санаторыя такая вясёлая, якой была хіба толькі ў маладосці. Яна пазнаёмілася з мужчынам, і ён прапанаваў жыць разам.

— Пераязджай да мяне ў аграгарадок. У вялікім доме я адзін, жонкі не стала дваццаць гадоў назад, а дзеці дарослыя, даўно параз'язджаліся па гарадах. Будзем трымаць гаспадарку, бо што нам рабіць на пенсіі?

Высокі, таўсматы, ад яго веяла здароўем.

— Добра, Алеська! — радавалася шчасцю, што нечакана на яе звалілася. — Будзе ўсё, як ты скажаш. Мне ж дома месца няма, сын з нявесткай, што живуць у маёй кватэры, проста ядуць поедам, хочучь аформіць у дом састарэлых. А мы ж з мужам-нябожчыкам самі нажывалі, столькі гадочкаў на заводзе адпрацаваўшы. Ды навошта мне той дом састарэлых, у шэсцьдзясят пяць гадоў садзіцца некаму на шыю? Я ж сама магу ўсё рабіць, бо здароўе маю — дай Бог кожнаму. Я ж, Алеська, родам з вёскі, гэта потым у Мінск пераехала. Сельскае жыццё і работа мне не ў навіну.

Яны дамовіліся, што Аліна возьме з дому самыя неабходныя рэчы, вопратку і пераедзе ў ягоныя Шальпукі.

Сын з нявесткай былі здзіўлены, што маці вызваляе ім кватэру.

— Я магу цябе на машыне завезці ў тыя Шальпукі, — радасна прапанаваў сын.

— Не, Васілька, на станцыі будзе сустракаць мой чалавек, то навошта табе машыну гнаць у такую далечыню.

Гаспадарка, якую пакідаў на суседку, у Алеся Бабновіча была вялікая: карова, двое свіней, свінаматка, хатняя птушка. А тут і вясна падкаціла, бульбу і грады трэба было садзіць, даглядаць.

Аліна з хвотай узялася за работу. Было радасна, што ніхто яе не грызе, не наракае, што не так зрабіла, не так сказала.

— Дзе ты такую ўдалую гаспадыню знайшоў? — спытала аднойчы суседка Ванда. — У санаторыі пазнаёміліся?

— Будзеш шмат ведаць, хутка састарэеш, а ты і так старая, — буркнуў Алесь. — Дзе ўзяў, там ужо няма.

Летам, калі ў недалёкім лесе паспелі чарніцы, Аліна амаль кожны дзень набірала поўнае дзесяцілітровое вядро і здавала нарыхтоўшчыку, які прыязджаў у вёску.

Алесь, пераклаўшы ўсю гаспадарку на кабечыя плечы, так бы мовіць, раслабіўся, працаваў праз пень-калоду. Ён часта сядзеў на беразе возера, лавіў рыбу. Хоць дадому рэдка калі прынясе дробнага карася, але хадзіў, лавіў. Аліна не пярэчыла. Яна была рада бясконцым вясковым клопатам і пра дровы на зіму, і пра сена для каровы. Дроў з лесу не цягала, купіла ў райпаліўзбыце. Секчы прыйшлося самой. Сена калгас выдзеліў Алесю як ветэрану працы, але яго трэба было дасушыць на лузе, а потым прывезці. Ды клопат невялікі, калі ў гаспадарцы столькі тэхнікі. Трэба толькі парупіцца ды трактар выпісаць.

Зімой, незадоўга да Каляд, Алесь з Алінай закалолі парсюка.

— Вялікі вырас! — задаволена сказаў Алесь. — Трэба маім дзецям пазваніць, няхай едуць па свежаніну і сын, і дачка.

— Можна, і майму сыну крышку выдзелім? — нясмела спытала кабета. — Усё ж я таксама працу ўклала.

— З якой гэта рацыі твайму?! — незалюбіў Алесь. — Тут мая гаспадарка, значыць, усё маё. А твой сын цябе з хаты, можна сказаць, выжыў, а ты яшчэ пра яго клапацішся...

— Дык я ж маці...

— Усё, размова скончана!

Нічога больш не сказала Аліна, толькі вочы напоўніліся слязамі.

Нягледзячы на крыўду, яна не стала менш працаваць па гаспадарцы, завіхалася як магла.

Напрадвесні, калі яны рэзали карове сечку, Аліне ў грудзях так забалела, што перацяло дыханне. Яна пакрылася халодным потам і апусцілася на салому.

— Ну што? Чаму не круціш кола? — незадаволена спытаў Алесь.

— Сэрца баліць... — ледзь вымавіла.

— Знайшла калі хварэць. Неўзабаве карова ацеліцца, свінаматка апаросіцца. І гэта ўсё на мае рукі?! Вазьмі ў суседкі сардэчных кропель, у яе ёсць, выпі — і пройдзе. Я да сямідзесяці гадоў дажыў і не ведаю, дзе тое сэрца знаходзіцца, а ты ж маладзейшая.

Кроплі не памаглі. Назаўтра прыйшлося выклікаць хуткую дапамогу, і доктар забраў хворую ў бальніцу.

За два тыдні, што ляжала там, Алесь ні разу не праведаў і не пацікавіўся, лепш ёй стала ці горш. Нават не пазваніў ні разу.

Вярнулася белая як палатно, нібы з яе выцекла ўся кроў.

— Ну, вылежалася?! — сустрэў на падворку.

— Не дай Бог такога вылежвання нікому... Доктары казалі, што мне нельга цяжка працаваць, нават падымаць цяжкаго нельга...

— Ах, нельга?! То навошта ты тут патрэбна?! Есці ды пад акном сядзець? Збірай манаткі і ідзі туды, адкуль прыйшла. Ідзі і не вяртайся! Сёння можаш пераначаваць, а заўтра зраніцы і шуруй.

Яна не стала чакаць раніцы. Паклала ў сумку свае небагатыя пажыткі і паволі пайшла на станцыю.

У горадзе села на аўтобус, лічы, апошні, бо транспарт ужо перастаў хадзіць, даехала да свайго дома. На ліфце паднялася на шосты паверх. Ногі дрыжалі і ад слабасці, і ад страху, што яе і адсюль пагоняць прэч. Невысокага росту, худзенькая, з запалымі вачамі, белым як мел тварам, яна стаяла на лесвічнай пляцоўцы і некалькі разоў падносіла руку да званка і ўсё ніяк не магла асмеліцца націснуць на кнопачку.

Прыхілілася да сцяны, бо не трымалі ногі.

Нарэшце пазваніла. Дзверы адчыніла нявестка.

— Чаго ж цябе прыперла на ноч гледзячы?! Хіба прагналі адтуль? Ну і тут табе месца няма!

Дзверы з ляскатам зачыніліся. Аліна чула, як сын спытаў:

— Хто там?

— Нейкая бамжыха-папрашайка.

— То трэба было турнуць адсюль!

— Я так і зрабіла.

— Сынok, гэта я... — Аліне здавалася, што яна крычыць, але сілы хапіла толькі на шэпат. — Гэта я... — казалa з адчаем, спаўзаючы долу.

Аліну ўбачыў сусед, які вяртаўся з вячэрняй змены. Выклікаў хуткую, але ёй ужо нічога не было патрэбна...

Наладчыкі

З абласной канторы «Наладка» трэба было паслаць майстроў, каб устанавілі новае абсталяванне на кароўніку ў калгасе «Забэцкі». Ехаць ніхто не хацеў, усе знаходзілі важныя прычыны. І толькі худы і доўгі Васька Зубрыла, наморшчыўшы высокі лоб, сказаў:

— А што, я паеду. Цяпер сама вясна, жонка з цешчай на дачу загоняць агарод капаць, а так няхай самі рыюцца, мондрыя такія. Усё роўна ад іх ніякай падзякі і спагады.

— Правільна, і я паеду. Да нас цешча прыязджае на цэлы месяц, буду хадзіць па струнцы, нібыта які канатаходзец, — прымкнуў да яго Віцька Зяблік — тоўсценькі, кругленькі, з вялікімі залысінамі на галаве.

— І мяне запісвай, Патапавіч, — на радасць начальніку сказаў шустры Пятрусь Канопель. — У мяне хоць і няма ні жонкі, ні цешчы, але падумаў, што ў такі прыгожы час года пажыць у вёсцы — адно задавальненне.

Службовы ўазік прывёз іх да калгаснай канторы, і, так бы мовіць, узяўшы на борт старшыню Антонавіча, накіраваліся ў недалёкую вёску, дзе наладчыкі павінны былі жыць і працаваць.

— Хата спраўная, гаспадары, што нядаўна памерлі адно за адным, добра яе дaглядалі. Пасля іхні сын, можа, і прадасць каму, а цяпер дазволіў пажыць. Сам ён у Смаленску.

Антонавіч дапамог хлопцам выгрузіць рэчы і занесці ў дом, а потым паехаў.

Пакуль складвалі прадукты ў халадзільнік ды развешвалі ў шафе вопратку, шустры Пятрусь разведаў абстаноўку.

— Дрэнь справы, хлопцы! — сказаў вярнуўшыся. — І вёска файная, і людзі прыветлівыя, а вось магазіна няма. Праўда, аўталаўка прыязджае два разы на тыдзень, але гэта не тое...

— Сапраўды, не тое, — падтрымаў яго Васька. — У ёй мы можам купіць прадукты, а дзе будзем браць вінцо?

— Хіба там няма? — засумняваўся Віцька.

— Ёсць, канешне, але калі мы прылюдна сярод белага дня будзем цягаць бутэлькі, то старшыня пазвоніць нашаму начальніку, і той наладзіць нам галавамыйку. Гэта ж вёска, тут усе пра ўсіх усё ведаюць. А мы людзі новыя, да нас асабліва будуць прыглядацца.

— Хлопцы, хіба мы не наладчыкі? Сваю вытворчасць наладзім! — абнадзеіў Пятрусь. — Я ў каморы бачыў саракалітровую флягу, акурат для брагі падыдзе. Там

жа і змеявік ляжыць. Газ ёсць. Такую барматушку забачаем — ніякі каньяк не параўнаецца!

Тым часам вечарэла. Хлопцы дасталі са сваіх вандзэлкаў паўлітроўкі таннага віна, што прывезлі з дому, і пачалі замочваць сельскае жыццё.

Па бутэльцы на брата — гэта норма, бо заўтра ж на работу.

Работа работай, але трэба было думаць, як наладзіць вытворчасць вогненнай вады, таму ў абед узялі ў гаспадаровай пуні ровар і адправілі Петруся ў суседнюю вёску ў магазін па цукар і дрожджы. Загадалі, каб браў шмат, бо ўсякі раз не наездзішся.

Ён так і зрабіў.

Надвячоркам, прыйшоўшы з работы, расчынілі брагу, павячэралі ўсухую і ляглі спаць. Настрой быў паганы.

— Не трэба маркоціцца, хлопцы, — угадаў агульны настрой Віцька. — У цяпле брага хутка выхадзіцца, і можна будзе пачынаць. Уяўляеце, якое будзе жыццё? Як той казаў, і сыты, і п'яны, і нос у табаку!

Прышоў запаветны час. Зняўшы пробу, дзяжурцы пры бровары пакінулі Петруся.

— Сядзі спачатку ты, потым я, а потым Васька, — камандаваў Віцька, кладучыся спаць. Праз хвіліну ён захроп. Змораны работай і падагрэты алкаголем, імгненна заснуў і Васька.

— А я што, рыжы, каб, як кажа артыст Вінакур, ля калодца ды не напіцца? Першачок цячэ чысты, як мужчынская сляза. Тут проста грэх не прыкласціся да шклянчкі.

Ён падставіў пад струменьчык гранёную шклянку, якую яны дасталі з шафкі пры сцяне, нацадзіў палову.

— Трэба, каб гаспадары, гэныя дзед з бабай, апынуліся ў раі за тое, што пакінулі нам такое дабро! — думаў прачулена. — Выдаткі невялікія, падазрэння ніякага, а пастаянна будзем вясёлыя і шчаслівыя. Але на рабоце ні-ні, бо ўсё можа абярнуцца дрэнна.

Так разважаючы, Пятрусь неўпрыкмет пачаў дзюбаць носам і таксама заснуў. Сядзячы.

Ускочыў ён ад таго, Віцька моцна піхнуў у плячо.

— Ахламон, зараз брагу папрэ праз верх, а ты дрыхнеш!

Пятрусь лыпаў вачамі, пакуль сцяміў, што ён ледзь не праваліў важную аперацыю, якую даверылі сябры.

— Даруйце... Не ведаю, як заснуў...

— «Не ведаю», — перадражніў Васька, які таксама прачнуўся ад шуму. — Нічога табе нельга даверыць ні на аб'екце, ні тут.

— Варона! — не мог супакоіцца Віцька. — Нездарма нежанаты. Каб меў жонку, то яна пастаянна трымала б у тонусе, не расслабляўся б так.

Ва ўсіх сон як рукой зняло, ужо ніхто і не думаў класціся. А вось прадоўжыць дэгустацыю думалі ўсе. Толькі па трохі, каб да работы дайсці і працаваць.

І для наладчыкаў настала райскае жыццё. У работу яны не ўлягалі, добра, што начальства побач не было, а вось пра астатняе...

Але аднойчы ў абед на кароўнік прыехаў старшыня. І адразу пачаў з прэтэнзій:

— Нешта вы, хлопцы, калупаецца як мокрае гарыць? Хутэй трэба... О, дык вы цёпленькія! — пачуўшы дух перагару, сказаў са здзіўленнем і злосцю. — Дзе ж гэтак назююкаліся? Да аўталаўкі па віно не ходзіце, я ў нашых людзей пытаў.

— Гэта ад стомы, — запэўніў Пятрусь.

— Ну вядома, такая гарачыня, — падтрымаў Віцька.

— Гарачыня, стома! Апойкі няшчасныя! — кінуў на хаду старшыня, спяшаючыся да свайго легкавіка.

Вечарам хлопцы адцягнуліся па поўнай. Ужо не асцерагаліся, што людзі здагадаюцца і данясуць, бо старшыня і так ведаў.

Ваську пацягнула на песні:

— Вось нехта з горачкі спусціўся... — завёў ён тоненькім петушыным галаском.

— Я гэта, я спусцілася, каб ты дух спусціў! Толькі не з горачкі, а з аўтобуса! — перад ім стаяла жонка Каця і лупіла сумкай па плячах. — Наладчыкі, каб вас паразрывала! Мне пазваніў Патапавіч, а яму — калгасны старшыня. Заўтра начальнік прыедзе, а мяне сёння так скруціла злосць, што не магла дачакацца раніцы.

Злая баба павылівала ў памыйнае вядро ўсе алкагольныя запасы. Туды ж паляцелі і дрожджы. Потым усё панесла за хлём і выліла.

Бедныя наладчыкі ледзь не стагналі ад распачы, але ўжо нічога зрабіць не маглі...

У чарзе

У Забэцьках чакалі аўталаўку. Летняе сонца падбіралася да палудня і смаліла неміласэрна, таму бабы-пакупніцы, нібы куры, зашыліся пад бэз на падворку Петруся Лапіка і, пасеўшы на лаўцы, якую ён вынес, вялі свае бясконцыя размовы пра ўсё і ні пра што.

— Глядзіце, глядзіце, гэныя цапы ўжо сунуцца па віно, — мовіла Сонька Жыліч, кіўнуўшы на Віцьку і Ваську Зарэмбаў, што, падымаючы пыл, накіроўваліся да іх.

Мужчыны былі стрыечнымі братамі, а здавалася, што роднымі, бо вельмі ж былі падобныя: абодва высокія, худыя, лысыя. Абудва працавалі ў Мінску на заводзе, але, калі паспіваліся, жонкі праперлі на малую радзіму. Іхнія бацькі даўно паўміралі, і Віцька з Васькам пасяліліся ў пустых хатах, што стаялі побач. Да пенсіі ім яшчэ было далекавата, таму жылі з выпадковых заробкаў: каму дровы папілююць, каму плот паправяць, каму хлевушок перасыплюць. Ім плацілі грошы, давалі прадукты, і мужчыны жылі не тужылі. У абноўках не мелі патрэбы, даношвалі тое, што жонкі, так бы мовіць, далі ў пасаг.

Старыя жыхары Забэцькаў былі задаволеныя, што Віцька з Васькам прыбіліся да роднага берага, хоць і ставіліся да іх з пагардай.

— Ну чаго, дамы, расселіся? — усміхнуўшыся бяззубым ротам, спытаў Віцька. — Свята сёння якое, ці што?

— Але, свята: перанясенне парток у другі куток, — пажартавала Ядзя Лаўрушка. — Аўталаўку чакаем, як і вы.

— Пасуньцеся крыху, я таксама сяду, — Васька гатовы быў прымаставацца побач. — Ногі баляць...

— Чаго ж яны табе баляць? Ад лежні хіба? — Ядзя пасунулася, даючы яму месца.

— Ён учора ў пустую картапляную яму ўпаў, што за вёскай каля ялаўцовых кустоў. П'яны быў як цэп, — выдаў брата Віцька. — Гэпнуўся так, што, я думаю, ніколі не ўстане. Ледзь вывалаклі з дзедам Міхасём.

— А ты лепшы? Пра сябе раскажы, пра свае прыгоды...

Браты гатовы былі пасварыцца, але пачуўся гул матора і з-за паварота па камяністай калдобістай вуліцы выплыла аўталаўка. Бабы ўсталі і, калі машына спынілася, занялі адна за другой чаргу.

— Прапусціце нас першымі! — патрабаваў Віцька. — Вы ўжо, напэўна, наеліся, а мы яшчэ не елі і не пілі, бо не было чаго.

— Няхай бяруць, — дазволіла Зіна Рэпка. — Бяруць і адыходзяць, бо надта ж ад іх нясе перагарам.

Бабы паслухалі, далі доступ да імправізаванага прылаўка.

— Булку хлеба, крывяной каўбасы грамаў дзвесце і тры бутэлькі віна, — заказаў Віцька.

Прадаўшчыца Аксана падала хлеб, зважыла кавалачак крывянікі і падала Віцьку. Той адразу ж перадаў усё брату.

— І віна дай тры бутэлькі.

Тая падала дзве. Віцька прыціснуў да грудзей і працягнуў руку па трэцюю. Але бутэлька ўпала і, ударыўшыся аб камень, разбілася.

— О, здаравейшыя будзеце, калі менш вып'еце!

— Значыць, гэта лішняя была б!

— Апойкі, няма на вас зводу!

Бабы радаваліся, ім прыемна было глядзець, як па ўтаптанай вуліцы разліваецца ружаватае пітво, бо ў саміх мужы, як былі жывыя, не праміналі заглянуць у чарку, апусьташаючы сямейны бюджэт.

— За дзве пляшкі палічы, а за трэцюю я плаціць не буду! — катэгарычна заявіў Віцька.

— Але, мы не будзем! — падтрымаў брат.

— Як гэта не будзеце?! Я ж падала табе ў рукі, а ты не ўтрымаў, ужо і рукі не служаць ад пастаяннага п'янства! — абурылася Аксана.

— Думаеш, надта разумная?! — ажно падскочыў Васька. — Чаму мы павінны плаціць, калі віна гэнага нават не пакаштавалі!

— То я павінна?! Панапіваюцца да дрыготкі ў руках, усю сілу і розум прапілі, ды яшчэ мяне абвіняюць!

— Паважаныя бабы, будзьце сведкамі! — звярнуўся да чаргі Віцька. — Вы ж бачылі, што яна не ў рукі мне падала, а выпусціла бутэльку.

Ад хвалявання і ад пастаяннага п'янства ягоны твар стаў барвовым.

Бабы моўчалі, бо яны і азірнуцца не паспелі, як бутэлька з барматухай пляснулася вобзём і разбілася. Сведчыць супроць Аксаны было няёмка. Прыстойная жанчына, якую ведалі шмат гадоў, заўсёды выконвае іхнія заказы... Але і сведчыць супроць братаў у такой важнай для іх справе таксама не выпадала. Паломяцца вароты, пацячэ страху ў куратніку ці зробіцца яшчэ што кепскае на сядзібе, да каго пойдзеш? А Віцька з Васькам заўсёды напаятове. Раніцай, пакуль яшчэ не знайшлі, што выпіць, папросіш, дасі шкляначку на пахмел — і зробіць як трэба. Выходзіла так, што браты

проста незаменныя людзі ў вёсцы. А будзеш тут плявузгаць, то потым дзесяць разоў пакаешся...

— Хлопчыкі, Аксанка, не перажывайце! — папрасіла бабка Зімяніха. — Зараз нешта прыдумаем...

Яна паправіла на галаве белую паркалёвую хусцінку, выцерла зморшчанай рукой упалы рот:

— Бабы, давайце скінемся па якому рублю, заплацім Аксане за гэну бутэльку, а яшчэ няхай дасць хлопцам другую, цэленькую!

Кабеты пераглынуліся.

— Падумайце, трэба, каб усе засталіся задаволеныя, тады і нам добра будзе.

Бабы палезлі ў кашалькі, выграбалі дробязь і высыпалі Аксане ў жменю.

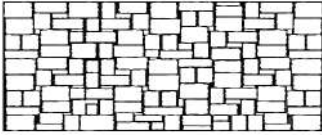
— Хопіць, тут ужо больш як на дзве бутэлькі. Калі хочаце, дам яшчэ і два плаўленыя сыркі?

— Давай, Аксаначка! Мы не збяднеем, а хлопцам хоць якая падтрымка.

Засунуўшы ў кішэні сыркі і прыціснуўшы да сябе тры бутэлькі віна, падымаючы пыл старымі красоўкамі, якія больш нагадвалі басаножкі, Віцька пайшоў дадому. За ім з хлебам і крывянкай пацеляпаўся Васька. На іхніх тварах праз сіняву праступала радасць...

нарадзілася 4 верасня 1948 года ў вёсцы. Рагалёўшчына Валожынскага раёна Мінскай вобласці. Скончыла Свіслацкую школу-інтэрнат. Вучылася завочна на факультэце журналістыкі БДУ. Працавала ў Дзятлаўскай раённай газеце «Перамога». Шматразовы лаўрэат прэміі часопіса «Вожык», удзельніца Усебеларускага фестывалю сатыры і гумару «Аўцюкі-2000», дзе атрымала дыплом «За развіццё традыцый беларускага гумару». Аўтар кніг «Грэшная душа» (2000), «Восеньскае танга» (2003), «Доўгі калідор» (2017), «На лясной дарозе» (2019). Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў.

ПЕРАКЛАДЫ

ФЁДАР ЦЮТЧАЎ

О, гэты поўдзень, гэта Ніца!
О, мне іх бляск страшней трывогі!
Жыццё як птах, што рынуў ніцма
З нябеснай сонечнай дарогі.

І ні палёту, ні размаху,
Зламаныя заціхлі крылы...
І ён адно дрыжыць ад страху,
Не мае ні красы, ні сілы.

Пераклала з расейскай мовы Ала Нікіфорская

Напярэдадні гадавіны 4 жніўня 1864 г.

Вось іду я ўскрай дарогі,
Дзень святлом паціху праміне...
Мне так цяжка, заміраюць ногі...
Любая, ці бачыш ты мяне?

Усё цямней і змрочней над зямлёю —
Дзень апошнім водбліскам кране...
Вось той свет, дзе мы жылі з табою,
Ангел мой, ці бачыш ты мяне?

Заўтра дзень малітвай прысвячалі,
Памяць той журбы не абміне...
Ангел мой, дзе б душы ні віталі,
Ангел мой, ці бачыш ты мяне?

Пераклала з расейскай мовы Ала Нікіфорская

К. Б.

Я вас сустрэў — і ўсё збылося,
І сэрца выпраменьвае святло;
Мінулага святое сугалоссе
Вярнула радасць і цяпло...

Так позняй восеньскай парою
Бываюць дні, бывае час,
Калі павее нам вясною
І нешта ўстрапянецца ў нас.

І я, абвеяны вясною —
Яе ўладар і вечны паж,
З амаль затоенай слязою
Гляджу на мілы воблік ваш...

Як пасля векавой разлукі
Гляджу на вас, нібыта ў сне, —
І нарастаюць ціха гукі,
Што не замоўклі ува мне...

То не ўспамін — на самым донцы,
Агонь успыхнуў зноў і зноў...
І чары вашы так бясконцы,
Як у душы маёй любоў...

Пераклала з расейскай мовы Ала Нікіфорская

ІГАР ГУБЕРМАН

ГАРЫКІ

Сны мае прайшлі ацэнку стажам,
толькі гонар паэтычнасці не спіць:
у люстэрку ледзь сябе заўважу —
хоцацца аўтограф папрасіць.

Падчас і жонка паміж спраў
ласкава кажа мне: «Прысядзь.
Бяда не ў тым, што напісаў,
а ў тым, што хочаш друкаваць».

Я адзіночка, як мудрасці зуб,
і рэдка хаджу на «разборку палётаў»:
лаўровы вянок я адправіў на суп,
а з церняў — пакінуў за плотам.

Наш розум — высветлім нарэшце —
мозг выбраў за калыску.
— А як няма яго на месцы?
— Відаць, змяніў прапіску.

У віхры спраў з імклівым тэмпам
гаворыць Бог: «Гэй! Абраннік,
ты зноў спазніўся? Ёсць праблема,
бо без цябе пайшоў “Тытанік”».

Сусветны боль — прыроды стрэс,
як сверб з дакукаю абрыдзе,
і ён свой выкажа пратэст,
як і калісьці, — Атлантыдзе.

Каб Боскі свет не звёўся роду,
пра сваіх жонак дбаў курорт,
а для чужых па кубку мёду
даваў пад коптур хітры чорт.

З таямнічай жаночай натурай
не справіцца думка да столі,
але дама з пікантнай фігурай
заўжды зразумелая болей.

Мужчынскі розум — гэта цэннасць,
а ў жанчыны — і як умела! —
чаруе нас яе душэўнасць,
адусаўлёная ў цела.

Наш акіян любові — чытаў з агіткі —
табе наш край, не зблытаўшы ні з кім,
мы лепш прап'ём да самай зрэбнай ніткі,
а ворагу ў крыўду ніколі не дадзім.

З аптымізмам кішэню я хлопаю,
бы надзею з замежнай Мамонаю,
з аптымізму складаецца опіум,
што народжаны ўласнай персонаю.

Жыццёвы вобраз у краіны,
і за яго мы п'ём да дна,
і нас не выбіць з каляіны,
дзе вобраз ёсць — жыцця няма.

Стала сумна жыць пад дахам,
дзе ў згодзе люд маўчыць, —
усе паехалі на Захад
настальгіяй сплін лячыць.

А гэты досціп родам з Гродна:
чакае нас эпоха-гумарэска,
дзе можа быць нам вельмі добра,
а можа быць і вельмі кепска.

Як бот цырую, то, бадай,
не без увагі зірк на латку:
унізе тут даўно бяда,
але наверху ўсё ў парадку.

Пладавіты вучоны фэйны,
а яшчэ лепшы — на справе спраўджаны:
найлепшы поспех — ураджайны —
даваў тады, як быў пасаджаны.

З савецкім шармам садавод,
як трэба жыць, народу радзіць —
і рэгулярна з году ў год
спачатку росціць, потым садзіць.

У прышласць нас пакліча пернік,
і, не дай Бог, з магілы Горца:
мы сеем будучыні зерне,
а што ўзыхдзе — скажа Творца.

Улада як сверб рэвалюцыі,
а славы хвілінка цвярозасцю стане,
бо мары аб нешта ізноў разаб'юцца,
найперш — аб збыванне.

Уладарам улада сніцца,
але жыццёвы вопыт будзіць —
баяцца тых, хто не баіцца,
і ненавідзяць тых, хто любіць.

Ад панскай Польшчы выхаванне
я атрымаў, бо быў ляўша;
чужыя думкі ў добрым стане
пераліцоўваю спярша.

Я з роду сапраўдны яўрэй,
і дух мой, што поўніцца рэкамі,
застаўся тутэйшым з багемных надзей,
хаця і абрэзаны некалі.

Жыву па плану — трафарэтна,
і вельмі важна — не затратна:
раней любіў я дам канкрэтна,
цяпер кахаю іх абстрактна.

Учора пабег запламбіраваць зуб,
і смех разабраў да ўпаду:
цягаю штодня маёй прышласці труп,
што мае такую ўладу.

Люблю сняжок людской задумкі,
які капез пад коптур п'е,
і ў галаву прыходзяць думкі
і не знаходзяць там мяне.

Каб не нашкодзіць красамойцам,
на Страшны Суд я не з'яўлюся:
я быў такога відавочцам,
што быць і сведкаю баюся.

Мае хваробы — Бога здзекі —
я сам лячу і нават знаю:
мне памагаюць усе лекі,
якія я не прынімаю.

Мая існасць як скарб аратага,
дзе кроў за праўду ў жылах стыла,
і ў адрознасць ад гарбатага
мяне не выпраміць магіла.

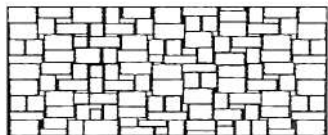
Жыцця стабільнасць мае крэда,
дзе не патрэбны курс валют:
ісці ў апошні шлях не трэба —
з пашанай людзі адносяць.

Хацелася ўлюбляцца і любіць,
каб выбраў лёс сваю дарогу,
парой хацеў і кімсьці быць,
але не стаў, і дзякуй Богу.

Вольны пераклад з расійскай мовы Мечыслава Курыловіча

Ігар Губерман — вядомы расейскі паэт-стырык. Шырокую вядомасць атрымалі «гарыкі» — афарыстычныя і сатырычныя чатырохрадкоўі. Выдаў (вялікімі тыражамі) больш за паўсотні кніг. Выбраныя творы перакладаліся на іўрыт, англійскую і грэчаскую мовы.

ДАКУМЕНТАЛЬНАЯ ПРОЗА

ЛЕАНИД ЛАЎРЭШ

Лябёдка Іваноўскіх

Дакументальная аповесць (заканчэнне)

Алена Іваноўская і яе браты

Алена (Хэлена) Іваноўская нарадзілася ў 1885 г. у Лябёдцы Лідскага павета чацвёртым дзіцём у сям’і. Як і браты, сярэдняю адукацыю атрымала ў Варшаве. У гэтым горадзе сям’я жыла па адрасе Маршалкоўская, 60, кв. 3. Апошнім часам я часта гуляю па Маршалкоўскай — каля гэтай вуліцы ў Варшаве жыве мой сын. Шпацыруючы тут у студзені 2019 г., я не знайшоў старога дома, дзе жылі Іваноўскія. Зараз Маршалкоўская, 60 — прыгожы, адбудаваны пасля вайны, шасціпавярховік, недалёка ад плошчы Канстытуцыі.

Леанард Іваноўскі нейкі час меў пасаду ў Варшаве, але не быў цесна звязаны з гэтым горадам і часта ездзіў па розных мясцінах Расіі. Гісторык Юры Туронак меркаваў, што ў Варшаву сям’я перабралася не дзеля бацькавых інтарэсаў, а дзеля таго, каб даць дзецям адпаведную адукацыю і акунуць дзяцей у польскае асяроддзе. Тут было больш магчымасцяў прывіць ім імунітэт супраць русіфікацыі, якую лічылі за найвялікшую пагрозу сямейным традыцыям. Калі бацька перабраўся ў Пецярбург (кватэру тут меў у адным з лепшых кварталаў горада ля Ізмайлаўскага праспекта, вул. 6-я рота, д. 10), старэйшыя браты пачалі па чарзе набываць вышэйшую адукацыю ў Пецярбургу, а маці заставалася ў Варшаве з двума меншымі дзецьмі — Аленай і Станіславам.

Паездкі з Лябёдкі ў Варшаву ў той час былі працяглымі і запаміналіся дзецям на ўсё жыццё. Тадас Іванаўскас кранальна апісвае апошнія дні перад паездкай на вучобу ў варшаўскую гімназію (думаю, што нешта падобнае перажылі і іншыя малыя Іваноўскія): «Набліжалася восень, і хутка мне збірацца ехаць у Варшаву, дзе трэба было яшчэ падрыхтавацца да навукі ў гімназіі. Але ехаць я не хацеў, бо ведаў, што такое горад і як дрэнна ў ім жыць. А тут, у Лябёдцы, стаялі прыгожыя асеннія дзянькі — ужо выкапалі бульбу, стаяла бабіна лета, у паветры насіліся срэбныя павуцінкі, рабіна і каліна стаялі чырвоныя. У садзе здымалі апошнія яблыкі. Наш садоўнік Лявон Прускі прыводзіў у сад сваіх памочнікаў, якія былі маімі лепшымі сябрамі. Яны збіралі і заносілі ў склад поўныя кошыкі найлепшых яблыкаў. У садзе сохлі снапкі каноплі...

Мой бацька па дарозе з Пецярбурга ў Варшаву павінен быў заехаць у Лябёдку і забраць мяне з сабой. Што зрабіць, каб не ехаць? Можа, захварэць? Чуў, што людзі, калі трохі замерзнуць, заўсёды хварэюць — можа, і мне паспрабаваць? Парадзіўся з малодшай сястрычкай Аленай і брацікам Стасем. Вырашылі, што трэба мне памерзнуць, для гэтай мэты выбралі балота Кятуркі, што за нашым садам, — месца, дзе пачынала свой бег рэчка Лябёдка. Пайшлі туды ўтраіх. Мае меншыя засталіся на беразе, а я адважна зайшоў у ваду. Папраўдзе, быў да гэтага прызвычаены, бо летам тут часта купаўся. Зараз, аднак, было холадна. Меў на сабе боты з халявамі, але яны хутка прамоклі. Зайшоў глыбей і прамок да паса. Брадзіў тут з паўгадзіны, нават падняў аднаго спазніўшагася бакаса, пасля чаго вырашыў, што хопіць, і вылез на бераг. Зняў боты, выліў з іх ваду, адціснуў штаны і шкарпэткі, а потым зноў апрануўся. Пахадзіў так да вечара, дамашнім не паказваўся, каб не даведаліся, што я нарабіў. Праспаў ноч і на раніцу вырашыў, што я ўжо захварэў. Але дзе там... Нічога са мной не здарылася, застаўся здаровы як рыба. Памятаю, што той ранак быў ясны, халодны, трава на падворку заінела і стала белай, як быццам выпаў снег.

Яшчэ адна ночка — і канец. У тую цёмную раніцу ўсе ўсталі раней. Сняданак елі пры свечках, а ў печках весела трашчалі сасновыя дровы. Нарэшце перад домам стаў воз, наперадзе якога сядзеў наш вазніца Ян Бароўскі. Развітаўся з цёткай, з дзядзямі, сястрычкай Аленай і брацікам Стасем і з усімі іншымі. Потым прыйшла чарга сабак, прытуляў галаву кожнага з іх да свайго сэрца, пачухаў за вушамі, а малую Муху ўзяў на рукі. Толькі ганчакі не прыйшлі развітацца, не было з імі такога сяброўства, як са звычайнымі сабакамі, з якімі я паляваў на птушак». Думаю, што трошкі раней тое самае перажыў і малы Вацлаў, а праз некалькі гадоў гэтак жа перад пачаткам навучання адчувала сябе і Алена Іваноўская. Усе дзеці прайшлі праз развітанне з Лябёдкай, і ўсе захавалі яе ў сваім сэрцы назаўсёды.

Па Тадаса ўжо прыехаў бацька, і трэба было ехаць у Варшаву. З Лябёдкі выязджалі ў бок рэчкі Нявішы, там была невялікая вёска Пілоўня з карчмой, каля якой Іваноўскія заўсёды спыняліся, каб пад’есці і даць адпачыць коням. Карчма — вялікае памяшканне з доўгім сталом і печкай, у якой гарэў агонь. Да вандроўнікаў выходзіў стары, высокі яўрэй з сівой барадой, пэйсамі і ў чорнай ярмолцы на галаве, потым выходзіла і яго жонка. Абое кланяліся Леанарду Іваноўскаму і пачыналі хутка ладзіць вялікі самавар. Вазніца прыносіў з воза кошык, у якім была запакавана ежа: печаныя качкі, хлеб, масла. На стала з’яўляліся талеркі, а каля іх на абрусе хатнія стравы і шклянкі з гарачым чаем.

Пасля Пілоўні быў яшчэ добры кавалак дарогі, але нарэшце прыезджалі на станцыю Парэчча*. Мураваны будынак вакзала асвятлялі дужыя нафтавыя лампы. У багажнай зале стаялі вагі, каля іх — гара поўных мяшкоў. Да цягніка заставалася яшчэ шмат часу, і таму чыгуначнікаў вакол было не шмат. Вакзал меў прасторную буфетную залу — Парэчча лічылася вялікай станцыяй, і цягнікі стаялі тут ажно 18 мінут. Бацька з сынам чакалі цягніка на мяккай канапе каля стала, пакрытага белым аб-

---

* У той час яшчэ не было чыгункі Полацк–Сядлец, па якой да Варшавы можна было даехаць са Скрыбаўцаў.

русам. Пра прыезд Леанарда Іваноўскага заўсёды даведваліся розныя інтарасанты, яны штохвілінна падыходзілі да яго паразмаўляць пра свае справы.

Але вось ужо хутка павінен падысці цягнік — у памяшканні вакзала запанавала ажыўленне, запалілі больш лямпаў, з’явіліся службоўцы ва ўніформе і новыя пасажыры. Пад’ехаў цягнік, пачуўся ўдар у звон, і чыгуначнік гучна выкрыкнуў: «Станцыя Поречье, 18 минут». Праз адчыненыя дзверы з вагонаў выйшлі пасажыры, першыя з іх — вайскоўцы, абступілі буфет, пілі з чарак розныя напоі, а потым ішлі да сталоў, каб павячэраць, — для дзяцей Іваноўскіх гэта былі чужыя, непрыемныя, нават нікчэмныя людзі. Пакуль пасажыры вячэралі, малыя з бацькам ішлі ў вагон займаць свае месцы.

Цягнік ішоў усю ноч, і на ранку Іваноўскія былі ўжо ў Варшаве. Станцыя знаходзілася ў прадмесці Прага, адтуль да кватэры па Маршалкоўскай трэба было ехаць на другі бераг Віслы. Вазніца вёз іх праз жалезны мост над вялікай ракой, потым праз дужую плошчу, а потым шырокімі варшаўскімі вуліцамі. Было яшчэ зусім цёмна, холадна, панура. Нязвыкла для лябёдскіх дзяцей свяцілі нафавыя ліхтары. Вось нарэшце і вуліца Маршалкоўская, 60. Тут іх ужо чакала маці і звычайна нехта са старэйшых братаў. Па белых мармуровых сходах Іваноўскія паднімаліся на трэці паверх і ўваходзілі ў добра асветленую кватэру. Віталіся з мамай і братамі. Вялікі стол, шум кіпеню, свечкі, яшчэ цёплыя булчкі і іншая ежа — тут, у Варшаве, яны мелі сапраўднае сямейнае, утульнае гняздо.

Малыя Іваноўскія з задавальненнем хадзілі ў парк Лазенкі — даўнюю летнюю рэзідэнцыю караля Рэчы Паспалітай. Быў там вялікі парк са ставам, а ў ставе карпы, якія гэтак прызвычаліся да чалавека, што бралі дробкі хлеба з рук. У ставе плаваў статак белых і чорных лебедзяў. Лебедзі таксама былі хатнімі і ахвотна хваталі кінутыя ім кавалкі печыва. Пасля падзелу Рэчы Паспалітай вялікую частку каралеўскай маёмасці забраў рускі цар, і Лазенкі таксама належалі яму. Дзеці ведалі гісторыю пра тое, як нейкі вучань гімназіі зрабіў сабе прымітыўную вуду і зловіў карпа. Яго заўважыў вартаўнік, і віну гімназіста кваліфікавалі як крадзеж прыватнай маёмасці асабіста ў цара, за што вучань павінен быў атрымаць суровую кару. Толькі пасля дапамогі ўплывовых асоб неяк удалося справу заладзіць.

У якой Варшаўскай гімназіі вучылася Алена, невядома. Яе старэйшы брат Вацлаў на пачатку 1890-х гг. паступіў у 5-ю мужчынскую гімназію, якая змяшчалася ў прыватным будынку на рагу Маршалкоўскай і Пенкнай вуліц (зараз тут плошча Канстытуцыі), і скончыў яе ў чэрвені 1899 г. Улічваючы розніцу ва ўзросце ў пяць гадоў, Алена павінна была вучыцца прыкладна да 1904 г.

На працягу года вучобы ў гімназіі дзеці мелі тры доўгія адпачынкі: два з паловай месяцы летам і па тры тыдні на Каляды і Вялікдзень. Увесь гэты час яны бавілі ў Лябёдцы. Калі падыходзілі вакацыі — пачыналі лічыць дні, а потым гадзіны да моманту, калі можна будзе паехаць дахаты. Цягнік у бок станцыі Парэчча па чыгунцы Варшава–Пецяярбург адыходзіў каля поўначы. Усю ноч праводзілі ў вагоне і прыязджалі ў Парэчча каля 8-й раніцы. Дзеці ведалі, што паміж станцыямі Лапа і Беласток чыгуначная лінія праходзіць праз Нараў і што гэта рака — мяжа паміж Польшчай і гістарычнай Літвой. Нараў праязджалі каля 5-й гадзіны раніцы. Дзеці стараліся не спаць і ўважліва ўглядаліся ў цемру за акном вагона, каб убачыць тую гістарычную

мяжу іхняй радзімы. Пасля Нарава цягнік хутка перасякаў Нёман і спыняўся каля вакзала ў Гродне. Ад Гродна заставалася толькі адна станцыя, толькі 25 км да Парэчча.

У Парэччы гімназісты як хутчэй беглі на плошчу каля вакзала, каб убачыць коней, прысланых з Лябёдка. Колькі радасці яны адчувалі, калі знаходзілі дужыя лябёдскія драбіны з двума сядзеннямі, прыкрытымі вясковымі дыванкамі. Прыязджалі па іх Ян, Вінцук ці Пятрук — дзеці сардэчна віталіся з вазніцамі, а потым і з коньмі. У Лябёдку вяла доўгая, кепская дарога праз лес і палі — але якой яна была для іх мілай у параўнанні з вуліцамі Варшавы! Па дарозе, каля Глушняў, мелася вялікае возера, і далей цягнуліся лясы з малымі і вялікімі балотамі. Потым лес канчаўся і дарога ішла каля шырокага Берштанскага возера і рэчкі Котры, якая ўвесну шырока разлівалася. Праз рэчку быў перакінуты няроўны мост, выкананы з круглых калод, мост калыхаўся, калі брычка праязджала па ім — коні ішлі тут асцярожна, фыркалі і туліліся адзін да аднаго. Пасля моста пачыналася балоцістая, няроўная дарога. Толькі вечарам, у паўзмроку Іваноўскія прыязджалі дадому.

У гэтым месцы аповесці самы раз будзе паразважаць пра нацыянальнае самаўсведамленне маладых Іваноўскіх.

Гісторык Юры Туронак паказаў, што Леанард Іваноўскі быў прадстаўніком таго пакалення беларускай шляхты, якое не размяняла яшчэ традыцыйнага паняцця вялікалітоўскай бацькаўшчыны на тры сучасныя нацыянальнасці — беларускую, польскую і летувіскую. Закранаючы гэтае пытанне, яго сын Тадас (летувіс) напісаў у сваіх успамінах, што бацька лічыў сябе за літвіна ў гістарычным сэнсе. Ніводзін з даследчыкаў не згадвае пра які-небудзь удзел Леанарда ў працы польскіх арганізацыяў, няма ўказанняў і на тое, каб ён цікавіўся літоўскім ці беларускім нацыянальным рухам.

Магчыма, я знайшоў сляды дзейнасці яго сына Тадаса для летувіскай культуры вакол Лябёдка, бо ў верасні 1913 г. віленская газета «Кур'ер Літоўскі» паведамляла: «У гэту нядзелю ў маёнтку Лябёдка сп. Л. Іваноўскага адбылася нарада некалькіх прадстаўнікоў летувіскага руху, якія прыехалі з Вільні з мэтай увядзення дадатковага летувіскага набажэнства ў парафіяльным Васілішскім касцёле. Гэтае жаданне летувісаў трэба лічыць беспадстаўным, бо ў васілішскай парафіі, можа, ёсць толькі пара вёсак з мешаным насельніцтвам...» Адразу, у наступным нумары, уладальнік маёнтка Леанард Іваноўскі адказаў, што насамрэч адбылася «выстава сялянскіх кароў і выступ урадавага агранома перад сялянамі, якія сабраліся на выставу. Ніякай нарады не было; пра ўвядзенне летувіскай мовы ў касцёле не можа нават ісці размовы, бо ў васілішскай парафіі наогул няма вёсак з мешаным, польска-літоўскім насельніцтвам». Магчыма, сын Тадас правёў ці жадаў правесці адпаведную нараду, але, як і ў выпадку з выданнем беларускай газеты «Свабода» (глядзі далей), умяшаўся бацька і спыніў дзейнасць свайго сына. Цікава, што праз шмат гадоў дзеці Тадаса прыязджалі ў Лябёдку як на святую, адвечную летувіскую зямлю. Не ведалі яны, што пісаў іх высокаадукаваны дзед.

Яшчэ праз некалькі нумароў «Кур'ера Літоўскага» вікары касцёла ў Васілішках ксёндз Янкянец паведаміў, што насамрэч у парафіі няма ніводнай мешанай вёскі. Трэба дадаць, што ў той час ужо меліся сур'ёзныя нацыянальныя праблемы з летувісамі ў Радунскай, Нацкай і Дубіцкай каталіцкіх парафіях Лідчыны.

Тадас Іванаўскас пісаў, што мова тутэйшых абшарнікаў мела выразныя дамешкі беларускай і літоўскай моваў, акцэнт і сінтаксіс нашай шляхты адрозніваў іх ад сапраўдных палякаў гэтак моцна, што людзі з Польшчы з цяжкасцю разумелі мясцовую польскую гаворку. Жыхары гістарычнай Літвы адрозніваліся ад палякаў псіхікай, спосабам мыслення і тэмпераментам і яшчэ лічылі сябе ліцвінамі. Існаваў нават адносны антаганізм паміж ліцвінамі і палякамі — не нянавісць, але выразны брак зычлівасці. Ліцвіны кпілі з палякаў, лічылі іх несур’ёзнымі хлусамі і ведалі сотні анекдотаў пра іх. Палякі адказвалі тым жа, высмейвалі мясцовую мову, павольны характар, звычаі і г. д. Тадас лічыў, што з боку палякаў мелася нават пэўная агрэсіўнасць. У іх вачах Літва была толькі правінцыяй Польшчы, а ліцвіны — падпарадкаваным народам, які павінен быць удзячным за унію, хрысціянскую веру, мову, культуру і іншыя польскія даброты.

У Лябёдку калі-нікалі наведваліся госці з Польшчы, часам тут працавалі людзі з Польшчы. Неяк, каб зрабіць артэзіянскую свідравіну, выклікалі гідратэхніка-паляка. Іванаўскас і праз шмат гадоў з абурэннем узгадваў словы гідратэхніка: «У Польшчы ралля прыемна пахне, а ў вас смярдзіць».

Іваноўскія жылі сярод беларускага народа — іх акружала сапраўднае «беларускае мора», якое ўплывала на іх самаўсведамленне. Не магу не прывесці некалькі вялікіх цікавых фрагментаў з успамінаў Тадаса Іванаўскаса, якія дазваляць нам зразумець, у якім асяродку гадаваліся Іваноўскія-дзеці: «Падчас хатняй працы (у Лябёдцы. — *Л. Л.*) спявалі прыгожыя песні. Апавядалі розныя праўдзівыя і непраўдзівыя гісторыі. Дамінуючай мовай быў страшны польскі жаргон (калі работнікі звярталіся да маёй бабулі — старэйшай пані) ці беларуская мова (калі старэйшая пані не звяртала ўвагі, засынала ці не прымала ўдзелу ў размове). Прыгодніцкія аповеды былі спецыяльнасцю жыхаркі Шайбакполя Батурыхі, на яе польская панская мова цалкам не мела ўплыву. І хоць служыла ў Лябёдцы шмат гадоў, яна і яе сын Антон захавалі сваю родную мову ў поўнай чысціні. Яны расказвалі вельмі цікавыя гісторыі. Вось адзін з іхніх аповедаў, які потым мне адмыслова нагадаў Антон: “Гэта было ўжо даўно-даўно. Адзін чалавек з нашай вёскі прамануў ісці некуды далёка-далёка-далёка. Ішоў ён колькі дзён ці колькі нядзель, ды ж захацеў есці. Ажно бачыць — хата ды чалавек на ўслоні сядзіць і нешта робіць. Прыйшоў ён да таго чалавека і просіць есці. “Добра, — кажа той чалавек, а сам нешта лічыць і кідае ў гаршчок. — Пачакай крыху, хутка будзе вячэра”. — “А што гэта ты кідаеш у гаршчок?” — пытае ён таго чалавека. “Гэта лушчэнчыкі”, — адказвае той. Зварыўшы гэтых лушчэнчыкаў, падалі вячэру. Падарожны, добра пад’еўшы, стаў углядацца, што гэта за лушчэнчыкі, толькі зірк-зірк, а гэта былі мышы».

«Іншым разам, даўно-даўно, — апавядала Батурыха, — падзінэўны чалавек выбраўся ў далёкае падарожжа. Па-рознаму бывала: часамі ішоў пешшу, радзей ехаў. Раз праязджаў праз дужы, цёмны лес, і там на яго напалі разбойнікі. Не меў зброі, але ў кішэні кажуха лажыў кавалак каўбасы. Выняў яго, прыставіў разбойніку да вока і кажа: “Адыдзі, бо зараз застрэлю”. Бандыт спужаўся, і гэты чалавек шчасліва дайшоў да горада. Тут, каб паесці, зайшоў у карчму і, седзячы з іншымі за сталом, раскажаў пра свае прыгоды. Потым пайшоў далей, і хутка ў лесе яго зноў акружылі разбойнікі. Але на гэты раз ён меў пісталет, які з-за перасцярогі купіў у горадзе. Калі разбойнік

запатрабаваў грошы, чалавек выхапіў зброю і прыставіў яе ворагу да твару, але той не спужаўся і сказаў: “Ведаю, ведаю, які маеш пісталет, страляй, калі можаш”. Падарожнік стрэліў і застрэліў разбойніка. Аказалася, застрэлены быў сярод людзей, якім чалавек раскажаў у карчме сваю гісторыю».

Часам аповеды былі вельмі страшнымі, напрыклад, пра злых духаў і мерцвякоў. Тады дзеці баяліся ісці ў суседні пакой і чакалі, калі ў сталавай запаліць лампу і пачнуць накрываць на стол вячэру. Адна з вясковых кабет расказвала, што нейкі чалавек павесіўся, а калі яго пахавалі, ноччу часта ўставаў з магілы і падарожнічаў. Падобна, нехта з дзядзькаў, якія жылі пры маёнтку, адзін раз яго і сапраўды бачыў. Свяціла поўня, было светла як удзень і стаяў дужы мароз. Каля поўначы гэты вісельнік — ужо шкілет — бег праз замёрзлую багну з вёскі Сонтакі, што каля Васілішак, у бок Лябёдкі. Ажно чутно было, як бразгаталі яго косці. Другая ж кабета сказала, што гэтакі шпацыр памёрлых можна спыніць: трэба толькі паклікаць ксяндза, каб ён пакрапіў святой вадой. Трэцяя казала, што яе матуля ў такой сітуацыі радзіла адкапаць труну, адцяць памёршаму галаву і палажыць яе каля ног нябожчыка — ён не зможа дастаць галаву рукамі і прыставіць яе на месца і таму не выйдзе з магілы. Тадас піша, што малым не мог зразумець, чаму, каб спыніць прывідаў, ніхто не карыстаецца гэтымі спосабамі. Дзеці згаджаліся, што і сапраўды там на багне, паблізу такіх месцаў, як Загарні, Арцішы ці Дварчаны, жылі злыя духі. Каля поўначы яны выходзілі на шпацыр па гасцінцы, а найчасцей па могілках. Аднаго разу ляснік Вінцук, які жыў у Ванёўцах, сам бачыў д’ябла ці злога духа. Было гэта так: ішоў дарогай і, набліжаючыся да крыжа, які стаяў у лесе як памяць пра паўстанне 1863 г., убачыў асобу, якая стаяла як належыць чалавеку, але увесь час з сябе нешта здзьмухвала. «А што ён з сябе здзьмухвае? — запытаўся адзін з парабкаў. — Можа, вошы?» — «Не, не вошы, калі б вошы, дык забіваў бы іх». Потым той чалавек хутка расплыўся і знік у імгле.

Гэтыя аповеды вельмі ўражвалі дзяцей. І часам, калі ад марозу трашчаў плот, здавалася, што гэта трашчаць нячысцікі. Але надыходзіў час вячэры, адчыняліся задымленыя дзверы кухні і ўваходзіў наглядчык маёнтка Лапінскі, а за ім крэпкая дзеўка, якая несла ежу. Лапінскі хвіліну слухаў дзіцячыя гісторыі, а потым заўважаў, што нельга ў гэты час казаць пра злых духаў, бо д’ябал з’яўляецца менавіта там, дзе пра яго гавораць. І тут тое самае можа здарыцца: з’явіцца і ўсіх настрашыць.

А вось пра добрых духаў у Лябёдцы ніколі не размаўлялі — пра іх існаванне малыя Іваноўскія даведаліся толькі потым. Таксама потым ім расказалі, што паміж злымі і добрымі духамі існуюць сярэднія — больш альбо менш злыя, а часам і цалкам не злыя. Жывуць яны паўсюдна, але найчасцей у багнах, часам таксама ў будынках ці, напрыклад, у стайнях. Завуць іх па-рознаму. У Лябёдцы духа з багны Кятуркі звалі дзядок з балота. Паводзіны гэтых дзядкоў былі рознымі, і чалавек ніколі не ведаў, што ад іх чакаць. Часам яны маглі рабіць людзям розныя паскудствы, а іх любімай справай было суправаджаць таго, хто заблукаў. Гэтак было з адным мужчынам, які ноччу вяртаўся з Сабакінцаў. Дзядок завёў яго ў дрыгву, мужчына развярнуўся, але зноў патрапіў у балота. Ездзіў так усю ноч, выехаў толькі на раныцы і пачуў за спінай: «Ха, ха, ха, ха!» Тады зразумеў, хто ўвесь час вадзіў яго.

Гэты дзядок часамі сам не ведаў, чаму крыўдзіць нейкіх звяркоў ці, наадварот, нейкім звярам дапамагае. Найчасцей гэта былі коні. Калі дзядок палюбіць нейка-

га каня, дык пачынае ўсяляк над ім апекавацца: ноччу прыносіць яму авёс, і тады конь становіцца тлустым, прыгожым, міла на яго паглядзець. Але калі нейкага каня няўзлюбіць, дык не дае яму жыцця. Ездзіць на ім начамі і вяртае ў стайню толькі на раніцы.

Дзядок з балота часам сябраваў з некаторымі людзьмі і добра імі апекаваўся. У адлегласці 4 кіламетры ад Лябёдка была вёска Арцішы. Яе жыхары мелі выразны літоўскі акцэнт і ўжывалі шмат літоўскіх словаў, за што іх іншыя высмейвалі. Жыў там гаспадар Сяргей — вялікі паляўнічы. Так моцна яго цягнула да палявання, што адкладваў убок усю іншую працу і ішоў паляваць. Як толькі з'яўлялася нейкая птушка ці звер, можна было быць пэўным, што Сяргей знойдзе яго і ўпалое. Усе паляўнічыя ў ваколіцы зайздросцілі яго поспехам, хоць ён меў толькі старую, доўгую, іржавую стрэльбу і звычайнага кудлатага дварнягу. Здаўна падазравалі, што Сяргей сябруе з дзядком з балота. Праз нейкі час усё высветлілася. Адзін чалавек позняй восенню, калі на балоце травы цалкам пажайцелі, бачыў, як дзядок стаяў на купе і трымаў за вушы зайца, а Сяргей цэліў у яго са сваёй стрэльбы.

Як выглядаў дзядок з балота, ніхто дакладна не ведаў. Казалі толькі, што ён невялікі, чарнявы і трохі падобны да пня выкапанай з зямлі вольхі, як тыя пні, што ляжалі ў Лябёдцы за садам.

Дзеці лічылі, што калі б у лябёдскім доме быў свой дзядок з балота, дык напэўна ён жыў бы на паддашку. Бо там ляжала незлічоная колькасць розных старых рэчаў: паламаныя крэслы, старыя кufры, абутак, кілімы, часткі сельскагаспадарчых машын і нават старая вопратка. Усё гэта было пакрытае пылам, месца было цёмнае і непрыемнае. Ноччу тут рабіліся дзіўныя рэчы і не раз чуліся выразныя адгалоскі хады, скачкоў, розныя гукі. Калі малыя Іваноўскія ішлі туды ўдзень, дык адзін раз яны нават прагналі старую саву, якая ўляцела праз акно.

Калі беларускія людзі збіраліся разам, каб выканаць нейкую працу, настрой і тэмы размовы ў іх бывалі розныя. У Лябёдцы падчас вячэрняй працы размаўлялі пра суседзяў, пра дзяўчат, якіх далёка выдалі замуж, пра жыццё ў іншых парафіях і г. д. Была такая служба Фрузя, якая раней служыла ў ваколіцах Радуні. Казала, што людзі размаўляюць там толькі па-літоўску, мужчыны носяць кашулі паверх штаноў, а жанчыны, перад тым як ісці ў касцёл, прыгожа апранаюцца, ладуюць каралі і каляровыя стужкі. Там ёсць рака Дзітва, на берагах якой, у балотах живуць розныя птушкі, і ўсе яны прыгожа спяваюць. А якая там рыба! Самы такія, што, калі кладзеш на воз, хвост цягнецца па зямлі. Паблізу рэчкі ёсць вёска, у якой вадзілася шмат вужоў. Калі на падлогу паставіць місу з малаком, з усіх нор выпаўзалі вужы і імкнуліся да місці піць. Дзеці адганялі іх — білі лыжкамі па галавах. Хлявы і стадолы поўніліся тымі вужамі, а летам, калі сяляне вывозілі гной пад жыта, знаходзілі іх на полі цэлымі клубамі. Але «гігуны» (гэтак беларусы звалі літоўцаў) не баяліся вужоў. Адзін раз было гэтак: адна кабета мела карову і, калі рана прыйшла яе падаіць, убачыла вялікага вужа, які смактаў малако з вымя. Кабета ўзяла цэп і забіла вужа. Пасля гэтага карова стала даваць мала малака, бо шкадавала вужа.

Іншымі вечарамі спявалі беларускія песні з тонкімі, лірычнымі мелодыямі. Усе вельмі любілі: «Прыляцелі гусі да чужога краю, памуцілі ваду на ціхім Дунаю...». Дзеці часта ўяўлялі сабе шэрых гусей, якія прыляцелі на прыгожы Дунай і замуцілі ваду.

Іншая песня, якая вельмі падабалася, гэта «Ой ты, рэчанька, чаму ж ты не поўная. Чаму ж ты не поўная, у берагах не роўная». Тады малыя ясна бачылі пакручастую рэчку з высокімі берагамі, якая цякла праз луг.

Гэтыя і іншыя песні спяваліся ў Лябёдцы шмат разоў, і малыя Іваноўскія прасілі дзяўчат, каб спявалі іх яшчэ і яшчэ. Не дзіва, што праз шмат гадоў Алена Іваноўская пераклала на англійскую мову, пракаментавала і надрукавала ў чатырох нумарах англійскага часопіса «Фальклор» некалькі дзясяткаў беларускіх песень, але пра гэта будзе далей.

Беларускі асяродак у Лябёдцы прывёў да таго, што ў варшаўскай гімназіі Іваноўскія не адчуваліся сябе сярод сваіх, Тадас успамінаў: «Але вось я ў Варшаве, я вучань гімназіі, і ўсе мае калегі — чыстай крыві палякі. Кпяць з мяне, з маёй мовы, абзываюць мяне. Я таксама чую, што не ёсць такі, як яны, паміж намі існуе розніца. Яны ведаюць, што яны палякі, і маюць для гэтага падставы. Жывуць у Польшчы і паміж сабой размаўляюць на чыстай польскай мове. Я пачуваюся ліцвінам, летувіскай мовы не ведаю і на ёй не размаўляю, а палякі высмейваюць маю польска-беларускую гаворку. Больш не маю з імі нічога агульнага. Але ж мая гаворка мне блізкая. У хаце мы, дзеці, хоць і ведалі чыстую польскую мову, размаўлялі на гэтай гаворцы (маецца на ўвазе беларуская мова ці польска-беларуская трасянка. — *Л. Л.*) і нават пісалі на ёй, каб паказаць, што мы адрозніваемся ад варшавякаў. Не любілі мы іх і таксама з іх кпілі. Мы высмейвалі іх легкадумства і гарадскі стыль, бо адчувалі сваю павязь з вёскай».

Адзначу — яшчэ ў дзяцінстве малыя Іваноўскія пісалі па-беларуску.

Трэба заўважыць, што ўсё выкладанне ў варшаўскіх гімназіях і Варшаўскім універсітэце ішло на рускай мове. У гімназіях польская мова вывучалася па-жаданні, як факкультатыў, адну гадзіну на тыдзень. Малыя Іваноўскія мелі «беларускія» праблемы з рускай мовай: «Рускі язык вивучыў хутка, бо ён быў падобны на беларускі, але доўгі час, нават у гімназіі, калі пісаў практыкаванні, замест рускіх словаў пісаў беларускія, з-за чаго мяне высмейвалі настаўнікі. Напрыклад, казаў “сабака брэша” замест “сабака лае” альбо “дахаты” замест “домой”».

І ў 1930-я гг. у Лябёдцы нічога не змянілася. Казімір Іваноўскі пісаў: «Маё пакаленне Іваноўскіх выхавалася ў Лябёдцы і з дзяцінства ведала беларускую мову і запазычыла з яе шмат словаў. Замест “стрый” мы казалі “дзядзька”, замест “ойцец” — “бацька”. На гэтай мове размаўлялі з дваровай службай, набранай з ваколічных вёсак, з коньмі і сабакамі (але былі і польскамоўныя сабакі)».

Менавіта ў гэтай беларускай атмасферы раслі малыя Іваноўскія.

Пачаткі беларускага адраджэння на Лідчыне

Я думаю, у гэты месцы аповесці трэба трошкі расказаць пра хуткае развіццё беларускага адраджэння на Лідчыне і, шырэй, на Віленшчыне ў канцы XIX — пачатку XX ст.

Займаючыся біяграфіяй знакавага для Лідчыны чалавека, гісторыка, этнографа, сябра Таварыства беларускай школы і Лідскага раднага ад ТБШ у 1920-х Міхала Шымялевіча (18.X.1879–11.01.1969), я знайшоў вельмі цікавае сведчанне папулярнасці вершаў Францішка Багушэвіча яшчэ да выдання зборнікаў ягоных твораў.

Мне прыйдзеца прывесці некалькі фрагментаў з артыкула Шымялевіча «З таго свету». Усё жыццё Міхал Шымялевіч збіраў дакументы па лідскай гісторыі і запісваў расказы старых людзей. Пра вывучэнне папераў, якія захоўваліся ў простаў хаце, і працяглыя размовы з адным з лідскіх старажылаў — Казімірам Вісмантам — даследчык напісаў: «50 гадоў таму (тэкст надрукаваны ў 1937 г. — *Л. Л.*) гэты быў чалавек у росквіце сіл, трохі сіваваты, трохі лысаваты, але шыракаплечы, румяны і да жанчын цікаўны. Яго белая хатка пад саламяным дахам, на Вісмантах пад Лідай, стаяла пры абсаджаным бярозамі Навагрудскім гасцінцы (цяпер праспект Перамогі. — *Л. Л.*)... У старога ў хатцы пад столлю мелася скрынка, поўная старых пажоўклых папер, пісаных і па-славянску, і па-польску, памятаўшых часы караля Аляксандра Ягелончыка... Стары Вісмант ведаў на памяць свой вялікі шматаркушовы радавод з усімі датамі і ведаў шмат цікавых гісторый». Вось такі тады быў цікавы час, калі ў скрынях шарачковай шляхты ляжалі дакументы XV–XVI стст.

Пан Казімір меў сына, якога ён вучыў на арганіста, і ажно чатыры дачкі:

«...да пана Казіміра вечарамі хадзіла на пасядзелкі і размовы лідская прыгарадная моладзь, вядома: у доме тры дарослыя дачкі, і чацвёртая, Броня, ужо “ўбіваецца ў пёры”. Моладзь гуляла ў гульні, часамі распавядала ўсялякія цікавыя гісторыі, анекдоты, байкі, жакі альбо пра чары і незвычайныя з’явы. Часам дэкламавалі “Kiwona, męczennika bożego”*, “Uchwale gromady żydowskiej o oddaniu syna Chaski w soldaty” за тое, што не хадзіў у лазню... альбо такія вершы, як “Панскае ігрышча” ці “Адказ на панскае ігрышча” і іншыя, якія праз нейкі час былі надрукаваныя ў Кракаве ў кніжачках Мацея Бурачка». З гэтых некалькіх радкоў выцякае, што вершы Францішка Багушэвіча мелі папулярнасць яшчэ да выдання ягоных кніжак, перапісваліся і чыталіся падчас вячорак.

Вядома, што беларускі паэт быў знаёмы з польскай пісьменніцай Элісай Ажэшкай і наведваў яе ў Гародні. Ажэшка пісала ў пісьме да Яна Карловіча з Гародні 02.11.1887: «Тры тыдні таму назад быў у мяне добры Ваш знаёмы з Вільні п. Багушэвіч. Вельмі прыемна правяла я з ім некалькі гадзін. Ён мне чытаў свае беларускія паэзіі дый нават даў мне адпісы з іх з асобным вершыкам, гэтаксама па-беларуску... Ці ж не праўда, што гэтыя рэчы вельмі харошыя, маюць нейкае асаблівае хараство, і мяне вельмі цікавіць, ці здолеюць іх зразумець дый засмакаваць у іх нашыя сяляне? Будучым летам паспрабую чытаць іх маім міневіцкім знаёмым».

Як бачым, пры канцы 1887 г. вершы Багушэвіча яшчэ невядомыя на радзіме, і Эліза Ажэшка яшчэ толькі плануе іх «пусціць у народ» — перадаць сялянам свайго маёнтка ў Мінявічах. А першая кніга паэта «Дудка беларуская» выходзіць у Кракаве ў 1891 г.

Таму падзеі, якія апісвае Міхал Шымялевіч, можна датаваць паміж 1888 і 1891 г. Важна адзначыць відавочны «выбуховы» распаўсюд вершаў Багушэвіча, фактычна за некалькі гадоў вершы набываюць папулярнасць і пачынаюць жыць у беларускім народзе сваім жыццём.

---

* Легенда пра Ківона, божага пакутніка, Гл.: Kiwon: Pociach, żywot i śmierć Kiwona bożego, męczennika żydowskiego. Bracia Worzallowie, 1913.

Цікава, што ў распаўсюдзе і папулярызацыі кніг Багушэвіча чынны ўдзел прымаў Юзаф Пілсудскі. Антон Луцкевіч у сваім базавым артыкуле пра Багушэвіча «Жыцьцё і творчасць Фр. Багушэвіча ў успамінах ягоных сучаснікаў» звяртаецца да запісаных ім успамінаў вядомага сімпатыка беларусаў і беларускай культуры Зыгмунта Нагродскага (памёр у 1937 г. у Вільні). Нагродскі пазнаёміўся з Багушэвічам у Вільні ў 1893 ці 1894 г. Жыў тады Нагродскі на Бяльмонце. Непадалёк ад Бяльмонта, на ўзбярэжжы Вялейкі, было месца канспірацыйных спатканняў Нагродскага з рэвалюцыйнымі дзеячамі, у тым ліку з Юзафам (Зюкам) Пілсудскім. Раз падчас такога спаткання Пілсудскі сказаў Нагродскаму, які здаўна цікавіўся беларушчынай, што мае для яго навінку, і дастаў з кішэні толькі што прывезеную з-за мяжы «Дудку беларускую». Нагродскі з вялікім зацікаўленнем кінуўся на беларускія вершы і спытаўся ў Пілсудскага, хто іх аўтар. «От, taki sobie adwokacik, nazywa sie Bohuszewicz»*, — адказаў Зюк. Нагродскі папрасіў Пілсудскага, каб той пазнаёміў яго з Багушэвічам, і Зюк абяцаў яму зрабіць гэта. Трэба заўважыць, што ў выбары знаёмстваў Багушэвіч быў вельмі пераборлівы. Паводле слоў Нагродскага, Багушэвіч, займаючыся ў Вільні адвакацкай практыкай, не меў блізкіх сувязяў ні са светам адвакатуры, ні наогул з сучасным яму грамадствам. Акрамя Нагродскага, адваката Адама Карповіча і свайго крэўнага Радзевіча, блізкіх стасункаў ні з кім не падтрымліваў. Выступаючы ў судзе, бараніў выключна сялян, бо быў цесна звязаны з беларускім народам.

Таксама Нагродскі праінфармаваў Луцкевіча аб гісторыі друку і пашырэнні «Дудкі беларускай» і іншых твораў. Калі Пілсудскі прывозіў «Дудку беларускую» з-за мяжы, належыць думаць, што і друкаванне яе за мяжой было арганізавана ім жа. Але 3 000 надрукаваных у першым выданні асобнікаў «Дудкі беларускай» вельмі хутка разышліся. Працуючы ў кааператыве (у Вільні, на Татарскай вуліцы), Нагродскі вельмі дзейна пашыраў гэтую кнігу — да яго часта прыходзілі людзі з вёскі, якіх ён надзяляў Багушэвічавымі творамі. Апрача «Дудкі» і «Смыка» была яшчэ трэцяя кніжачка: зборнічак вершаў (паводле Нагродскага — слабейшых) «Тралялёначка». Калі «Дудка» вычарпалася, Нагродскі надумаў перавыдаць яе ў Кракаве за 100 рублёў сваім коштам, што і было зроблена. Але кнігу было цяжка ўвезці ў Беларусь праз мяжу. Спачатку — з дапамогай Юзафа Пілсудскага — прывезлі 200 экз. «Дудкі». Далейшыя транспарты меліся ісці кантрабандай — з аплатай па 40 руб. за пуд. Але ўвесь наклад чамусьці на доўгі час застаўся ў Кракаве. Толькі шмат пазней Іван Луцкевіч, калі быў у Кракаве, адшукаў гэты наклад і часткамі даслаў кніжкі ў Беларусь, дзе яны вельмі хутка разышліся. Пасля «Дудку» перадрукавала суполка «Загляне сонца і ў наша ваконца» ў Пецярбургу, закупіўшы ад Багушэвічавай сям'і права на выданне ўсіх твораў паэта.

Але трэба разумець, што ў той час адукавання людзі нашага краю яшчэ не дзялілі паміж сабой польскую і беларускую культуру і бачылі адзіную будучыню нашых народаў. Пра гэта кажа факт, пра які напісала стваральніца польскіх школ А. Даніловіч-Змачынская. У сакавіку 1891 г. (якраз у гэты год выйшла кніжка Багушэвіча) «мае добрыя знаёмыя, адвакат Францішак Багушэвіч і... Альфонс Жангаловіч, прыйшлі з праектам арганізацыі ў Вільні тайных польскіх школ для насельніцтва. Яны прынеслі

* «От, такі сабе адвакацік, называецца Багушэвіч» (пол).

праграму выкладаў у падобных школах у Кіеве... Ініцыятары ідэі — сп.сп. Багушэвіч і Жангаловіч — тайна прыцягнулі да гэтай працы сваіх блізкіх знаёмых».

Якраз у гэты час падростаюць малыя Іваноўскія.

На пачатку XX ст. Ежы, Вацлаў і Тадас Іваноўскія вучыліся ў Пецярбургу, а Алена заканчвала вучобу ў гімназіі. Усе тры браты знайшлі сабе сяброўскія колы для самарэалізацыі. Ежы стаў дзеячам польскага Кола народнай асветы і ППС (Польскай партыі сацыялістычнай) і нават прыняў удзел у вызваленні Юзафа Пілсудскага з пецярбургскага турэмнага шпіталю. Тадас завязаў кантакт з літоўскімі дзеячамі, пачаў вучыць літоўскую мову і вывучыў яе дзесьці да 1905 г. І толькі Вацлаў не мог далучыцца да беларускай арганізацыі, бо гэткай проста яшчэ не існавала.

Старэйшы сын Леанарда Ежы (паляк) пісаў: «Адраджэнне беларускай культуры ў значнай ступені адбылося дзякуючы працы палякаў. Выбітную ролю адыгралі два браты Луцкевічы, інжынер Неканда-Трэпка, Вацлаў Іваноўскі і шмат іншых шчырых дэмакратаў (да ліку палякаў ён прылічваў свайго брата Вацлава, братоў Луцкевічаў і іншых беларускіх дзеячаў, якія, зразумела, з дзяцінства ведалі польскую культуру. — *Л. Л.*). ...Мы паходзім са Шчучынскага павета (Шчучынскі павет быў вылучаны з Лідскага толькі ў 1929 г. — *Л. Л.*), з ваколіц, дзе жыве беларускі люд, сям'я наша пасялілася тут некалькі стагоддзяў таму... Бацька-інжынер большую частку жыцця правёў у Расіі... Тры яго сыны з ранняй маладосці мелі глыбокае замілаванне да роднага краю, якое выражалася... у вывучэнні яго фаўны і флоры, а таксама ў вывучэнні мясцовага фальклору і мовы, а потым бароліся за свабоду краю ад царскага ярма. На працягу студэнцкіх гадоў вызначылася этнічнае аблічча братоў. Адзін з іх пад уплывам летувіскіх сацыялістаў стаў руплівым летувісам, вывучыў мову, ажаніўся з летувіскай і прыняў жывы ўдзел у працы летувіскіх арганізацый. Мы, два старэйшыя браты, патрапілі пад уплыў ППС... Пытанні будучыні нашай айчыны — Вялікага Княства Літоўскага — хвалявала нас у першую чаргу... У паразуменні з кіраўніцтвам ППС, мы арганізуем беларускую групу, якая займаецца друкаваннем першых беларускіх выданняў (з гэтай групы потым паўстане Грамада)». Юры Туронак прааналізаваў уплыў польскіх сацыялістаў на пачатак беларускага руху, і можна ўпэўнена сказаць, што старэйшы брат трохі перабольшвае. Таксама цікава, што Ежы ніякім чынам не ўзгадвае малодшага брата Станіслава, які, як пабачым потым, не карыстаўся павагай у сям'і.

Заслугай менавіта Вацлава Іваноўскага сталася стварэнне Беларускай рэвалюцыйнай партыі (БРП), што паклала пачатак развіццю беларускага нацыянальнага руху. У 1902 г. БРП распачала выдавецкую дзейнасць. Мецэнатаў не было, таму Вацлаў Іваноўскі купіў гектограф на свой заробак са студэнцкай практыкі. Першай публікацыяй БРП, надрукаванай на гэтым гектографе, стала адозва «Да інтэлігенцыі», яна выйшла ўвосень 1902 г.

Наступнай ініцыятывай Вацлава Іваноўскага стала спроба нелегальна выдаць часопіс «Свабода». Да ліку самых блізкіх і давераных паплечнікаў Іваноўскага належаў пецярбургскі гімназіст Вінцэнт Валейка з фальварка Галавічполе. Маладыя людзі заняліся выданнем першага нумара «Свабоды». Ручную матрыцу «Свабоды» на восем старонак падрыхтавалі Мілер (член ППС, зрабіў першую старонку) і Валейка (зрабіў усе астатнія старонкі). Усё гэта яны перавезлі ў Лябёдку, дзе падчас калядных вака-

цыяў 1902 г. Вацлаў і Тадас Іваноўскія, а таксама Валейка з братамі Антонам і Станіславам надрукавалі газету на гектографе накладам 200 асобнікаў. На тытульным аркушы часопіса значылася: «Свабода, № 1, 1903 г.». Такім чынам першая беларуская газета XX ст. была надрукавана на Лідчыне.

Лёс газеты быў нешчаслівы — большасць накладу «Свабоды» знішчана, і яна не дайшла да чытача. У студзені 1903 г. падчас вобыску ў варшаўскай кватэры Ежы Іваноўскага быў сканфіскаваны толькі адзін асобнік газеты, і хутчэй за ўсё «Свабоду» прымусіў знішчыць бацька — Леанард Іваноўскі, які прыехаў у Лябёдку на свята Богага Нараджэння і ўтаймаваў сыноўскія рэвалюцыйныя парывы.

У 1905 г. Вінцэнт Валейка разам з Вацлавам Іваноўскім былі ў ліку сямёх сяброў-закладчыкаў беларускай выдавецкай суполкі «Загляне сонца і ў наша аконца», якая выдавала і творы Ф. Багушэвіча. Таму, я думаю, трэба расказаць пра Вінцэнта Валейку і Валейкаў наогул, бо, як бачым, газету Вінцэнт выдаваў разам з братамі Антонам і Станіславам.

Як я ўжо пісаў вышэй, ранейшым уладальнікам Галавічполя* з'яўляўся стары Станіслаў Губарэвіч, ён меў сына Стэфана (разам з Людвікам Нарбутам загінуў у бітве каля Дубічаў) і дзвюх дачок — Станіславу, якая стала трэцяй жонкай Станіслава Іваноўскага — дзедка Вацлава Іваноўскага, і Юстыну, якая выйшла замуж за Яна Валейку. У Юстыны і Яна Валейкі нарадзіліся тры сыны — Вінцэнт, Антон і Станіслаў. Такім чынам, фальварак Галавічполе падзялілі паміж сабой Іваноўскія і Валейкі.

А сын Станіслава Губарэвіча — Стэфан (1836 г. н.) — падчас паўстання лічыўся паручнікам у адпачынку (з'яўляўся кадравым афіцэрам) і пасля бітвы пад Кавалькамі далучыўся да атрада Нарбута. Ратуючы свайго камандзіра Людвіка Нарбута, ён загінуў пад Дубічамі. Зоф'я Кавалеўская пісала: «“Спадарства, халаднакроўна адстрэльвацца і адсоўвацца назад”, — скамандаваў Нарбут. “У рассыпную!” — дадаў яшчэ, але яго голас заглушыў гул бітвы. Раптам камандзір захістаўся... і ўпаў. Андрыёлі і Пілецкі кінуліся яму на дапамогу, але атрымалі раненні і вымушаны былі ўступіць месца другім, якія ўчатырох падхапілі Нарбута, каб вынесці яго з лініі агню ў больш бяспечнае места. Частка атрада разбеглася па лесе, а тыя, хто нёс камандзіра, — Пакемпіновіч, Леон Краінскі, Аляксандр Бразоўскі і Стэфан Губарэвіч — упалі на зямлю мёртвымі...» Сімвалічна, што родныя пляменнікі героя паўстання 1863 г. разам з Вацлавам Іваноўскім надрукавалі першую у XX ст. беларускую газету. У гісторыі нічога і ніколі не вырастае на пустым месцы — каб з'явілася нешта па-сапраўднаму каштоўнае, патрэбна вялікая культурная традыцыя.

Цікавую інфармацыю пра Валейкаў падае тагачасны ўладальнік суседняга маёнтка Ішчална Караль Лясковіч у мемуарах, якія захоўваюцца ва Уроцлаўскай бібліятэцы імя Асалінскіх: «...у 1921 г. ...маёнтка Голдава з 1500–2000 га ўспадкаваў уладальнік маёнтка Табарышкі з Віленшчыны Юзаф Скарбак-Важынскі і тры браты Валейкі. У якіх суадносінах падзялілі маёнтка Скарбак-Важынскі і Валейкі, не памятаю. Мне толькі вядома, што Важынскі сваю частку атрымаў лесам і ніколі ў Голдаве

---

* Мясцовая легенда кажа, што назва Галавічполе паходзіла ад нейкага шведскага правадыра Галавіча, які быў тут забіты. Зразумела, што імя шведа было моцна аславянена. Але гэта толькі легенда.

не жыў. З братоў Валейкаў Голдава атрымаў Антон і таму мусіў пабудаваць тут жылы дом. Таксама ў Голдаве сваю долю атрымаў і Вінцэнт Валейка. Станіслаў успадкаваў фальварак Галавічполе ў Васілішскай гміне і лясы. Горны інжынер Вінцэнт меў дваіх дзяцей: сына Вітольда і дачку Ядвігу, наколькі я ведаю, яны абое зараз жывуць у Варшаве (гэта ў 1971 г. — *Л. Л.*)».

Дачка ўладальніка суседняга з Голдавам маёнтка Стрэліца Яніна Бурак успамінала: «Уладальнікам Голдава быў Антон Валейка, арыштаваны бальшавікамі 2 лістапада 1939 г., а пад Боркамі гаспадарыў інжынер Вінцэнт Валейка, які выкладаў у Дамброве Горнай».

Уладальнік Голдава Антон Валейка ў міжваенны час быў членам управы павятовага Звязу землеўладальнікаў, узначальваў рэвізійную камісію Шчучынскага павятовага аддзела, быў членам рады Лябёдскай гміны і кіраўніком рэвізійнай камісіі малочнага кааператыва ў Дзікушках. У 1939 г. яго арыштавалі і выслалі ў глыб Расіі. Далейшы яго лёс невядомы.

Пасля падзелу маёмасці паміж братамі ў суседнім з Лябёдкай Галавічполі гаспадарыў адзін з былых друкароў газеты «Свабода» Станіслаў Валейка. Гэта быў грузны, абсалютна лысы мужчына з поўным ротам залатых зубоў. Увесь час сядзеў на гаспадарцы, бо не давяраў эканомам, і ў яго ўсё выдатна атрымлівалася — своечасова плаціў падаткі. Станіслава Валейку добра характарызаваў яўрэй-кравец з Васілішак Абрам, які сябраваў з Іваноўскімі. Неяк яго запыталі, што новага чутна ў ваколіцах. Абрам падрабязна раскажаў пра ўсе навіны і закончыў гэтак:

— А пан Валейка дапамагае іншым наракаць на цяжкі час.

Станіслаў Валейка нейкі час быў удаўцом, але потым паўторна ажаніўся. Яго другая жонка працавала настаўніцай дзесьці на Валыні і наведвала мужа толькі падчас вакацый. Была гэта энергічная жанчына з рубенсаўскімі формамі ва ўзросце каля сарака гадоў. Валейкі да канца 1930-х заставаліся сябрамі Іваноўскіх. Пляменнік Вацлава Іваноўскага Казімір узгадваў такую гісторыю: «...у нашай ваколіцы гаспадарыў далёкі кузэн нашай мамы Фэлек Аскерка, былы капітан польскага войска. Меў ён вельмі маладую і прыгожую жонку — гэта была самая маладая з нашых цётак. Як заўсёды, 15 жніўня мы адзначалі імяніны нашай мамы, і, як заўсёды, з'езджаліся сваякі, суседзі і сябры. Мы ўжо сядзелі за традыцыйным пірагом з капустай, калі пачулі, што адчыніліся дзверы і нехта з ганка ўвайшоў у хату. Шляхетны Лех (старэйшы брат Казіміра. — *Л. Л.*), які ў гэты час вучыўся ў выпускным класе, вырашыўшы, што прыехала цёця Аскерка, кінуўся ў цёмны прадпакой, каб выказаць свае гарачыя пачуцці сваякам, і ў цемры моцна ўзяўся за пацалункі. Калі ўнеслі святло, дык аказалася, што спазніліся Валейкі. Пан Станіслаў быў не ў захапленні ад гэткай сардэчнасці, але яго жонка не пратэставала».

Станіслаў Валейка меў дзяцей толькі ад першага шлюбу, былі гэта Вітак і Дзюня. Дзюня перад самай вайной выйшла замуж за маладога афіцэра з рэдкім прозвішчам Вайнікініс, потым ён загінуў на вайне. Вітак пасля заканчэння курса права Віленскага ўніверсітэта адбываў стажыроўку юрыстам. Жыў у Вільні, быў заўзятым філатэлістам і ўражваў сяброў сваімі калекцыямі, у гэтай аповесці яго я яшчэ згадаю.

Станіслаў Валейка з'яўляўся членам Васілішскай гміннай рады, у 1939 г. яго арыштавалі і вывезлі ў глыб Расіі. Далейшы лёс невядомы.

Пра сябра Вацлава Іваноўскага Вінцэнта Валейку вядома няшмат. Нарадзіўся 23 студзеня 1883 г. у фальварку Галавічполе, у 1903 г. скончыў 3-ю рэальную гімназію ў Пецярбургу, а потым стаў студэнтам сталічнага Горнага інстытута. Увосень 1910 г. пасля заканчэння Горнага інстытута выехаў з Пецярбурга і 15 лістапада 1910 г. пачаў працаваць горным інжынерам у Шчарбінаўскай шахце на Данбасе. З 1921 г. жыў у Дамброве Горнай у Польшчы, спачатку працаваў у шахтах, вядома, што ў 1923 г. займаў пасаду галоўнага інжынера, а потым працаваў дырэктарам Дзяржаўнай горна-металургічнай школы імя Станіслава Сташыца.

Юры Туронак піша, што Вінцэнта Валейку ў траўні 1940 г. арыштавала гестапа і 18 кастрычніка 1940 г. ён памёр у канцлагеры Заксенгаўзен. Але захаваліся ўспаміны вязня лагера Дахаў Францішка Шоты, які быў вучнем Валейкі і напісаў пра лёс свайго настаўніка: «Трошкі ўспамінаў пра дырэктара інжынера Валейку. Як праз сон памятаю доўгія кашмарныя дні побыту ў гітлераўскіх лагерах смерці Дахаў і Араніенбург у адным бараку з інжынерам Валейкам, апошнім дырэктарам горна-металургічнай школы. Лагерны вопыт — цяжкі жыццёвы груз, не магу пазбыцца яго і сёння. Лагер вяртаецца ў фантомных снах, чакае над ложкам у выглядзе пакутлівых і жahlівых прывідаў. Калі я згадваю тыя гады, дык у думках вяртаецца да мяне вобраз майго лагернага калегі інжынера Валейкі, які прайшоў тут праз пякельныя пакуты. Ён быў ужо стары, але гітлераўцы адчулі ў ім высокую душу, і ўсё самае дрэннае яго не абмінала. Біты і абшуканы пры кожнай магчымасці (а гэтакіх хапала), працаваў на самых цяжкіх працах, але духоўна не зламаўся і заахвочваў жыць іншых. Быў сябрам усіх вязняў без розніцы ўзросту, нацыянальнасці і расы, хто ж яго не ведаў? Яго сэрца было раскрыта для ўсіх, і вязні цягнуліся да яго па добрую параду, апеку і дапамогу, па яго аптымізм і веру ў блізкую волю. Няма яго паміж намі. Спрацаваны, збіты і хворы, ён упаў на пляцы падчас шасцігадзіннага стаяння без руху — гэтак пакаралі ўвесь лагер з-за спробы аднаго з вязняў збегчы. Здранцвелага ад холаду, яго прынеслі ў лазарэт, і адтуль ён ужо не вярнуўся. Ніколі не забуду яго слоў, якія мне сказаў, калі яго адносілі санітары: “Я ўжо сыходжу, і смерць для мяне не будзе страшнай, але сэрца сціскае боль, што маё цела застанецца на варожай зямлі”».

Такім чынам, Валейкі — сябры і суседзі Вацлава Іваноўскага — былі закатаваныя камуністамі і нацыстамі.

Трэба сказаць яшчэ пра Амбразія Самуэля Кастравіцкага, які належаў да шляхецкага роду Кастравіцкіх герба «Байбуза», прадстаўнікі якога займалі розныя земскія пасады ў Мінскім ваяводстве ВКЛ і Мінскім павеце Мінскай губерні. З гэтага роду паходзіць знакаміты французскі паэт Гіём Апалінэр.

Бацька братаў Амбразія і Казіміра (Каруся Каганца) Кастравіцкіх Караль Кастравіцкі прыняў удзел у паўстанні 1863 г. Яго маёнтак Вялікія Навасёлкі на Міншчыне быў канфіскаваны, а сям’я саслана ў Сібір. Караль Кастравіцкі, сын Самуэля (1819–1873), пахаваны на Кальварыйскіх могілках у Мінску. Маці — Гелена са Свентаржэцкіх, дачка Тадэвуша.

Сын Караля Кастравіцкага Амбразій Самуэль Кастравіцкі нарадзіўся ў 1871 г. у Цывінску, што ў Сібіры, падчас вяртання сям’і са ссылкі. Скончыў гімназію ў Пецярбургу і ў 1897 г. — медыцынскае аддзяленне Маскоўскага ўніверсітэта. У канцы

1890-х гг. разам з Амрозіем у Маскве вучыўся Антон Лявіцкі (будучы празаік Ядвігін Ш.) і шмат іншай беларускай моладзі.

Малодшы брат жонкі Амброзія Кастравіцкага — Марыі з Багушэўскіх — Сцяпан Багушэўскі вучыўся ў Ягелонскім Кракаўскім універсітэце і часта гасцяваў у сястры і швагра ў Лідзе. Менавіта ў Лідзе летам 1903 г. Вацлаў Іваноўскі схіліў Багушэўскага да ўдзелу ў новай выдавецкай задуме: выпуску беларускіх кніжак у Кракаве, горадзе, які ў той час знаходзіўся ў Аўстра-Венгрыі. Багушэўскі, у сваю чаргу, прыцягнуў да супрацоўніцтва свайго сябра з часоў гімназічнага навучання ў Мінску Мар’яна Фальскага, студэнта Варшаўскай палітэхнікі.

З Амброзіем Кастравіцкім Вацлаў Іваноўскі пазнаёміўся праз яго швагра — Сцяпана Багушэўскага, які разам з Іваноўскім займаўся беларускімі выдавецкімі справамі. А з Казімірам Кастравіцкім (Карусь Каганец) Іваноўскі пазнаёміўся ў яго брата, лекара Амброзія, які ў 1901 г. жыў і працаваў у Лідзе. Вацлаў пасябраваў з абодвума і неўзабаве намовіў іх заняцца беларускай выдавецкай дзейнасцю, першага — як аўтара, другога — як спонсара. Абодва Кастравіцкія ўваходзілі ў суполку «Круг беларускай народнай прасветы і культуры», створаную Іваноўскім.

Сярод іншых выданняў у 1904 г. «Круг...» выдаў зборнік «Казкі». Гісторык Юры Туронак лічыў, што выданне зборніка «Казкі» было падрыхтавана да друку Казімірам, а фінансавалася яго братам, Амброзіем Кастравіцкім, чые ініцыялы «А. К.» апынуліся на тытульным аркушы кніжкі. «Казкі», па сутнасці, былі перадрукоўкай некаторых народных твораў, сабраных расейскім этнографам П. В. Шэйнам.

Амброзія Кастравіцкага няма ў адрас-календарах пачатку ХХ ст. Віленскай губерні, таму можна зрабіць выснову, што ён займаўся ў Лідзе прыватнай лекарскай практыкай.

Доктар Кастравіцкі цікавіўся грамадскай дзейнасцю. У сувязі з выбарамі ў Дзяржаўную думу Расіі ў 1906 г. віленская газета «Кур’ер Літоўскі» падрабязна расказвала пра стварэнне Звязу землеўладальнікаў Лідскага павета. 15 студзеня адбыўся агульны сход, на які акрамя землеўладальнікаў з маёнткаў былі запрошаны і прадстаўнікі ад парабкаў «для рашэння пытання пра паляпшэнне побыту сельскіх працаўнікоў з улікам інтарэсаў гаспадароў. Прэзідэнтам камітэта Звязу землеўладальнікаў выбраны Вітольд Даўкша, віцэ-прэзідэнтамі Уладзімір Ятаўт, сакратаром А. Кастравіцкі». Як бачым, у 1906 г. Амброзія Кастравіцкі ўсё яшчэ жыў у Лідзе*.

У 1905–1907 гг. на будаўніцтве чыгункі Балагое–Сядлец у Лідзе працаваў дзясятнікам грамадскі дзеяч, беларускі паэт, празаік, драматург, аўтар першых беларускіх падручнікаў Карусь Каганец (Казімір Кастравіцкі, родны брат Амброзія). Ён прывёз сюды жонку і дваіх дзяцей, Янку і Мірона. Свой «Беларускі лемантар...» Карусь Каганец напісаў менавіта ў Лідзе, падчас працы на чыгунцы. Непасрэдна ў Лідзе сям’я жыла да 1906 г.

---

* З лета 1920 г. Амброзія Кастравіцкі жыў у Варшаве, у 1925 г., пэўна як вайсковы асаднік, атрымаў гаспадарку ў Белагрудзе пад Лідай, дзе акрамя яго шмат асаднікаў мела зямельныя надзелы і ў сувязі з гэтым у верасні 1926 г. тут нават пачаў дзейнічаць чыгуначны прыпынак. Памёр Амброзія Кастравіцкі ў 1937 г. у Белагрудзе.

Немагчыма не згадаць тое, што суседкай і сяброўкай Іваноўскіх была Алаіза Пашкевіч. Потым гэта сяброўства і супраца з Вацлавам Іваноўскім працягвалася ў Пецярбургу — тут Алаіза Пашкевіча жыла разам з Сабінай Ячыноўскай, нявестай і будучай жонкай Вацлава Іваноўскага. Як потым паведамляў муж Алаізы, літоўскі сацыял-дэмакратычны дзеяч Стэпонас Кайрыс, Цёткай яе празвалі менавіта суседзі Іваноўскія. З цягам часу гэтая мянушка стала літаратурным псеўданімам.

Суседам, сябрам і аднадумцам і Вацлава Іваноўскага, і Алаізы Пашкевіч з'яўляўся Фелікс Стацкевіч — выбітны беларускі палітык і грамадска-культурны дзеяч.

Як бачым, Лідчына і ваколіцы Лябёдка сталіся сапраўднай крыніцай беларускага руху.

«Апошні наезд на Літве»

Пасля вайны 1920 г. і смерці бацькі Леанарда сям'я Іваноўскіх пачала дзяліць спадчыну і сварыцца, паступова сямейныя спрэчкі ўзмацняліся.

Першым з братоў аддзяліўся ад агульнай сямейнай гаспадаркі адзін з заснавальнікаў беларускага руху Вацлаў Іваноўскі*. І задаволіўся двума фальваркамі: Рагачоўшчынай і Баярамі. У Рагачоўшчыне жыла яго першая жонка Сабіна з Ячыноўскіх, а сябе ўзяў Баяры з вялікім кавалкам лесу.

Пляменнік прафесара Вацлава Іваноўскага Казімір расказваў, што калі ён наведваў свайго дзядзьку ў Баярах, дык той заўсёды частаваў яго выдатным абедам, а фурмана запрашаў на кухню, дзе яго добра кармілі і ўзнагароджвалі пачкам махоркі. Вацлаў сам любіў добра паесці, меў веды ў кулінарнай справе і добрыя кухарскія здольнасці. Іваноўскія памяталі, што неяк падчас гасцявання Вацлаў пакрыўдзіў гаспадыню гэткай заўвагай:

— Печань была цудоўнай, але я б дадаў яшчэ да яе маярану і каляндры.

Вацлаў Іваноўскі быў заўзятым паляўнічым і страляў дзікоў нават з вокнаў свайго дома ў Баярах, калі яны прыходзілі ў яго авёс. Любімым сабакам Вацлава быў Пім, гладкавалосы выжал белага колеру з карычневымі лыткамі. Гэтага сабаку ён часта пакідаў у сястры Алены, а калі прыязджаў у Баяры, дык першым чынам пасылаў ган-

---

* У 1918 г. Вацлаў Іваноўскі стаў міністрам асветы ва ўрадзе БНР, які ўзначальваў Антон Луцкевіч. У снежні 1918 г., пасля адступлення нямецкіх войск, разам з Я. Лёсікам, А. Уласавым і іншымі членамі Рады БНР застаўся ў Мінску, бо спадзяваўся на стварэнне кааліцыйнага ўрада БССР з удзелам камуністаў і сацыял-дэмакратаў. У маі 1919 г. арыштаваны савецкімі ўладамі і інтэрніраваны ў Смаленск. Пасля вызвалення з турмы Іваноўскі адмовіўся выехаць у Польшчу і вярнуўся ў Мінск, дзе працаваў загадчыкам літаратурна-выдавецкага аддзела Мінскага губернскага камісарыята асветы Літоўска-Беларускай ССР. Восенню 1919 г., перакананы ў памылковасці арыентацыі на Савецкую Расію, Іваноўскі ўвайшоў у Часовы беларускі нацыянальны камітэт у Мінску. У лютым—сакавіку 1920 г., як упаўнаважаны Найвышэйшай рады БНР, удзельнічаў у беларуска-польскіх перагаворах, імкнуўся прадухіліць падзел Беларусі, выступаў за стварэнне федэрацыі Польшчы і Беларусі. Адначасова займаўся пашырэннем сеткі беларускіх школ на Міншчыне, кіраваў Мінскім беларускім педагагічным інстытутам, арганізаваў выпуск літаратурнага штотыднёвіка «Рунь». У кастрычніку 1920 г. стаў дырэктарам дэпартаменту гандлю ва ўрадзе Сярэдняй Літвы. Пасля падзелу Беларусі ў выніку Рыжскага мірнага дагавора адмовіўся ад палітычнай дзейнасці і вярнуўся да навуковай працы. У 1922–1939 гг. займаў пасаду прафесара Варшаўскага політэхнічнага інстытута і дэкана хімічнага факультэта.

ца ў Лябёдку па Піма. Ганец заўсёды меў хустку гаспадара, і Пім, унохаўшы знаёмы пах, бег да гаспадара ў Баяры наперад ганца. Вацлаву Іваноўскаму не хапала гэтага сабакі падчас Другой сусветнай вайны, і ён моцна сумаваў па выжлу. Пляменнік памятаў, як прафесар ехаў цягніком з Коўні ў Вільню і, задрамаўшы ў цёплым купе, праз сон пачаў соладка казаць:

— Пімчык, Пімчык, нюхай, сучка рыжа!

Усе Іваноўскія любілі сабак, звяроў і паляванне, аднак сярод іх асабліва вылучаліся Алена і Вацлаў. Любоў да хатніх жывёл — добрая еўрапейская звычка. Алена расказвала, што, калі яна вучылася ў Кембрыджскім універсітэце, сярод яе знаёмых былі асобы, якія нават у лабараторыю прыходзілі з вавёркай на руках ці за пазухай, а нехта меў нават вялікую афрыканскую яшчарку. Многія студэнты не развітваліся са сваімі сабакамі — з імі прыходзілі ў лабараторыі: звяры там мелі свае поцілкі і пасля заняткаў вярталіся з гаспадарамі дахаты. Падчас Другой сусветнай вайны, у 1940 г., прафесар Вацлаў Іваноўскі пачаў працаваць у Віленскім універсітэце. Ён вельмі любіў сабак і з сабой на працу браў малую таксу. Аднак Вільня — не Кембрыдж, і хутка ад дэкана Ёзаса Матуліса Іваноўскі атрымаў афіцыйны ліст наступнага зместу: «Наколькі мне вядома, спадар прыводзіць сабаку ў свой кабінет ва ўніверсітэце, што недапушчальна. Прафесар павінен даваць студэнтам узорны, а не дрэнны прыклад паводзін, таму прашу зрабіць адпаведныя высновы з гэтага ліста».

Любоў да хартоў і коней пераняў пляменнік Алены і Вацлава Іваноўскіх, сын Тадаса ад першага шлюбу Ежы Іваноўскі (1907–2008). Паручнік Іваноўскі нават у страшным верасні 1939 г. падчас баёў з нацыстамі як пра найлепшыя моманты свайго жыцця ўспамінаў, як «з бацькам хадзіў на паляванне, як з цёткай Аленай конна ездзілі на ловы з хартамі, steeple*...». Потым ён усё жыццё будзе займацца гадоўляй коней і конным спортам. Сын Тадаса гадаваўся ў Лябёдцы, і цётка Алена аказала моцны ўплыў на яго выхаванне. Праз шмат гадоў Ежы (у сям’і яго звалі па-беларуску — Юрак) пісаў: «Як падаючыя зоркі з неба, з вельмі маладых гадоў мне свяцілі пэўныя размовы. Цётка Алена — тая, праз якую ў маім жыцці з’явіліся коні, казала: “Strow your heart over and horse will follow”**. Гэтак жа і з людзьмі».

Пляменнік Казімір пераказаў некалькі пацешных гісторый пра свайго дзядзьку Вацлава і адзначыў, што той быў заўсёды чароўны ў сяброўстве і меў надта прывабны лад жыцця. Часта цытаваў розныя кароткія, трапныя беларускія вершыкі і байкі, як, напрыклад, гэту, можа не зусім «літаратурную» хвалу рэдзьцы:

— Бо рэдзька — трайныя лекі. Кішачкі чысціць, гаўнячко прастуе, пярдзенне чыніць.

Неяк пры канцы 1930-х гг. Тадас Іванаўскас наведаў свайго брата Вацлава ў Варшаве. Якраз перад вайной былі адноўленыя сувязі між Польшчай і Літвой, і Тадас з групай ковенскіх прафесараў выбраўся ў Варшаву. Спаткаў брата Вацлава, і той запрасіў яго да сябе ў госці, каб пазнаёміць з чарговай жонкай. Жыў Вацлаў Іваноўскі на другім паверсе аднаго з прафесарскіх дамоў палітэхнікі. У вызначаную гадзіну Тадас падняўся на другі паверх, перад уваходнымі дзвярмі кватэры было цёмна, і ён

* Steeplechase (англ.) — гонкі ці язда з перашкодамі.

** «Зрабі сваё сэрца добрым — і коні пойдучь за табой» (англ.).

змог прачытаць на таблічцы толькі «Праф. Вацлаў...». Далей чытаць не стаў і пазваніў у кватэру. Дзверы адчыніла пакаёўка і сказала, што прафесара яшчэ няма. Потым выйшла гаспадыня. Тадэвуш прадставіўся, гаспадыня сказала, што муж хутка будзе, і запрасіла ў кватэру. Яна ведала пра візіт літоўскіх гасцей, размова, аднак, не ладзілася, і гаспадыня выказвала толькі халодную ветлівасць, калі Тадас, каб стварыць настрой, пашуткаваў пра вялікі жывот, які пачаў з'яўляцца ў брата. Праз некалькі хвілін размовы літоўскі прафесар зразумеў, што пераблытаў дзверы. Гаспадар гэтай кватэры таксама быў прафесарам і таксама Вацлавам, але яго брат жыў у кватэры насупраць.

Першая жонка Вацлава Сабіна паходзіла з таленавітай, музычнай сям'і Ячыноўскіх. Іваноўскія памяталі, што калі Вацлаў меў да яе гарачае, першае каханне, дык правозіў цэлыя ночы, седзячы на дрэве пад яе акном. Аднак быў чалавекам асцярожным і, каб, калі засне, не ўпасці з дрэва, прывязваў сябе пасам.

...Але мы трошкі адхіліліся, і таму варта вярнуцца да тэмы падзелу маёмасці.

Першапачаткова Галавічполе атрымаў малодшы брат Станіслаў Іваноўскі, але гэтага чалавека не любілі не толькі сваякі (пра гэта потым), але і ваколічныя сяляне. «За дзень да нашага пераезду туды пры нявысветленых абставінах згарэў дом у Галавічполі», — пісаў сын Станіслава Казімір. Пасля гэтага Галавічполе атрымаў старэйшы брат Ежы Іваноўскі. У 1915–1917 гг. ён быў дырэктарам фірмы «Сіменс-Шукерт» у Кітаі, Японіі, ЗША і Маскве. У незалежнай Польшчы два разы займаў пасаду міністра, з'яўляўся сенатарам і палкоўнікам польскага войска. Разам з братамі Вацлавам і Станіславам прымаў удзел ва ўрадзе Сярэдняй Літвы. Быў шматгадовым дырэктарам Аб'яднання польскіх механікаў і дырэктарам польскага філіяла ФІАТа.

Ежы Іваноўскі карыстаўся павагай і любоўю ў сям'і. Падчас спаткання з пляменнікамі расказваў ім розныя сямейныя байкі пра Лябёдку, а таксама пра свае падарожжы і паляванні. Пляменнікам запомнілася яго гісторыя пра паляванне ў Маньчжурый. Там ён паляваў на тыгра і памочнікамі меў двух мясцовых паляўнічых. Склалася так, што першыя тры дні яны палявалі на тыгра, а апошнія тры дні тыгр паляваў на іх. Ежы Іваноўскі ўсё ж застрэліў звера, калі той ужо ўхапіў за ватны халат аднаго з мясцовых паляўнічых.

Калі пляменнікі прыязджалі ў Варшаву, Ежы карміў іх смачнымі пірожнымі ў дарагіх кафэ, даваў кішэнныя грошы і атачаў іх адмысловай апекай у час, калі іх бацькі стваралі сабе новыя сем'і. Пасля Другой сусветнай вайны ён жыў у Англіі, меў цяжкую матэрыяльную сітуацыю і канец жыцця правёў у пансіёне для старых польскіх камбатантаў. Там яго, 87-гадовага старога, наведаў пляменнік Лех (старэйшы сын Станіслава Іваноўскага). Дзядзька быў вельмі ўсцешаны гэтым візітам і пры канцы выняў з-пад падушкі два фунты.

— Ведаеш, Лех, больш няма, а табе ў Лондане лішнімі не будуць.

Ён не змяніўся да самага канца жыцця, і нават калі ўжо нічога не меў, усё роўна раздаваў апошняе — сапраўдная лябёдская школа давалася ў знакі. Пляменнік, канешне ж, грошы не ўзяў. Дадам яшчэ раз, што Ежы Іваноўскі на пачатку ХХ ст. цалкам падтрымліваў брата Вацлава і сам прымаў удзел у беларускіх справах.

Атрымаўшы Галавічполе, Ежы Іваноўскі планаваў перадаць гэты фальварак сваёй дачцэ ад першага шлюбу Вандзе. Але потым яго планы памянліся, і на месцы згарэ-

лага старога дома ён пабудаваў новы прыгожы драўляны дом, заснаваў узорную гаспадарку і сам кіраваў ёй. Летам тут жыла яго трэцяя, маладая і прыгожая, жонка Зося з дачкой Ягадай (пасля Другой сусветнай вайны дачка жыла ў Канадзе).

Гэты казачна прыгожы дом у Галавічполі спраектаваў знакаміты беларускі архітэктар Лявон Вітан-Дубейкаўскі! Адначасова з пабудовай дома Ежы Іваноўскі пасадзіў новы сад на 10 га, і, верагодна, з тых часоў недалёка ад дома захавалася афіцына. Вядома, што пры канцы 1920-х Лявон Вітан-Дубейкаўскі нейкі час выкладаў у Лідзе, а потым, у першай палове 1930-х настаўнічаў і працаваў ў Беларускам інстытуце гаспадаркі і культуры, аднаўляў кляштар у Друі, будаваў кляштар пад Варшавай і мікрараён на Антокалі ў Вільні. У другой палове 1930-х з-за цяжкай хваробы архітэктар практычна не працаваў. У савецкія часы дом у Галавічполі, спраектаваны архітэктарам Вітан-Дубейкаўскім, стаў школьным інтэрнатам, а сёння належыць парафіі касцёла ў Старых Васілішках.

Барацьба за сямейнае гняздо, пабудаванае Леанардам Іваноўскім, цягнулася амаль 20 гадоў. Прыгожы палац і ўвесь маёнтак, акрамя грашовай, мелі яшчэ і эмацыйную вартасць. Чытаючы ўспаміны розных Іваноўскіх, я прыйшоў да высновы, што Леанард Іваноўскі планаваў перадаць палац з цэнтральнай часткай маёнтка сваёй жонцы, а пасля яе смерці — дачцэ Алене. Менавіта таму браты Вацлаў, Ежы і Тадас хутка аддзяліліся, але Станіслаў не падпарадкаваўся выраку бацькі, да таго ж, пэўна, тастамент не быў належна аформлены. Сусед Іваноўскіх, Караль Лясковіч у сваіх мемуарах пацвердзіў маю ранейшую здагадку: пасля смерці Леанарда Іваноўскага зямлю маёнтка (без фальваркаў Рагачоўшчына і Галавічполе) разам з палацам успадкавала жонка Ядвіга, а дачка Алена павінна была, у свой чарод, успадкаваць гэту маёмасць пасля смерці сваёй маці.

Аднак пасля таго, як Леанард Іваноўскі пакінуў гэты свет, яго малодшы сын Станіслаў пачаў барацьбу са сваёй маці і сястрой, і, як мы пераканаемся потым, гэта прывяло да ізаляцыі яго ў сям'і. Нейкія непаразуменні Станіслава з бацькам пачаліся раней, бо Леанард, як чалавек багаты, законна выкупіў ад службы ў войску трох старэйшых сыноў, але чамусьці вырашыў ахвяраваць для арміі малодшага. Станіслаў запомніў гэта назаўсёды.

Сын Станіслава Іваноўскага Казімір пісаў, што муж Алены — Казімір Скіндар — праводзіў цэлую кампанію супраць свайго швагра. Справа дайшла да нападу на Станіслава — на суседнім галавічпольскім полі ён ледзь не развітаўся з жыццём. У справе прымалі ўдзел пляменнікі Станіслава Іваноўскага, і аднаму з іх пагражаў суд за ўдзел у нападзе і цяжкае збіццё дзядзькі. Але адвакатам удалося абараніць хлопца, і пляменнік атрымаў толькі малую кару. Віленская газета «Слова» надрукавала пра той судовы працэс артыкул пад загалоўкам «Гайда ў Галавічполе, ці Апошні наезд на Літве». Як бачым па загалоўку, артыкул адсылаў чытача да паэмы Адама Міцкевіча «Пан Тадэвуш»*.

Аднак і пасля гэтага ў Лябёдцы даходзіла нават да страляніны — гэтакія былі гульні і сямейныя забавы ў той міжваенны час. Пасля першага нападу Станіслаў Іваноўскі

---

* Поўная назва «Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве: шляхецкая гісторыя з 1811 і 1812 гг. у дванаццаці кнігах вершам».

пад падушкай заўсёды трымаў зараджаны браўнінг і ў Лябёдцы нікуды не выходзіў без зброі.

У выніку сямейных спрэчак жыццё Лябёдка было паралізаванае і ўтварыліся дзве партыі. Большая партыя, куды ўваходзілі ўсе блізкія родныя, стаяла на баку Алены Скіндар з Іваноўскіх, другая, партыя «прыхільнікаў Стаха», колькасна была значна меншай. Падзел быў настолькі моцны, што нават перад самай Другой сусветнай вайной, калі сям'я нарэшце прыйшла да згоды, партыі не прымірыліся.

Вось як апісвае Казімір Іваноўскі адносіны сваіх стрыечных братоў і родных пляменнікаў да свайго бацькі Станіслава — падзеі адбываюцца пры канцы 1930-х, калі ўся сям'я сабралася ў Лябёдку на Вялікдзень: «Паволі збіраюся да сняданку і чую рух на калідоры. Гэты на свята прыехалі Юрак, сын дзядзькі Тадаса, і сыны дзядзькі Вацлава — Стэфан і Вацак, браты Ганкі... Знаходжуся ў пакоі бацькоў і адсюль бачу, як насупраць бацькавай тахты за акном нешта вісіць. З цікаўнасцю прыглядаюся і разумею, што да доўгага кія шнурам прывязаны здохлы шчанюк. Гэта выглядае вельмі непрыемна, а шчанюк вісіць на такой вышыні, што з зямлі яго дастаць немагчыма. Але бацька знае правільны гульні, адчыняе акно і з дубальтоўкі перастрэльвае шнурок. Шчанюк падае на зямлю, і мы выкідваем яго ў кусты. Але праз пэўны час шчанюк зноў з'яўляцца за акном, бацька зноў страляе, і на гэтым гульнія заканчваецца, бо ёй зацікавілася бабуля, якую стаміла ранішняя кананада ў доме». Дарэчы, сын Тадаса, Ежы (Юрак) Іваноўскі, пісаў, што дзеці Вацлава Іваноўскага — Стэфан, Вацак і Ганна — былі яго «найбліжэйшымі кузэнамі і сябрамі дзядзінства, з якімі меў столькі гульніяў і бітваў у Лябёдцы». Можа, якраз «бітвы» з дзядзькам Станіславам ён меў на ўвазе? Як жа трэба было давесці пляменнікаў, каб яны гэтак ставіліся да роднага дзядзькі?

Станіслава Іваноўскага не любілі ні яго сваякі, ні беларускія сяляне. І, пэўна, было за што. Каб праілюстраваць інтэлектуальна-маральныя якасці Станіслава Іваноўскага, перакажу фрагмент з успамінаў, якія ён напісаў у 1937 г. Праз 20 гадоў ён гана-рыцца дробнай антыбеларускай правакацыяй, якую арганізаваў у Гародні, і з вялікім задавальненнем расказвае пра яе ў сваіх успамінах пра стварэнне польскай «Самаабароны» і складаныя моманты 1918–1919 гг. на Лідчыне і Гарадзеншчыне.

Як вядома, у канцы сакавіка 1919 г. у Варшаве раптам з'явіўся палітык Гадыцкі-Цвірка*. На імя польскага прэм'ер-міністра Падарэўскага ён склаў адозву з рэзалюцыяй нібыта праведзенага Беларускага краёвага з'езду, у якой сцвярджалася, што «існаванне самастойнай Беларускай дзяржавы немагчыма», таму Беларусь «у сваіх этнаграфічных межах» павінна была ўвайсці ў «сціслы звязак з Польскай Рэччу Паспалітай». З гэтай адозвай палітык паехаў у Варшаву. Калі звесткі пра гэта дайшлі да Гародні, Васіль Захарка ўноце ад імя Рады Міністраў БНР апаратэставаў заяву «беларускай» дэлегацыі. Калі ж Гадыцкі-Цвірка зноў з'явіўся ў горадзе, на загад Кастуся Езавітава ён быў арыштаваны і адпраўлены ў мясцовую турму. Калі вязня пад вяртай

* Кастусь Мардар'евіч Гадыцкі-Цвірка (05(17).04.1880 — пасля 1931) — беларускі педагог, публіцыст. У 1903–1923 гг. выкладчык Слуцкай гімназіі, Дзвінскага і Мінскага рэальных вучылішчаў, Мінскага настаўніцкага інстытута, Мінскіх педагагічнага і політэхнічнага тэхнікумаў, рабфака БДУ. Удзельнік 1-га Усебеларускага з'езда ў снежні 1917 г.).

эскадрона беларускіх гусар везлі з турмы на чыгуначны вакзал, па загаду Станіслава Іваноўскага на іх напаў атрад «Польскай арганізацыі вайсковай». Завязалася кароткая перастрэлка, падчас якой быў забіты адзін з нападнікаў. Аднак адбіць К. Гадыцкага-Цвірку не атрымалася*.

Станіслаў Іваноўскі напісаў пра гэта: «На пачатку 1919 г. у Гародні арганізавалася дэлегацыя беларусаў для паездкі ў Бельведэр (да Пілсудскага. — *Л. Л.*). На чале гэтай дэлегацыі стаў нейкі Гадыцкі-Цвірка са Случчыны. Пра гэту дэлегацыю пісалі варшаўскія газеты, і, калі Гадыцкі-Цвірка вярнуўся ў Гародню, ён быў арыштаваны ўладамі і пасаджаны ў турму... Гадыцкага-Цвірку павінны былі перавезці ў Коўна. Пра дзень перавозкі я быў прайнфармаваны. Вясеннім днём у 4-й гадзіне пасля поўдня яго везлі па вуліцы Ажэшкі ў турэмнай карэце пад канвоем гусараў (беларускіх. — *Л. Л.*). На іх шляху, пры палацы князя Чацвярцінскага, на ходніках чакалі каля дзясятка членаў польскай вайсковай арганізацыі з рэвальверамі. Гусары праз хвіліну былі рассяяныя залпамі з рэвальвераў... і паўцякалі. Усе немцы пахаваліся, было бачна, што яны не жадаюць браць удзел у канфлікце... Скарыстаўшы замяшанне, я паехаў да каменданта цвердзі Гародня палкоўніка Ловенфілда і заявіў яму, што ўся віна за інцыдэнт ляжыць на беларусах, і выказаў пажаданне, каб больш не было страляніны, якая пагражае жыццю нямецкіх жаўнераў у горадзе... Палкоўнік Лавенфілд запэўніў мяне, што зробіць для гэтага ўсё магчымае... З таго памятнага дня знікла ўсякае значэнне Народнай беларускай рады...» Такім чынам, Станіслаў арганізаваў страляніну ў горадзе і абвінаваціў у ёй беларусаў. Нават праз 20 гадоў ён не зразумеў, што непрыстойна і нават бязглузда хваліцца правакацыяй, не асэнсаваў свае дзеянні і не зрабіў спробу неяк па-іншаму інтэрпрэтаваць падзеі.

Пэўна, быў ён не надта разумным, здольным да выніковай працы чалавекам. Яго сын Казімір пісаў: «Жылі мы ў дамку ў Лябёдцы. Бацька гаспадарыў у суседнім Галавічполі (покуль гэты фальварак не адышоў да старэйшага брата Ежы. — *Л. Л.*). Дом у Галавічполі якраз да таго часу быў спалены “вернымі слугамі”, і праца, якая знаходзілася далёка ад Лябёдкі, была вельмі клапатлівай і малаэфектыўнай. Па праўдзе, цяжка было назваць гаспадараннем тое, чым бацька займаўся потым і ў Лябёдцы. З вясны па зіму мама вяла гаспадарку, а бацька меў працу адваката ў сваёй канцылярыі ў Вільні і наезджаў да нас не часта, каб тут паламаць і расцярушыць планы, якія мама з цяжкасцю складала без яго, а потым зноў ад’езджаў у Вільню. У Вільні за лета меў толькі некалькі кліентаў, але карыстаўся спакоем і свабодай, покуль сям’я сядзела ў вёсцы».

Станіслаў Іваноўскі не мог нават знайсці для свайго маёнтка добрага эканома, а можа, да такога пана добры і сам не ішоў: «Зімой гаспадарку пакідалі на апеку Бога ці добрую волю эканома. Калі судзіць па выніках, пан Бог меў іншыя клопаты, а эканом рэгулярна краў усё, што можна было панесці. Таму, дарэчы, і красці не надта было чаго. Эканомаў перабывала ў нас шмат. Калі эканом хуткі і энергічны — дык злодзей, калі спакойны і пачцівы — дык цалкам дупа, якога падманваў любы, хто

---

* Падрабязней: Чарнякевіч А. Нараджэнне беларускай Гародні: 3 гісторыі нацыянальнага руху 1909–1939 гадоў. Мінск, 2015. С. 55–56.

хацеў. Невядома, што горш. Але не, вядома! Бо быў у нас адзін такі, які быў і дупа, і злодзей, і яшчэ жлукта, звалі яго Вітольд Р.».

Цяжкія адносіны склаліся ў віленскага адваката і з мясцовымі сялянамі, якія ра-ней спалілі яму хату ў Галавічполі. Сын Казімір апісвае гісторыю, якая адбылася ў велікодныя дні ў 1930-я гг.: «...бацька злы, бо пачынаецца працэсія баб з ваколічных вёсак з квіткамі на заробак. Гэта яшчэ адны сумныя наступствы пасля працы нашага эканомы Вітольда — жлукты і злодзея. Ён выдаў шмат квіткаў за аднадзённую працу па праполцы буракоў. Вітольд прадаваў квітки сялянам за працэнт ад намінальнага кошту, бо не меў за што выпіць. Сітуацыя сур’ёзная — бабы ўсё ідуць, запасы гатоўкі заканчваюцца, а трэба яшчэ зрабіць свята і мець грошы на адваротны шлях. Адвакат ратуе справу тым, што загадвае адчыніць капец і замест грошай пачынае плаціць бульбай. Але галодны на грошы народ гэтаму вельмі не рады».

Апошнюю кропку ў гэтай справе для сябе я паставіў, даведаўшыся пра адназначную ацэнку Антонам Луцкевічам разумовых здольнасцяў Станіслава Іваноўскага. У студзені 1919 г. падчас знаходжання ў Гародні старшыня ўрада БНР запісаў у сваім дзённіку: «Прыходзіў Станіслаў Іваноўскі. З усёй яго гутаркі, як заўсёды дурной і бязладнай, з тэндэнцыяй выказаць свой розум, годнай увагі была толькі заява, што цяпер усе палякі маюць адну супольную ідэю: за ўсялякую цану далучыцца да Польшчы. “Краёвая ідэя, — сказаў ён, — магла б мець вагу толькі тады, калі б за ёй стаялі некалькі корпусаў войска. А цяпер мы аб ёй забыліся”. Шчыра і ясна!»

І хопіць пра гэтага чалавека.

Алена Скінар з Іваноўскіх

Як бы там ні было, але ў канцы 1930-х гг. маёнтак Лябёдка з палацам быў запісаны на Алену Скіндар з Іваноўскіх.

Дачка Вацлава Іваноўскага, пляменніца Алены Ганна Карнецкая пісала: «Я мела цётку, сястру майго бацькі, незвычайную жанчыну, якая нас, маладых, у пэўным сэнсе натхняла. Перад Першай сусветнай вайной яна атрымала вышэйшую адукацыю па сельскай гаспадарцы ў Кембрыджы і спецыялізавалася на гадоўлі коней. Была дасканалай наезніцай, яе ўзгадавалі ў сваіх працах навукоўцы-гіпологі (напрыклад, праф. Прускі). Сама вырашыла, на каго і дзе хоча вучыцца, і была накіраваная бацькамі на вучобу пад наглядом уласнай цёткі, маёй стрыечнай бабулі Хэлены. Потым аказалася, што студэнткі жывуць у кантралюемых інтэрнатах свайго каледжа і апека над імі не патрэбна. Былі гэта іншыя часы».

Такім чынам, каля 1905 г. Алена Іваноўская прыехала на навучанне ў каледж Нью-Нам Кембрыджскага ўніверсітэта. У Кембрыджы пераважна з англійскай арыстакратыі і пры яе ўдзеле склаўся гурток студэнтаў, які даследчык Гай Пікарда назваў «Кембрыджскай хэўрай». У гуртку бралі ўдзел паэт Руперт Брук, біяхімікі Мюрэял Уэлдэйл, Гуя Онслаў і іншыя. Удзельнікі суполкі сур’ёзна цікавіліся беларускім фальклорам, а сяброўка Руперта Брука Кэтрын Кокс у 1912 г. некалькі месяцаў правяла ў Лябёдцы.

Трэба заўважыць, што сябры кембрыджскага гуртка, у які ўваходзіла Алена, вывучалі паганства, і таму фальклор, у тым ліку і беларускі, цікавіў іх з гэтага боку. З 1914 да 1924 г. Алена Іваноўская разам з Гуі Онславам (1890 г. н.) апублікавала ў

лонданскім часопісе «Folklore» тэксты і ноты беларускіх песень, запісаных у ваколіцах Лябёдкі. Публікацыі беларускага фальклору суправаджаліся вялікімі ўступнымі тэкстамі, якія знаёмілі брытанскіх чытачоў з Беларуссю. Напрыклад, сярод іншага ва ўступе да першай публікацыі 1914 г. * сааўтары напісалі: «Вялікія лясы, якія паранейшаму пакрываюць тут зямлю, аказалі глыбокі ўплыў на характар людзей. Гэтыя лясы — апошнія нескранутыя лясы Еўропы, і тут да нашага часу жывуць зубры. Да чатырнаццатага стагоддзя лясы давалі жыхарам адчуванне бяспекі ад ворагаў, сюды не даходзілі цывілізацыя і хрысціянства, якое ахапіла да таго часу больш даступныя краіны, і таму тутэйшыя жыхары былі адным з апошніх паганскіх народаў у Еўропе. Іх рэлігіяй было натуральнае пакланенне сімвалам дрэва, агню і змяі. У пушчы меўся Зніч, ці непагасны агонь (у Віленскім саборы ляжыць камень, на якім падтрымлівалася гарэнне Зніча, а звонку стаяла вежа, з якой Крыве-Крывейта звяртаўся да людзей)...»**. Заўважу, што Алену Іваноўскую цікавілі менавіта лакальная, наша, лідская гісторыя і тутэйшы фальклор.

Першая публікацыя ўтрымлівала беларускія тэксты шасці песень з перакладамі на англійскую мову***. Ва ўступе тлумачыцца паходжанне песень і падаецца кароткая гісторыя Беларусі. Сярод іншага аўтары пішуць: «Часам кажуць Беларусы ці Белья рускія, аднак ніводзін беларус ніколі не дазволіць называць сябе імем, якое значыць, што ён — расіец»****. Тут упершыню ў англійскай тэрміналогіі быў выкарыстаны тэрмін «White Ruthenia» замест «White Russia».

У тым жа 1914 г. сааўтары апублікавалі яшчэ дзевяць песень*****. Наступныя песні з іх перакладамі выйшлі толькі праз дзевяць гадоў. Гуя Онслаў, паралізаваны пасля інцыдэнту пры катанні на лыжах у 1911 г., памёр у чэрвені 1922-га і, такім чынам, не ўбачыў надрукаванымі трэцюю і чацвёртую публікацыі перакладаў. Незадоўга да яго смерці Алена Іваноўская наведвала Англію, і таму ў прадмове да трэцяй часткі згадваецца, што «захаванне і завяршэнне гэтай каштоўнай калекцыі хутка знікаючых народных песень» стала магчымым толькі з-за «яе нядаўняга візіту ў гэту краіну і адданасці жонкі сп. Онслаў». Трэцяя частка, апублікаваная з дапамогай жонкі Онслаў Мюрыэл Уэлдэйл (Muriel Wheldale), змяшчала дзесяць*****,

* Iwanowska H., Onslow H. Some White Ruthenian Folk-Songs // Folklore. Vol. 25. No. 1 (Mar. 31, 1914). P. 91–109.

** Тамсама. С. 91.

*** Oj! Pahnala dzieuchynanka (The maid was driving grey oxen), Zašumeŭ duboček (The oak-tree rustled), Och, ty pole (O! my field!), Hdzie ty chmiel (Where hast thou spent the winter?), Zasmusela u boru sasonka (In the forest the pine murmurs), Siwy koniu (The grey horse). — Iwanowska H., Onslow H. Some White Ruthenian Folk-Song // Folklor. Vol. 2. No. 1 (Mar. 31, 1914). P. 91–109.

**** «Sometimes called Byelorusses or White Russians, but incorrectly, since no White Ruthenian would ever allow himself to be called by a name which would imply that he was Russian».

***** Prylacieli husi (The geese came), Smutna ja smutna (Sad I am, sad I am), Siwy holub (a) and (b) (The grey dove), Oj, ty dzieucyna (Oh! my Maiden), Ja w alsyni wale pasla (In the alder wood I grazed my oxen), Tuman, tuman (The mist, the mist), Nie idzi mostom (Do not cross the bridge), Dalina (The valley). — Iwanowska H., Onslow H. Some White Ruthenian Folk-Songs, II // Folklore. Vol. 25. No. 2 (Jun. 30, 1914). P. 212–226.

***** Pajdu ja dolam, luham (Oh! I will walk through the lowlands and meadows), A u sadu sosna kalychalasia (The pine-tree sways in the garden), Zakuju, zakuju, ziazulenka rano (Sing, sing, cuckoo, in the morning), Oj recunka, recunka (Oh! river, my river), Zasmusiela sum dubrouka (The rustling

а чацвёртая — дванаццаць беларускіх песень*. Усе пераклады рабіліся ў традыцыйным англійскім «навуковым» стылі, перакладчыкі адначасова выступалі і як этнографы — тэксты песень маюць вялікую колькасць тлумачальных зносаў. У прадмове да чацвёртай часткі сааўтары тлумачаць: «Асабліва сцю першых чатырох вясельных песень з’яўляецца тое, што яны маюць сумныя словы і музыку. Гэта на самай справе не дзіўна, як здаецца на першы погляд, бо ў Беларусі вяселлі — сапраўды журботныя святы, ва ўсялякім разе да нядаўняга часу гэта было менавіта так. Бо падчас прыгоду гаспадар меў не толькі амаль што ўсю ўладу над жыццём і смерцю сялян і мог караць іх па сваім меркаванні, але меў яшчэ і прывілей цераз сілу жаніць людзей, і часта шлюб адбываўся так, як у рабоў у Амерыцы. Таму часта каханне і шлюб былі паняццямі ўзаемавыключнымі».

У каментарыях яшчэ адзначалася, што для беларуса колькасць кукаванняў зязюлі азначае тое ж самае, што і ў Англіі, і «дружкі» на вяселлі, як і ў Англіі, суправаджаюць маладых. Але сэнс слова «цягаўся» тлумачыцца французскім словам «flâner» — англійскага адпаведніка гэтаму беларускаму слову не знайшлося. Гэтаксама немагчыма было дакладна перакласці на англійскую мову радок «Ой, няхай ён скача як Белка», бо «Белка» ў гэтай песні — мянушка сабакі, і сэнс выразу атрымліваецца шматзначны. Не знайшлося адпаведніка і слову «кудзелька» — кавалку воўны ў калаўроце, і Алене даводзілася тлумачыць, што гэта такое.

Такім чынам, Алена Іваноўская і Гюя Онслаў зрабілі першыя навуковыя пераклады мастацкіх тэкстаў з беларускай на англійскую мову.

З пачаткам Першай сусветнай вайны кембрыджская суполка перастала існаваць. Алена Іваноўская з’ехала на радзіму і ў 1915 г. трапіла пад нямецкую акупацыю...

Але вернемся трошкі назад.

Выбітны беларускі грамадска-палітычны і культурны дзеяч, выдавец і публіцыст Аляксандр Мікітавіч Уласаў у 1912 г. у Вільні наладзіў выданне сельскагаспадарчага часопіса «Саха» дэмакратычнага кірунку**. На старонках яго прапагандаваліся прагрэсіўныя метады апрацоўкі зямлі, палепшаныя гатункі насення, шматпольная сістэма севазвароту. Часопіс арыентаваў на спецыялізацыю гаспадаркі, развіццё жывё-

oakwood murmured), Sabirala dzieucynunka (The maiden gathered cherries), Pajdu ja na kiermas (Oh! I shall travel to the fair), A u poli krynica (There’s a spring in the field), Oj, isli try kazaki (Oh! three Cossacks were walking), Stojic jawor pry darozie (a) and (b) versions (A hornbeam stands by the road-side). — Skomorokhova Svetlana. Arising from the depths // A Study of Belarusian Literature in English Translation : A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Translation Studies. University of Warwick, Department of English and Comparative Literary Studies. P. 187.

* Oj, pasou winahrad (Oh! the vine was climbing), Zahrukacieli (The black horses), Nas malady jak surawieska (Our bridegroom is like a mushroom), Leta (Harvest song 1 and Harvest song, sung after the midday meal), Pawiej wiecier (Harvest song, Sung at any time of day), Nie syt, ni halodzien (Harvest song, III (Sung after the midday meal)), Da uzo wiecier (Harvest song, IV, Sung just before sunset), Huduc, huduc paludnicki (Call, call for your midday food), Oj, pajdu ja darohaju (Oh! I shall wander down the road), Trubił backa (The father sounded a horn), Zajcyk (The hare [Dance Tune]), Mikita (Dance Tune). — Skomorokhova Svetlana. P. 187.

** Выходзіў у Вільні (красавік 1912 — кастрычнік 1913), у Мінску (лістапад 1913 — студзень 1915). На 27-м нумары выхад спынены ў сувязі з Першай сусветнай вайной. У далейшым выходзіў у Вільні (сакавік 1927 — жнівень 1931), выйшаў 41 нумар.

лагадоўлі, пісаў пра розныя аспекты садоўніцтва, агародніцтва, даваў гаспадарчыя парады.

Ужо ў другім нумары «Сахі» з'яўляецца артыкул Алены Іваноўскай (пад псеўданімам Г. Ів., м. Васілішкі, Віл. губ.) «Як з прастой кабылы дахавацца заводнага жэ-рэбца». У трэцім нумары зноў надрукаваны яе артыкул, гэтым разам «Як даглядаць каня, хворага на золзы» (пад псеўданімам Г. І. Лябёдка, Віл. г.). У чацвёртым нумары «Сахі» друкуецца артыкул В. Тройцы* (Вацлава Іваноўскага) пра канюшыну і артыкул Алены Іваноўскай «Школа і прышчэпкі» (за подпісам: Алена, м. Хільчыцы, Лідзкі пав.). Такім чынам, адразу вызначаюцца галоўныя цікавыя для аўтаркі тэмы: гадоўля коней і саааводства.

За 1912–1913 гг. у першых васьмнаццаці нумарах часопіса «Саха» Алена Іваноўская друкуе дзесяць артыкулаў, і ўсе яны напісаны на вельмі добрай, сапраўды жы-вой беларускай мове.

У перыяд з 1927 па 1931 г. яўных публікацый Іваноўскай (у той час ужо Скіндар) у часопісе «Саха» я не выявіў. Часопіс друкуе аўтараў пад псеўданімам І. С. (Іваноўская-Скіндар?), С. (Скіндар?), С. А. (Скіндар Алена?) па тэмах, на якія магла б пісаць Іваноўская. У № 10 «Сахі» за 1928 г. друкуецца вялікі і змястоўны артыкул з малюнкамі па конегадоўлі, але ён наогул не мае ніякага подпісу. І трэба адзначыць, што ўсе гэтыя артыкулы напісаны сухой, не характэрнай для Алены Іваноўскай мовай. Супрацоўніцтва з беларускім часопісам у тыя часы магло быць небяспечным для ўладальніцы маёнтка, да таго ж у чэрвеньска-ліпеньскім нумары за 1928 г. паведамляецца пра арышт рэдактара У. Павалковіча і затрымку выдання часопіса. Але калі нават не браць гэта пад увагу, трэба разумець, што людзі, бывае, змяняюцца: змяняюцца іх прыярытэты і зацікаўленасці. Алена магла спыніць супрацоўніцтва з беларускай прэсай і пачаць пісаць у польскую ці наогул страціць цікавасць да журналістыкі.

9 сакавіка 1915 г. у Вільні рэгіструецца статут Беларускага таварыства дапамогі ахвярам вайны, якое пасля зацвярджэння губернатарам пачынае працу. Старшыня праўлення Таварыства — Вацлаў Іваноўскі, яго намеснікі — Антон Луцкевіч і Вацлаў Ластоўскі. Таварыства, узначаленае Вацлавам Іваноўскім, стварала вялікія магчымасці для збірання нацыянальных сіл і было адзінай на той час афіцыйнай беларускай грамадскай арганізацыяй.

Вядома, што з канца 1914 г. Алена Іваноўская ў Лідскім павеце з'яўлялася прадстаўніком Віленскага аддзела таварыства дапамогі ахвярам вайны. Мне ўдалося знайсці наступны артыкул у газеце «Кур'ер Літоўскі», надрукаваны ў самым пачатку 1915 г.: «Уладальнік маёнтка Гурнофель на Лідчыне сп. Альфрэд Бразоўскі знайшоў годную форму таварыскай забавы і адначасова дапамогі бежанцам. Ён запрасіў у Гурнофель на святкаванне Новага года сваіх суседзяў. І калі ў гасцінных салонах старога палаца сабралася шмат гасцей, найбліжэйшая суседка Гурнофеля панна Яніна Паплаўская з Воўчынак разам з гаспадаром арганізавала з моладзі канцэртную дружыну, якая выступіла на імправізаванай эстрадзе. Панна Ірэна Жураўская**, якая

* Менавіта Вацлаў Іваноўскі намовіў да публікацыяў сваю сястру Алену.

** Уладальнік у 1930-я гг. маёнтка Малое Мажэйкава Андрэй Брахоцкі (сын Уладзіслава) пісаў: «З больш далёкіх маёнткаў можна ўспомніць Вензаўшчыну, якой валодалі чатыры пані Жураў-

цяпер вучыцца ў Мышугі*, з першай хвіліны свайго выступу захапіла прысутных, якія аддзячылі спявачцы апладысмантамі і кветкамі... і доўга не адпускалі з эстрады яе сястру Яніну. Потым выступіў знаны спявак Станіслаў Куцінскі... яго талент атрымаў агульнае прызнанне. Мілую неспадзеўку зрабіў адвакат Мацей Ямант, калі прысутныя ўгаварылі яго заспяваць. Прыгожы барытон спевака здабыў сэрцы слухачоў. І калі жонка Яманта ў атачэнні іншых спадарынь пачала збіраць грошы, за адну хвіліну былі ахвяраваны 500 рублёў, якія тут жа ўручылі прысутнай сярод гасцей дэлегатцы ад Лідскага павета ў Віленскім аддзеле польскага таварыства дапамогі ахвярам вайны панне Алене Іваноўскай. Грошы ахвяравалі: малады паэт Антон Прыбытка**, Уладзіслаў Брахоцкі з дачкой і сынамі, Антаніна Жураўская з дочкамі, дырэктар дэпартаменту аднаго з міністэрстваў у Пецярбургу, тайны дарадца Леанард Іваноўскі з дачкой, яго сын з жонкай і кузінамі, адвакат Мацей Ямант, жонка генерала Прыбыткі з сынамі, сп-ры Баеры, Мікульскія, Кастравіцкія, Крыгелі, Корбуты, Урублеўскія, Паплаўскія, Сахоцкія, Стапінскія, Свяцкевічы, Фрэйтагі і іншыя».

Немцы занялі Ліду 22 верасня 1915 г.

Першая беларуская школа ў зоне акругі Обер-Ост*** была адкрыта 13 лістапада 1915 г. у Вільні на Юр'еўскай вуліцы дзякуючы намаганням нашай зямлячкі Алаізы Пашкевіч (Цёткі) і Баляслава Пачобкі з удзелам першай жонкі Вацлава Іваноўскага Сабіны Іваноўскай.

Несумненна, падчас грамадскай працы па дапамозе ахвярам вайны Алена зноў зблізілася з колам беларускай інтэлігенцыі, тым больш што сярод стваральнікаў першай беларускай школы ў Вільні былі і жонка яе брата Сабіна, і суседка Алаіза Пашкевіч. Таму ўжо ў лістападзе 1915 г. у мястэчку Васілішкі Лідскага павета Алена Іваноўская адкрыла беларускую пачатковую школу. Але школа доўгі час не магла распачаць заняткі з-за супрацьдзеяння мясцовага «абыватэльскага» камітэта, у якім панавалі польскія абшарнікі. І ўсё ж: Алена Іваноўская — родная сястра Вацлава Іваноўскага — першая вядомая нам беларуская настаўніца на Лідчыне.

скія. Усе былі таленавітыя, мелі галасы мецца-сапрана, і адна з іх, Ірэна, нейкі час выступала ў варшаўскай оперы. Пасля Другой сусветнай вайны эмігравала ў Англію, малявала карціны, якія мелі добрую славу і ахвотна пакупаліся. Другая, Марыя, была таленавітай піяністкай... (у іх) бывалі канцэрты найвышэйшага ўзроўню. Дзве другія сястры — Гурская і Пратасевіч — памянjalі свае таленты на шлюб, і ў Вензаўчыне я з імі я не спаткаўся».

* Аляксандр Мышуга (1853–1922), украінскі оперны спявак і музычны педагог.

** Антон Грымайла-Прыбытка, сын генерал-маёра рускай арміі Аляксандра Прыбыткі. У 1920–1930-х гг. неаднаразова выбіраўся ў Лідскую гарадскую раду, быў лаўнікам Лідскага магістрата і выдатным лідскім краязнаўцам, старшынёй Лідскага краязнаўчага таварыства. Аўтар шэрагу артыкулаў і кнігі «Кароткі турыстычны даведнік па Лідскім і Шчучынскім паветах» (1936). Пры канцы 1930-х гг. працаваў над вялікай манаграфіяй пра Лідскі і Шчучынскі паветы. 20 чэрвеня 1941 г. вывезены ў Мінусінскі край. Далейшы лёс невядомы.

*** «Обер-Ост» — ваенна-адміністрацыйная адзінка. Агульнае кіраўніцтва «Обер-Остам» ажыццяўляў камандуючы Усходняга фронту фельдмаршал, а непасрэднае кіраўніцтва — начальнік штаба фронту. Да вясны 1917 г. «Обер-Ост» дзяліўся на акругі: Курляндыя, Літва і Беласток–Горадня (беларускія землі былі ў складзе дзвюх апошніх акруг).

У часы Першай сусветнай вайны яна навучылася паляваць конна з хартамі на зайца: «Мяне ў гады Першай сусветнай вайны навучыў паляваць Мацей Марачэўскі. Тады палі былі пераважна неапрацаваныя і развялося шмат зайцаў. З'езджаліся з ім у дзесяці кіламетрах ад Лябёдкі. Зайцамі карміла ўвесь дом».

А ў 1919 г. вакол Лябёдкі, у якой жыла Алена, разгортваліся драматычныя падзеі.

У гэтым месцы трэба зноў згадаць сябра Вацлава Іваноўскага Амброзія Кастравіцкага — брата Казіміра Кастравіцкага, які таксама на пачатку ХХ ст. займаўся беларускім кнігавыдавецтвам. У той час Кастравіцкі жыў у Лідзе і ў кастрычніку 1918 г. разам з сынам Самуэлем з'яўляўся сябрам польскай Самаабароны Лідчыны.

Бацька і сын Кастравіцкія вызначыліся ў час падзей вакол Лябёдкі Іваноўскіх. Зімой 1918/1919 г. у суседнім з Лябёдкай маёнтку Гурнофель знаходзілася база вайсковых аддзелаў польскай Самаабароны. На пачатку студзеня аддзелы Самаабароны паспрабавалі выбіць з Ліды бальшавікоў, але паход на Ліду не ўдаўся.

Пасля гэтага 9-ы конны аддзел лідскай Самаабароны з мэтай выведкі ў бок Ліды спыніўся ў маёнтку Лябёдка. 15 студзеня 1919 г. атрад чырвоных, які налічваў 300 добра ўзброеных жаўнераў і меў некалькі кулямэтаў, на вазах накіраваўся ў бок Васілішак. 16 студзеня ноччу, калі на варце знаходзіўся 16-гадовы гімназіст-улан Самуэль Кастравіцкі, а пры канюшні — Лявон Барташэвіч, чырвоныя наблізіліся да Лябёдкі. Заўважыўшы бальшавікоў, вартавыя пачалі страляць, але ўвесь Лідскі аддзел спаў у сваёй казарме. Не бачачы супраціву з польскага боку, чырвонаармейцы ўварваліся на падворак, узялі ў палон Барташэвіча і параненага Кастравіцкага і занялі канюшню з коньмі. Пасля блытанага начнога бою 9-ы конны аддзел лідскай Самаабароны быў разбіты — уцяклі толькі 4 чалавекі, 6 уланаў былі забіты, 7 узяты ў палон, у рукі чырвоных трапілі 19 коней і 5000 марак.

17 студзеня аддзелы Самаабароны з Гурнофеля адышлі да Шчучына, але яшчэ вечарам 16 студзеня доктар Амброзі Кастравіцкі на двух параконных санях прывёз з Лябёдкі ў Гурнофель целы загінулых: харунжага Стэфана Крыдзя, капрала Юзафа Мейлуна, капрала Станіслава Шалевіча і ўланаў Юльяна Лібіха, Віктара Шкопа і Станіслава Вайцяхоўскага. Паводле ўспамінаў відавочцаў, знешні выгляд загінулых марозіў кроў у жылах. Выкалатыя штыкамі вочы, на грудзях кожнага дзясяткі ран, пакрытых спёкшайся крывёю, усе раздзетыя дагала.

Пасля гэтых падзей Алена Іваноўская ратавалася ў Гродне. Вось што запісаў Антон Луцкевіч 24 лютага 1919 г. у сваім дзённіку: «Сустрэў п. Гэлену Іваноўскую: толькі што прыехала з-пад Васілішак. Кажы, што ў дарозе даведлася аб наступленні двух палкоў бальшавікоў у ваколіцах Жалудка, дзе апэраваў бандыцкі польскі атрад Дамброўскага».

У 1922 г., незадоўга да смерці сябра сваёй маладосці Гюі Онслава, Алена Іваноўская прыязджала ў Англію. Пляменніца Ганна Карнецкая з Іваноўскіх згадвала: «Цётка Алена час ад часу наведвала Англію, і калі-нікалі адтуль прыязджалі яе сяброўкі. Захапляліся несапсаванай вёскай і драбіністымі вазамі... Гэта цётка Алена са сваімі англійскімі звычкамі навучыла мяне спаць летам у садзе ці на тэнісным корце пад зоркамі. Цётка кожны вечар выцягвала палявы ложак за дом, а часта слала сабе на сене перад верандай, там, дзе газон пераходзіў у луг, разам з ёй клаліся яе харты. На ранку купалася ў халодным ручаі і потым практыкавалася ў конным спорце».

Сусед Іваноўскіх Караль Лясковіч успамінаў, што Алена незалежна ад надвор'я купалася ў рацэ да самых маразоў і гэтую звычку захавала да канца жыцця.

У першай палове 1920-х Алена выходзіць замуж за Казіміра Скіндара (1891–1941?), уладальніка маёнтка Капцюха. Пляменнік Казімір Іваноўскі так апісвае вяселле сваёй цёткі: «У касцёле Старых Васілішак брала шлюб цётка Алена Іваноўская. Яна вельмі любіла коней і хартоў і была дастаткова эксцэнтрычнай жанчынай. Пастанавіла прыступіць да шлюбу ў касцюме амазонкі. Калі вяселле конна выехала з Лябёдка, замкнутыя ў доме харты вылі ад роспачы і выглядалі ў вокны, каб убачыць кавалькаду, якая паехала ў касцёл. Тады нехта выпусціў сабак на волю, і яны па свежым следзе кінуліся наўздагон. Дзверы касцёла былі адчынены, таму ўся зграя з сямі шчаслівых, бо знайшлі гаспадыню, сабак радасна вылецела да алтара якраз падчас цырымоніі. Нягледзячы на замяшанне, шлюб адбыўся».

Падобна да таго, што гэтае вяселле запомнілася сваякам і суседзям, бо і Ганна Карнецкая з Іваноўскіх успамінала: «Пасля смерці дзеда Леанарда (1919) у Лябёдцы гаспадарылі толькі цётка Алена са сваім мужам (да шлюбу ў парафіяльны касцёл паехала конна і ў брыджак) — землеўладальнікам, дальнім суседам, а ўсе яе браты выйшлі са сваімі надзеламі».

Пра сабак, і коней, і шлюб Алены памяталі і пісалі ўсе яе суседзі. Напрыклад, у рукапісе ўспамінаў уладальніка Малога Мажэйкава Андрэя Брахоцкага чытаем: «Недалёка ад Касцянёва быў маёнтка Лябёдка Іваноўскага, які ў свой час ажаніўся з паннай Райхель. Уладальніка Лябёдка называлі генералам, бо ён калісьці служыў у Пецярбургу і меў чын «тайнога советника», быў дырэктарам дэпартаменту гандлю і прамысловасці, што ў той час лічылася вельмі высокай пасадай у іерархіі царскага чынавенства ў Пецярбургу. Купіў ці быў дзедзічам Лябёдка, маёнтка ў чатырыста гектараў, якія асушыў, пабудаваў новыя добрыя будынкі і завёў чатыры тысячы плодовых дрэў. Меў чатырох сыноў і адну дачку. Два сыны лічылі сябе палякамі, адзін быў беларусам, а адзін — летувісам. Дачка выходзілася ў Англію... і мела вялікую сімпатыю да гэтай дзяржавы. Тая сімпатыя выражалася ў тым, што яна ўсё жыццё падтрымлівала стасункі з сябрамі з Англіі, гадала коней і сабак — спачатку англійскіх гончых, а потым хартоў. Аднак яе галоўным захапленнем былі коні. Яна лічыла, што конь мае душу, спрабавала прышчапіць англійскія звычаі на нашай тэрыторыі, нават арганізоўвала паляванне з гончымі і хартамі ў чырвоных фраках, што неяк не вельмі пасавала да ліцвінскага пейзажу і таму не надта добра атрымлівалася, а мясцовым сялянам дакладна не спадабалася. Ездзіла конна, нават да шлюбу паехала конна са сваім нарочным панам Казімірам Скіндарам. Нарэшце на скачках у Лодзі ўпала разам з канём, конь яе прыдушыў, і яна доўгі час змагалася за жыццё ў шпіталі. Гэты выпадак не ахаладзіў яе захапленне коньмі, хоць і перастала выступаць на спаборніцтвах і больш не спрабавала арганізоўваць паляванне на ліс. ...Хартоў была поўная хата, і калі я прыязджаў у Лябёдку, дык яны панавалі ў салоне, займалі лепшыя крэслы і рыкалі на таго, хто хацеў іх з крэсла сагнаць».

Пра падзенне падчас спаборніцтваў пісаў і Казімір Іваноўскі: «На адным з іх конь не пераадолеў бар'ер, але цётка бар'ер пераадолела і прыязмлілася на галаву. Пасля гэтага стала яшчэ больш дзіўнай і эксцэнтрычнай, хоць і да здарэння гэтага хапала».

Сусед Іваноўскіх, сын архітэктара Тадэвуша Раствароўскага Андрэй занатаваў: «Яшчэ бліжэй да Васілішак была Лябёдка пані Скіндар з Іваноўскіх — вялікай спартсменкі, якая гадала прыгожых коней чыстай крыві. Яе муж, так званы Казюньця, дапамагаў у гадоўлі коней і сабак-хартоў, а таксама ўгаворваў яе супакоіць запал наезніцы, бо яна шмат разоў падала з каня».

У Лябёдцы Алена Скіндар мела вялікую стайню, дзе гадала прыгожых спартыўных коней і коней на продаж. Гэта быў галоўны падмурак яе гаспадаркі, галоўная крыніца даходу. Для рэкламы сваіх коней яна брала ўдзел у саборніцтвах. Пляменніца Ганна пісала: «Яна гадала коней-паўкровак для войска. Жыццё паміж войнамі для нас, маладых, здавалася раскошным. Нейкія рукі падавалі ежу, часам нават пад ліпамі ў лесе. Нейкія душы зімой палілі печы. Дарослыя, пэўна, мелі свае клопаты, бо кошты на збожжа былі нізкія. Таму гадоўля коней для войска, гэтак званыя рамонты, ратавалі сітуацыю. Гэтая гадоўля была добрай справай».

Цікава, што па справах конскай вупражы ў Лябёдку са Старых Васілішак рэгулярна запрашалі рымара па прозвішчы Выдрыцкі — бацьку знакамітага музыкі Чэслава Немана.

Коні і сабакі Алены Скіндар былі часткай дзяцінства яе пляменніка Казіміра Іваноўскага. Ён успамінаў: «Чыста сабачая неразумнасць моцна кантраставала з прыроднай прыгажосцю і арыстакратычнасцю. Асабліва прыгожа яны выглядалі, калі ў полі суправаджалі кавалькаду вершнікаў. Але гэтыя сабакі маглі пакусаць нават дзяцей — маю асабісты досвед. Такія рэчы выходзілі за межы звычайных сабачых паводзін».

Харты штодзень карміліся аўсянкай, гатаванай на здыхліне, ад чаго смурод стаяў на палову палаца. Собачая ежа разлівалася па лаханках недалёка ад кухні. Калі варыва трохі астывала, Алена, якая жыла на першым паверсе, пускала зграю, і сабакі беглі праз калідор, збіваючы ўсё, што траплялася на іх шляху: гэта былі гонкі за лепшым кавалкам мяса, які атрымліваў пераможца. Не дзіва, што Алена праз нейкі час развялася з мужам — жыць з такой жанчынай было цяжкім выпрабаваннем.

Але добрую спартсменку, гаспадыню прыгожага палаца з пародзістымі коньмі і сабакамі, высокаадукаваную і цікавую жанчыну, Алену Скіндар добра ведалі ў тагачасным грамадстве, і яна выклікала законную цікаўнасць з боку тагачасных творчых асоб. «Алене Скіндар-Іваноўскай, слыннай наезніцы і знаўцы хартоў з удзячнасцю пра чароўны адпачынак у яе Лябёдцы і цудоўныя конныя шпацыры з ёй», — з такім прысвячэннем да першай главы ў 1934 г. выйшла кніга прозы Ежы Стрэмя Яноўскага.

Летам 1939 г. у Алены гасцяваў знакаміты пісьменнік Сяргей Пясецкі. Аўтар аўтабіяграфічнага рамана «Каханак Вялікай Мядзведзіцы» толькі ў 1937 г. вырваўся з турэмных муроў, і кніга адразу прынесла яму вядомасць і датэрміновае вызваленне з турмы. За два перадваенныя гады раман быў выдадзены на адзінаццаці мовах свету.

Адразу Пясецкі патрапіў у суседні з Лябёдкай маёнтак Воўчынкі, якім валодала экстравагантная абшарніца Яніна Мейр. Пра гаспадыню гэтага маёнтка яе сусед Караль Лясковіч пісаў: «Яніна Мейр з Паплаўскіх — сапраўдная з'ява ў нашым павеце. Перад Першай сусветнай вайной яна ўспадкавала ад бацькі і дзядзькі значны маёнтак, які складаўся з фальваркаў і меў агульную плошчу каля 800 га. У 1939 г. засталася

толькі 244 га. Астатнюю зямлю гаспадыня ці танна прадала, ці падарыла сябрам і сялянам з навакольных вёсак. Было ў ёй нешта ад Жорж Санд. Не надта прыгожая, але вельмі жаночая, самастойная, з разнастайнымі зацікаўленасцямі, поўная капрызаў, рамантычная, падобная на суфражыстку. Інтэлектуалка, якая кіравалася ў жыцці сантыментамі*. У яе Воўчынках бывалі госці розных поглядаў і прафесій: літаратары, артысты, палітыкі і нават «нябесныя птушкі». Калі б у той час жыў граф Каліёстра — ён не абмінуў бы Воўчынак, як не абмінуў іх авантурнік, перамытнік і нават бандыт Пясецкі, аўтар «Каханка Вялікай Мядзведзіцы». У Воўчынках увесь час бавіліся госці, хоць гаспадыня дома не надта думала пра кухню. Падчас летніх вакацый Воўчынка нагадвалі нейкую рэспубліку, у якой кожны госць гаспадарыў як у сваім доме. Дазвалялася яму ўсё, акрамя аднаго: быць нудным».

Верагодна, пазнаёміліся Алена Скіндар і Сяргей Пясецкі ў суседніх Воўчынках.

Пікантнасць знаходжання Пясецкага ў Лябёдцы была ў тым, што менавіта за ўзброены рабунак вагона вузкакалейкі (платформы з дошак на чыгуначных колах, якую па рэйках цягнуў конь, — так званай лоркі), які курсіраваў паміж Скрыбаўцамі і Васілішкамі — практычна ў ваколіцах Лябёдка, Сяргей Пясецкі ў 1927 г. Лідскім судом быў прыгавораны да смяротнай кары, якая потым была заменена на пятнаццаць гадоў турмы**. Пра дзёрзкі ўзброены налёт на лорку і суд над Пясецкім пісалі ўсе тагачасныя віленскія і варшаўскія газеты. Так атрымалася, што Вацлаў Іваноўскі жыў тады ў Германіі і пра падзеі каля Васілішак прачытаў у нямецкіх газетах, якія падрабязна пісалі пра рабунак на «міжнароднай трасе Васілішкі–Скрыбаўцы». З'яўленне ў Лябёдцы сапраўднага «бандыта» выклікала шок у жыхароў наваколля і прыслугі Алены, бо мясцовыя людзі добра памяталі той рабунак і як пра вялікую сенсацыю распавядалі пра яго нават праз шмат гадоў.

Як толькі Сяргей Пясецкі з'явіўся ў Лябёдцы, зайздросныя суседзі празвалі яго «Каханкам старой мядзведзіцы». А старая ахмістрыня Іваноўскіх сп. Мазгель — паважаная гаспадыня дома — запытала ў пляменнікаў пра госця нашай спадарыні. Ёй патлумачылі, што гэта менавіта той самы чалавек, які абрабаваў лорку.

— Я іду дамоў, з такім бандытам пад адным дахам начаваць не буду, — са здаровым сялянскім сэнсам сказала старая.

З цяжкасцю ёй растлумачылі, што цяпер гэты чалавек — знакаміты пісьменнік і рабаваць яе, пэўна, не будзе. Але ахмістрыня так і не зразумела, як можна запрашаць і прымаць у сваім доме бандыта.

Пляменнік Алены Казімір Іваноўскі часта размаўляў з Пясецкім: «Той цікава расказваў пра сваё бурлівае жыццё, а адзін яго аповед запомніўся мне назаўсёды. Акрамя іншага, ён яшчэ краў і коней. Каб скрадзены конь не заржаў, выкарыстоўваўся стары трук. Да конскага хваста прымацоўвалі камень, прычым валасы хваста завязвалі так, каб камень быў як у сетцы. Пасля гэтага конь ніколі не ржаў. Ужо ў час вайны, амаль што нічога не ўзяўшы з сабой, мая цётка збегла ў летувіскую Вільню. На

---

* Яніна Мейр у 1940 г. была арыштавана і вывезена ў глыб СССР, што для яе — сацыялісткі — было нечаканым прабуджэннем ад мараву. З СССР праз Персію, Палесціну і Егіпет дабралася да Лондана і там памерла ў 1950-х гг. у беднасці і адзіноце.

** Гл.: Лаўрэш Л. Прыгоды Сяргея Пясецкага на Лідчыне // Маладосць. 2015. № 2. С. 148–153.

фурманцы праз мяжу вёз яе барадаты стары селянін па імені Гаўрыла. Мяне зацікавіла, як яны абмінуць густыя патрулі савецкіх памежнікаў, каб конь ні разу не заржаў.

— А вельмі проста, усадзім яму камень у хвост, — адказаў стары.

— Дык гэта вы, спадар Сяргей! — усклікнуў я.

Нягледзячы на добры грим, я пазнаў яго, і ён моцна сканфузіўся. Супакоіў яго, сказаўшы, што пазнаў толькі з-за гісторыі пра каня».

Пра ўцёкі з Лябёдка я яшчэ напішу, а пакуль што заўважым, што ратаваў Алену Скіндар сам Пясецкі.

Тым апошнім перадваенным летам у Лябёдцы акрамя Пясецкага гасцявала яшчэ і сяброўка Алены — англійская журналістка Клер Райнольд Чансэрэль (Clair Reynolds Chancelerelle). Прозвішча яе тлумачыцца замўствам з французам, але да 1939 г. яна развялася. Вядома, што вечарам 31 жніўня 1939 г. Клер Райнольд Чансэрэль знаходзілася ў маёнтку Ішчална: «Дарогу з Лябёдка да Ішчалны — 10 км — яна праехала конна... У Лябёдцы знаходзілася як журналістка. Пісала для некалькіх англійскіх газет пра наш край. Між іншым, ужо даслала ў Лондан апісанне і фотаздымкі Ішчалны. З ёй у нас завязаліся мілыя стасункі. Яна прыехала, каб расказаць нам вельмі важную навіну, перададзеную лонданскім радыё, — на ўсходняй мяжы Польшчы адбываецца вялікая канцэнтрацыя савецкіх войскаў».

Аднак вайна для ўсіх пачалася знянацку.

Любімая пляменніца Алены Скіндар — Ганна Карнецкая (дачка Вацлава Іваноўскага) — пісала: «І прыйшла вайна 1939 года. Усе маладыя мужчыны, і мае браты, пайшлі ў войска. Мы, бабы, малацілі збожжа, каб нашы жаўнеры мелі хлеб, на патрэбу арміі аддавалі дарослых коней і вазы. Ажно 17 верасня “вызвалілі” нас ад усяго бальшавікі. За два дні Лябёдка страціла ўсё — забралі ўсіх коней: матак, двухлетак і нават жарабцоў і кароў. Адна старая баба сказала на палітычным сходзе: “Вызвалілі вы нас ад усяго: ад печкі, ад кароўкі... толькі гэта чырвоная ануча трапечацца і трапечацца!” ...Жылі ўсе разам у вялікім доме і, каб выжыць, кралі ўласную жывёнасць — курэй і качак з курніка. Ніякай уласнасці больш не мелі». Былы муж Алены, Казімір Скіндар, быў арыштаваны і ўжо больш ніколі не вярнуўся дахаты.

Пляменніца Ганна пісала далей: «Каля Лябёдка, па фальварках, пазаставаліся іншыя жанчыны, пераважна з малымі дзецьмі, а таксама і я са сваёй маці (Сабінай з Ячыноўскіх — першай жонкай Вацлава. — *Л. Л.*), якая жыла ў фальварку Рагачоўшчына. Нашы мужчыны пасля 17 верасня вярнуліся з фронту і патаемна пайшлі ў Вільню, каб потым перабрацца на захад і ваяваць. Тым часам паміж намі і Вільняй з’явілася мяжа: з аднаго боку з ласкі Саветаў новая Літва, з іншага — Беларусь. Браты з Вільні арганізавалі нам пераход праз гэту новую мяжу з нанятым кантрабандыстам».

Як мы ўжо ведаем, гэтым кантрабандыстам быў Сяргей Пясецкі. У паход праз мяжу ў Вільню Алена ўзяла толькі аднаго са сваіх хартоў — Яцуся. Ён меў цёмныя колер і таму быў менш бачны ноччу. «Мы павінны былі зрабіць класічны нелегальны пераход мяжы — пасярод ночы і паміж вартавымі. Усіх іншых, белых хартоў (мела яна іх сем) цётка пакінула людзям, у разліку, што хутка вернецца. Англічанка забрала ў мяшок сваю партатыўную друкарку з тэкстамі, напісанымі ў нас, і выехала з цёткай на нанятай фуры. За імі я з маёй маці на іншай фуры. Маці жонкі майго брата з унукам Андрэйкам — на трэцяй. Наша фура была з леснічоўкі Баяры, дзе мы бавілі ва-

кацыі да вайны. Я хацела забраць любімую таксу Туркуця — бо гэта панскі сабака, а мы павінны былі ўдаваць з сябе бежанцаў ад немцаў з Варшавы. Рознымі спосабамі, праз Вялікія Салечнікі, арыштаваныя і зноў вызваленыя, нарэшце мы ўсе патрапілі ў Вільню. І сабака Яцусь, і англічанка, а разам з ёй і мех з друкаркай і машынапіснымі нататкамі, футра для саней і мае французскія і англійскія слоўнікі і Ларус*. Пачалося савецкае, літоўскае, а потым зноў савецкае жыццё ў Вільні, у тлумах розных людзей з усёй Польшчы, афіцэраў і падхарунжых, братоў і кузінаў — усе яны імкнуліся праз Літву і Швецыю і далей на захад, у войска. Цётку Алену пасялілі на вёсцы ў літоўскім фальварку дзядзькі Тадэвуша (фальварак Гелюкас). Сядзела там з Яцусем у атачэнні мясцовых жывёл. Памятаю, што на шпацыры з Яцусем хадзіла і свінка. ...Англічанка жыла ў Вільні і рабіла свае запісы. Вольны час праводзіла ў прафесарскім асяродку УСБ**. Англічанка хутка памерла ў Вільні ад завароту кішак».

Пляменніца не піша, што «нанятым кантрабандыстам» быў знакаміты пісьменнік Сяргей Пясецкі, але намякае на гэта, кажучы, што «пераход праз мяжу быў цалкам як у Сяргея Пясецкага ў кнізе “Каханак Вялікай Мядзведзіцы”. Ці читалі Сяргея Пясецкага? Пісаў ён і пра падпольныя акцыі падчас Другой сусветнай вайны».

У канцы 1939 г. у Вільні сабралася амаль уся сям’я Іваноўскіх: браты Вацлаў, Тадас і Станіслаў, сястра Алена, першая жонка Вацлава Сабіна з дзецьмі Стэфанам, Вацлавам і Ганнай — усе яны ратаваліся ці ад савецкай улады, ці ад немцаў.

У Вільні знаёмства паміж Аленай Скіндар і Пясецкім працягвалася. Гэта добра бачна з рамана «Чалавек, ператвораны ў ваўка». У рамане Пясецкага галоўны герой, ад імя якога вядзецца апавед (Юзаф), здымае кватэру ў маленькім доміку ў наваколлі Вільні ў жанчыны (Ядвігі), якая з’яўляецца сястрой двух братоў (праўда, у рамане — стрыечных братоў), прычым адзін з братоў мае дачку Ганначку (нават імя супадае з Ганнай Іваноўскай, дачкой Вацлава). Але самае галоўнае, абодва браты — прафесары. Навукоўцы, пры тым адзін з іх «летувіс, а другі заўзяты беларус».

Верагодна, адным з прататыпаў Ядвігі ў рамане стала будучая жонка пісьменніка прыгажуня Ядвіга Вашкевіч, з якой ён пазнаёміўся падчас Другой сусветнай вайны, калі жыву ў фальварку сям’і Вашкевічаў пад Вільняй. Але толькі Алена Іваноўская мела двух братоў-прафесараў, беларуса Вацлава і летувіса Тадаса, і толькі яны ў той час падыходзілі на гэтую ролю: ні адна сям’я ў нашых мясцінах у той час не мела гэткай асаблівасці.

Паміж героямі рамана Ядзвігай і Юзафам адбываецца размова:

«Ён зразумеў, што можа пазнаёміцца з палітычным дзеячам (маецца на ўвазе беларускім. — *Л. Л.*)... ўзрадаваўся, але зрабіў выгляд, што яшчэ разважае.

— А можа, сціплы паляк паміж такімі нацыяналістамі будзе зайцам сярод ваўкоў? <...>

— Яны вельмі сімпатычныя, але сварацца паміж сабой.

— А як выглядае дзяўчына? (Маецца на ўвазе Ганна, дачка прафесара. — *Л. Л.*)

— У яе прыгожыя з агеньчыкам вочы, прыўкрасны твар і фігура. Яна ведае пра гэта і зазнаецца. <...>

* «Larousse gastronomique» — гастронамічная энцыклапедыя, кулінарная кніга.

** Віленскі ўніверсітэт імя Стэфана Баторыя.

— Якога яна ўзросту?

— Такого, што ёй не трэба яго хаваць. Гэта мае гады — вялікі сакрэт.

...На сцежцы паказаліся двое мужчын. Першы, высокі, поўны вясёлы прафесар В., выціраў на хаду вялікай насоўкай спатнелы лоб. Другі, прафесар З., быў сярэдняга росту, шчуплы...»

Потым паміж прафесарамі адбываецца спрэчка аб гісторыі і палітыцы, якая не надта адрозніваецца ад сучасных спрэчак, датычных спадчыны ВКЛ паміж беларусамі і летувісамі і г. д.

Згадваючы ў рамане ўзросту Ядзвігі — яшчэ адна ўскосная прыкмета Алены Іваноўскай, а не Ядвігі Вашкевіч, маладой у той час дзяўчыны. Заўважу яшчэ раз, што пляменнік Алены Казімір амаль што наўпрост піша пра раман паміж славутым пісьменнікам («Каханкам старой мядзведзіцы») і Аленай Скіндар. Яна і насамрэч на пятнаццаць гадоў старэйшая за яго — Пясецкаму летам 1939 г. споўнілася 38, Алена ж мела ўжо 52. Але стрымаюся, не хачу, не буду гадаць пра тое, ці было што паміж імі, хоць ведаю, што ў рэальным жыцці часта адбываюцца падзеі, якія літаратар нават не можа і выдумаць.

У Вільні на Св. Антонія — 13 чэрвеня 1941 г. — пачаўся савецкі хапун і вываз людзей у Сібір. 23 чэрвеня 1941 г., на Св. Яна, у Вільню прыйшлі немцы.

«Калі прыйшлі немцы, мы, бабы (гэтак нас звалі мае браты), вырашылі трымацца сваёй зямлі, дзе нас заўсёды можна будзе знайсці, і ў верасні 1941 г. вярнуліся ў свае вёскі. Пустыя дамы і стайні, але людзі спагадлівыя, далі нам збожжа і бульбы. Дрэва для печак з уласнага лесу. Вярнулі рэшткі мэблі», — успамінала Ганна Іваноўская.

Юры Туронак піша, што Вацлаў Іваноўскі, перш чым выехаць з Вільні ў Мінск, даручыў сваёй дачцэ Ганне вывезці з Вільні ў Лябёдку (і гэтак уратаваць іх жыцці) дзвюх жанчын-яўрэек — Эму Альтберг і яе сястру Марыю Арнольд. Сям'я Альтбергаў — старыя знаёмыя Іваноўскіх. З Люцыянам Альтбергам Вацлава звязвала студэнцкае сяброўства, а таксама сямейная гісторыя: брат Вацлава, Тадас, ажаніўся з Марыяй Вольскай, якая неўзабаве кінула яго і выйшла замуж за Люцыяна Альтберга. Такім чынам, паміж сябрамі атрымалася і нават нейкая сямейная сувязь. А ў Марыі Арнольд (з Альтбергаў) Вацлаў Іваноўскі ў свой час выкладаў хімію.

Дачка Вацлава Ганна ўспамінала: «Верасень ужо (1941 г. — *Л. Л.*). Паехала ў Вільню па цёплыя рэчы. Спаткала там бацьку, і ён сказаў: “Добра, што ты ёсць. Маеш каня? Трэба ратаваць адсюль абедзвюх спадарыняў Альтберг”. Забрала іх, бо немцы ў Вільні ўжо заганялі яўрэяў у гета. Я не думала, што рызыкую. Запыталася ў фурмана, які мяне вёз, ці пагодзіцца ён забраць “гасцей для мамы”, ён усе зразумеў і заўважыў: “У іх такія чорныя вочы”. Ехалі тры дні, бо конь ішоў 40 км штодзень, а да Рагачоўшчыны было 120 км. Мы з фурманам часта ішлі пешшу, а старэйшыя спадарыні, якія мелі каля 50 гадоў, сядзелі на возе. Фурман быў фэйны, яго звалі Адольф Данілевіч, ён быў нашым арандатарам. На палове дарогі, у Эйшышках, Адольф кажа мне: “Панначка, людзі кажуць, што ў Эйшышках ужо зрабілі гета. Што рабіць будзем?” А я адказваю: “Адольфічак, можа, неяк аб'едзем лесам?” І так дачка да дома.

Рагачоўшчына была глухой вёскай, сюды ніхто, акрамя сваіх, не заходзіў. Але не мелі чаго есці. Купілі карову, свінку, арандатары давалі бульбу і збожжа. А потым

гналі самагон на продаж. Адзін раз злапалі мяне немцы, атрымала ад іх кіем, збілі ў мяса. Неяк абышлося, мяне сям'я выкупіла. Немцы не ведалі, што мы хаваем яўрэек. Пасля вайны Эма Альтберг была прафесарам фартэпіяна і клавесіна ў Вышэйшай музычнай школе ў Лодзі. Калі выйшла на пенсію, пераехала ў Варшаву. Я адведвала яе, была ў шпіталі і на яе пахаванні. Марыя Арнольд — доктар філасофіі, педагог, працавала ў бібліятэцы Інстытута агульнай хіміі ў Варшаве»*.

У 1979 г. Марыя Арнольд з удзячнасцю расказвала гісторыку Юрыю Туронку пра клопаты Іваноўскіх, якія выратавалі яе і сястру ад гета і смерці.

Алена Скіндар з сабакам Яцусем адна жыла ў сваёй частцы Лябёдка, іншыя харты да таго часу ўжо памерлі. Нехта з сялян аддаў ёй аднаго коніка, нехта прынёс сядло. А Ганна Іваноўская з маці жыла ў фальварку Рагачоўшчына (які да падзелу маёнтка паміж баратамі быў часткай Лябёдка), іх любімы сабака Туркуць памёр з голаду. Праз нейкі час маці з дачкой знайшлі сваё піяніна, потым з Вільні прывезлі ноты, і тады яны разам з прафесарам Эмай Альтберг па вечарах гралі Шапэна (цікава, чаму сяляне паквапіліся на такую вялікую і не патрэбную ў гаспадарцы рэч, як піяніна?). Хату асвятлялі карбідам ці лучынай. Потым здабылі адну карову і аднаго парсючка. Палі стаялі неараныя, бракавала коней і інвентару. У пошуках інвентару Ганна, як самая маладая, курсіравала паміж Вільняй і Лідай, ажно пакуль яе не арыштавалі немцы і не пасадзілі ў лідскую турму.

На пачатку 1943 г. Вацлаў Іваноўскі наведаў Ліду. Яму трэба было знайсці дакументы, якія пацвярджалі, што адзін з яго супрацоўнікаў у Мінску з'яўляецца беларусам, а не палякам, бо яго арыштавалі з-за падазрэння ў працы на выведку польскага эміграцыйнага ўрада. Канешне ж, Іваноўскі павінен быў наведаць Лябёдку і пабачыцца з сястрой і былой жонкай. Іваноўскі раней вызваляў дачку Ганну з-пад арышту, і з восені 1942 г. яна жыла разам з ім у Мінску. Калі ж Вацлава Іваноўскага забілі, першая жонка Сабіна і дачка Ганна ўдзельнічалі ў яго пахаванні. Алена Скіндар заставалася ў гэты час у Лябёдцы. Якім было жыццё жанчын у родным маёнтку ў час вайны, можна даведацца з успамінаў Казіміра Іваноўскага.

Першую палову вайны на сваёй частцы Лябёдка жыў брат Алены Станіслаў з сынам Казімірам, потым ён перабраўся ў Вільню. Казімір пісаў: «Заставацца на месцы было небяспечна. Старыя крыўды з ваколчнымі вёскамі ў той час вырашаліся пры дапамозе аўтамата ці сякеры.

З суседніх маёнткаў толькі мы ўдвох з Вітакам (сынам Станіслава Валеікі з Гавічполя. Станіслаў Валеіка на пачатку XX стагоддзя разам з братамі і Вацлавам Іваноўскім выдалі беларускую газету «Свабода». — *Л. Л.*) засталіся на сваіх гаспадарках. Былі маладыя, хуткія, больш жвавыя, не мелі асабістых ворагаў, і таму нашы шанцы выжыць былі большыя. Відочна, нехта павінен быў застацца на гаспадарцы, каб пільнаваць дамы, але падчас акупацыі слова “бяспека” не мела сэнсу. Так мы з Вітакам праз мяжу і гаспадарылі».

Казімір Іваноўскі згадвае адзін характэрны выпадак: «Гэта быў 1943 год, навокал панавала анархія. Гарэлі маёнткі, і людзей без абвінавачвання забівалі партызаны

---

* Гэтыя аўдыёўспаміны дачкі Вацлава Іваноўскага Ганны выкладзеныя ў інтэрнэце: <https://sprawiedliwi.org/pl/historie-pomocy/historia-rodziny-ivanowskich>

розных палітычных плыняў ці звычайныя бандыты, што для ахвяраў не мела розніцы. На нашых тэрыторыях немцы не мелі ніякай улады, а ціха сядзелі ў бункерах. З ваколічных вёсак і мястэчак прыезджалі цэлыя табуны фурманак, каб высекчы дрэвы ў нашым лесе, — такім чынам ліквідавалася сацыяльная несправядлівасць.

Аднаго разу прыходзіць да мяне наш эканом Вінцук Санкевіч і кажа:

— Паніч! Прыехалі і вырубваюць ясьень на мяжы Старога саду. Нешта зрабі! Я не пайду, бо мяне заб'юць.

Сітуацыя была цяжкай. Зрэагаваць — значыць страціць жыццё, не зрэагаваць — страціць рэшткі прэстыжу, здрадзіць свайму гнязду. Далейшым крокам будзе рабунак дома і гаспадарчага інвентару. Кінуўся да Вітака і раскажаў яму пра справы. Вітак маўчком выцягнуў з-пад шафы рэвальвер, узвёў курок і схаваў у кішэні. Паглядзеўшы адзін аднаму ў вочы, мы выйшлі з хаты. У той раз удалося захаваць дрэва, твар і сваю шкуру. Праз некалькі дзён прыехалі старыя выбачацца і прасіць, каб мы вярнулі ім інструменты. Вярнулі».

З гэтых успамінаў пляменніка можна сабе ўявіць, як выжывалі жанчыны, якія, да таго ж, хавалі яўрэяў.

22 кастрычніка 2001 г. за ўратаванне яўрэйскай сям'і званне праведнікаў свету было нададзена: Сабіне Іваноўскай з Ячыноўскіх, Алене Скіндар з Іваноўскіх, Ганне Карнецкай з Іваноўскіх і Адольфу Данілевічу.

Вось такая гісторыя чалавечнасці. Як для мяне — нічога дзіўнага, бо прыкладна гэтак жа паводзіла сябе большасць маіх суайчыннікаў. За сваё жыццё я наслухаўся шмат гісторый пра тое, як беларусы ратавалі, кармілі і хавалі яўрэяў, бо разумелі, што нельга забіваць людзей! І мая мама расказвала, як мой дзед даваў ёй кавалак хлеба — усё, што меў беларускі селянін у той час, — і адпраўляў у Ваўкавыскае гета, каб яна перадала той хлеб былым суседзям-яўрэям...

Неяк так здарылася, што ўсе браты Іваноўскія разам са сваімі дзецьмі перажылі тую страшэнную вайну. У сям'і загінуў толькі беларус Вацлаваў Іваноўскі* і ўсе яго тры сыны.

* Калі восенню 1939 г. былы студэнт Іваноўскага, сустрэўшы прафесара ў Вільні, спытаў, чаму ён не ўцякае на Захад, той адказаў: «Чакаю ад'езду ў Менск, каб будаваць Беларусь: вы ж ведаеце, я — беларус. Я хачу быць у цэнтры падзей».

Мастак Яўген Ціхановіч успамінаў пра Вацлава Іваноўскага: «Ад 3 лістапада 1941 г. прызначылі бурмістрам Менску, ён шмат зрабіў для ратавання людзей ад нямецкіх рэпрэсіяў. Я гэта ведаю. Улетку 1943 г. з ініцыятывы групы прафесара Іваноўскага было створанае і падпольнае беларускае нацыянальна-дэмакратычнае аб'яднанне дзеля гуртавання сілаў, якія мелі на мэце адбудову беларускае незалежнае дзяржавы па вайне...

7 снежня 1943 г. Вацлаў Іваноўскі быў забіты на рагу цяперашніх вуліцаў Нямігі й Камсамольскай. Іваноўскі, як заўжды, без аховы ехаў на фурманцы. Ролю ахоўніка й выконваў фурман. Некалькі чалавек жалезнымі прутамі забілі іх абодвух, Іваноўскага з фурманам. Прутамі — каб не было чуваць стрэлаў. Хто гэта зрабіў, невядома было ні тады, ні цяпер. Магчыма, забойства было ўчыненае са згоды гаўляйтара фон Готбэрга. Але тады ўсе забойствы валілі на партызанаў, і, каб гэтак выглядала, Іваноўскаму як бурмістру немцы зрабілі шыкоўнае пахаванне на Кальварыі. Так не стала вялікага чалавека. Было яму толькі 62 гады...» Гл: Сяргей Харэўскі. Партрэт стагодзьдзя вачыма мастака. Успамінае найстарэйшы беларускі мастак Яўген Ціхановіч // Наша Ніва. 2001. 3 студзеня, № 1 (210).

Старэйшы сын Вацлава Стэфан перад вайной закончыў палітэхніку, быў выдатным пілотам. Мабілізаваны, ваяваў у верасні 1939 г., потым жыў у Вільні. Прымаў удзел у падполлі, быў арыштаваны немцам, але ўцёк. З жонкай і сынам перабраўся ў Варшаву. У чыне падпаручніка прыняў удзел у Варшаўскім паўстанні пад мянушкай Домэк. Пасля капітуляцыі паўстання не злажыў зброю і сышоў у лясы над Піліцай. Там загінуў у вялікай нямецкай аблаве.

Малодшы сын Вацлаў закончыў палітэхніку і атрымаў дыплом інжынера-будаўніка. Быў выбітным яхтсменам. Пасля баёў у верасні 1939 г. патрапіў у Вільню. Немцы знялі яго з карабля «Эстонія», які плыў з Таліна ў Стакгольм, і пасадзілі ў лагер. Але Вацлаў-сын паспеў знішчыць свае вайсковыя дакументы, і таму праз нейкі час яго выпусцілі. Перабраўся ў Люблін і тут даведаўся, што гестапа забіла яго жонку. У чыне сяржанта пад мянушкай Драпач прыняў удзел у Варшаўскім паўстанні і загінуў.

Самым маладым сынам ад другога шлюбу быў Пётр. Таксама быў жаўнерам Варшаўскага паўстання і гераічна загінуў.

Адзіная дачка Вацлава Іваноўскага Ганна (у замужстве Карнецкая), праведніца свету, дама Рыцарскага закона Святой Труны Гасподняй Іерусалімскай, дама Камандорскага крыжа ордэна Polonia Restituta, пражыла вельмі дастойнае жыццё па-сапраўднаму інтэлігентнага чалавека. Памерла 14 кастрычніка 2017 г., пражыла 103 гады.

Летувіскі прафесар і дырэктар Інстытута біялогіі Летувіскай акадэміі навук Тадас Іванаўскас памёр у пашане ў 1970 г. Яго брат — беларус, прафесар Вацлаў Іваноўскі — быў забіты пры таямнічых абставінах і апяваны пасля смерці. Трэба зняць капялюш перад бліскучым гісторыкам Юрыем Туронкам, які аднавіў для нас вобраз заснавальніка і рупліўца беларускай нацыянальнай ідэі. І яшчэ адзін факт для разумення таго, чым для беларускай інтэлігенцыі пасля Другой сусветнай вайны адрозніваліся рэаліі жыцця ў Летуве ад сітуацыі ў Беларусі — старэйшы летувіскі «нацыяналіст» Тадас Іванаўскас у 1946 г. атрымаў ад савецкага ўрада медаль за «Доблестный труд в годы Великой Отечественной войны» за тое, што падчас нямецкай акупацыі выкладаў для летувіскай моладзі. Якраз за тое самае беларускія педагогі гібелі ў турмах і лагерах.

Але вяртаемся да праведніцы свету Алены Скіндар з Іваноўскіх, бо мая аповесць падыходзіць да канца і з гэтага месца першая перакладчыца на англійскую мову і першая беларуская настаўніца Лідчыны Алена Скіндар з Іваноўскіх застаецца адзіным героем.

У 1944 г. ужо выразна адчувалася, што немцы сыходзяць. Новае спатканне з бальшавікамі магло стацца для ўсіх Іваноўскіх фатальным. Рознымі шляхамі Іваноўскія здабылі ў немцаў пропускі на выезд у Варшаву. Апошняй, ажно ў Мінску, дастала пропуск для сябе і свайго сабакі Алена Скіндар. Пляменніца Ганна ўспамінала, што падчас паездкі чыгуначнікі паводзілі сябе па-рознаму: дапамагалі ці, наадварот, з-за сабакі нават выкідвалі з цягніка. Але неяк на Вялікдзень 1944 г. Алена ўсё ж

Язэп Найдзюк пісаў: «Ён не захапляўся ідэямі і праграмай Гітлера, не быў германафілам. Яго найвялікшым імкненнем была арганізацыя якога-колечы жыцця ў горадзе, каб людзі не галадалі. А таксама — адкрыццё беларускага ўніверсітэта ў Менску». Гл: Туронак Ю. Вацлаў Іваноўскі і адраджэнне Беларусі. Мінск, 2006. С. 137.

дабралася да Варшавы і пасялілася ў сваякоў Міхаловічаў на вуліцы Лекарскай. На ўездзе ў Варшаву Алену абрабавалі. Жаўнеры заўважылі жанчыну ў футры з хартом на павадку, загадалі ёй распрануцца і ў адзенні знайшлі мяшочак з упрыгожаннямі. Усё забралі, пакінулі толькі сабаку.

Праз нейкі час Алена пасялілася на ўскрайку Варшавы — у Блоні (так па-польску завецца «Выган»), у хатцы вартаўніка саду. Ёй тут спадабалася, але, каб зарабіць, наймалася фурманам, працавала ў сялян на гаспадарцы, давала ўрокі французскай і англійскай мовы.

У лістападзе 1945 г. пляменніца Ганна Іваноўская атрымала працу касірка ў адмысловай сталовай аддзела культуры і мастацтва Варшаўскага магістрата, якая знаходзілася ў Празе (раён Варшавы на правым беразе Віслы).

Аднойчы Ганна падавала яечню нейкаму англічаніну, які кіраваў групай дапамогі польскаму народу, і пачала з ім размаўляць. Раптам пачула: «Ці ведаеце вы, лэдзі, маю сяброўку, якую я шукаю, яе зовуць Алена Скіндар?»

— Гэта ж мая цётка Алена! — адказвае маладая Іваноўская. — Так, я ведаю Алену Скіндар, яна жыве ў трыццаці кіламетрах ад Варшавы.

Ганна даведваецца, што гэтыя англічане — квакеры, пацыфісты і таму не служылі ў арміі, але былі абавязаныя прысвяціць адзін год грамадскай працы. Кіраўнік групы гаворыць, што хоча ўзяць сваю старую сяброўку ў якасці перакладчыцы ў пункт дапамогі, які месціцца дзесьці на былым плацдарме каля Віслы — там усё разбіта і людзі жывуць у зямлянках. Ганна сядзе на ровар і едзе ў Блонь да цёткі*.

Але да таго часу Алену Скіндар ужо гэтак знудзілі сяляне з Блоні, што яна ўцякае ў Люблін да Сабіны Іваноўскай (маці Ганны), якая там пасялілася ў недабудаваным доме свайго загінулага сына Вацлава. Жывучы ў Любліне, Алена мае харта Яцуся і таксу Пёку Сабіны. Гэтая такса, як і Яцусь, прыехала з Лябёдка і перажыла Варшаўскае паўстанне.

У красавіку 1946 г. у Люблін прыехаў кіраўнік квакераў у Польшчы Філіп Зялей (той самы знаёмы па староўцы) і забраў Алену з сабакамі ў горад Кажаніцы. Запэўніў яе, што не трэба ні аб чым думаць, бо ён дасць ёй усё і будзе ўтрымліваць «яе як сам сябе». Алена з радасцю запісвае ў сваім дзённіку: «Здарыўся цуд, англічане мяне шукаюць на працу і дадуць мне і Яцулю харчаванне і заробак».

Кажаніцы — былая каралеўская маёмасць, месца нараджэння караля Жыгімонта Старога. У памяць аб гэтай падзеі ў 1518 г. паставілі калону. Яна з'яўляецца сёння самым старым свецкім помнікам у Польшчы. У Кажаніцах меўся палац з цудоўным паркам, а таксама пушча для каралеўскага палявання. Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай гэтая маёмасць была падорана нейкаму рускаму генералу.

Пасля Другой сусветнай вайны англійскі пункт дапамогі быў арганізаваны ў афіцыне каля напаязгарэлага палаца. Яшчэ з 1920-х палац з афіцынамі стаў дзяржаўнай маёмасцю і тут пачала працаваць вядомая дзяржаўная канюшня для гадоўлі пародзістых коней, а потым і коней для спорту.

---

* Цікава, што другі пляменнік, маёр Ежы Іваноўскі (сын Тадаса), у 1943 г. падчас службы ў войску сустрэкаўся ў Англіі з сябрамі цёткі Алены, аматарамі коннага спорту Кросманамі.

Да таго часу з Захаду пачалі патроху вяртаць нарабаваных немцамі коней. Вярнуўся даваенны дырэктар стайні — спадар Зопі — і зноў ўзначаліў стайню. Алену Скіндар дырэктар ведаў яшчэ з даваенных часоў па розных конных выставах і спаборніцтвах, да таго ж яна раней і сама гасцявала ў Кажаніцах. Дарэчы, Зопі разам з Ежы Іваноўскім (сынам брата Тадаса) займаўся вяртаннем коней, сагнанных у Германію, і перадаў пляменніку, дзе цяпер жыве яго цётка.

Алена зноў пачувалася шчаслівай: мае англічан, працу на паветры, а не ў бюро, мае заробак для сябе і Яцуса і, акрамя таго, мае справу з коньмі, і дырэктар дазваляе ёй ездзіць вярхом па пушчы. Да таго ж у прыгожым парку цячэ ручай для ранішняга купання.

Ёй ужо амаль 60 гадоў. Як я пісаў вышэй, перад вайной, падчас спаборніцтваў у Лодзі, яна ўпала з каня і атрымала кантузію. З гадамі яна пачала кульгаць, а часам у яе дваіўся зрок. Пасля ад'езду квакераў Алена вымаліла сабе жылло ў стайні. Дырэктар Зопі па сваёй дабрыві дазволіў ёй спаць у канюшні. Пасля гэтага ў дзённіку Алена напісала, што зноў пачуваецца шчаслівай. Старыя конюхі з гэтай стайні ведалі яе яшчэ з даваенных часоў, і хтосьці з іх, жадаючы дагадзіць, зрабіў зэдлік з грубых ашалёваных дошак без выкарыстання цвікоў. Было гэта ў 1947 г. Гэты зэдлік потым быў з ёй да канца жыцця. Але калі спадар Зопі выйшаў на пенсію, новы дырэктар выгнаў яе са стайні. Тады Алена перасялілася на ўскраек мястэчка, у малую хатку, адкуль яна ўсё ж магла бачыць коней. Седзячы на зэдліку, старая варыла мяса свайму сабаку — мяса для сабакі, адвар для сябе. Харт Яцусь да таго часу ўжо памёр, а яго месца занялі два чарговыя сабакі — жоўты і белы (Мішка і Белка). Ад квакераў Алена Скіндар атрымлівала малую пенсію. Пляменнік Казімір згадваў: «Са студэнцкіх часоў цётка мела сяброў у Англіі, і тыя дасылалі ёй па некалькі фунтаў. Пра гэта ведалі суседзі і заўсёды прасілі ў яе грошы. Ніколі не адмаўляла. Да канца жыцця захавала высокі стыль і шляхетнасць, ужо нічога не маючы сама, усе аддавала іншым». Той жа Казімір дадае цікавую рысу да вобразу апантанай спартсменкі: яна пашкодзіла нагу, бо «ва ўзросце амаль што 80 гадоў вучылася ездзіць на матаролеры, які ёй даслалі англійскія сябры».

Пляменніца Ганна з Іваноўскіх пісала, што цётка Алена жыла ў атачэнні добрых людзей, але са смуткам марыла пра вяртанне дадому, у Лябёдку. Яна ж запісала цікавую гісторыю, якая адбылася ў канцы цётчынага жыцця: «Некалі ў Кажаніцах цётка Алена з-за траўмы нагі патрапіла ў шпіталь. Пры чарговым абходзе з'явіўся доктар-ардынатар. Гледзячы на картачку хворай, ён спытаў: “Іваноўская-Скіндар — можа, вы сваячка інжынера Леанарда Іваноўскага з Пецярбурга?” — “Так, — адказала цётка. — Яго дачка”. — “О, тады прашу, каб вы былі маім асабістым пацыентам. Бо я вывучыўся на лекара дзякуючы вашаму бацьку. Маё прозвішча Цывінскі, мая маці працавала ў сп. Леанарда Іваноўскага ў Пецярбургу перад Першай сусветнай вайной. Дзякуючы стыпендыі вашага бацькі я скончыў медыцынскі факультэт”».

Сям'я доктара Цывінскага паставілася да Алены Іваноўскай як да роднага чалавека. Яны разумелі яе любоў да харта, жаданне жыць каля стайні і забяспечылі ёй поўную апеку. Калі доктар Цывінскі быў пераведзены ў іншы горад, ён перадаў хворую дачку свайго былога дабрадзея пад апеку наступнаму доктару, Сабашаку. Доктар Сабашак шмат гадоў даглядаў Алену, трымаў яе грошы і пры неабходнасці прысылаў

сваю ахмістрыню з правіянтам ці каб прыбраць кватэру. Ён меў пастаянны тэлефонны кантакт з яе пляменніцай Ганнай, якая жыла ў Варшаве і клапацілася пра сваю цётку.

Алена Скіндар жыла 88 гадоў, памерла хутка, і зычлівыя людзі зрабілі так, што на могількі яе павезлі на прыгожай, укрытай конскай гунькай платформе, якую цягнулі прыгожыя коні. Ксёндз-дэкан у сваёй прамове раскажаў, што за доўгае жыццё ў Кажаніцах (пражыла тут 26 гадоў) ніхто не ведаў, што гэтая прыгорбленая асоба з сабакам на паску — адна з паходняў культуры на Лідчыне.

Пахавальную платформу і коней са стайні на пахаванне Алены Скіндар замовіла жонка доктара Сабашака. «Гэта яна дапамагла мне на рэшту грошай цёткі тання пакласці на яе магілу камень. Пра маці доктара Цывінскага цётка Алена неяк расказвала, што ахмістрыня Цывінская ў Пецярбургу была вельмі добрым чалавекам», — успамінала Ганна з Іваноўскіх.

А пляменнік Казімір Іваноўскі з пэўнай іроніяй успамінаў: «Я з братам быў на яе пахаванні. На гэты раз стайня дапамагла — дала воз-платформу з парай коней і чатырох абмундзіраваных жакеяў. Так, мела пахаванне, аб якім магла марыць, — малітву ксяндза перарывала ржанне коней. Падчас пахавання здарыўся дзіўны выпадак. Для развітання з нябожчыцай труну паставілі каля долы, і туды, у дол, упаў адзін з жакеяў. Цётка заўсёды мела да іх слабасць, і жакей быў бы ёй прыемным кампаньёнам у апошнія падарожжа, але хлопца выцягнулі».

Дачка Вацлава Іваноўскага, пляменніца Ганна, занатавала: «З яе простых рэчаў забрала ў Варшаву зэдлік, пра які цётка сказала, што зрабіў яго нехта са стайні. Гэты зэдлік — мой каштоўны антык».

нарадзіўся 1 сакавіка 1963 года ў Лідзе. Скончыў электратэхнічны факультэт Беларускага політэхнічнага інстытута (1985). Па адукацыі інжынер. Стваральнік гістарычна-краязнаўчага сайта rawet.net. Сталы аўтар газеты «Наша слова», часопісаў «Лідскі летапісец», «Маладосць», «Гістарычнага альманаха» і розных навуковых зборнікаў. Аўтар больш чым 200 артыкулаў і 10 кніг, у тым ліку «Грэка-каталіцкая (уніяцкая) Царква на Лідчыне (2012), «Паўстанчы дух. 1812, 1831, 1863 гады на Лідчыне» (2016), «Маламажэйкаўская царква: гістарычны нарыс» (2017), «Шэпт пажоўклых старонак. Лідчына ў люстэрку прэсы» (2017), «Генерал, які дайшоў да Беларусі. Жыццяпіс Кіпрыяна Кандратовіча» (2018), «Шпацыры па старой Лідзе» (2020) і інш. Сябра Саюза беларускіх пісьменнікаў. Жыве ў Лідзе.

АЛА ПЕТРУШКЕВІЧ

Антанёва

Урывак з кнігі

Антанёва — вёска ў глыбіні Налібоцкай пушчы, дзівосная казка майго дзяцінства, радзіма матулі. Мая светлая радасць, але і глыбокі смутак: Антанёва памірае. Даўно няма ні бабулі, ні дзедка, і назаўсёды пайшла мая мама. У дзяцінстве ўсё тут было для мяне цікавай, таямнічай легендай, што вырастала з аповедаў бабулі і мамы. Сёння, калі сталаю душою дакранулася да мінулага гэтай вёскай, убачыла, зразумела іншае, балючае, трагічнае, што ішло адзінаю антанёўскаю вуліцаю поруч з светлым і радасным.

Прапаную чытачам «Новага замка» згадкі пра Антанёва часоў вайны.

Акружэнцы

У пачатку вайны немцы дазволілі нашым вяскоўцам браць палонных чырвонаармейцаў. На гаспадарку, для дапамогі. У Антанёве былі чатыры акружэнцы. Узялі іх Парынева сястра Маруся Ульянка, Маруся Дашына, Валя Казёлчыкава і Клаўсуці (Казлы). Паліцыя праз пэўны час прыезджала ў вёску, правярала іх. Тым разам таксама прыехалі. Той, што жыве ў Казлоў, вырашыў узарваць немцаў. І сам таксама павінен быў загінуць. Меў у кішэні гранату. Стаіць, рукі не дастае. Відаць, і выгляд ягоны падказваў, і рука ў кішэні, то і запозырылі паліцаі, што нешта не так. Крычаць яму:

— Рукі ўверх!

А ён не дастае. Дык яны — бах, і застрэлілі. А тых траіх арыштавалі, павезлі ў Мір, там турма была. Назаўтра абедзве Марусі сабраліся ў Мір. Маруся Дашына спякла маленькую булачку хлеба (вялікую разрэзалі б), паклала туды напільнік. Нашчапалі цыбулі, узялі кавалак сала. Прынеслі перадачу. А ў мястэчку неспакойна: лятала паліцыя, рабілі вісельню. Думалі дзяўчаты, што мо будуць трымаць іх у турме, мо не так хутка з імі расправяцца. А ўжо заўтра! Дайшлі да той турмы, папрасілі вартавых, каб харчы перадаць. Тыя дазволілі, прынялі перадачу. Маленькую булачку не разламалі. Арыштанты знайшлі напільнік, па чарзе шмаравалі ім краты на акне, зламалі, вывернулі. Да свету выбраліся, уцяклі праз Нёман, ля Міранкі нехта на лодцы перавёз.

Назаўтра ўжо і вісельня падрыхтавана. І абвясцілі ў мястэчку, што бандытаў вешаць будуць, а тут неспадзеўка: зніклі бандыты. Такі вэрхал быў, такая паніка: як гэта яны ўцяклі?

Трэці кудысьці знік, а двое хаваліся ў Налібоцкай пушчы. Кармілі Ульянкавы (Парыневы). Марак ведаў, што ў іх у лесе была падпаветка для сена. Іван Ульянкаў пасвіў каровы і насіў ім есці. Клаў у месца ўмоўленае. А як стала партызанка, то яны адразу ж у атрад пайшлі.

Пасля вайны Ульянкаў марак быў у Любчы ляснічым. Прыезджаў да Парыневых, згадвалі з Уладзімірам тыя часы. Відаць, быў удзячны за дапамогу. Разумеў, што ад смерці антанёўцы яго выратавалі.

А Маруся Дашына замуж за свайго акружэнца Мішу выйшла, Брасалін яго прозвішча. У Турцы жыццё пражылі. Шафёрам у калгасе працаваў.

Паўлікава хата

Перад вайною пабудаваў Паўлік хату. Новенькае жоўтае дрэва, прасторная, цёплая, утульная. На ўсё жыццё сабе і сваёй сямейцы.

Ды мала давялося маладым гаспадарам парадавацца сваёй хаце, бо ліхія часіны насталі. Першы год ваенны зменаў асаблівых не прынёс. А вось калі застрэлілі партызаны немца каля Антанёва, пачалося...

У абозе ў той дзень быў Стэпачын дзядзька з Лыкавічаў. На ягоных вачох усё адбывалася. Хата Паўлікава амаль у самым канцы (паліць пачалі з другога боку), падышлі да яе і сталі. Падавалася, любаваліся, бо такая харошая, новенькая. І гумно новае. Пастаялі, а пасля ўсё ж стрэлілі падпальваючымі кулямі. І шуганула, занялося...

Пазней казаў дзядзька пляменніцы:

— Думаў, Стэпка, што тваю хату пакінуць, не падпаляць. Бо надто ж харошая...

Мыла Стэпачка збаночкі

Першыя наезды немцаў у Антанёва былі мірныя. Харчы збіралі. Ведалі гаспадыні, што ім найперш трэба. І Стэпачка ведала. Сабрала яна яйкі ў кошычак, малако ў збаночкі наліла і ўсё на стол паставіла. А самі, хоць тады яшчэ немцы не звярэлі, адбяды далей, у лес пабеглі.

Вярнуліся, калі ўсё заціхла, машыны, падводы ад'ехалі. Зайшла Стэпачка ў хату — стаяць на сталі пустыя збаночкі. Ці яны на месцы малако выпілі, ці якія флягі мелі, каб пераліць, хто іх ведае? Кошыка, зразумела ж, не было. Бо ў чым яйкі забраць маглі б?

Узяла яна збаночкі і — на вуліцу. Мыла-мыла, шаравала-шаравала, каб ні знаку, ні следу, ніякае заразкі ад чужынцаў не засталася.

А тады на плот сушыць павесіла. Хай яшчэ ветрык выветрыць ды сонейка высушыць.

Зблакады

Ліпень, 1943 год. Блакада. Пра гэта забыцца немажліва. Як уцякалі з дзецямі ў лес, у балоты. Як сядзелі па пояс у гразі, трымаючыся за кусты, а калі немцы наляталі, то і галовы мусілі ў багну апускаць. Як ішлі ажно шэсць ланцугоў немцаў і ўвесь час гучалі стрэлы. А падышлі так блізка, што чуваць было злоснае чужынскае гергетанне і жудасны брэх сабакаў. Ад жаху заходзіліся сэрцы. Доўжылася гэта тыдні два. Але здоўжылася страшэнна.

Самае страшнае перажылі тыя, хто меў малых дзетак. Дабрадушны Уладзік Васілеўскі і тут дапамагаў. Стэпка Барысова напакутавалася з Мішам, які толькі гадок меў. Крычалі на яе, праганялі, бо ж на ўсіх бяду накліча. Уладзік браў дзіцятка і адыходзіў з ім далей ад вяскоўцаў.

Вярнуліся ў Антанёва дваццатага ліпеня. Усё знішчана. Гэтым разам не палілі, але ўсё вартае пазабіралі. Ізноў пустку знайшлі антанёўцы на сваіх котлішчах. І мёртвыя целы тых, хто не схацеў у балоты ісці.

Загінулі тады шасцёра маладых хлопцаў. Толькі чатыры імёны ўдалося вярнуць: Мікалай Бандарык (малодшы сын Тодараў), Клаўсуць Арсень (сын Барадатага), Заяц Віталь (брат Любы Анжынавае) і старэйшы Іван Бандарык (брат Петрыка і Паўліка). Выратаваліся сястра Віталя Верка і Лёня Балабановіч.

Трэці раз пажар палыхаў у Антанёве ужо ў 1944-м, перад самым вызваленнем. Спалілі збожжа, якое было жата. Нязжатае засталася на полі. Тыя выйгралі, што не спяшаліся жыта жаць.

Ніколі не забыліся пра гэта тыя, хто перажыў. А сёння іх засталіся адзінкі. Дзяцей вайны.

Пра тую, што цудам выжыла

Зоя Іванаўна — малодшая дачушка прыгажуні Любы Зайцавай і Анжына, Івана Клаўсуця. Вылітая маці. Пра тое, як загінула Люба ў блакаду, расказвала калісьці цётка Верка Лядэцкая. Яны ўсе сядзелі ў балоце, у кустах. Толькі галава наверху, а часам і галаву трэба было ў багну хаваць. А недалёка дарога. Па ёй ехалі трое вершнікаў. Не немцы, антанёўцы ведалі тое пэўна. Чамусьці ўпэўненыя, што былі гэта латышы. Каго толькі не было ў тыя злавесныя часы ў беларускіх лясах!

Запомнілася, што коні былі белыя. Пад'ехалі да таго месца, дзе сядзела Анжынава Люба з дзіцем, і далі чаргу з аўтамата. Цётка Верка кажа, як бы гуляючы, не цэлячыся, адчэпнага, а ўсіх іх бачылі і лёгка маглі расстраляць. На бяду, тая чарга і трапіла ў Любу. Маці прыціскала дачушку да сябе, грудзі ёй дала, каб маўчала. Зоі было паўтара года, яшчэ кармілася матчыным малаком. Ножку дзіцяці куля прастрэліла, сцягенца, косць не была закранута. А Любе ў грудзі трапіла. Крыкнуць старэйшай Людзе, што недалёка за кустом сядзела, паспела:

— Забірай Зою! Я паміраю.

І памерла. Узыла Люда дзяўчынку на рукі і пайшла. Праз лес, куды вочы глядзяць. Дзяўчынка заснула. Ці мо, параненая, прытомнасць страціла. Малая Люда падумала, што мёртвая сястрычка. Паклала яе пад куст і пайшла далей. Сустрэла на сваім шляху Фацю. Расказала, што мамы няма, забітая, і што Зоя мёртвая. Ды кабета чамусьці вырашыла вярнуцца, лес добра ведала. Вярнуліся і знайшлі малую непрытомную, але жывую, пад кустом...

— То каб не Фаця, вы б загінулі!

— Чорт яго бяры! Думаеце, велькі страх! — кідае Зоя Іванаўна ў адказ.

Не магу зразумець, чаму яна так кажа. Такое цікавае, хай няпростае, жыццё пражыла. Чаму яна так кажа?..

Дайшлі да людзей. Там і бацька быў. А ўжо і блакада хутка была знятая. У Антанёва збірацца пачалі. На воз пакойніцу паклалі, а маленькую Зою пасадзіць побач з забітаю мамаю не змаглі. Крычала, жахалася, вырывалася. Паўтара годзіка дзіцяці, а ўжо нешта страшнае ўвайшло ў яе душу, нешта памятала, разумела. Так і неслі ўсю дарогу на руках.

На ўсё жыццё шрам на назе ў Зоі застаўся. Злавесная памятка пра тое, чаго не памятае. Гэта ж трэба: двойчы за адзін дзень загінуць магла, а выжыла...

Кужэльная сукенка

Жылі антанёўцы ў вайну як на парахавой бочцы. Як усе. Але яшчэ горш. Бо лес навокал, Налібоцкая пушча. А хто толькі там не блукаў! З дабром ніхто ў вёску не наведваўся. Але самае страшнае — партызанка, блакада. Каб хоць што ўратаваць, хавалі рэчы ў куфры і закопвалі.

Стэпачка Казёлчыкава таксама ўсё лепшае сабрала і паспела перад блакадай закапаць на агародзе. Калі ж вярнуліся зняможаныя, згаладалыя з балотаў на папялішча, на тым месцы згледзелі яму. Дзіва, як знайшлі? Відаць, тутэйшыя, што ведалі звычкі нашых людзей, сховы. Паліцаі. Немцы наўрад ці агароды раскопвалі. Усё забралі. Адно маленькія вышываныя кавалачкі тканіны валяліся...

У куфры схаваная была Стэпаччына сукенка з тонкага кужалю. Вельмі прыгожая, далікатная. Вышываная. Вышыўка на рукаўчыках і кішэньках. Стэпачка ўжо не насіла яе, для Зіны свае зберагала. Вось жа, тыя вышываныя кавалкі і валяліся. Відаць, сукенку на анучы забралі, паадрываўшы непатрэбнае, каб не муляла, ногі не націрала...

Выжылі, вытрымалі!

Летам 1943-га забралі Надзю Качанову на вываз у Нямеччыну. Дзевятнаццатага жніўня, якраз на Спаса. Звезлі моладзь з розных вёсак у Наваельню, на станцыю, пачалі цягнікі ладаваць. Па трыццаць чалавек у вагоны. З іх Вірышчаў шмат хлопцаў і дзяўчат было. А Надзя такая сарамлівая, усё апошняя атрымоўваецца, усё збоку. У адным вагоне дваццаць дзевяць чалавек сабралася, ухাপіў яе немец за руку і да таго вагона. А там усе чужыя. Ёй і так страшна-страшна было, а тут нікога знаёмага. Так ёй горка, балюча, што адна ў чужым гурце будзе, што пачала прасіцца, плакаць, каб да сваіх вярнуцца. Ды — плач колькі хочаш, нікому справы няма.

Спачатку адвезлі іх пад Вілейку, на працы розныя вадзілі. Амаль да Калядаў прабыла там Надзя. Каля барака недалёка рэчка Вілія працякала. Часта бегалі да яе дзяўчаты бялізну мыць. Прыкмецілі там аднаго чалавека. І ён на іх пільна ўглядаўся. Праз колькі дзён падыходзіць, распытвае, адкуль, што робяць, як тут живецца ім, ці дадому не хочуць. Як жа не хочуць! Яшчэ як хочуць. Прапанаваў прыйсці ва ўмоўленае месца, лодка іх будзе чакаць і праваднік, які мясціны ведае. Сабралася такіх на ўцёкі чалавек дзесяць.

Самае небяспечнае было праз чыгунку перайсці. Баялася страшна: а як зловядуць, будуць біць, катаваць, тады ўжо дакладна ў Нямеччыну адвядуць. Папярэдзілі іх: пераходзіць чыгунку, калі цягнік пройдзе. Тады немцы, ахова пойдучы снедаць. Так і адбылося. Да рэчкі дабраліся, лодку знайшлі. Па пяць чалавек перавозілі. Нічога з сабою мець не павінны, бо лодка перапоўненая. Усё сваё пакінуць мусілі. На другім беразе ў схове іх ужо чакалі. Падказалі, як пастарункі абыходзіць, каб дадому трапіць. Трымалася Надзя сваіх землякоў з Загора, што каля Наваградка. Доўгай і цяжкай была дарога. Згадаваючы той шлях, які сёння за паўдня лёгка адолець, цётка Надзя здзіўляецца:

— Колькі да тае Вілейкі, за Мінскам не так і далёка, а мы цэлы тыдзень ішлі...

Мястэчкі далёка абыходзіць мусілі, лесу трымаліся. А на ноч да людзей пераначаваць прасіліся. І пускалі. Не было такога ні разу, каб хто адмовіў. Вячэраю хатняю частавалі: бульбаю, агуркамі салёнымі. У Загоры пераначавала, паказалі дарогу на Нягневічы, далей паўз Шчорсы ішла.

Што ж гэта за дабрадзеі такія былі: дапамаглі нашым хлопцам і дзяўчатам дахаты, да родных вярнуцца? Зразумела, не проста так. Наказалі адразу ж, як вернуцца, у партызаны ісці, бо яны ж мясцовыя, усе сцежкі-дарожкі ведаюць, шмат карысці ў атрадах прынясуць. І яшчэ каб знаёмых сваіх прывялі.

— Няўжо пайшлі? — пытаюся.

— Не, куды ж мне ісці. Хоць думала, што пайду. Якраз на Запусты дахаты прыйшла. Ізноў страшна: мяне немцы вывезлі, а я ўцякла. А як хто заявіць?

Маці і два браты дома былі. Абрадаваліся і здзівіліся. Бо бацька да яе паехаў, ліст атрымаўшы. Размінуліся дачка з бацькам. Пашанцавала аднак, што сустрэў там знаёмых, даведаўся, што Надзі няма ў лагеры, не дайшоў да яе барака. Перажывалі дома, каб бацька ў бяду не трапіў. Але абышлося. Назаўтра ўвечары ўжо дома быў. Уся сямейка сабралася. Ды ізноў бяда: моцна мама захварэла. На каго ж братоў, бацьку пакінуць было? Не магла дзяўчына ў партызаны ісці.

Вось ужо страху нацярпелася за тыя апошнія паўгода вайны! Хавацца ўвесь час даводзілася. І ад немцаў, і ад партызанаў. Вечарам хто з суседзяў у акно пастукае: немцы ў вёсцы, партызаны ляцяць... Начавала то ў гумне, то ў склепе, то ў хляве. Дзе толькі не начавала!

А хутка пасля вайны мама памерла. Пяцёра дзетак з бацькам засталіся. Гаравалі, бедавалі, але выжылі, усё вытрымалі! Сцяпан так і не ажаніўся, дзяцей глядзеў, гадаваў. Надзю замуж аддаў у Антанёва за Уладзіка Парыня з багатым пасагам: апроч усяго іншага, каня зяцю даў...

Смерць на Дзесянцінах

Маня Зайцава яшчэ перад вайною пайшла замуж за Андрэя Балабановіча з Сіняўкі. Быў добрым краўцом.

У вайну пераехалі ў Мір, далей ад калатнечы. Але і там яго партызаны дасталі. Бо ж мусіць героям у барацьбе дапамагаць, вопратку шыць. Шыў, хоць і рызыкаваў. Сталі патрабаваць, каб з Міра выехаў, у іх зону перабраўся. Не паслухаўся Андрэй, бо ж так там небяспечна. Ды і жыў бы з чаго? Крычалі, пагражалі, папярэдзілі і з'ехалі, паабяцаўшы вярнуцца. Але шлях у Мір быў для іх ужо перакрыты.

Калі немцы адышлі, падаліся Андрэй з Маняю ў Антанёва. Усё ж жончына радня там. А бязладдзе такое! Хто са зброяй, той і гаспадар. Даведаліся лясныя героі, што іх кравец у Антанёве, і прыйшлі аддзячыць за паслугі. Вывелі з зямлянкі, завялі на Дзесянціны і застрэлілі.

— За што? — пытаюся ў Манінай сваячкі.

— А ні за што. Бо ж не паслухаўся, у Міры застаўся.

На сіняўскіх могілках пахаваны Андрэй Андрэевіч Балабановіч.

Яшчэ ўсё забівала

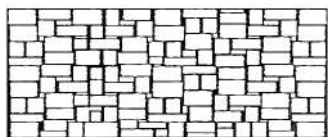
Вайна ў сорок чацвёртым панеслася на захад. А ўсё роўна засталася, страляла, узрывалася, забірала сабе ахвяры. Між тых, хто загінуў пасля вызвалення, Ёсіп Казёл, брат Стэпачкі. Быў падпольшчыкам за палякамі, турмы прайшоў, у партызанах ваяваў, столькі разоў жыццём рызыкаваў, аднак выжыў.

Было тое на кастрычніцкія святы. На возе ехалі трое: участковы, старшыня сельсавета і Ёсіп. У Вобрыне павінны былі святкаваць. Паміж Ярэмічамі і Вобрынай конь наступіў на міну. Дзве гадзіны страшэнна прамучыўся Валін гаспадар. А тыя двое нат не параненыя былі.

Столькі людзей па той дарозе прайшло, падводаў праехала. А лёс выбраў яго, міна чакала менавіта яго, старэйшага сына Сцяпана Казла.

У аповесці «Наднёманскія казакі» Янкі Брыля адзін з герояў — Язэп Казёл.

У СПАМІНЫ

АЛЯКСЕЙ ПЯТКЕВІЧ

Гродна, студэнцкая аўдыторыя, калегі і інш.

Частка II

Пераход ад 80-х гадоў да 90-х — час, у які ўлезці вельмі цяжка: жыццё імчалася, віравала, мянялася. Мітынгі, сходы, паездкі, выступленні... Хацелася ўсюды паспець і шмат зрабіць, бо гэта была пара вялікіх нацыянальных здабыткаў, а яшчэ больш спадзяванняў. У шырокім грамадскім руху тых гадоў хутка выдзеліўся Беларускі народны фронт, які ў сваіх справах найлепш увасобіў масавыя пратэставыя антыкамуністычныя настроі і незалежніцкія беларускія ідэі. Гродзенцам Фронт імпанаваў яшчэ і таму, што адным з яго лідараў быў Васіль Быкаў, якога добра ведалі і якому верылі. Гродзенская суполка БНФ хутка расла і добра працавала. На чале быў М. Маркевіч, пасля — Г. Бацылеў. У кіраўнічую Раду выбралі 10 чалавек, у тым ліку і мяне. На першы з'езд БНФ, які прайшоў у Вільнюсе ў канцы чэрвеня 1989 года, я не трапіў, бо моцна быў заняты ва ўніверсітэце і на абласных курсах павышэння кваліфікацыі настаўнікаў. Затое паўдзельнічаў (і выступіў) у вялікім мітынгу БНФ у Гродне, што прайшоў у пачатку жніўня таго ж года на стадыёне ў новым парку (на плошчы Леніна гарвыканкам не дазволіў). Помніцца магутны душэўны ўздым і ўсеагульная падтрымка Фронту з боку людзей, што сабраліся. Зрэшты, хапала тады і будзённых спраў ды клопатаў на гэтай ніве.

Аднойчы на пасяджэнні нашай гродзенскай суполкі з'явіўся З. Пазьняк. Зналіся мы з ім ужо даволі даўно, пазнаёміліся ў Зэльве, у Ларысы Геніюш. І сустрэча была прыемнай. «Ну што, — звярнуўся ён да мяне, — вы казалі, што бальшавікі задушаць нас, а выходзіць — наадварот». І весела расмяяўся. Постаць яго проста праменілася аптымізмам. Мы тады добра пагутарылі, хаця я не надта падзяляў ягоны аптымізм.

Пазней ён з групай палітыкаў выступаў у Гродзенскім універсітэце, у корпусе былога Дома палітасветы, дзе ўжо размяшчаўся філалагічны факультэт. Распрануліся ў мяне на кафедры, і я правёў іх на сцэну. Пасля сядзеў у перапоўненай зале і слухаў. З. Пазьняк умеў гаварыць, уплываць на слухачоў, умеў валодаць аўдыторыяй. Выказваўся лагічна, абгрунтавана, з цвёрдым перакананнем у слушнасці сваёй веры. Чалавек разумны, усебакова адукаваны, ён і ў палітыцы ўмеў выдзеліць найбольш істотнае, актуальнае. Гаварыў стрымана, але ўсхвалявана, перадаючы слухачам хараство таго, што было для яго дарагім — воля, бацькаўшчына, роднае слова. Праціўнікі З. Пазьняка спрабавалі перашкодзіць яму, выкрыкваючы нешта з месца, але на іх гнеўна шыкалі з усіх бакоў, і выніку не было. Упэўненасць прамоўцы заваявала

залу. Толькі ішоў час, і З. Пазьняк мяняўся. Дзесьці праз гады я трапіў у Вільнюс. Таварыства беларускай культуры ў Літве ладзіла нейкую вялікую акцыю, і Хведар Нюнька прыслаў мне запрашэнне. Прыехаў і З. Пазьняк, які жыў ужо за межамі Беларусі. Цяпер я слухаў яго некалькі разоў і не пазнаваў. Перада мною быў прапаведнік, якому не патрэбны былі суразмоўцы, а толькі слухачы. Слухаць іншых ён ужо не ўмеў. Нават падчас вячэры за сталом у Х. Нюнькі, калі кожнаму хацелася сказаць нешта сваё, З. Пазьняк гаварыў безапеляцыйна, аратарскім бясколерным тонам, як адзіны знаўца ісціны, і на пытанні не рэагаваў. Праўда, ён застаўся і тады, і пазней найбольш паслядоўным прыхільнікам нацыянальнай незалежнасці і праціўнікам камуністычнай ідэалогіі.

Але вернемся ў Гродна і ў тое гарачае лета 1989 года. Яшчэ ў красавіку тэлефанаваў Ніл Гілевіч і клікаў у Мінск, на пасяджэнне аргкамітэта па стварэнні Таварыства беларускай мовы. Аргкамітэт папрацаваў, і ў чэрвені ў Мінску праходзіць з'езд таварыства. Доўжыўся з 10 раніцы да 22 гадзін. Гарэў напалам адзінага пачуцця — болю і гневу. Гучалі патрабаванні аб'явіць БССР палітычным банкрутам. Рэзка выказваліся пра палітыку русіфікацыі. Аднадушна вырашылі ствараць беларускія школы. Гэта ж бурна прайшоў неўзабаве пленум рэспубліканскага Саюза пісьменнікаў, прысвечаны нацыянальнаму пытанню. Тут выступіў і я. Праўда, «ЛіМ» даў толькі нейкія вяршкі выступленняў, намалюваўшы зусім прыстойную карцінку.

У ліпені я сабраў групу калег-філолагаў, і мы пайшлі да першага сакратара гаркама партыі А. В. Алёшына. У размове, якая пачалася надта нервова, прыйшлі да паразумення. Ён паабяцаў падтрымку ў беларусізацыі школ у горадзе. Куды ж ты дзенешся? Асабліва пасля таго, як я паказаў яму адпаведную праграму Мінскага гаркама партыі, падрыхтаваную вядомым пазней П. К. Краўчанкам. Усё ж рабіць нейкія зрухі ў школах было вельмі цяжка. Цытую дзённікавы запіс за 29 жніўня: «Зараз — беганне па школах, каб стварыць хоць класы беларускія. Бо нашы апаратчыкі, вядома ж, нічога не рабілі. А трэба і ім штосьці прадэманстраваць. Учора выступаў з С. В. Цыганковай (сакратар гаркама партыі) у СШ № 25 перад бацькамі першаклашак. Выступалі двойчы, бо былі два патокі сходу. Клас будзе. Але ж гаворка мая — як у пустэчу. Гэта мікрараён на ўскраіне — учарашняя вёска, з якой беларус уцёк ад свае беларускай ніжэйшасці, што насаджалася праз пакаленні праследавання і здзекаў. Дык вось, гэты беларус не хоча ў масе сваёй беларускай школы. Гэта цяжка бачыць. Ён глуха маўчыць, але адчуваецца яго пратэст, яго недавер да мяне: «Куды ты цягнеш мяне? Назад?» Шмат трэба будзе працаваць з людзьмі, якіх пакалечыла савецкая сістэма».

Тым часам мы заварушыліся, каб стварыць у Гродне гарадскую арганізацыю Таварыства беларускай мовы. Параіўшыся з хлопцамі, я сфармаваў аргкамітэт і занёс спіс у гаркам партыі. У іх жа ўлада, і з ёю даводзіцца лічыцца. У кастрычніку, у прызначаны час аргкамітэт сабраўся ў С. В. Цыганковай. Я адразу заўважыў, што прыйшлі многія не тыя, а з тых, хто ў спісе, многіх няма. Ну, нічога, паглядзім... Я распавёў пра план работы аргкамітэта, спрэчак асаблівых не было. Пачалі выбіраць старшыню аргкамітэта, і ўсе амаль спыніліся на маёй кандыдатуры. Але я адмовіўся і прапанаваў Цыганкову, улічваючы, што ў яе ў руках усе арганізацыйныя рычагі. Яна адразу ж згадзілася і адразу ж стала адхіляць маю прапанову, каб усе з «Паходні» былі дэлегатамі з'езда. Тут я заняў вельмі цвёрдую пазіцыю і яшчэ прапанаваў запрасіць на

з'езд 50 чалавек з рэгіёнаў — па 25 настаўнікаў і журналістаў. Пасля нядоўгага абмеркавання прапанова была прынята. Мне яшчэ хацелася, каб прыехалі з Польшчы сябры Беларускага грамадска-культурнага таварыства, толькі тут узніклі тэхнічныя перашкоды.

Пачаліся нялёгкая клопаты па збіранні дэлегатаў. І вось у лістападзе дазнаюся, што склікаецца зноў аргкамітэт, ужо другі. І ў яго складзе — амаль палова апаратчыкаў (гэта ж так яны баяліся беларускага з'езда). Натуральна, што на пасяджэнні ўзнікаюць не проста спрэчкі, а востры ідэйна-маральны паядынак двух бакоў. Найбольшае непрыманне з боку наменклатуры выклікаў праект праграмы, якую павінен быў прыняць з'езд, і асабліва яе пункт пра вывучэнне чыноўніцтвам беларускай мовы. Тут ужо зляцелі ўсякія маскі. «Не прымусце мяне вывучаць беларускую мову!» — крычалі. Як ні дзіўна, але не было спрэчак наконт кандыдатуры вядоўцы з'езду. Ніхто ж з іх беларускай мовы не ведаў, і зацвердзілі мяне.

З'езд (назвалі ўсё ж канферэнцыяй) прайшоў 1 снежня 1989 года ў Палацы прафсаюзаў. Было 480 дэлегатаў. Праўда, 50 чалавек з рэгіёнаў не ўдалося выклікаць. Сакратар абкама партыі М. М. Бірукова, якая абяцала іх камандзіраваць, у апошні момант адмовілася. І справу сарвала. Пра гэта я сказаў на пачатку работы з'езда. Ён прайшоў на адным дыханні. Было шмат выступленняў. Асабліва салідна і ўдумліва выказаліся акадэмік Ю. М. Астроўскі і кампазітар-песеннік А. К. Шыдлоўскі. З'езд прыняў рэзалюцыю салідарнасці з БНФ і пратэсту супраць рускай мовы як дзяржаўнай у СССР. Выбралі мяне старшынёй Рады Гродзенскай гарадской арганізацыі ТБМ імя Ф. Скарыны (2 галасы — супраць). З перапынкам у 2001–2004 гадах, калі змяніліся чатыры кіраўнікі Рады, выконваю гэты абавязак да сённяшняга часу. Тады ўсе рваліся працаваць на беларускай ніве, і мы выбралі Раду колькасцю аж 50 чалавек. Мне добра дапамагалі калега па ўніверсітэце І. Жук, дырэктар школы В. Шаўцоў, пэтка Д. Бічэль, прафесар-біёлаг А. Майсяёнак, згаданы ўжо Ю. Астроўскі. Рэгулярна збіраліся Радай і вырашалі канкрэтныя пытанні. Праўда, давялося з цягам часу Раду скарачаць. Але работа спорылася. Асабліва ў галіне школьніцтва.

У маі 1990 года запрасілі на пасяджэнне Рады новага старшыню гарвыканкама С. М. Домаша, з якім разам абгаварылі сітуацыю з беларускай школай у горадзе. У чэрвені ён склікаў гарадскую нараду з удзелам дырэктараў школ (я з-за гэтага не паехаў на адкрыццё музея Ф. Багушэвіча ў Кушлянах). Наменклатура дружна выступіла за тое, каб нічога ў школах не мяняць, спасылаючыся на шматлікія аб'ектыўныя прычыны. Усё ж у тым жа месяцы на пасяджэнні гарвыканкама было прынята рашэнне адкрыць у 23 школах першыя беларускія класы. Я выступаў тут сем разоў, пераконваючы чыноўнікаў. Галоўнае ж, была цвёрдая пазіцыя кіраўніка адміністрацыйнай улады горада.

Працавалі мы ў ТБМ плённа. Але не драмалі і праціўнікі беларускага нацыянальнага Адраджэння і іх адпаведныя службы, якія непрыкметна падклалі нам свінню. Яшчэ на першым пасяджэнні Рады, калі выбіралі сакратара, хтосьці (не помню, хоць трэсні) падказаў кандыдатуру маладой настаўніцы СШ № 22 Н. В. Булай, якую і зацвердзілі. Яна спраўна вяла пратаколы пасяджэнняў. Праўда, не аддавала іх мне, казалі, што дома перапісвае начыста. Я прывык верыць настаўнікам як найлепшым носьбітам маральнасці. Але тут памыліўся. Калі прайшло шмат часу, я запатрабаваў

аддаць пратаколы. Яна ж заявіла, што аддаваць не будзе, і знікла. Вядома, гэта быў удар. Але мы працягвалі працаваць па-ранейшаму.

У тым жа годзе мяне выбралі ад ТБМ у абласны Савет дэпутатаў. Атрымаў 58,6 % галасоў, а мой сапернік — 33,4 %. Нават сам здзівіўся, што мяне прапусцілі. Напэўна, быў гэта яшчэ добры час. На сесіях давялося шмат выступаць з рознымі дэмакратычнымі ініцыятывамі, увязвацца ў спрэчкі. Але без асаблівага поспеху. Наменклатура трымалася яшчэ моцна. Пару разоў С. М. Домаш прасіў выступіць на сесіі гарадскога Савета ў сувязі з перайменаваннем вуліц. Дэпутаты з савецкім мысленнем складалі большасць і старыя назвы бераглі. Але аднойчы, калі трэба было зацвердзіць такія новыя назвы, як прапект Янкі Купалы, вуліцы Стафана Баторыя, Міхася Васілька, яшчэ нейкія, я, здаецца, змог перканаць залу. Прывёў у прыклад Маскву, дзе тады толькі што замянілі назву аной з галоўных вуліц — М. Горкага, і сказаў: «Вы што, хочаце выглядаць глухой правінцыяй, якая нічога не чуе і не бачыць ды так і жыве?» Мусіць гэта падзейнічала. І сёння, калі еду ў тралейбусе па праспекце Янкі Купалы, цяплей на душы ад таго, што і я прычыніўся да надання гэтай светлай назвы (а Я. Купала перад вайной у Гродне бываў).

Тады даводзілася часта выступаць і ў друку, і за кафедрай у розных дыскусіях. У канцы 80-х такія дыскусіі пачалі ладзіцца на курсах партыйных прапагандыстаў, дзе тон задавалі мясцовыя філосафы-марксісты. Помніцца, на адно з такіх пасяджэнняў прыехалі з Мінска вядомы гісторык М. С. Сташкевіч і В. І. Папяляеў, паслядоўны сталініст. Былі яшчэ тры марксісты з медінстытута. І мне аднаму з гэтай кагортай трэба было весці дыялог па пытаннях тагачаснай нацыянальнай палітыкі. Вядома, было цяжка, і яны мяне няшчадна дзяўблі. Праўда, М. С. Сташкевіч, які паспеў крыху перабудавацца і не ляяў ужо «буржуазных нацыяналістаў», называючы іх «беларусафобамі», умеў знаходзіць адпаведны баланс думак і паварочваць спрэчкі да пазітыўнага і разумнага выніку.

Скора ў той жа зале палітасветы пачаў дзейнічаць «Народны ўніверсітэт», які збіраў ужо іншую публіку, маладзейшую, што прагнула ведаць нацыянальную спадчыну і старалася рэальна ацэньваць сучасныя грамадскія падзеі. Рэй тут вялі гродзенскія гісторыкі Я. Н. Мараш, І. І. Коўкель, І. П. Крэнь, М. В. Жарскі, якія апіраліся на савецкія гістарычныя канцэпцыі, баранілі іх. Апанентамі часцей выступалі малады тады гісторык Д. У. Караў, я, людзі з залы. Публікі было многа. Спрэчак — таксама. Не заўсёды яны былі этычнымі Аргументы нярэдка падмяняліся крыкам, некарэктнымі абвінавачаннямі. Асабліва даставалася І. І. Коўкелю, які бэсціў Беларускаю Народную Рэспубліку і лічыў, што савецкія рэпрэсіі ў Беларусі ў 30-я гады мелі законную падставу. На адно з пасяджэнняў прыехала з Мінска немаладая прафесарка-гісторык В. У. Чапко. Гаворка тады вялася пра XIX стагоддзе. Я выступаў і даводзіў, што беларуская нацыянальная ідэя пачалася не з паўстання 1863–1864 гадоў (як гэта сцвярджалася ў падручніках), а з канца XVIII стагоддзя, што носьбітамі гэтай ідэі былі паўстанцы Т. Касцюшкі, беларускія інтэлігенты-краёўцы ад філаматаў-ліцвінаў да народнікаў-беларусаў. Затым выступала В. У. Чапко, якая ў многім са мной не згадзілася і між іншым заўважыла, што беларускай інтэлігенцыі ў XIX стагоддзі не існавала. Калі яна скончыла і стала чакаць пытанняў і заўваг, я ўсхапіўся з месца і стаў прыводзіць новыя довады на карысць тагачаснай беларускай інтэлігенцыі, стаў

пералічваць шматлікія прозвішчы. Зала падтрымала мяне воплескамі. Чапко спрабавала запырэчыць, але тымі ж воплескамі ёй не далі гаварыць і, па сутнасці, сагналі з трыбуны. Яна пайшла да выхаду, угнуўшы галаву, і нібы выдыхала з сябе: «А ў мяне бацьку рэпрэсавалі... У мяне бацьку рэпрэсавалі». Добра помню: мне стала вельмі сорамна. Напэўна, не толькі мне.

У пачатку 1991 года ў Гродне — гарадская канферэнцыя БНФ. Мяне зноў выбралі ў кіраўнічую Раду (5 чал.). БНФ у тыя часы не была партыяй, а толькі грамадскім рухам. Неўзабаве ў тым жа годзе ствараецца і партыя — Беларускае сацыял-дэмакратычнае Грамада, і я ўступаю ў яе. Ствараем у сваім універсітэце суполку (6 чал.). Так я станаўлюся партыйным.

Нельга тут не згадаць і стварэнне ў 1991 годзе пры Беларускам фондзе культуры грамадскай камісіі «Вяртанне», якая павінна была вывучыць месцазнаходжанне культурных каштоўнасцяў Беларусі, што па розных прычынах апынуліся за яе межамі, і магчымасці іх звароту. У камісію ўвайшлі: А. Мальдзіс (старшыня), Н. Высоцкая, П. Рошчына, М. Яніцкая, М. Нікалаеў, Г. Каханоўскі, А. Каўка, Ю. Лабынцаў, А. Пяткевіч. Збіраліся на пасяджэнні ў Скарынаўскім цэнтры. Хваляваў не толькі вялізны аб'ём матэрыялу, а найбольш тое, ці ўдасца хоць нешта вярнуць. Зрэшты, для камісіі галоўным было — зарэгістраваць каштоўнасці, і яна гэта зрабіла. Падрыхтавала і выдала каля дзясятка тамоў збору пад назвай «Вяртанне».

Ва ўніверсітэце, на кафедры беларускай літаратуры, дзе я працаваў, таксама разгортвалася нацыянальная праца. Трэба было пераводзіць навучанне на беларускую мову, спачатку — малодшых курсаў. Складалі адпаведныя праграмы, друкавалі і абмяркоўвалі іх на старонках шматтыражкі, ладзілі розныя круглыя сталы. А то проста — прыходзіў я на пасяджэнне савета нейкага факультэта і гаварыў, што ў Беларускай дзяржаве павінна быць беларуская мова. Мяне слухалі, задавалі пытанні. Трохі здзіўна гэта выглядала збоку, бо хто я такі? Пытанне такое, праўда, не ўзнікала. Але я яго не баяўся: усё ж я быў дэпутатам абласнога Савета. Адночы прыйшла да мяне на кафедру загадчыца аддзела культуры гарвыканкама мілая І. І. Кліменка і доўга мяне ўгаворвала, каб я не пярэчыў яе намеру ўзяць у штат адну жанчыну з партыйнага апарату (пад імі пачалі ўжо хістацца крэслы). Угаварыла: я не магу доўга спрачацца з жанчынаю, нечага мне тут бракуе. Але не ў гэтым справа. Паказальны сам візіт як штых жыцця таго часу.

Яшчэ штых. У Мінску праходзіць адзін з кангрэсаў Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў. Перапынак. Заўважаю, у зале на пярэднім радзе крэслаў сядзяць побач Вітаўт Кіпель і Аляксандр Надсан, вядомыя беларускія эмігранцкія дзеячы. Першы — у ЗША, другі — у Англіі. З В. Кіпелем мы добра знаемся, нямала сустракаліся. Да таго ж ён атрымаў у Гродзенскім універсітэце званне ганаровага прафесара. Падыходжу павітацца. Ён устае мне насустрач і пытаецца: «Ну, як там жыве Гродна?» А А. Надсан гаворыць: «Калі з Гродна, то гэта, мусіць, Пяткевіч».

Трэба сказаць, што Міжнародныя кангрэсы беларусістаў ладзіліся ў Мінску пачынаючы з 90-х гадоў рэгулярна. Я заўсёды прыязджаў і выступаў з дакладам. Прыемна было сустракацца а то і знаёміцца з калегамі з блізкіх і далёкіх дарог. Усё было добра арганізавана. Курыраваў кангрэсы дасведчаны і заўсёды ўраўнаважаны Адам Мальдзіс, які ўзначальваў Міжнародны камітэт беларусістаў (я быў сябрам камітэта

ў 1990–2000 гадах). Але на адным з кангрэсаў са мною здарылася сур’ёзная непрыемнасць (таксама штрых).

Было гэта ў 2002 годзе. З’ехалася тады надта многа беларусазнаўцаў з розных краін. Пасля першага дня працы сабраліся ў кафэ Дома літаратара на традыцыйны фуршэт. Стаялі («шведскі стол»), бо не маглі ўсе змясціцца. Я — у кампаніі Лідзіі Савік і Марыі Міцкевіч, па той бок стала — Леанід Яўменаў і яшчэ нехта з добрых знаёмаў. Хораша павячэралі і пагутарылі. Аўтобус, які нас абслугоўваў, завёз апошні вялікі гурт у гасцініцу на Трактарнай, дзе паслялілі прыезджых. Каля гасцініцы я яшчэ запыніўся з калегам-мінчанінам, што жыў непадалёк. І калі зайшоў у вестыбюль, заўважыў, што ўсе ўжо разышліся. Толькі каля ліфта стаялі і размаўлялі двое незнаёмых. Я выклікаў ліфт і зайшоў. Яны зайшлі за мною і адразу ж моцна ўдарылі ззаду па галаве. Я страціў прытомнасць, упаў і далей ужо нічога не помніў. Відаць, яны зацягнулі мяне на нейкую глухую лесвічную пляцоўку і там доўга білі нагамі. Бо бакі ў мяне сталі чорнымі ад сінякоў і я доўга не мог легчы на які-небудзь бок. Знайшла мяне ў лужыні крыві выпадковая прыбіральшчыца. Выклікалі «хуткую». Медыкі завезлі мяне ў свой стацыянар. Апрацавалі рану, наклалі швы, забінтавалі галаву і выпусцілі за дзверы. А за дзвярыма — ноч, незнаёмая мясціна, прыцемак. Рэдка праносяцца машыны і не рэагуюць на мае жэсты. Нарэшце адна прытармазіла. Мужчына за рулём запатрабаваў кругленькую суму. Добра, што ў мяне былі з сабой грошы: «тыя» з кішэняў нічога не ўзялі. Назаўтра раніцай я папрасіў суседа па нумары перадаць А. Мальдзісу, што ў мяне разбіта галава і я выключаюся з работы. Неўзабаве ён прыслаў сваю супрацоўніцу, немаладую жанчыну, якая старанна вымыла і затым адпрасавала мае штаны і рубашку. Лепшай дапамогі тут і не прыдумаеш. Ад’язджаючы дадому, я не ўзнямаў трывогі, не тэлефанаваў у міліцыю з нагоды гэтага здарэння. Па адзінай прычыне — каб не кінучь цень на А. Мальдзіса, які адказваў за правядзенне кангрэса і якога маглі зрабіць тут крайнім. Толькі, калі ачомаўся, адразу падумаў: «А за што?» Адказ прыйшоў паступова, як успомніліся гэтак жа збітыя ў розны час Р. Гарэцкі, А. Мальдзіс, М. Ткачоў, У. Мархель і інш.

На кафедры, дзе я чытаў гісторыю беларускай літаратуры і тэорыю літаратуры, мне даўно хацелася нейкіх перамен у навучальных планах. Родную літаратуру трэба было б падтрымаць нейкім базавым матэрыялам. А што датычыць іншых факультэтаў універсітэта, то бянтэжыла, што адтуль выходзяць вузкія спецыялісты, па сутнасці, малаадукаваныя людзі, якім універсітэт нічога не дае, акрамя вузкай прафесійнай падрыхтоўкі. Чаму б не даць ім веды па нацыянальнай спадчыне, якая б разглядалася ў еўрапейскім кантэксце? Так узнікла ідэя кафедры беларускай культуры. Ідэю падтрымаў прарэктар С. А. Габрусевіч, а затым і рэктар А. В. Бадакоў. Рэктар, праўда, вырашыў стварыць дзве культуралагічныя кафедры: беларускай культуры і сусветнай культуры. На апошнюю адразу ж нацэліліся шматлікія ўніверсітэцкія марксісты, якія апынуліся без працы і тэрмінова павінны былі перападрахтавацца па новай спецыяльнасці. А перад кафедрай беларускай культуры адразу ж паўстала праблема кадраў. Спецыялістаў такога профілю не было і ў паміне. Я разумеў, што трэба спадзявацца толькі на свае, мясцовыя сілы. І галоўнае — салідны загадчык кафедры. Такі знайшоўся. У Гомельскім універсітэце працаваў вядомы мовазнавец, доктар філалагічных навук, прафесар П. У. Сцяцко (мой даўні сябар). Ён быў родам

з Гродзеншчыны, скончыў Гродзенскі педінстытут, тут калісьці пачынаў сваю навукова-педагагічную кар’еру. Як мы і чакалі, Сцяцко згадзіўся вярнуцца ў сваю alma mater і ўзначаліць кафедру беларускай культуры. Далей — у склад кафедры плануюся я. Шмат гадоў чытаў на філфаку спецкурс «Беларускае мастацтва. Пытанні тэорыі і гісторыі». Так што трохі прыгодны. Знайшлі ў «Гроднапраектрэстаўрацыі» Т. Р. Маліноўскую, якая скончыла аспірантуру Беларускага тэатральна-мастацкага інстытута. Чацвёртым на кафедру прыйшоў І. І. Трацяк. З ім было так. Неяк са Сцяцком сустрэлі Трацяка на вуліцы, пагаварылі. Калі разышліся, Сцяцко пытаецца: «А можа, гэты хлопец? Як ён табе?» Кажу: «Ён быў звычайным студэнтам. Але, знаеш, у ім нешта ёсць». І як у ваду глядзеў. Трацяк паспяхова скончыў на кафедры аспірантуру, абараніў кандыдацкую, стаў дацэнтам. Выдаў шэраг кніг. Больш за тое, сёння як паэт і прэзаік прыняты ў Саюз беларускіх пісьменнікаў, стаў галоўным рэдактарам абласнога літаратурнага альманаха «Новы замак». І яшчэ вельмі важнае — ён нямногі з маіх калег, хто шчыра адданы беларускай справе.

Тады ж, у 1990 годзе гэтым невялікім калектывам мы дружна рушылі наперад і сталі чытаць (спачатку не ўсе) гісторыю беларускай культуры. Вядома, гэта былі яшчэ толькі фрагменты цэласнага курса. Але пачатак быў зроблены. У 1991 годзе П. У. Сцяцко арганізаваў і ўзначаліў кафедру тэарэтычнага і беларускага мовазнаўства. А загадчыкам кафедры беларускай культуры давялося стаць мне. Загадам рэктара я быў зацверджаны 1 чэрвеня, а літаральна назаўтра мы адкрылі ў нашым універсітэце факультэт беларускай філалогіі і культуры. Гэта быў лагічны крок у беларусізацыі ўніверсітэта, развіцці яго гуманітарна-адукацыйнага патэнцыялу. Мы (І. В. Жук, С. А. Габрусевіч, П. У. Сцяцко і я) усяляк ціснулі ў гэтым кірунку на рэктара А. В. Бадакова, і ён адважыўся. Але на ўсякі выпадак перастрахаваўся і на ўрачыстае адкрыццё не прыйшоў. Яно адбылося ў актавай зале галоўнага корпуса пры ўдзеле ганаровых гасцей — прафесара Аляксандра Баршчэўскага з Варшавы, прафесара Адама Мальдзіса з Мінска, гродзенскіх чыноўнікаў. Сцэна была аформлена выявай «Пагоні». Вёў цырымонію прарэктар С. А. Габрусевіч, якога А. В. Бадакоў пасля здзекліва калінуў: «Ну што? Пасядзеў пад “Пагоняй”?» Падзея выклікала неадназначны грамадскі рэзананс. Сярод наменклатуры загаварылі: «стварылі факультэт, каб нацыяналістаў гадаваць». Былі ў гэтым духу і водгукі ў друку. Але новы факультэт развіваўся і набыў папулярнасць. Раслі наборы на I курс — па 5 груп. Сюды стараліся трапіць дзеці інтэлігенцыі. На кафедру прыйшлі маладыя і перспектыўныя спецыялісты: Г. М. Семянчук, А. А. Семянчук, С. А. Піваварчык, Ю. Ю. Гардзееў, С. М. Токць, Ю. В. Пацюпа. У 1992 годзе папрасіўся сюды з пасады прарэктара прафесар С. А. Габрусевіч: «Што я, горшы за іх?» Кафедра стала моцным навуковым і культурным асяродкам. Я чытаў тут курс гісторыі беларускай культуры аб’ёмам 164 гадзіны. Стаў складаць праграму курса. Яна была гатова ў 1993 годзе, і я паехаў у Міністэрства адукацыі, каб выдалі пад іх грыфам. Мне прыхільна ўсміхаліся, ухвальна ківалі галовамі, абяцалі. Ды ішоў час. І я зноў нанёс візіт у міністэрства. Мяне адсылалі з кабінета ў кабінет, нешта няўцямна тлумачылі. І я махнуў рукой. Не разумеў яшчэ тады, што чыноўнікі постсавецкага гарту глядзелі на курс гісторыі беларускай культуры з недаверам, а то і з варожасцю. Ніякай праграмы гэтага курса яны так і не выдалі, а пазней увогуле яго выкінулі з навучальных планаў. Маю праграму выдаў наш універсітэт у 1994 годзе.

Кафедра працавала тады на ўздыме. Выкладчыкі шмат друкаваліся. Чыталі беларускую культуру на розных факультэтах. У кафедральным пакоі трымалася заўсёды цёплая, нават нейкая хатняя атмосфера (лабаранткай кафедры была тады Святлана Словік). Збіраліся разам не толькі на рабочыя пасяджэнні, а і з рознай святочнай нагоды — частаваліся, спявалі, танцавалі. Кафедра дапамагала Таварыству беларускай мовы ў беларусізацыі ўніверсітэта. Паступова першыя—трэція курсы ўсіх факультэтаў былі пераведзены на беларускую мову.

Яшчэ ў 1991 годзе абралі мяне на савеце ўніверсітэта прафесарам (паводле пасады). Прагаласавалі — 37 за і 3 супраць. Праз год, на пачатку навучальнага года выбіраўся я ўжо на званне прафесара. Добра падштурхнуў мяне тады, прагледзеўшы спіс маіх навуковых прац, прарэктар па навуковай рабоце прафесар М. І. Васкабоеў. Прагаласавалі — 33 за і 4 супраць. Майго сябра, дацэнта А. М. Мельнікава, які таксама выбіраўся тады на званне прафесара, моцна крытыкавалі, а пасля галасаваннем жорстка завалілі. Жах!

У Мінску тады яшчэ прафесарскіх званняў не прысвойвалі, і прадстаўленне на мяне пайшло ў Маскву, у расійскі ВАК. Там яно чамусьці доўга затрымалася, і мяне паслалі высветліць. Прыехаўшы, даведаўся, што наш універсітэт не зусім дакладна аплаціў паслугі ВАКа, і з-за гэтай дробязі дакументы ляжалі без руху. Толькі ў 1994 годзе яны трапілі на патрэбны службовы стол. Разгледзелі маю справу хутка. Як я пазней даведаўся, старшыня, раскрыўшы папку, выказаўся: «Так, з Беларусі, прэтэндуе на званне прафесара кафедры беларускай культуры? Што? Якой беларускай культуры? Нават у нас падобных кафедраў няма. На экспертызу яго!» І мая справа пайшла на экспертнае заключэнне ў два маскоўскія адрасы: па навуковым напрамку — у Інстытут сусветнай літаратуры Расійскай акадэміі навук, па навучальным — на кафедру славянскіх літаратур Маскоўскага ўніверсітэта. З кафедры патэлефанавалі і прапанавалі прачытаць у іх лекцыю. Ад культуралагічнай тэмы і ад тэорыі літаратуры адмовіліся. Пагадзіліся з тэмай «Развіццё мастацкіх стыляў у беларускай літаратуры ХХ стагоддзя». Я прыехаў у прызначаны час, 8 кастрычніка. Зайшоў у галоўны корпус новага будынка ўніверсітэта, і мяне здзівіла цішыня. Высветліў у вахцёра, што ў іх гэты дзень раптам аб'явілі святочным. Па тэлефоне ў вестыбюлі звязаўся з загадчыкам кафедры. Дамовіліся, што кафедра збярэцца дзеля мяне заўтра, а сёння мне дадуць месца для жылля. Далі ў правым крыле будынка, на паверсе, дзе месцяцца замежныя аспіранты. Пакой спадабаўся, але калі я адчыніў дзверы ў ванны адсек і ўключыў святло, то жахнуўся: чорнай суцэльнай масай шухнулі ўніз па сценах тараканы і зніклі ў нябачных шчылінах. Прычым у самой ванне слізкія сценкі не дазвалялі ўсім хутка выбрацца, і яны яшчэ некаторы час тут мітусіліся. Тады падумалася: бедныя аспіранты, як жа яны тут трываюць? Ноччу давялося не выключаць святло.

Слухаць мяне прыйшло шмат выкладчыкаў. Усяго на кафедры ў іх больш за 20 чалавек. Шмат дактароў навук, прафесараў. Я, вядома хваляваўся: усё ж Маскоўскі ўніверсітэт. Гаварыў амаль гадзіну, без тэксту. Слухалі вельмі добра. Абмеркаванне пачала адна з самых аўтарытэтных прафесараў — М. А. Кузняцова, і першай яе фразай было: «Это выше всяких похвал...» І далей былі толькі высокія ацэнкі. Прычым не галаслоўныя, а аргументаваныя, узважаныя. Крытычных заўваг не было. Я пазней думаю, у чым прычына майго поспеху. І прыйшоў да высновы, што справа не толь-

кі ўва мне, але і ў здабытках беларускага літаратуразнаўства. Тады зрабіла моцны рывок уперад акадэмічнай школа нашага літаратуразнаўства (А. Адамовіч, В. Каваленка, У. Конан, М. Грынчык, А. Яскевіч, П. Дзюбайла, М. Мұшыньскі). Маскоўская ж універсітэцкая прафесура аказалася досыць кансерватыўнай, узгадаванай сацыялагічнымі прынцыпамі савецкай літаратуры.

Неўзабаве я атрымаў дыплом прафесара, апошні, здаецца, з беларусаў, якім гэта званне прысвоіў расійскі ВАК.

У нас жа і на кафедры, і ва ўніверсітэце ўсё ішло як найлепш. Праўда, здараліся часам і пэўныя інцыдэнты. Так, у 1991 годзе група выкладчыкаў (А. М. Мельнікаў, П. У. Сцяцко, С. А. Габрусевіч, І. Я. Лепешаў, М. С. Патрэба) выступіла ў рэспубліканскай газеце з лістом-абвінавачаннем на адрас рэктара А. В. Бадакова, які быццам тармозіць беларусізацыю ўніверсітэта. Спачатку і я быў у складзе гэтай групы. Але тэксту не рыхтаваў. І калі прачытаў рукапіс, то абурыўся. Тон яго быў развязным, і супраць асобы рэктара дапускаліся некарэктныя, часам нават абразлівыя выпадкі. Я прапанаваў адрэдагаваць тэкст, а затым падпісаць, Але са мной не згадзіліся. Тут надта шчыраваў раней спакойны і ўраўнаважаны А. М. Мельнікаў, з якім мы дагэтуль сябравалі. Рэктар, прачытаўшы ўжо надрукаваны ліст, публічна выказаўся прыблізна так: «Гэты ліст не складае для мяне небяспекі: сярод яго падпісантаў няма Пяткевіча». Усё ж стварыў камісію з выкладчыкаў, якая павінна была даць ацэнку лісту, і ў камісію ўключыў мяне. Ліст камісія аднадушна прызнала памылковым (адзін я ўстрымаўся). Больш за тое, рэктар склікаў універсітэцкі сход дзеля разбору ліста. Гэта была яго памылка. Бо на сходзе ўсчалася свары, пасыпаліся абвінавачанні з розных нагод, што падмацоўваліся апладысмантамі. Я, выступаючы, сказаў, што ліст у аснове сваёй слушны, а апладысменты назваў узаемнымі аплявухамі, якія не робяць гонару педагогам вышэйшай школы.

Жыццё ва ўніверсітэце далей цякло, прынамсі знешне, сваім ходам. А над факультэтам беларускай філалогіі і культуры тым часам навісла моцная небяспека. Можа, той ліст і прычыніўся да яе. У дзяржаве пачала крута мяняцца ідэалогія, і беларуская нацыянальная ідэя стала трактавацца як непажаданая, а па сутнасці, як варожая. У 1995 годзе на нашу кафедру прыйшоў новы рэктар, прафесар Л. М. Ківач (да мяне ставіўся вельмі прыхільна) і павёў са мною tête-à-tête доўгую і цяжкую размову. Яна зводзілася да таго, што кафедры беларускай культуры трэба рыхтавацца да пераходу на гістарычны факультэт. Гэта было як абухам па галаве. Рэктар: «Будзеце там іх выхоўваць на беларускі лад». Пра тое, што гэтым пераходам ліквідуецца факультэт беларускай філалогіі і культуры, гаворкі не было: і так было ясна. Я супраціўляўся, як мог. Але пры паўторнай размове зразумеў, што выкруціцца не ўдасца: у голасе рэктара з'явіліся цвёрдыя ноты. Ён выконваў загад. Самы беларускі факультэт ва ўніверсітэце імя Я. Купалы завяршыў свой самы кароткі век — чатыры гады.

На гістарычным факультэце, які стаў называцца факультэтам гісторыі і культуры, стыль жыцця быў досыць казённым, і мы пачуваліся тут чужымі. Я чытаў тут вялікі курс гісторыі беларускай культуры, але колішняга задавальнення не было. Дэкан факультэта дацэнт І. П. Крэнь, хоць і мой былы студэнт, трымаўся на адлегласці і чыніў розныя дробныя, а то і буйныя перашкоды ў працы. Прычына была відавочнай — у адной са службовых папер, скіраваных у рэктарат, напісаў: «Стварэнне ва ўніверсі-

тэце кафедры беларускай культуры — нонсэнс» (пра кафедру сусветнай культуры такога не сказаў). Ён заўсёды стараўся быць дасканалым камуністам (бацька быў рэпрэсаваны ў 1940 годзе як удзельнік грамадзянскай вайны на баку «белых») і з гэтых пазіцый ацэньваў людзей. Колькі ён зматаў мне нерваў — не дай Бог! Цікава, што пры гэтым І. П. Крэнь добра ставіўся і да беларускага патрыятызму. Але сваёй савецкай правільнасці стараўся не парушаць. Майго дарагога ўнука Алёшу, якога і я тут вучыў, Крэнь узяў пад сваё крыло як аспіранта. Было за што: унук скончыў школу з залатым медалём, а ва ўніверсітэце быў прэзідэнцкім стыпендыятам. Кандыдацкую абараніў паспяхова.

Сястра І. П. Крэня Ірына, якая вучылася на філфаку БДУ курсам вышэй за мяне, была поўнай процілегласцю брату. Яе ўсе любілі за сардэчнасць адносінаў да людзей, нацыянальную самаадданасць. Калі нам даводзілася ў Мінску сустракацца, з усмешкай пыталася: «Ну, як там мой калабарант?» Выдала пра бацьку цікавую кніжку, сабраўшы яго ўспаміны, вершы. Займалася яна журналістыкай. Друкавала апавяданні.

Жыццё на факультэце гісторыі і культуры было для мяне цяжкім. Тым больш што гісторыю беларускай культуры ўжо выключылі з міністэрскіх планаў і сабраць навучальную нагрузку для нашай вялікай кафедры стала ўжо вельмі цяжка. Праіснавала кафедра на гэтым факультэце да 2001 года, калі прыйшоў на месца дэкана прафесар А. М. Нечухрын. Ён прыклаў адпаведныя намаганні, і кафедру вывелі са складу факультэта. Прышлося нам прымкнуць да Аб'яднання кафедр гуманітарных дысцыплін. Але гэта сталася ўжо не маім лёсам, бо скончыліся мае два тэрміны (10 гадоў) загадвання кафедрай, і на гэтую пасаду павінен быў выбірацца новы чалавек. Адзінай кандыдатурай бачыўся прафесар нашай кафедры С. А. Габрусевіч. Але закончыўся навучальны год, пайшло лета, а кафедра заставалася без загадчыка. Відаць па ўсім, Габрусевіч заставаўся пад вялікім пыталнікам. Калісьці, у савецкі час ён меў бездакорную рэпутацыю. Дзясяткі гадоў адпрацаваў то на кафедрах марксісцкіх дысцыплін, то прарэктарам універсітэта. Пасля ў часы перабудовы засвавольнічаў, стаў вальнадумцам, смела выказваўся публічна. Маючы добры прыродны розум, умеў выступіць і на нейкай службовай нарадзе, і на навуковай канферэнцыі. Што ж датычыць навукі, то не прывучаны да пісання тэкстаў салідных навуковых прац, па сутнасці, не падрыхтаваў. Не атрымалася ў яго на кафедры і з кіраўніцтвам аспірантаў. Але аўтарытэт сярод калег меў. Быў таварыскім, ініцыятыўным, умеў даць слушную навуковую ці педагагічную параду, аб'ектыўна разгледзець адкрытую лекцыю. І вось затармазілася яго выбранне. Рэктар універсітэта прафесар Я. А. Роўба, які сябраваў з Габрусевічам, напэўна, зрабіў усё, каб яго падтрымаць. Але толькі пасля Новага года (2001/2002) Габрусевіч стаў загадчыкам нашай кафедры.

Ён аператыўна распарадзіўся адрамантаваць каферальны кабінет, і мы ўсе адчулі сябе больш камфортна. На факультэце псіхалогіі С. А. Габрусевіч знайшоў добрае паразуменне з дэканам П. Р. Галузам, які згадзіўся ўключыць салідны курс гісторыі беларускай культуры ў навучальны план факультэта. У выніку я на цэлых пяць гадоў, пакуль Галуза быў дэканам, атрымліваў задавальненне ў працы. Успамінаю вялікую аўдыторыю, у якой чатыры групы. Цішыня. Усе добра слухаюць. Значыць, ім цікава. Я любіў чытаць лекцыі. Курс гісторыі беларускай культуры быў у мяне ўжо грунтоўна распрацаваны (у 2005 годзе выдаў новы варыянт праграмы). І лекцыя ў мяне ішла як

песня. Чамусьці добра запомніліся гэтыя гады на факультэце псіхалогіі. Тым больш што студэнты добра адказвалі на экзаменах. Яшчэ чытаў у іх спецкурс «Сямейная культура беларусаў», добра прымалі.

З С. А. Габрусевічам як загадчыкам кафедры адносіны склаліся. Праўда, я стаў заўважаць, што ён раўніва ставіцца да маіх навуковых здабыткаў і ўвогуле да ўсякага майго выкладчыцкага пазітыву. Не даў мне аспірантаў (зрэшты, і сабе не ўзяў). Стараўся мяне, хоць і асцярожна, асаджваць. На адной з навуковых канферэнцый у Польшчы падчас дыскусіі рэзка мяне абарваў: маўляў, занадта многа выступаеш. За гэта атрымаў у перапынку вельмі сур'ёзную заўвагу ад інтэлігентнага і мудрага Ю. Туронка. Я, праўда, не надта зважаў на ўсякія капрызы шэфа.

Шмат ездзіў тады ў Польшчу на розныя канферэнцыі, семінары. Пасябраваў з тамтэйшымі беларускімі пісьменнікамі С. Яновічам, А. Барскім, В. Шведам, М. Шаховічам, Н. Артымовіч, навукоўцамі-беларусістамі А. Латышонкам, братамі А. і Я. Мірановічамі, А. Глагоўскай. На жаль, некаторых з іх ужо няма ў жывых, сувязі з іншымі парваліся, як і з украінскім мовазнаўцам, прафесарам А. Папоўскім.

У Беларусі вельмі блізкімі мне былі вясковыя настаўнікі-краязнаўцы А. Белакоз і У. Урбановіч. З А. Белакозам мы сябравалі ўсё жыццё. Гісторыя яго музея і яго ўласнага лёсу, неадлучнага ад музея, — гэта цэлыя эпапея нацыянальнага падзвіжніцтва. Ён быў паслядоўна адданы беларускай ідэі, якой аддаў жыццё. Вучыў дзяцей у школе і па-за школай так, каб шанавалі роднае як самае дарагое. Дзеля гэтай педагагічнай задачы і ствараў у родных Гудзевічах музей, які вырас у буйны краязнаўча-культурны комплекс і стаў дзяржаўным. Экспанаты для музея збіраў не толькі ў сваім рэгіёне. Арганізаваў, напрыклад, ліставанне школьнікаў з беларускімі вучонымі і культурнымі дзеячамі з СССР і замежжа. Іх рукапісы, выказванні пра радзіму і роднае слова сталі надзвычай цікавымі матэрыяламі музея ў колішняй яго экспазіцыі. Гудзевіцкі культурны асяродак ствараўся цаной няспынных ганенняў, прыніжэнняў, страт А. Белакоза. Яго ўвесь час цкавалі ўлады за тое, што стварае не той музей, але ён не даўся. Далёка не кожны на такое здольны. Але, калі чалавека ўсё жыццё душыць і ламаць, то нешта ў ім дэфармуецца дзеля самаабароны. З гадамі і ў ім стала прыкмяцацца эгаістычнасць, падазронасць, у чымсьці нават жорсткасць. Але, нярэдка бываючы ў Гудзевічах, я ведаў яго добрым, літасцёвым, уважлівым да людзей. Помніцца, як аднойчы мы засядзеліся за сталом у яго хаце і прапусцілі аўтобус, якім мне трэба было вяртацца дадому. Я не мог застацца нанач, бо жонка была ў ад'ездзе, а дачка-падлетак адна чакала мяне дома. І Белакоз пасадзіў мяне на раму свайго ровара ды павёз да шашы, дзе можна было сустрэць нейкі транспарт. А гэта 15 км па вясковай дарозе, у цемры. Неяк даехалі. Алесь Мікалаевіч дачакаўся, пакуль мяне падабрала выпадковая машына, і тады паехаў назад. Хіба такое забудзецца? Я ведаў і любіў усю яго сям'ю, быў хросным бацькам яго малодшага сына Міхася.

Неяк яго мама дала мне з сабою ў дарогу сетку бульбы. Я ўсяляк аднекваўся. Не хацелася валачы на аўтобусны прыпынак тую бульбу: людзі будуць крыва пазіраць. Яна ж казалі: «Вы, як пакаштуеце, не будзеце шкадаваць». Давялося ўзяць. Сталася так, што белакозавай бульбай жонка частавала нейкіх нашых гасцей. І тыя вельмі ўразіліся: «Дзе вы ўзялі такую смакату?»

Найлепшай апорай А. Белакоза заўсёды была яго жонка, настаўніца Вера Ігнаўна, душэўна далікатная, разумная, таленавітая пралля. Яна многа зрабіла для

стварэння ў музеі аддзела лёну і ткацтва. Я перадаў музею сёе-тое з сваіх матэрыялаў (у нядаўні свой прыезд — кніжкі 20-х гадоў з серыі «Маладняк»). Але найбольш дапамагаў парадамі, кансультацыямі. І А. Белакоз на ўсіх сваіх кніжках, падораных мне, запісаў: «З удзячнасцю за дапамогу ў стварэнні Гудзевіцкага музея...» Бываў я на ўсіх яго круглых датах. Помніцца, як хораша прайшло 70-годдзе, калі прыехала з Мінска вялікая група беларускіх пісьменнікаў. 75-годдзе праводзілася ў зале былога школьнага будынка. Было многа людзей, у тым ліку і мясцовых. Былі і з Мінска. З Гродна прыехалі мы рафікам (С. М. Домаш, А. М. Мілінкевіч, В. Шалкевіч, я). Я сказаў за сталом слова ад нашай групы, перадаў юбіляру адрас ад кафедры беларускай культуры. Затым энергічны В. Шалкевіч узбег на сцэну і праспяваў пад гітару адну са сваіх папулярных песень. Хацеў спяваць далей, але А. Белакозу ён чамусьці не спадабаўся, і той яго спыніў ды прапанаваў, каб паспявала жонка М. Скоблы. В. Шалкевіч замітусіўся на сцэне: надта ж яму хацелася выканаць яшчэ нешта з падрыхтаванага. Тады А. Белакоз яго проста выгнаў («Пайшоў вон адсюль»). Мы былі ў шоку. І калі В. Шалкевіч, угнуўшы галаву, сеў на сваё месца, я прашаптаў С. М. Домашу: «Усе ўстаём і выходзім». Але разважлівы С. М. Домаш паправіў мяне: «Крышку пачакаем». Ды хутка аб'явілі перапынак. На двары да мяне падышла Вера Ігнатаўна і папрасіла прабачэння, дадаўшы, што вось ён бывае і такім.

На яго пахаванне з Гродна прыехала нас многа. Вёў цырымонію чамусьці раённы чыноўнік. Напэўна, яны асцерагаліся нейкай вялікай грамадскай акцыі. Усё роўна нашы хлопцы пакрылі труну бел-чырвона-белым сцягам. У сваім выступленні я сказаў, што Гудзевіцкаму музею трэба прысвоіць імя А. Белакоза. Гэтага яны, вядома, не зрабляць, бо беларускасць гудзевіцкага нацыянальнага падзвіжніка небяспечная і сённа. Яшчэ пры жыцці А. Белакоза музей пачалі рэстаўраваць. Для чаго? Каб і духу Белакоза тут не заставалася. Так і атрымалася. Шматлікія матэрыялы з экспазіцыі вычысцілі. Літаратурны аддзел страціў сваю ўнікальнасць і стаў нецікавым.

Вернемся, аднак, ва ўніверсітэт. У 2002 годзе пачалі мы працаваць над праектам ЮНЕСКА — рыхтаваць артыкулы для зборніка пра выдатных людзей Беларусі. Гэты зборнік выйшаў пазней, у 2008 годзе, пад назвай «250 асоб з Беларусі ў дыялогах культур» (на беларускай і англійскай мовах). Тады ж, на пачатку падрыхтоўкі, прыехаў з Мінска высокі чыноўнік, гродзенец па нараджэнні В. Цобкала, сабраў некаторых гісторыкаў і філолагаў і разгарнуў прыгожую ідэю — паказаць свету Беларусь праз яе знакамітых людзей. Вядома, захапіў. Праз нейкі час мы прыехалі на рэспубліканскую нараду ў Мінск, дзе канчаткова абгаварылі кола персаналій. Вёў нараду У. Р. Шчасны, беларускі чыноўнік пры ЮНЕСКА, які стаў куратарам праекта. Я ўзяў сабе беларускіх пісьменнікаў XX стагоддзя, а таксама давялося згадзіцца на некаторых польскіх з XIX ст. — Ю. Нямцэвіча, Т. Зана, А. Адынца і Э. Ажэшку. У. Р. Шчасны прапанаваў выбраць з XX ст. толькі народных пісьменнікаў Беларусі. Я адразу ж адкінуў яго прапанову: «Што, выключым з ліку найлепшых М. Багдановіча?» Пад маім націскам зацвердзілі, акрамя народных, Цётку, М. Багдановіча, М. Гарэцкага, К. Чорнага, У. Караткевіча, А. Адамовіча, С. Алексіевіч. Што датычыць дваіх апошніх, то Шчасны заўпарціўся і не хацеў іх уключаць. Але ў выніку непрацяглых спрэчак зацвердзілі і іх.

Рыхтаваў я тэкст урыўкамі, похапкам — усё не хапала часу, Але працавалася з задавальненнем: усё ж гэта яркія асобы, пра якіх ёсць што сказаць. Тым больш што

пісаў у жанры эсэ. Паслаў нарэшце У. Р. Шчаснаму. Але калі атрымаў карэктуру, схапіўся за галаву. Па першае, чамусьці не было ў тэксце С. Алексіевіч. Што да астатніх, то яны былі скалечаны рэдагаваннем да непазнавальнасці, ідэалагічна прыгладжаны і падагнаны пад савецкі стандарт. П. Броўка і В. Быкаў, напрыклад, выглядалі аднолькава выдатнымі савецкімі пісьменнікамі. Нават выкраслена была фраза пра тое, што Ю. Нямцэвіч асуджаў дэспатычны рэжым Расіі. Э. Ажэшка была так парэзана і скарочана, што засталася банальнай, шараговай польскай пісьменніцай. Я патэлефанавалі Шчаснаму, толькі атрымлася размова сляпога з глухім. Наконт С. Алесіевіч ён сказаў, што раздзела пра яе не атрымаў. «У чым справа? — кажу. — Вышлю дублікат». Адказ: «Не трэба, пашукаем». Спрабаваў я хоць крыху аднавіць свой тэкст, ды гэтага яны не ўлічылі. Мне сорамна сёння браць у рукі гэтую кнігу.

Жыццё тым часам ішло сваім ходам. Русіфікацыя працягвалася скрозь, нават мацнела. Закрылі ў Мінску вельмі прэстыжны Беларускі гуманітарны ліцэй, затым — Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны. Праўда, у 2004 годзе ствараецца па ініцыятыве вядомага археолага і пісьменніка М. Чарняўскага новая грамадская арганізацыя «Ветэраны Адраджэння». Я ў Гродне быў выбраны старшынёй мясцовай суполкі. Уваходзіў і ў рэспубліканскую ўправу. Наша суполка досыць плённа працавала, дзякуючы найперш майму намесніку В. Задалю. Мы правялі нават Усебеларускі сход нацыянальнай інтэлігенцыі, якая прайшла праз савецкія канцлагеры. Арганізацыя дзейнічала да 2013 года, калі не стала М. Чарняўскага.

На кафедры беларускай культуры працавалася добра, калі не лічыць частых ушчуванняў рэктара Я. А. Роўбы за мае апазіцыйныя справы. Вядома, на яго ўсяляк ціснула намесніца старшыні аблвыканкама М. М. Бірукова, якая ніяк не магла змірыцца з тым, што мяне ўсё яшчэ трымае ўніверсітэт. Свой унёсак зрабіў тут М. Пажарыцкі, мой былы аспірант, які ўжо працаваў на кафедры, хоць як аспірант нічога не напісаў. Ён данёс М. М. Біруковай, што ў кафедральным памяшканні вісіць герб «Пагоня» (пазней кафедра дружна заваліла М. Пажарыцкага пры перавыбранні на чарговы тэрмін). «Пагоню» я павесіў на кафедры ў 1991 годзе, і вось у 2005-м давалося зняць. Прайшло не шмат часу, і новы старшыня аблвыканкама С. Б. Шапіра зняў з пасады рэктара Я. А. Роўбу. Прычым зрабіў гэта прылюдна ва ўніверсітэцкай актавай зале, заявіўшы, што тут працуе, паводле дадзеных мясцовага КДБ, 16 ідэалагічна ненадзейных асоб (я тады падумаў: нешта ж надта мала). Між іншым, калі Я. А. Роўбу тады далі на сцэне апошняе слова, уся зала ўстала і прывітала яго такімі працяглымі апладысмантамі, якіх я за сваё жыццё ніколі не чуў. Але Я. А. Роўба, пакуль быў яшчэ рэктарам, разумеючы, што над ім згушчаюцца хмары, перавёў мяне на паўстаўкі, і новая мая кніжка, што чакала свае чаргі ва ўніверсітэцкім выдавецтве, была выключана з планаў. Было гэта ў 2006 годзе, калі кафедрай яшчэ загадваў С. А. Габрусевіч. Я, вядома, перажываў. Але хутка супакоіўся: нічога ж асаблівага не здарылася. Я па-ранейшаму вяду любімы навучальны курс. А вось кнігу «Старонкі спадчыны» (якраз да свайго 75-годдзя) трэба выдаваць. Я завёз яе ў Мінск і аддаў у вядомае выдавецтва Г. Вінярскага «Беларускі кнігазбор». Выпусцілі даволі хутка.

Дастаўляў кнігу ў Гродна з гумарыстычнымі прыгодамі. Хлопцы ў выдавецтве звязалі яе ў два вялікія пакункі. Выклікаць таксі не захацеў: свая сярмяжка нікому не цяжка. Але папацеў, пакуль данёс, хоць несці было вельмі прыемна, ды і да аўта-

вакзала недалёка. Шафёр маршруткі неяк уціснуў мой груз, і паехалі. Суседкай па сядзенні аказалася маладая жанчына са смартфонам, якія тады толькі пачалі ўваходзіць у моду. Яна няспынна круціла ў руках сваю навінку, гартаючы старонкі. Нарэшце не вытрымала і павярнулася да мяне: «Ну як? Падабаецца?» — «Не», — кажу. «Як? Чаму?» — «Бо цацка, — кажу. — Вы ўвесь час забаўляецеся з ёю. Нават няёмка глядзець, калі дарослы чалавек гуляе з цацкаю». Субяседніца яўна пакрыўдзілася, можа нават абразілася. «А вы? Вы апазіцыянер, бэнээфавец!..» Я расмяяўся: «Адкуль вы ўзялі?» — «Бо размаўляеце па-беларуску (яна гаварыла па-руску). І, думаеце, не знаю, што вы везаце? Нелегальную літаратуру. Во!» Я не стаў пярэчыць. Па дарозе мы яшчэ абмяняліся нейкімі колкімі рэплікамі, але ўжо так, па інерцыі. Калі ж пад'язджалі да Гродна, жанчына аднавіла размову: «Ну што? Паклікаць міліцыянера, каб праверыў вашу прадукцыю?» — «Не, — кажу, — вы гэтага не зробіце». — «Чаму ж не? Яшчэ як зраблю», — заявіла пагрозліва. «Бо вы не такая злосная, якой хочаце паказацца. Вы добрая і абаяльная». Жанчына прыкметна памякчэла тварам і апусціла галаву. Калі ж адыходзіла, развітался і нават хораша мне ўсміхнулася. Чамусьці не хацелася, каб яна трапіла ў прыкрае становішча, калі б сапраўды развязалі мае пакункі. Ды і клопату было б звязваць іх нанова.

У красавіку 2007 года кафедра беларускай культуры была ліквідавана. На яе базе створана «кафедра беларускай культуры і рэгіянальнага турызму» (загадчык — прафесар-гісторык В. В. Швед). Асноўным напрамкам навучання стаў тут турызм. Складальнікі новага навучальнага плана С. У. Данскіх і В. В. Швед, ухіліўшыся ад папярэдняга абмеркавання яго на кафедры, праявілі належную ідэалагічную пільнасць і не пакінулі студэнтам нават каліва беларускай культуры. Хаця назва кафедры абавязвала. На пасяджэннях савета факультэта і кафедры я зноў і зноў даводзіў відавочнае — без ведання матэрыяльнай і духоўнай культуры Беларусі студэнт не можа стаць спецыялістам у галіне турызму. Але мяне не чулі. У 2009 годзе В. Швед доўга не хацеў падпісаць маю заяву аб працягу працоўнай дамовы. Маўляў, няма для мяне работы. І зрабіў гэта толькі па патрабаванні рэктара Я. А. Роўбы. Што да асобы самога Я. А. Роўбы, то ён многа рабіў для ўніверсітэта, гуртуючы выкладчыцкія кадры ў адзіны сямейны калектыў. Стварыў «прафесарскі сход», які збіраўся і абмяркоўваў праблемныя пытанні жыцця ўніверсітэта. Рэгулярна ў канцы навучальнага года выязджалі ў Пагараны, дзе на прыродзе ладзіліся застоллі. Ездзілі адпачываць і на Аўгустоўскі канал. Было, што сустракалі калектывам Новы год у драмтэатры. Я. А. Роўба арганізаваў партрэтную галерэю прафесараў, якая сфармавала інтэр'ер 2-га паверха галоўнага корпуса і стала своеасаблівым летапісам універсітэта.

Мой жа лёс складваўся тут ужо сяк-так. З 2013 года дзейнічала ўжо кафедра турызму і культурнай спадчыны (загадчык — дацэнт С. У. Данскіх), што была працягам папярэдняй. Асноўнае месца ў планах займалі менеджмент і маркетынг турызму. Знайшоўся, праўда, невялікі кавалак гісторыі беларускай культуры, якую я чытаў. Але я ўжо працаваў на чвэрць стаўкі. І рэктарам быў ужо А. Д. Кароль, які з'явіўся нечакана і быў далёкі ад калектыву. Сумнай падзеяй тых часоў ва ўніверсітэце імя Я. Купалы сталася ліквідацыя кафедр беларускай мовы і беларускай літаратуры, якія злілі ў адно цэлае.

Тады была зроблена спроба (другая ўжо) стварыць у Беларусі Краязнаўчае таварыства. Сфармаваны быў рэспубліканскі аргкамітэт. І мы, члены аргкамітэта, сабралі-

ся ў Мінску, ва ўніверсітэце культуры, ды зацвердзілі праграму і статут таварыства, якое ставіла задачу вывучаць нацыянальную спадчыну ў рэгіёнах, выхоўваць да яе любоў і пашану. Але таварыства зноў не было зарэгістравана. Тады я ўзяўся рыхтаваць мясцовы каляндар-штогоднік, у якім фіксуецца круглыя даты вядомых людзей і значных падзей гродзенскага рэгіёна («Беларускі настольны перакідны краязнаўчы каляндар на матэрыяле Гродзеншчыны»). Дзяржаўныя друкарні і ў Мінску, і ў Гродне выпускаць яго адмовіліся. І я рыхтую на кожны год хоць такі, малатыражны. Прыемна, што ён мае поспех.

Летам 2017 года падкаціла 60-годдзе майго ўніверсітэцкага стажу, і наша шматтыражка хораша адгукнулася — дала інтэрв'ю са мной пад загаловам «60 гадоў вернасці». Неўзабаве, перад водпускам рэктар А. Д. Кароль звольніў мяне з працы. Я забраў у аддзеле кадраў працоўную кніжку (у ёй 23 падзякі рэктараў за добрую працу), і супрацоўніца аддзела прыязна мне ўсміхнулася ды падзякавала за шматгадовую службу. На абанеменце ўніверсітэцкай бібліятэкі захавалі мой нумар — 19, які шмат гаворыць пра маю дарогу ва ўніверсітэцкіх сценах. Прайшло не шмат часу, і раптам памёр мой дарагі калега І. В. Жук. У пахавальных клопатах не адразу пачуў, што мяне шукае рэктарат. Мілая І. Ф. Кітурка, якая тады была ўжо «в.а. рэктара», заўважыла, што павісла дзяржбюджэтная тэма, якой кіраваў І. В. Жук (і ў якой працаваў я). А тэма звязана з Я. Купалам, і яе нельга кідаць. Таму выклікала мяне і доўга ўгаворвала вярнуцца. Як ні дзіўна для мяне самога, угаварыла. Што ж, універсітэт — маё жыццё. І я ўсё яшчэ трымаюся за яго, хаця пайшоў ужо 2020 год...

Нядаўна даведаўся, што студэнтка філфака Марыя Вайцяховіч піша пра мяне дыпломную работу (кіраўнік дацэнт А. Э. Сабуць). Не чакаў такога. Хаця, калі падумаць... Маю 17 кніжак, 535 літаратуразнаўчых і культуралагічных публікацый. Нешта наскраблося за жыццё. І як было мне не пісаць, жывучы побач з В. Быкавым, А. Карпюком, Д. Бічэль, Ю. Голубам? З 1971 года — у Саюзе пісьменнікаў як літаратурны крытык. Пра ўсіх мясцовых пісьменнікаў даводзілася пісаць, але найбольш чамусьці пра Д. Бічэль. Рэцэнзаваў многія яе зборнікі вершаў, пісаў пра яе на газетных і часопісных старонках, у энцыклапедыях, у сваіх кнігах. Нарэшце, падрыхтаваў манаграфічны раздзел пра яе творчасць для акадэмічнай «Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя. Т. 4. Кн. 2» (2003). Сустрэкаліся мы часта, пачынаючы з яе студэнцкіх гадоў, калі прыносіла мне дадому свае вершы, каб паглядзеў і зрабіў заўвагі. Літаратурнай грамадой збіраліся найчасцей у яе на кватэры. Мы заўсёды добра разумеліся. Помніцца такі выпадак. У 1980 годзе я з дапамогай нашага пісьменніцкага кіраўніка А. Карпюка атрымліваў новую кватэру. Пытанне ўжо было вырашана на ўзроўні старшыні аблвыканкама С. Ц. Кабяка. Але Данута Янаўна падбіла мяне схадзіць яшчэ разам да яго. Мы дачакаліся Кабяка на лесвіцы аблвыканкама роўна ў 8 гадзін, калі ён прыходзіў на работу, і досыць авантурна зайшлі разам з ім у кабінет. Д. Бічэль яго ведала і запатрабавала, каб кватэру мне далі менавіта ў тым новым доме, які завяршае ансамбль будынкаў з палепшанай унутранай планіроўкай (па вул. Горкага, дзе і яна жыла). Гэта быў учынак, на які не кожны здольны. Я жыву ў гэтым доме ўжо 40 гадоў. Шмат чаго змянілася за гэты час. Д. Бічэль выпусціла дзве кнігі ўспамінаў. Толькі маёй асобе там ужо не засталося ніякага месца (калі не лічыць дзвюх іранічных фраз). Быццам і не было майго жыцця на гэтым свеце, непа-

далёк ад яе жыцця. Праўда, нічога асаблівага не адбылося. Тым больш, што ўсе мы крыху мяняемся. Што ж датычыць Дануты Янаўны, то з гадамі яна становілася ўсё больш аўтарытарнай, катэгарычнай у сваіх меркаваннях. Не любіла, каб ёй пярэчылі. Думаю, што гэтаму спрыяў аўтарытэт таленавітай паэтки, рост яе вядомасці сярод чытачоў. Я стараўся не чапаць яе самалюбства, і неяк абыходзілася. Ды аднойчы не стрымаўся, і вось маю вынік.

А было так. У 2003 годзе Д. Бічэль як старшыні абласнога аддзялення Саюза пісьменнікаў прыйшла пара перавыбірацца, і яна заявіла, што яе месца павінен заняць Мікола Мікуліч, дацэнт кафедры беларускай літаратуры нашага ўніверсітэта. Ён з'явіўся на гэтай кафедры не так даўно. Не вельмі тут прыжыўся. У Саюз пісьменнікаў уступіў, абышоўшы абласное аддзяленне. І яго не надта хацелі бачыць кіраўніком. Д. Бічэль жа ён нечым дагадзіў, і яна ні на каго іншага не згаджалася. Калі пісьменнікі сабраліся на выбарчую працэдуру, я прапанаваў, каб адбыліся рэальныя выбары, яшчэ адну кандыдатуру — Юркі Голуба. У выніку тайнага галасавання ён перамог. Д. Бічэль адрагавала на гэта гнеўна і вельмі злосна: пайшла да выхаду, кінуўшы ў залу фразу: «Як памру, каб на маё пахаванне не прыходзілі». (М. Мікуліч жа неўзабаве перабраўся ў Мінск). З тых пор Д. Бічэль мяне не заўважала. Аднойчы патэлефанавала (я здзівіўся) і запрасіла на прэзентацыю сваёй новай кніжкі ды каб нешта сказаў пра яе творчасць. У «Крызе» распрацавалі сцэнарый імпрэзы (гэта ж не абы-хто, а Д. Бічэль). Спачатку павінна была выступіць яна, затым я, пасля — нейкія канцэртныя нумары. Але Бічэль усё паламала. Распавёўшы пра сваю кніжку, аб'явіла: «А зараз будзе выступаць Анатоль Брусевіч, мой галоўны крытык». Такім чынам прылюдна пстрыкнула мне па носе. А не так даўно давялося разам ехаць з адной вечарыны дадому. Перш чым садзіцца ў машыну, яна пытаецца ў мяне: «А вы не баіцеся са мной ехаць?» Так і жывём.

Увогуле ж справы ў нас, у абласным аддзяленні Саюза беларускіх пісьменнікаў, рухаюцца няблага. Пра гэта сведчаць наш альманах-штогоднік «Новы замак» і свежыя кнігі нашых аўтараў. У 2015 годзе давялося перавыбіраць старшыню абласнога аддзялення, і мы крыху разгубіліся. Каго ж на месца Ю. Голуба? Нарэшце спыніліся на кандыдатуры Валянціна Дубатоўкі. І не памыліліся. Энергічны і ініцыятыўны, добры арганізатар, ён не толькі ладзіць мясцовыя літаратурныя імпрэзы. Ён павазіў нас для выступленняў у Мінск, Ліду, Навагрудак, Дзятлава, Слонім, Шчучын. Праўда, В. Дубатоўка — у гарачай вадзе купаны, і яго планы не заўсёды ажыццяўляюцца. Але ён шмат робіць як кіраўнік, асабліва калі ўлічыць, што Саюз беларускіх пісьменнікаў не падтрымліваецца ўладамі.

У 2005 годзе адкалолася ад адзінай тады рэспубліканскай пісьменніцкай арганізацыі група пісьменнікаў, якая задэкларавала адданасць уладзе і ўтварыла Саюз пісьменнікаў Беларусі з адпаведнымі абласнымі аддзяленнямі. Такое аддзяленне ўзнікла і ў Гродне, узначаліла яго вельмі добрая паэтка Людміла Кебіч. Два пісьменніцкія абласныя аддзяленні, па сутнасці, не кантактуюць паміж сабою. Я ж тут складаю выключэнне. Лічу, што пісьменніка трэба прымаць такім, які ён ёсць. І калі гэта сапраўдны мастак слова, то не мае істотнага значэння, у якім ён Саюзе. І я нярэдка заходжу ў іх офіс па тых ці іншых творчых справах. Бывае, што яны клічуць мяне. Гэтага патрабуе літаратура.

Апошнія 30 гадоў я чытаў ва ўніверсітэце пераважна гісторыю беларускай культуры. З ёю звязаны і мае навуковыя інтарэсы. На тэмы нацыянальнай культуры і мае кніжкі гэтага часу: «Людзі культуры з Гродзеншчыны» (2000), «Маршруты кніжнага слова: з гісторыі кнігі, друку на Гродзеншчыне» (2002), «Старонкі спадчыны. Культурнае памежжа Гродзеншчыны: працэсы, з’явы, асобы» (2006), «Музычна-тэатральная культура Беларусі X–XVIII стст.» (2010, 2-е выд. 2011)», «Слова і кніга Прынёмання» (2016), «Аўтографы — разам» (2018) і інш.

Але літаратура не стала для мяне нейкай узбочынай жыцця. Наадварот, з гадамі выпрацоўваецца чуццё літаратурнага слова, стылю. На жаль, чытаю цяпер менш, чым калісьці. Зато чытаецца са смакам. З задавальненнем выступаю на абласных курсах павышэння кваліфікацыі бібліятэкараў, дзе гавару пра сучасную літаратуру. Цікава, што і сённяшнія сябры мае звязаныя ў сваёй працы са словам: А. Петрушкевіч, Я. Трацяк, П. Сцяцко, А. і Г. Семенчукі, М. Даніловіч, В. Іваноўскі. Гэта гродзенцы. А з больш далёкіх дарог — А. Мальдзіс, В. Чамярыцкі, А. Рагуля, А. Каўка, Л. Юргілевіч, С. Кошур, М. Нікалаеў, М. Гайба, В. Целеш. Не шмат ужо іх. Адыходзіць не толькі маё пакаленне, але і маладзейшыя. Мая моцная падтрымка сёння — дачка Марына, унукі, іх сем’і. Хіба можна не ганарыцца дачкой, якая атрымала дзве вышэйшыя адукацыі (скончыла БДУ і Акадэмію мастацтваў), стала даследчыкам выяўленчага мастацтва, сябрам Саюза мастакоў Беларусі? Не перастаю захапляцца талентам яе мужа Мікалая, заслужанага трэнера Беларусі. Яго валейбольная каманда — колькі яго знаю — як правіла, не ведае паражэнняў. Старэйшы ўнук Алёша — дацэнт-гісторык нашага ўніверсітэта. Малодшы Багдан — трэнер па настольным тэнісе, аб’ездзіў са сваёй камандай Еўропу, заваёўваючы прызавыя месцы. А жонкі маіх унукаў Іра і Аня! Прыгожыя, добрыя, разумныя педагогі, гаспадыні, якіх пашукаць. Асаблівая мая радасць — праўнукі. Адамка — шасцікласнік (у беларускім класе!). Удумлівы, дапытлівы, піша вершы. А дровы на дачы сячэ летам — не кожны дарослы справіцца. Двухгадовая Марыська — непаседа-скакуха, жыўчык, чарнавокая красуня. І так хораша ўсміхаецца мне, як сустрэнемся.

Кожны год у жніўні мы збіраемся ўсе на сустрэчу-бяседу ля маёй бацькоўскай хаты ў Новым Свержні. У хаце жыве пляменніца з сям’ёй. Насупраць — рэчка. І так добра пасядзець на драўлянай шырокай надрэчнай кладцы, паглядзець на ваду, на стары высокі разгалісты топаль над галавой, які помніць яшчэ маіх маладых бацькоў, на хату, якая глядзіць на мяне двума вокнамі, што выходзяць у палісаднік. Гэта самае дарагое для мяне месца на зямлі. Але доўга тут не пасядзіш: каля хаты тлумна, і з кожным хочацца сустрэцца, абняцца, перакінуцца словам. Некалі, як былі жывыя бацькі, ладзілі застолле ў хаце. Цяпер тут усе ўжо не змяшчаюцца. Таму ставяцца сталы ў агародзе, пад яблынямі. Гэта ўжо клопат Барыса, майго малодшага брата, былога агранома, які жыве ў недалёкіх Стоўбцах і з якім мы толькі і засталіся з нашай сям’ёй. Яго жонка Рая (працавала настаўніцай) пячэ на кухні аладкі, тоўстыя, пухныя, смачныя, і рыхтуе да аладак яечню. Хто прыехаў, выкладаюць свае прыпасы, і стол гатовы. Вядома, застолле заўсёды цікавае: усе свае, год не бачыліся, і ёсць аб чым пагаварыць. Заўсёды шанцуе на добрае надвор’е, сонечнае, ціхае. Пасля іздём на могількі. Кладзём кветкі на магільныя маіх бацькоў. Я, натуральна, прыглядаюся да «свайго» месца, якое чакае. Яно мне па душы — побач апошні прыстанак таты

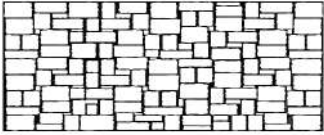
і мамы, вакол — маіх землякоў, сяброў. Няма тут, праўда, жонкі, якая не пажадала быць са мной да канца, быць пахаванай у Свержні, і мы, пражыўшы разам 59 гадоў, перад гэтым канцом разышліся (яе не стала ў 2012 годзе, пахавана ў Аульсе, ля Гродна). Прайшоўшы яшчэ да магіл майго дзеда і абедзвюх бабуль, вяртаемся да хаты і яшчэ наведваем Нёман. Ён зусім блізка, бо маё мястэчка стаіць на яго беразе. Нёман тут вузкі, неглыбокі, але такі мілы, свой. На другім яго беразе — старажытнае замчышча, моцна зарослае кустоўем. Наш прыход сюды заўсёды шумны і вясёлы, асабліва радзя дзеці. Не абыходзіцца без купання, хаця вада ўжо не цёпла.

Перад ад'ездам, як правіла, паспяваем яшчэ раз пасядзець за сталом. Гэты свяржэнскі рытуал мае ўжо доўгую гісторыю. Не ўсе нашы яго рэгулярна спраўляюць. Але я не магу без такіх паездак дадому, да сцезак дзяцінства, да свайго мястэчка, у якім я, праўда, ужо мала каго ведаю. Раней я любіў яшчэ пабыць у царкве, куды часта вадзіў мяне малага тата. Але даўно ўжо царква ўнутры разбурана, нават алтар зейрае пустэчай. Гэта самаўпэнены святар пачаў рабіць рамонт (а храм — XVI ст.!). Паклаў на падлогу ў малітоўнай зале бліскучыя гранітныя пліты. Мне ўдалося спыніць гэты вандалізм — звяртаўся ў райвыканкам, тэлефанаваў у Мінкульт, друкаваў артыкул у «Звяздзе». Рамонт інтэр'ера замарозілі. Хаця службы вядуцца. Мне ж не хочацца цяпер туды заглядаць. Прайдуся толькі па цвінтары. Але і тут — пустка. Павыразалі чамусьці стагадовыя цяністыя ясені, толькі пні тырчаць. Новага ж нічога не пасадзілі.

Што ж, жыццё — яно ўсякае. Але найперш яно — дзівосна прыгожая рэч, хаця і вельмі складаная. І за адведзеныя табе гады не спазнаеш яго як след. Ды любіць і шанаваць яго дадзена кожнаму. І я, здаецца, не быў абдзелены гэтым дарам, дзякуй Богу.

нарадзіўся 30 сакавіка 1931 года ў мястэчку Новы Свержань Стаўбцоўскага раёна Мінскай вобласці. Літаратуразнавец, культуралаг, краязнавец. Кандыдат філалагічных навук. Прафесар. Скончыў філфак БДУ. З 1957 г. працуе ў Гродзенскім універсітэце (педінстытуце) імя Я. Купалы. Выдаў кнігі: «Над-нёманскія былі» (у сааўт., 1968), «Сюжэт. Кампазіцыя. Характар» (1981), «Гісторыя беларускай літаратуры XIX — пачатак XX ст.» (у сааўт., 1981, 2-е выд. 1998), «Літаратурная Гродзеншчына. Мясціны. Людзі. Кнігі» (1996), «Маршруты кніжнага слова: з гісторыі кнігі, друку на Гродзеншчыне» (2002), «Старонкі спадчыны. Культурнае памежжа Гродзеншчыны: працэсы, з'явы, асобы» (2006), «Музычна-тэатральная культура Беларусі» (X–XVIII стст., 2010), «Слова і кніга Прынёмання» (2016), «Аўтографы — разам» (2018) і інш. Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў. Жыве ў Гродне.

I N MEMORIA

Алесь Карпюк:

100 гадоў з дня народзін (14.04.1920–14.07.1992)

Прапануецца ўвазе гутарка радыёжурналіста Аляксея Дземідовіча з Алесем Карпюком паводле радыёперадач абласнога радыё ў праграме «Слова публіцыста». Матэрыял рыхтаваўся ў сувязі з 75-годдзем з дня народзін Алеся Карпюка ў раздзел «Сустрэчы» для чарговага (пятага) нумара гістарычна-культурнага часопіса Гарадзеншчыны «Сьвіцязь», які выходзіў у Гродне ў 1994–1995 гг. (С. Габрусевіч — гал. рэдактар, Ю. Пацюпа — намеснік, Ю. Гумянюк — рэд. аддзела літаратуры, Я. Трацяк — рэд. аддзела гісторыі і культуры). Выйшла чатыры нумары. Нават на той час вяліся дыскусіі ў рэдакцыі часопіса наконт таго, што матэрыял можа быць устарэлым (прайшло тры гады пасля смерці Алеся Карпюка), але гутарка і сёння ўражвае актуальнасцю маральных пытанняў і праблемаў, якія падымаў пісьменнік каля трыццаці гадоў таму назад.

Уступны тэкст курсівам — ад рэдакцыі «Сьвіцязі».

Аляксей Дземідовіч памёр 1 сакавіка 2019 г.

Алесь Карпюк:

«Думаю, што ў нас павінна адбыцца маральная рэвалюцыя...»

Гарадзенцы адзначалі 75-годдзе Аляксея Карпюка. Сумны гэта быў юбілей, бо сам пісьменнік не дажыў да яго, і ўсе ж не верыцца, што так здарылася, так ёсць і так будзе... Здаецца, што ўтульныя вулкі Гарадні яшчэ хаваюць рэха яго голасу, са сценаў яшчэ не сцёрліся абрысы яго ценю з вялікім валадарскім кіем. Зрэшты, Аляксей Нічыпаравіч існуе не толькі ў нашай памяці, засталіся кнігі, засталіся распачатыя ім справы і... засталіся на касетах яго прамовы. Радыёжурналіст Аляксей Дземідовіч шмат гадоў распытваў розных цікавых людзей, запісваў і даваў у эфір іх гутаркі. Касеты з запісамі старанна захоўваў. Захаваліся ў яго і дыялогі з Аляксеем Карпюком, якія сп. Дземідовіч ласкава прапанаваў часопісу. Чытач павінен мець на ўвазе, што радыёвы і часопісавы жанры моцна розняцца, разлічаныя на якасна адменнае ўспрыманне, да таго ж — вуснае слова мацней як пісьмовае

знiтавана з пэўнымі абставінамі, яно хутчэй старэе. Не ўсё з прамоўленага будзе цікавае сёння, таму мы прапаноўваем не поўныя запісы, а выбаркі з іх, — выбаркі, дзе ёсць звесткі, дзе заяўлены светапагляд пісьменніка. Некаторыя ўрыўкі запісаў адмыслова паказваюць адметнасць і непаўторнасць вуснай карпюкоўскай імправізацыі, калі аповед завязваецца ў сюжэты, папутныя мікранавелы.

Аляксей Дземідовіч: На Гарадзеншчыне і далёка за яе абсягамі Аляксей Нічыпаравіч быў знаны заўзятым публіцыстам, нястомным змагаром з усялякім злом. Яго хвалявала, яму было неабыхава ўсё: і парадак у яго горадзе, і становішча ў дзяржаве. Пра гэта ён смела пісаў у газеты, гаварыў з розных трыбун і не ў апошнюю чаргу на радыё. Назіральным і неспакойным ён быў у жыцці. Нават тады, калі ішоў выступаць на радыё ці проста прагульваўся па горадзе, то заўважаў і прыкмячаў столькі, што іншая рэдакцыя за цэлы спецыяльны рэйд не магла б сабраць. Апошняя сустрэча ў мяне з ім адбылася недзе на пачатку вясны 1992 года ў яго на кватэры. То быў апошні год яго жыцця, калі Аляксей Нічыпаравіч вярнуўся з абласной бальніцы і знаходзіўся, як той казаў, на хатнім рэжыме. Але вернемся пакуль у 1990 год, да папярэдняй прамовы...

Алесь Карпюк: Я хачу выказаць свае ўражанні пра Гродна як старажыл горада. У гэтым горадзе я большую частку свайго жыцця пражыў. Тут нарадзіліся мае дзеці, унукі. Ён мне стаў другой радзімай, і я вельмі перажываю тут кожныя перамены, радуся ўсяму добраму, што ў ім з'яўляецца. Бываючы ў іншых гарадах, я абавязкова параўноўваю і ў душы ганаруся, што ў нас лепш зроблена... Вазьміце справу з ружамі. У апошнія гады мы жывём літаральна сярод ружаў. Калі ўзяць усё гэта і падсумаваць у лічбах, то дзесьці на кожнага жыхара нашага горада напэўна прыпадзе адзін куст ружаў. Гэтая кветка, якая была калісьці сімвалам чагосьці такога недасягальнага, панскага, яна стала ў нас звычайнай рэччу. Яна ўпрыгожвае наш горад, надае яму нейкі свой колер і водар, прыемна і вельмі здзіўляе ўсіх нашых гасцей. А зрабіць, завесці іх — гэта ж было не так проста, за гэтым вялікая праца...

Але я тут хачу спыніцца на адмоўных баках жыцця ў нашым горадзе, якія, на маю думку, вельмі ж нас прыніжаюць і зусім не да твару нам. Напрыклад, яшчэ нядаўна ў нас былі такія свае вуліцы: Грандзіцкая, Скідальская, Індурская, Лідская была вуліца. Гэта не проста былі геаграфічныя назвы і ўсяго, а тут быў і свой падтэкст. Скажам, калі на нашых малых унукаў паглядзець геаграфічна, то была група малых, бацькі якіх былі недзе з Ліды, са Скідаля, з Грандзіч. Яны раслі і ганарыліся; глядзі, маўляў, нашай бабулі вуліца ёсць у Гродне. Бах, усё гэта паперайначвалі — і нічога няма. Праўда, Лідская захавалася, там нейкі кусочак-апендыкс. Але ж гэта не тое...

Далей, некаторыя падавалі нейкія дзікаватыя на слых назвы. Напрыклад, БЛК. Гэтая абрэвіятура — яно добрае ў канцылярыі, а для людзей гэта рэжа вуха, доўга трэба прывыкаць да гэтага БЛК. Дык скажыце, ці не выдумка гэта якога бюракрата, што сядзеў у кабінэце і дадумаўся: БЛК.

Яшчэ. Гадоў дзесяць таму назад у нас быў семінар самадзейных скульптараў, абласны ці рэспубліканскі, я ўжо не помню. Яны зрабілі вельмі добрую справу. Каб не бавіць свой марна час, а яны мелі шмат часу, нешта там пару тыдняў, а мо і месяцаў, то заняліся выразкай з дрэва розных фігур на тэму беларускіх літаратурных герояў з

твораў Якуба Коласа, Янкі Купалы, народных баек. Пад канец свайго семінара пада-рылі іх гораду. То што вы думаеце? Наша начальства нічога лепшага не прыдумала апроч таго, як дзе б іх запіхнуць у задворкі, захаваць, а не паказаць... І вось выбралі месца каля Палаца культуры «Юнацтва», а скульптура драўляная «гучыць» толькі на фоне дрэў. Ёй месца ў гарадскім старым ці новым парку. Ва ўсякім выпадку, каля гасцініцы «Беларусь» дзесьці б паставілі. Магчыма, тут не так рэзалі б вочы гэтыя ўсе мадэрновыя лініі будынкаў. Прынамсі, гэта было б усё-такі ў цэнтры горада. Дык не, знайшлі месца дзе... Я ўпэўнены і ведаю, што многія радыёслухачы, хто мяне цяпер чуе, нават і не ведаюць пра гэтыя скульптуры, хоць яны там стаяць ужо гадоў дзе-сяць, таму што гэта ў чорта на кулічках.

Праўда, у апошні час зрух заўважаецца... Вось, напрыклад, справа з новым мо-стам. Вы заўважце, калі будзеце ісці па новым мосце, што там слупы, якія трымаюць лінію тралейбуса, стаяць на самым тратуары, шырокія, сантыметраў мо на пяцьдзе-сят. А тратуар не такі ўжо і шырокі, і вы ўявіце, што паток людзей, які будзе ісці па гэтых тратуарах злева і справа, пастаянна будзе тыкацца насамі ў гэтыя слупы. Новы мост пабудаваў, а потым нашы нашчадкі будуць гэтыя слупы пераносіць і памінаць будаўнікоў нядобрым словам.

Былі розныя меркаванні, як назваць гэты мост. А там, старажылы горада веда-юць, гэтае месца называецца Румлёва. Паясню. Рум у Беларусі — гэта месца над рэчкай, калі кудысьці возчыкі звозілі сосны, іх там вязалі ў прылы і гналі ў Кёнігсберг, у Гданьск, Клайпеду. Там абавязкова была карчма, начлежка, там была стайня для коней — гэта быў нейкі цэнтр. Гэтых румаў многа ў нас у Беларусі было. У нас гэты рум быў вось там.

Вельмі пахвальна тое, што нашыя гарадскія кіраўнікі прыслухаліся да нашых па-рад і назвалі гэты мост Румлёўскі, каб уваскрэсіць дух працы, які некалі там вітаў на берагах нашага Нёмана. Я думаю, што гэта вельмі добра, добрая з'ява. Тут ёсць нейкі зрух.

А. Дз.: Аляксей Нічыпаравіч, розныя аспекты і кірункі жыцця ўздымае «Слова пу-бліцыста», але гэта, так ці інакш, найперш перадачы на маральна-этычныя тэмы. Я пра тое, што няма культуры адносін паміж людзьмі, нават сябрамі. Усюды развяза-насць і ўсёдазволенасць, ды яшчэ пад шумок розных кінастужак...

А. К.: Я з вамі не згодны. Фільмы тут ні пры чым. Пасылай мяне на самыя страш-ныя фільмы, я такім застануся, якім і быў, таму што ў мяне ёсць пастаянны прынцып маральны. У маладых таксама. Дзеці, псіхіка іх — даўно даказана вучонымі і практы-камі, што яна фарміруецца дзесьці да пяці гадоў. Як яна створана да гэтага часу, так ужо цяжка перарабіць. І ў такім узросце ён не глядзеў яшчэ ніякіх фільмаў. Справа ў тым, што ён у сённешні дзень уступіў ужо гатовенькі, аболтус такі, з такімі нормамаі... Цяпер вы гаворыце, што маладыя брыдка лаюцца, у тым ліку і дзяўчынкі. Вы ведае-це, мне таксама непрыемна гэта слухаць, але я бачу справу тут далей, глыбей. Я ве-даю, што мае дзеці і мае ўнукі не лаюцца, таму што яны не чуюць гэтай лаянкі дома. У іх выпрацаваны такі імунітэт да гэтага, яны ведаюць, што гэта кепска і непарэбна.

Вось я цяпер перад вашым прыходам быў сведкам хамства дарослых. Прышоў на працу нямала расстроены. А справа ў чым. Стаю на аўтобусным прыпынку. Два саракагадовыя мужчыны стаяць побач. Вакол падмецена, чыста. Пад'ехаў аўтобус.

Адзін пляснуў недакураную цыгарэту побач пад ногі на чысты асфальт, і другі тое ж самае. А урна побач праз два крокі. Я гавару першаму: «Што ж ты кідаеш пад ногі, калі побач ёсць куды кінуць». То ён мне як зрабіў сцэну, што куды там... І самае страшнае, што гэта ў нас ужо ўвайшло ў жыццё. Я з гэтымі сцапіўся, сваруся, а навакол мяне людзі сядзяць і стаяць, і ім гэта нават не даходзіць, яны нават абураюцца, чаго гэта я прычапіўся да людзей, бо яны, маўляў нікога не б'юць і нічога такога... Вы разумееце, у нас вельмі нізкая бытавая культура...

А. Дз.: Аляксей Нічыпаравіч, вось побач тут сабор, і на яго двары, нават на вуліцы насупраць, я нешта не заўважаў, каб кідалі акуркі, смецце валялася і брыдка ляліся людзі...

А. К.: Вы тут крануліся да рэлігіі, веруючых. Дык у рэлігіі гэта ўсё разумна было створана, вякамі, нашымі продкамі разумнымі. Яны ўсё гэта ў прынцыпах заклалі, дзесяць тых жа заповедзяў вызначылі: шануй бацьку свайго, матку сваю, не забівай, не крадзі і г. д. Дзе ў нас хто такое вучыў цяпер? Кодэкс гэтыя, якія нам ужо ў зубях былі навязлі, — гэта ўсё траскатыя лозунгі. Вунь, можаце глянуць праз вуліцу, на ўніверсітэцкім будынку лозунг: «Да здравствуе советская наука!». Каму гэты лозунг што дае? Каб яшчэ дзе сказала ваша радыё ў сувязі са зместам перадачы, а гэта — самі вучоныя павесілі над сабой і славяць. На доме палітасветы вісеў лозунг, толькі нядаўна знялі: «КПСС — СЛАВА!». Гэта значыць, КПСС сама сябе славіць. Вось у нас такія прымітыўныя лозунгі былі ўсюды замест таго, каб культываць народныя традыцыі.

А. Дз.: Дык такое тады вам пытанне сустрэчнае. Я не тое што абвінавачваю маладых, ды і старэйшых, а наконт таго давайце падумаем, каб выхаванне палепшыць...

А. К.: Па-першае, тут трэба вялікі комплекс нейкіх мерапрыемстваў і мер, і адзін чалавек тут нічога не зробіць. Я помню калісьці, нават пры Польшчы было: ідзеш па вуліцы і штосьці кінеш, то тут жа атрымаў бы штраф 5 злотых... Нават пасля вайны ў Маскве нешта не так павярнуўся, то заплаціў некалькі рублёў, ужо не памятаю колькі. А цяпер усё гэта на самацёк пушчана. Але і гэта будзе не ўсё, калі мы ўсенародна не возьмемся за гэтую справу, галоўным чынам праз сям'ю, праз школу. Ну, возьмем школу. Якое там цяпер можа быць выхаванне культуры нашымі настаўнікамі, калі яны завалены перагрузкай, а плацяць настаўніку менш нават, чым звычайнаму стараннаму шафёру?

Значыць, не павернута грамадства, дзяржава да гэтых нашых выхавальнікаў, педагогаў. Яны павінны быць самыя пачэсныя людзі. Трэба павышаць зарплату не чыноўнікам, а настаўнікам. Далей, школы трэба каб былі як мінімум адназначныя, бо якая ж выхаваўчая работа можа быць у двузменнай ці трызменнай школе. Можа, не ўсе гэта разумеюць, а я быў настаўнікам і загадчыкам райана і гэта добра ведаю. Там яны толькі патокам ідуць, як на канвееры — туды, сюды, туды, сюды... Адным словам, непачаты край тут работы...

А. Дз.: У нас пра гэта гаворыцца цяпер быццам і шмат, але ўсё гэта на хаду, на лату, мімаходзь, як бы між іншым... і зрухаў тут асаблівых не відаць. Вось гэтая самая павага да старэйшых. Вы вазьміце, старыя верылі ў нас у Бога, хадзілі да царквы... Дык што зрабілі: узялі ўсе гэтыя храмы разбурылі, закінулі, высмеялі нашых бацькоў і дзядоў, бач, маўляў, яны вераць у Бога...

А. К.: Значыць, усё скампраметавалі, а цяпер... Даюць магчымасць адкрываць старыя царквы, новыя нават узводзяць. Царкву-то можна пабудаваць ці рэстаўраваць, а вось веру, атмасферу павагі да старога чалавека так хутка ўжо не вернеш...

Я памятаю, сам у дзяцінстве пры старым чалавеку не пасмеў бы закурыць, ці, не дай Бог, вылаяцца, ці нават рукі трымаць у кішэні не пасмеў бы. Ужо неяк механічна пры дарослым чалавеку адчуваў сябе прыстойна, падцягваўся, гаварыў на Вы дзядзьку, цётцы, дзеду... А цяпер гэта ўсё перамяшалася, нічога не захоўваецца.

А. Дз.: Усё-такі мы зможам выправіць гэта і дайсці да ўзроўню іншых краін?

А. К.: Мы мусім гэта зрабіць і дацягнуцца да ўзроўню цывілізаванага чалавека, бо ў нас выхаду іншага не застаецца... Але не трэба, каб гэта рабілася хутчэй, і трэба было на маральнасць, на сябе адразу звяртаць больш увагі, а не займацца выхаваўчымі мерапрыемствамі, сходамі, кампаніямі.

Я ўспомніў такое вось. Яшчэ жыві Чартко, ён быў сакратаром гаркама камсамола. І мы сябравалі. Спаткаліся аднойчы, і ён запрасіў мяне на адно бюро сваё. Прыём у камсамол быў, на бюро іх зацвярджалі. Ну я пайшоў, сяджу. Выклікаюць аднаго хлапчука. Ён так адчаканіў сваю аўтабіяграфію, па статуце і г. д. Пытаюцца, ці ёсць пытанні. Я тады і пытаюся ў яго: «Сыноч, а ты дапамагаеш маме і тату дома ў чым-небудзь? Раскажы пра гэта». Гэты хлопчык і заштапарыўся, пык-мык і ўсё... На мяне, разумееш, гэтыя камсамольскія дамы, што сядзелі, як нападучь: «Это к комсомолу не относится...»

Ну што тут можна пасля гэтага гаварыць? І хоць гэта было раней, але я не ўпэўнены, што сітуацыя памянлася да лепшага сёння...

А. Дз.: Аляксей Нічыпаравіч, сёння наша размова, як вы самі пагадзіліся, будзе як бы пэўным лагічным працягам ранейшых пра вяртанне страчанага ўсяго высокачалавечага ў чалавеку. Гэта ж факт, што грамадства наша, і маладзейшая яго частка ў прыватнасці, літаральна на нашых вачах траціць маральнае аблічча.

А. К.: Разумеецца, адбываецца агульнае такое падзенне маральных устояў і крытэрыяў. Я вось дні два-тры таму назад прышоў з бальніцы абласной нашай. Ляжаў не доўга, дзён дзесяць, але якія я там бачыў чудосы. Ну, вось аддзяленне хворых, чалавек 70–80, палат недзе 8–9. Па чатыры, а то і па 8–10 чалавек у палаце. Ну, і вось нас у бальніцы кормяць... Я не ведаю, як ім гэта ўдаецца, але даволі добра кормяць. Мне, напрыклад, хапала там, і тое, што прыносілі з хаты, я аддаваў назад. Але ёсць розныя людзі, некаторым вось, маўляў, не хапае, ці мо брыдзяцца гэтай бальнічнае казённае ежы, і ім прыносяць з хаты. Для гэтай мэты ў іх там пару халадзільнікаў стаіць — бальніца паставіла. І вось хворыя кладуць туды свае харчы... і што? Кожны дзень ранкам і вечарам толькі і чуеш гэтую самую гісторыю: «У мяне сёння ўсю каўбасу забралі», а той: «А ў мяне сёння шынку спёрлі ўсю», «А ў мяне там яйкі былі звараныя, і ўсе сем штук забралі»...

А. Дз.: Дык там жа толькі хворыя, хто ж крадзе?

А. К.: Вось і хворыя... Хворыя ў хворых крадуць. Увесь час толькі гэта і чуеш... Прычым я пачуў там жа такія страшны выпадкі, якія ўжо не застаў. Я каб застаў таго тыпа, то не ведаю, што-небудзь там зрабіў бы з ім... Значыцца, трапіў да іх нейкі абармот. Дык ён хадзіў па палатах і проста краў вопратку. З халадзільнікаў забіраў таксама ўсё. Дык вось урач, які яго лечыць, купіла ў буфэце фарш на трынаццаць катлетаў,

прывнесла і паклала ў гэты халадзільнік агульны. Потым, ідучы дахаты, забыла пра яго. А ён, зараза, гэта ўсёк. Зайшоў, забраў гэты фарш, занёс на кухню і папрасіў іх яму засмажыць. Яны засмажылі, і ён іх рубануў за вечар там, за раніцу, і ўсё... Урачыха назаўтра апомнілася, прыйшла да гэтага халадзільніка, а фаршу няма. Хосьці падказаў, што бачыў, як гэты тып уплятаў іх засмажаныя. Яна на кухню: «Смажылі яму трынаццаць катлетаў? — Так, смажылі», — патлумачылі там. Тады яна да яго. А ён яе паслаў на тры літары... Праўда, яго ў пакаранне выпісалі з бальніцы.

Дык я вось гляджу і пытаю сам сябе: што ж гэта з нашым народам робіцца? З маладымі? Проста ў галаву ня ўкладваецца ўсё гэта...

А. Дз.: Дык там жа, Аляксей Нічыпаравіч, прабачце, не толькі маладыя ляжаць, там жа ўсякі век ёсць. Куды ж глядзелі ўсе іншыя тады?

А. К.: У тым і справа, што ён рабіў гэта адкрыта, пры ўсіх. І ніхто з гэтых мужыкоў старэйшых і сярэдніх пальцам не паварушыў, каб узяць за шкірку гэтага сцярвяца і вывесці яго на чыстую ваду...

Я думаю, што тут павінна адбыцца такая маральная рэвалюцыя ў нас, змена сацыяльнай сістэмы. Таму што гэтая сістэма камуністычная, сацыялістычная, народжаная і створаная Леніным, што вось усё калгаснае, усё маё... не апраўдала сябе. Калі чалавек будзе мець які-небудзь заводзік, фабрыку сваю прыватную, то ён будзе даражыць ёю. Па-першае, ён прагоніць усіх лішніх людзей. Раз чалавек крадзе, значыць, яму не хапае, значыць, ён мае час. У такім разе гаспадар зробіць так, каб ён не меў часу красці і каб ён атрымліваў столькі, каб не краў... Дык вось пакуль у нас не адбудзецца гэтая рэвалюцыя эканамічная і не стане ў нас усё так, як у людзей, мы не вылезем з галечы...

Вось у бацькі ў нас быў хутар. У нас два сыны працавалі на тым хутары і маці. То і падумаць нават нельга было, каб нехта штосьці ўкраў. Ці сусед пойдзе красці? Былі, канечне, такія лайдакі, дык гэта вядома было на ўсю вёску, што ён лайдак. То такога і за чалавека не лічылі... І я маю Бога, каб узяліся будаваць і ладзіць жыццё так, каб і да нас ехалі людзі, як едуць цяпер у Францыю, Англію ды Амерыку вучыцца зарабляць і г. д.

Я лічу, што гэта нам удалася, таму што свет такі ўжо і да гэтага ідзе. Ёсць такая нейкая пружына ў чалавечым грамадстве, што ўсё ідзе да лепшага. Праўда, як тая амплітуда, няроўна: то перапады, то пад'ёмы, але ўсё па ўзыходзячай ідзе, і я веру, што мае дзеці, мае ўнукі дажывуць да таго, калі гэта ўсё стане на лад.

Аляксей ДЗЕМІДОВІЧ

Ларыса Геніюш:

110 гадоў з дня народзін (09.08.1910–07.04.1983)

АЛА НІКІФОРСКАЯ

Абразок з лета, або Дар любові

Летні дзень...

Сёння хацела адпачыць і схадзіць у вёску. Амаль скончыла працу на верандзе, заставалася вымыць посуд. Глянула тэлефон — два непрынятыя званкі. Таня Ступчык (або, як кажуць у нас, Борыкава) з Гуты, калісьці — сацыяльны работнік нашай Манюні... Праз трыццаць-сорак хвілін прыедзе, хоча наведаль хворую. Час праходзіць, а сувязі не парываюцца...

Чаканне зацягнулася, час падоўжыўся намнога далей. Але — пад'ехала машына, нявестка з дзяўчынкамі паехалі бавіць час на Шчару, а Таня з пачастункамі засталася ў нас.

Размовы пра жыццё, пра час, пра лёсы.

І зусім нечаканы падарунак. Таня ўзгадвае Зэльву, у якой яна жыла пасля Баранавіч, і... Ларысу Геніюш. І кажа, што будзе яе помніць усё жыццё...

У 1977 годзе Таня выйшла замуж, жыла ў Баранавічах і працавала ткачыхаю на камвольным камбінаце. Але яна родам з Зэльвенскага раёна, у Зэльве жыла старэйшая сястра, і Таня пераехала ў 1978 годзе ў Зэльву і ўладкавалася на працу ткачыхаю ткацкага цэха Зэльвенскага райбыткамбіната, а потым — на Зэльвенскую міжраённую фабрыку па вязцы і рамонт трыкатажу. З 1983 года працавала майстрам.

Таня жыла на кватэры ў пляменніка Ларысы Геніюш Валодзі Кірвіды...

На дварэ — 1980 год. Паэтэса збіраецца адзначыць сваё сямідзесяцігоддзе: павінны прыехаць пісьменнікі, сябры. Ларыса Антонаўна прыходзіць у дом пляменніка да Ганны Уладзіміраўны — яго жонкі, каб яна дапамагла гатаваць для гэтага ўрачыстага застолля. Але той няма дома. Ёсць Таня. Завязваецца размова: Ларыса Антонаўна распытвае, ці замужам, ці ёсць дзеці. І Таня расказвае ёй, што замужам, але дзяцей няма. Доктары вызначаюць на 99%, што дзяцей не будзе: вельмі малая матка. У адказ ад Ларысы Антонаўны яна чуе, што на юбілей прыедзе гінеколаг з Баранавіч — сябар яе мужа (а Іван Пятровіч быў таксама гінеколагам, яго ўжо на той час не было ў жывых), і яна з ім пагаворыць...

Сапраўдныя людзі — яны ва ўсім і заўсёды сапраўдныя: у паэзіі, у жыцці, у адносінах да людзей. Гэта я ўжо дадаю ад сябе — з майго сённяшняга летняга дня.

Ларыса Антонаўна валодала вялікім дарам любові. Гэты дар здабываецца, выпрацоўваецца на працягу ўсяго чалавечага жыцця, але мне здаецца, што ёй ён быў дадзены ад нараджэння.

Славяцца людзі гуманнасцю спраў.
Не сілай, а веліччу сэрца.

Хто ў хвіліну цяжкую руку мне падаў,
той братам навек застанецца...

Гэтыя радкі Ларысы Геніюш, можа, у найбольшай ступені адносяцца да яе самой. Веліч сэрца Ларысы Антонаўны змяшчала ў сабе і боль за блізкіх, і боль за Радзіму, і клопат пра іх, і радасць жыцця. Незнішчальная веліч сэрца!.. Якую не маглі зменшыць ні восем халодных паўночных гадоў, праведзеных у сталінскіх лагерах, ні выпрабаванні часу... Як пісаў апостал Павел у Першым пасланні да карынфянаў: «Любоў ніколі не перастае, хоць і прароцтвы спыняцца, і мовы замоўкнуць, і веды адменяць».

Прыходзіць Ганна Уладзіміраўна. Дапамагчы Ларысе Антонаўне яна згаджаецца — пры ўмове, што ёй дапаможа Таня...

Прыбіраюць, гатуюць розныя стравы, а таксама — і беларускія клецкі... Таня гатуе піражкі з мясам, бо ў Ганны Уладзіміраўны яны выходзяць не такія смачныя... Таня вагаецца:

— А як не выйдучь?

— Тады мы іх проста не пададзім.

(Пазней Таня прызнаецца, што сама ад Ганны Уладзіміраўны шмат чаму навучылася: і гатаваць, і вязаць.)

Піражкі выходзяць найсмачнейшымі. Таня ад мачахі прывозіць два белыя ручнікі з беларускім арнамантам — вышываныя. Гэтыя ручнікі засцілаюць па абруску на стол. Усё выйшла выдатна.

Назаўтра, пасля святкавання юбілею, прыходзіць Ларыса Антонаўна і запрашае іх усіх — пляменніка з жонкаю, Таню з мужам Валодзем (яны тады яшчэ не былі разведзены) — да сябе. Ідуць... Ларыса Антонаўна падае Тані запісаны адрас доктара (прозвішча Кароль — Таня помніць гэта дакладна) і кажа, каб яны абое з'ездзілі да яго і прайшлі абследаванне.

Ездзілі. Вынік абследавання — прычына была ў Тані. Доктар абазначыў лячэнне: масаж маткі і іншае. Таня ўсё строга выконвала.

Лёс распарадзіўся так, што Таня выйшла другі раз замуж за Івана Ступчыка з в. Гута Дзятлаўскага раёна. Знаёмы былі два тыдні, і то няпоўныя. Таня нарадзіла дваіх дзетак — Мішу і Машу. Дзеці ўдаліся — добрыя, прыстойныя людзі. Сёння Таццяна Міхайлаўна мае пяцёра ўнукаў. Муж памёр раптоўна гады тры таму. Дзеці прыязджаюць часта: жывуць непадалёку — у Дзятлаве і Слоніме. А лета — заўсёды светлае, звонкае дзіцячымі галасамі: усе ўнукі (а яны рознага ўзросту) з'язджаюцца да бабулі, і яна аддае ім увесь свой час і ўсю сваю любоў: забяўляе, корміць, шые абноўкі.

Таццяна Міхайлаўна запраграмавала на гэтае лета з'ездзіць у Зэльву і ўзяць з сабою дзяцей (унукаў) — пахадзіць па родных мясцінах, наведарь магількі дарагіх ёй людзей, у тым ліку і Ларысы Геніюш...

СЯРГЕЙ ЧЫГРЫН

Ён дапамагаў Ларысе Геніюш

З 85-гадовым Вячаславам Берастоўскім пазнаёміўся нядаўна. Жыве ён у Слоніме адзін, бо жонка некалькі гадоў таму памерла. Вячаслаў Канстанцінавіч, нягледзячы на свой сталы ўзрост, выглядае даволі ўпэўнена і моцна. Высокі прыгожы мужчына сустрэў мяне ветліва і шчыра. Невялікая двухпакаёвая кватэра нагадвае музей. Асабліва прыцягваюць увагу круглыя драўляныя рамачкі з надпісамі і партрэцікамі. На адной з іх — Тадэвуш Касцюшка і тэкст: «Воля, роўнасць, незалежнасць». У другой круглай рамачцы пазнаю Міхала Казіміра Агінскага, подпіс: «Слонім, М. Агінскі». На трэцяй — буслы ў гняздзе і словы: «Воля і гонар. Жыве Беларусь». «Гэта маё хобі, я з маленства люблю што-небудзь майстраваць з дрэва», — прызнаўся Вячаслаў Канстанцінавіч.

▪ Вячаслаў Берастоўскі

Атрымаць вышэйшую адукацыю ў жыцці слонімец не змог. Амаль усе гады ён адпрацаваў токарам на слонімскай фабрыцы «Тэкстыльшчык». Але ён пра гэта не шкадуе. Бо была праца, добрая сям'я, выгадалі дзяцей, растуць унукі і праўнукі. А яшчэ Вячаслаў Канстанцінавіч вельмі цікава і доўга можа распавядаць пра сваіх сваякоў і родных людзей, якія жылі ў XX стагоддзі і якімі ён да сённяшніх дзён ганарыцца і часта ўспамінае. Прыгадаў Вячаслаў Канстанцінавіч і свайго дзеда Васіля Берастоўскага, які ў Слоніме летам 1944 года выратаваў лакамабіль. А справа была вось як.

10 ліпеня 1944 года савецкія войскі ўвайшлі ў Слонім. Гарматныя раскаты... Не прыбіты дажджом попел дыміўся на руінах. Загарэлыя чырвонаармейцы імкліва рухаліся на Захад. Ад груды развалін, дзе ўзнімаліся клубы дыму і чырвоныя языкі полымя сям-там далізваі абгаркі разбуранага лесазавода, аддаліўся чалавек. Не выпускаючы з рук рыдлёўкі, ён заклапочана паказваў на пажарышча: «Сыночкі, дапамажыце, аднаму не пад сілу. Перакінецца агонь — згарыць машына». — «Куды перакінецца? Якая машына?» — пыталіся стомленыя салдаты. «Новенькаму лакамабілю, што стаіць побач, пагражае знішчэнне», — адказваў Васіль. Байцы хутка зразумелі. Разам з Берастоўскім яны выратавалі лакамабіль. І пайшлі далей. Але Васіль не пакідаў пажарышча. Ён вінцік за вінцікам сабіраў і складваў усё, што можа спатрэбіцца для аднаўлення завода. На беразе ракі Шчары з'явіўся збіты з абгарэлых дошак склад. Сюды, як найбольшыя каштоўнасці, зносіў Васіль рэшткі абсталявання. І кожны раз, калі ён праходзіў каля лакамабіля, шчыра накіроўваў свой позірк на ўцалелую машыну. І глыбока ў сэрцы старога тлеў агеньчык веры і надзеі.

Неўзабаве са Слоніма і з навакольных вёсак адзін за адным пачалі з'яўляцца на пажарышча людзі, рос калектыў будаўнікоў. На расчышчанай пляцоўцы першую цагліну ў падмурак паклаў дзед Вячаслава Берастоўскага Васіль Берастоўскі. А хутка на-

ступіў і самы радасны дзень: сцёрты з зямлі слоні́мскі лесазавод № 16 даў першую прадукцыю...

Гэта адзін з успамінаў Вячаслава Берастоўскага. А такіх гісторый слоні́мец мог распавядаць сотні. «Ці праўда, — пытаюся ў Вячаслава Канстанцінавіча, — што вы былі знаёмыя з беларускай паэткай Ларысай Геніюш, якая жыла ў Зэльве?» — «Так, — адказвае Васіль Берастоўскі. — Я сустракаўся з ёй тры разы ў Зэльве...» І стары слоні́мец пачынае прыгавдаць той час і кароткія спатканні ў горадзе над Зальвянкай.

Справа ў тым, што ў 1930-х гадах цётка Вячаслава Берастоўскага Алімпіяда была замужам за Аляксандрам Панасікам. Спадар Аляксандр быў даволі багатым чалавекам, у Зэльве ён меў некалькі будынкаў, у адным з іх пасля вайны знаходзілася пошта. Кім працаваў і чым займаўся спадар Панасік, Берастоўскі не ведае. І куды ён знік, калі прыйшла ў 1939 годзе ў Зэльву савецкая ўлада, таксама ніколі не чую. Магчыма, Аляксандра Панасіка арыштавалі органы НКУС і расстралялі. А жонка яго Алімпіяда Панасік з дачкой выехалі ў Польшчу і жылі ва Уроцлаве. Алімпіяда больш замуж не выйшла. Але ў той час, калі ўсе да вайны шчасліва жылі ў Зэльве, Панасікі шчыра сябравалі з Ларысай Геніюш. Яны хадзілі адно да аднаго ў госці, у іх былі маленькія дзеці: у Алімпіяды — дачка, у Ларысы — сын Юрка, які нарадзіўся ў 1935 годзе ў Зэльве.

— Першы раз я паехаў у Зэльву ў 1968 годзе, — пачаў успамінаць Вячаслаў Берастоўскі. — Мяне туды завёз сябра на матацыкле. Прывёз на Зэльвенскую аўтастанцыю. Там я адразу ўзяў зваротны білет на аўтобус у Слонім. Калі купіў білет, то хуценька пайшоў шукаць вуліцу і хату. Недалёка ад хаты да мяне падышла нейкая жанчына і спытала, ці не Ларысу Антонаўну я шукаю. Я сказаў, што менавіта так. Потым неяк непрыкметна з’явілася і сама паэтка, якой я хутка перадаў 500 савецкіх рублёў па тым часе. Яна іх узяла і адразу схавала. А мне ў рукі дала адну срэбную манету (сярэбранік). Я ўзяў манету і хуценька пайшоў на аўтастанцыю, бо праз пэўны час павінен быў прыехаць аўтобус да Слоніма. Білет у мяне ўжо быў. На аўтастанцыі да мяне падышоў невядомы мужчына і спытаў, да каго я ў Зэльву прыязджаў. А потым сам дадаў: да паэтки? Я сказаў, што да паэтки і купіў у яе сярэбранік. Але далей наша размова спынілася, бо прыехаў аўтобус і я заскочыў у салон. А мужчына мне ў адказ яшчэ паспеў сказаць: мы яшчэ сустрэнемся, і спадзяюся — хутка. Але я ўжо ад’язджаў у Слонім.

— Ці чапаў вас хто пасля гэтага першага візіту ў Зэльву?

— Не, ніхто.

— А хто вас накіраваў у Зэльву да Ларысы Геніюш?

— Цётка мая, якая жыла ў Слоніме. Яна неяк мне сказала, што ў Зэльве жыве адна бабка, вельмі трэба ёй завезці грошы, але так, каб ніхто мяне не бачыў там, і зрабіць гэта трэба як найхутчэй. Бо выканаць такую просьбу прасіла цётка Алімпіяда Панасік з Уроцлава — сястра майго бацькі. Гэту цётку я бачыў у жыцці толькі два разы.

— Потым вы зноў вазілі грошы Ларысе Геніюш. Так?

— Другі раз у Зэльву я паехаў рэйсавым аўтобусам у 1969 годзе. Быў я смялейшым, бо ведаў, дзе яе хата. Выйшаў у Зэльве на аўтастанцыі і ўпэўнена пайшоў у належным кірунку. Смела ўвайшоў у хату і прывітаўся. Ларыса Антонаўна была ў хаце адна. Жылі Геніюшы дужа сціпла, гэта было бачна. Я перадаў грошы, Ларыса

Антоняўна паставіла на стол чакушку нейкай настоечкі, мы па каліву з ёй выпілі, яна спытала, як жыве цётка Алімпіяда, і я хуценька пабег на аўтастанцыю. Ніхто мяне не затрымліваў і не чапаў...

А трэці раз я вазіў дапамогу Ларысе Антонаўне ў 1972 годзе. Калі прыйшоў да яе ў хату, яна хацела мяне пачаставаць, але я сказаў, што мне нельга тут доўга затрымлівацца. Паэтка абняла мяне, паляпала па плячы, і я пайшоў на аўтастанцыю...

Калі Вячаслаў Берастоўскі наведаў польскі горад Ольштын і гасцяваў у роднай бацькавай сястры Аксаны Садоўнік, другая цётка з Уроцлава, Алімпіяда Панасік, кампенсавала ўсе фінансавыя сродкі, якія былі перададзены Ларысе Геніюш. Цётка Алімпіяда шчыра дзякавала за дапамогу і казала, што Ларыса Геніюш — гэта наша сапраўдная змагарка і патрыётка і дапамаць ёй — гэта для яе быў найвялікшы гонар у жыцці.

Даследчык творчасці Ларысы Геніюш Міхась Скобла неяк сказаў, што Алімпіяда Панасік у 1943 годзе сустракалася з Ларысай Геніюш у Празе...

Дарэчы, у тыя 1968–1972 гады, жывучы ў Зэльве, Ларыса Геніюш шчыра сябрвала і перапісвалася з Міколам Прашковічам, Ірынай Крэнь, Алесем Белакозам, Юркам Голубам, Зоськай Верас, Сяргеям Панізьнікам, Адамам Мальдзісам, Максімам Танкам ды іншымі. Сяброў тады ў нашай паэткі і патрыёткі было шмат, але і ворагі вакол яе не драмалі...

Калі я развітваўся з Вячаславам Берастоўскім, ён сказаў, што даўно не быў у Зэльве і вельмі хоча паглядзець на хату, дзе жыла Ларыса Геніюш, наведаць яе магілу на мясцовых могілках. Я паабацаў Вячаславу Канстанцінавічу, што мы туды ў бліжэйшы час абавязкова з'ездзім...

▪ *Алімпіяда Панасік, сяброўка Ларысы Геніюш, Зэльва, 1929 г.*

*З кнігі Сяргея Чыгрына «Вяртанне да Ларысы Геніюш»
(Гродна: ЮрСаПрынт, 2020)*

Міхась Васілёк:

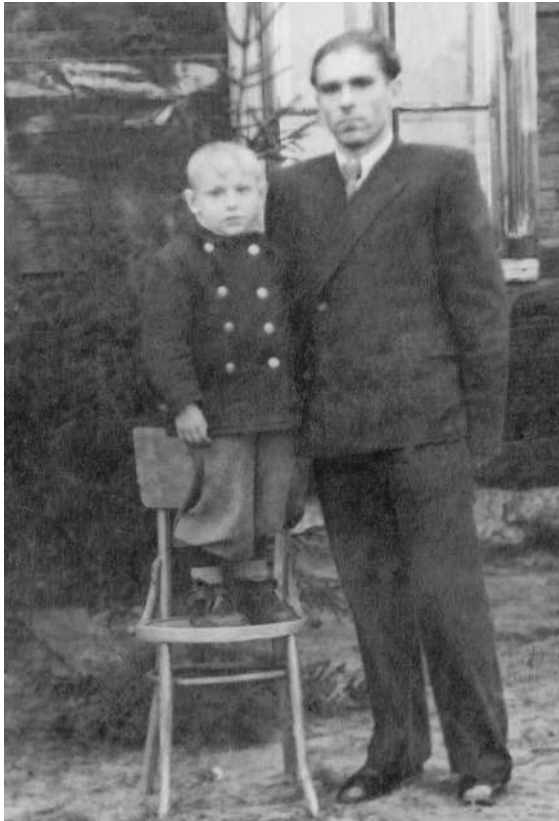
115 гадоў з дня народзін (14.11.1905–03.09.1960)

ГАЛІНА САМОЙЛА

Міхась Васілёк у сямейным архіве Самойлаў

Міхась Васілёк з’явіўся на свет 14 лістапада 1905 года ў в. Баброўня, што прытулілася адным краем вуліцы да ракі Котры, у сям’і Агаты Міхайлаўны і Восіпа Антонавiча Касцевiчаў. Дзявочае прозвішча яго мамы — Таранка, і паходзіць яна з хутара Крушнікі, які калісьці месціўся прыкладна на пяць кіламетраў вышэй па цячэнні Котры. Агата Міхайлаўна — родная сястра майго дзядулі па маме — Ігната Міхайлавiча Таранкі. У метрыках Астрынскай царквы, якія цяпер захоўваюцца ў Дзяржаўным гістарычным архіве г. Гродна, што на вуліцы Гаспадарчай, я адшукала запіс аб шлюбе Агаты Міхайлаўны і Восіпа Антонавiча, зроблены 29 чэрвеня 1903 года: «Крестьянин деревни Бобровни Осип Антонов Костевич. Крестьянка урочища Крушники Агафия Михайловна Таранко. Свидетели по жениху — крестьянин д. Бобровни Семён Семёнов Костевич и д. Крушники Игнатий Михайлов Таранко. По невесте — крестьяне д. Бобровни Яков Варфоломеев Будько и Захарий Яковлев Будько».

▪ *Міхась Васілёк з сынам Лёлікам*

Шмат хто з Таранкаў мелі добрыя галасы, і на хутары часта гучалі беларускія, рускія, а часам і польскія песні. Але найлепшай пявунняй лічылася Агата. Таму калі яе сын пачаў пісаць вершы, то людзі казалі: «Няма нічога дзіўнага, што ў такой галасістай мамы сын — паэт». У Агаты і Восіпа, апроч Міхася, нарадзіліся яшчэ дзве малодшыя дзяўчынкі — Надзея і Глафіра. У гады Першай сусветнай вайны сям’я выязджала ў бежанства ў Расійскую імперыю. Спынілася ў сяле Малмышка Казанскай губерні, дзе Восіп, як і ў Баброўні, служыў лесніком, а Агата займалася хатняй гаспадаркай. З бежанства дадому сям’я Касцевiчаў вярнулася без гаспадыні, бо тая памерла ад сухотаў. Ёй, пахаванай на чужыне і назаўсёды пакіну-

тай там без любімых і любячых родных, сын-паэт прысвяціў пранікнёны верш, які быў надрукаваны ў першым паэтычным яго зборніку — «Шум баравы», што пабачыў свет у Вільні дзякуючы падтрымцы Рыгора Шырмы. Кніжка гэтая, ужо без вокладкі, у нашай сям’і зберагаецца.

Роднай матулі

З балючай у сэрцы тугою
Я ўспомніў, матуля, цябе.
З старонкай далёкай чужою
Судзіў лёс здрадніцца табе.

Самкнуўшы навек свае вочы,
У зямліцы сваёй ты ляжыш.
Хто там да магілы сірочай
Прыйдзе пад пахілены крыж?

Парой залацістага мая —
Красы расквітаючых дзён,
Хто родным слаўцом прывітае
Сьвяты векавечны твой сон?

Ніхто... мо’ палын над магілай
Тужліва шуміць па вясьне...
Чужая, матулечка міла
Чужая ты ў той старане.

*(Міхась Васілёк. Шум баравы / Выданьне Р. Шырмы.
Вільня, 1929. С. 93).*

* * *

У нашым архіве захоўваецца газета «Гродзенская праўда» (№ 201–202 ад 13 лістапада 2003 года), у якой змешчаны артыкул Міколы Мікуліча «У шуме баравым», дзе аўтар аналізуе разнастайнасць меркаванняў пра першы зборнік сучаснікаў паэта. Напрыклад, у часопісе «Шлях моладзі» адзначылі Васілька як паэта, здольнага «беспасрэдна і шчыра адклікнуцца на народнае гора і нядолю, а так жа захапіцца праявамі красы, затоенай у багатай і чароўнай прыродзе беларускіх прастораў». Разам з тым яго пакрытыкавалі за «связаьлівае, сентыментальнае бедаваньне над народнаю нядоляй», а таксама «за перастарэлую літаратурную форму». У мінскай газеце «Літаратура і мастацтва» кнігу назвалі «сучасным плачам мужыка-беларуса над яго нібыта безвыходным становішчам... з-за няўмення ўзняцца да разумення рэвалюцыйнага выхаду пад кіраўніцтвам пралетарыяту і яго авангарду — кампартыі». Мікола Мікуліч лічыць, што падставай для «такой вострай, бязлітаснай і несправядлівай крытыкі і папрокаў з’явіліся не столькі асаблівасці ўласна зместу творчасці М. Васілька, колькі яго пэўная непаслядоўнасць і хістанні як віднай асобы, грамадска-культурнага дзеяча».

Міхась Васілёк, сапраўды, не меў адзінай раз і назаўсёды вызначанай дарогі ў сваім грамадскім і палітычным жыцці. Ён найперш быў творцам, а таму дазваляў сабе друкаваць свае вершы ў газетах і часопісах рознага ідэалагічнага кірунку, з нагоды чаго адзін з нашых землякоў сказаў аб ім: «Васілёк друкаваўся пры ўсялякай уладзе». Але трэба думаць, што «пры ўсялякай уладзе» ён мог друкаваць толькі свае лірычныя споведзі душы ды вершы аб прыродзе. Між тым у першым зборніку паэта прадстаўлена ў большасці грамадзянская лірыка, якую проста немагчыма было надрукаваць у любой прэсе. Мікалай Мікуліч знаходзіцца на баку паэта і завяршае свой артыкул хвалай яго паэтычнага слова, якое лічыць «адмабілізаваным, тэмпераментным, публіцыстычна завостраным, напоўненым глыбокай унутранай іроніяй і досціпам, трапным».

* * *

Мілая сэрцу Баброўня за час адсутнасці Касцевічаў (а вярнуліся дадому з бежанства яны ў пачатку 20-х гадоў мінулага стагоддзя) апынулася ў Польшчы. У нашай хатняй бібліятэцы ёсць кніга Уладзіміра Калесніка «Час і песні», у якой змешчана зробленае аўтарам шырокае даследаванне жыцця і творчасці Міхаса Васілька. У Калеснік так апісаў вяртанне сям'і Касцевічаў у Баброўню: «Родная хата сустрэла іх не-прыветліва. Бацька збудаваў яе даўно. Будыніна зусім страціла падабенства жылля: зеўрала выбітымі вокнамі і выламанымі дзвярыма, двор зарос быльнягом, садок вырадзіўся... Касцевічам давялося пазычаць усё: бульбу і хлеб на пражытак, бульбу і хлеб на насенне, каня ўзараць поле, прывезці дроў і г. д. А потым адраблялі, адраблялі, адраблялі... Дзяўчынкi Надзя і Глаша пайшлі пасвіць чужых кароў і авечак.

Некалькі гадоў прайшло ў беспрасветнай працы, пакуль узбіліся на сваю бульбу, хлеб, малако. Тады, відаць, Міхась адчуў, у якой духоўнай галечы праходзіла гэтая катаржная праца для хлеба, і пра тое ліхалецце нарадзіліся ў яго радкі верша:

Нудна цячэш ты, жыццё сіратлівае.
Чым я адзначу свой век малады?
Шэрай імглою густою спавітыя,
Шпарка бягуць за гадамі гады...»

(Калеснік У. Час і песні. Мінск, 1962. С. 59).

* * *

Таранкі не пакідалі сваякоў у бядзе: дапамагалі і збожжам, і бульбай, наколькі маглі, асабліва вясною, калі патрэбна было насенне на пасадку. Мама, Таранка-Самойла Фаіна Ігнатаўна, у сваіх успамінах згадала аб трывалай дружбе між сем'ямі Таранкаў і Касцевічаў: «Міхась Васілёк хутар Крушнікі лічыў сваёй другой маленькай радзімай пасля Баброўні. У яго дзядзькоў Івана і Ігната (апошні быў да таго ж яго хрышчоным бацькам) ён часта заставаўся на дзень-другі. Вельмі сябраваў ён з маімі старэйшымі братамі Сямёнам і Віталіем.

Прыходзіў Васілёк на хутар звычайна як стане сутонеч, у прыцемках, калі сям'я вярталася з работы: жніва, касьбы, палацця, ворыва, пашы. Мяне, як самую малодшую, ён заўжды заставаў арэхамі, якіх было шмат у наваколлі.

Мама варыла вячэру над Котрай у гаршку, пастаўленым на цагліны, злепленыя глінай. Ля вогнішча быў стол і дзве абапал стала шырокія лавы. Усё збітае з доўгіх дошак. Сям'я з гoscем сядала есці пад адкрытым небам. Тут было вальней, бо ў хаце камары не давалі спакою. На сталае стаяла няхітрая сялянская ежа: зацірка або свежая бульбачка з гуркамі ў смятане. Завяршалі вячэру варэннем з чарніц, малін або пазёмак без цукру з малаком і тварагом. Васілёк вельмі любіў вячэраць у нас, бо за сталом было весела. Тата перасыпаў гаворку прымаўкамі, браты і сёстры спявалі песні або расказвалі новавывучаныя вершы. Васілёк любіў падзяліцца рознымі здарэннямі з сялянскага жыцця, часта з яго ўдзелам, і сваімі творамі. Нам вельмі падабаўся яго гумарыстычны верш «Па грыбы», прысвечаны бабулі, які, па-мойму, і па сёння нідзе не быў надрукаваны, а ў той час шырока бытаваў у народзе. Кожны раз прасілі Міхася расказаць яго:

Раз у нядзельку на раночку
Пайшоў я грушы трэсці ў садочку.
Ажно бачу: каля хаты
Ідуць бабы і дзяўчаты,
Кашыкі нясуць, тарбы,
Пэўна, думаю, ў грыбы...»

(Самойла Фаіна. Дзіцячыя ўспаміны пра Міхася Васілька // Філалагічнае краязнаўства Гродзеншчыны / рэд і укл. М. Даніловіча. Гродна : ЮрСаПрынт, 2014. С. 236–237).

* * *

Цесна парадніла Міхася Васілька і стрыечных братоў Сямёна і Віталія Таранкаў не толькі сваяцтва і любоў да творчасці, але і грамадская дзейнасць, аб чым таксама расказала ва ўспамінах мая мама: «Або ў Таранкаў, або ў Баброўні часта збіралася моладзь і рыхтаваліся да пастановак спектакляў. Рэпетыравалі п'есы «Прымакі», «Паўлінка», «Модны шляхцюк», «Пінская шляхта», «Боты», «Мікітаў лапаць» і іншыя. Ставілі іх у навакольных вёсках — Шчанец, Навасёлкі, Сухары, Ашуркі. Помню, як у вёсках Шчанец і Бандары Міхась чытаў свае вершы, а Сенья дэкламаваў творы Купалы і Коласа. Хораша ў іх атрымоўвалася. На такія выступленні і на спектаклі патрэбен быў дазвол ад панскіх уладаў. Не заўсёды ўдавалася яго атрымаць, бо пілсудчыкі беларускую мову стараліся прыдушыць, а беларуса прынізіць. А браты так любілі ўсё беларускае...» *(Самойла Фаіна. Дзіцячыя ўспаміны пра Міхася Васілька. С. 237–238).*

Мае старэйшыя аднавяскоўцы распавялі, дзе адбываліся такія імпрэзы ў Бандарах. Тым месцам была рамізя, што стаяла на канцы нашай вёскі ад поўначы. Яна належала заможнаму бандарскаму селяніну Антону Сытаму, па-вулічнаму яго і сыноў называлі Сакалы. У рамізі малолі збожжа на муку з дапамогай паравой машыны, набытай Сакалам і ў Еўропе. Будынак рамізі быў вялікі, у ім маглі размясціцца і выступоўцы, і глядачы. Міхась Васілёк падчас тых вечарынаў чытаў свае вершы. Ён быў надзвычай папулярным паэтам у 20-х і 30-х гадах ХХ стагоддзя сярод сялян. У яго вершах гучала іх мара пра лепшае жыццё, іх жаданне далучыць Заходнюю Беларусь да савецкай Усходняй, дзе, як ім верылася, яны будуць «людзьмі звацца», дзе іх не

будуць прыгнятаць польскія паны, дзе яны набудуць зямлю і волю. Землякі завучвалі вершы Міхася на памяць, чакалі яго новых твораў з удзячнасцю і радасцю. Напрыклад, нашчадкі майго аднавяскоўца Івана Пракопавіча Самойлы, які «за польскім часам» быў юнаком, распавялі мне, што ён ведаў на памяць усе вершы паэта і мог чытаць іх несупынна на працягу дзвюх і болей гадзін.

Многія бандарскія сяляне пры Польшчы з'яўляліся сябрамі камуністычнай або камсамольскай суполак Заходняй Беларусі, ячэйкі якіх існавалі ў нашай вёсцы. Адзін з іх, Віталь Сыты, займаў пасаду сакратара Свідзельскага райкама КПЗБ. Другі, Анатоль Самойла, — сакратара райкама камсамола. Апошняга польскія ўлады закатавалі ў Азёрскім пастарунку. Падчас пахавання Анатоля Самойлы на бандарскіх могілках Міхась Васілёк чытаў прысвечаны яму верш:

Добра і светлых дзён жадаў ты для братоў,
Ты аддаваў ім сілы маладыя,
Ды вораг струны сэрца абарваў жывыя,
Не б'ецца больш яно — застыла кроў...
Мой мілы брат, не дачакаўся ты
Пары другой, другой вясны жаданай,
Калі, узняўшы сцяг наш, сонцам тканы,
Прыйдучь да нас таварышы-браты!

(Міхась Васілёк. Выбраныя творы. Мінск, 1955. С. 62).

Уладзімір Калеснік піша: «Разам з кіраўніком падпольнага райкама Віталём Сытым і Любай Зорка, якая кіравала партыячкай у Бандарах, Міхась Васілёк рыхтаваў пахаванне сябра. У Бандары склікалі моладзь з усяго раёна. Сваім удзелам у жалобным шэсці людзі дэманстравалі пратэст супраць паліцэйскага гвалту. Зводдаль за пахаваннем сачыў паліцэйскі патруль, і яго прысутнасць распальвала абурэнне. Апускаючы труну ў магілу, удзельнікі жалобнага мітыngu запелі “Замучен тяжёлой неволей”. Ноччу на магіле замест традыцыйнага крыжа стаў абеліск з пяцікутнаю зоркай і старанна выпіленымі словамі з верша Васілька. Паліцыя некалькі разоў разбурала абеліск, але чыясьці рука ноччу зноў аднаўляла яго, нібы здзяйсняючы волю нябожчыка, волю камсамольскага важака, які і пасля смерці змагаўся супраць ненавіснага рэжыму» *(Калеснік У. Час і песні. С. 82).*

* * *

У першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі, ужо ў савецкай Беларусі, папулярнасць Міхася Васілька сярод землякоў заставалася такой жа вялікай, як і пры Польшчы. Гэта засведчыў Аляксей Карпюк у артыкуле з назвай «Прызнанне», які быў надрукаваны ў газеце «Гродзенская праўда» да 70-годдзя паэта (№ 226 ад 14 лістапада 1975 года). Газета захоўваецца ў нашым сямейным архіве, і ў ёй чытаем расповед А. Карпюка: «Старшыня райвыканкама суправаджаў нас з Васільком у РДК, дзе павінна была адбыцца сустрэча з чытачамі. Я заклапочана сказаў: “Толькі б сабраліся там людзі. Сёння ж дзень працоўны”. “Начальства” падтрымала мой непакой: “Я прапаноўваў запланавачь літаратурную вечарыну на суботу, а бібліятэка ўперлася — толькі сёння! Нічога. Школа побач. Будзе мала народу — загадаем дырэктару прывесці вучняў старэйшых класаў”. Міхась толькі слухаў ды пасміхаўся.

Яшчэ здалёк ля новага доўгага будынка я ўбачыў вазы, вазы... Імі былі застаўлены ўсе двары вакол клуба. А ля сцен і платоў паблісквалі лакам дзясяткі равароў. Старшыня ўзрадаваўся...

На літаратурных вечарынах заўжды прытрымліваюцца парадку, падказанага жыццёвым вопытам: слова спачатку даюць праязіку. Старшыня абвясціў: “Сустрэчу з беларускімі пісьменнікамі лічу адкрытай. Першым выступіць Аляксей Карпюк, просім!” Чамусьці наступіла мёртвая і як быццам непрыязная цішыня. Не паспеў я дайсці да трыбуны, як у зале нехта выкрыкнуў: “А мы прыехалі не яго слухаць! Васілька давай!” Ад сораму я гатовы быў праваліцца, але дошкі эстрады не рассоўваліся. Апусціўшы галаву, збянтэжаны, некалькі імгненняў, якія падаліся мне вечнасцю, я пералістаў сваю кніжку. “Таварышы, наш паважаны Міхась Васілёк выступіць трохі пазней, пацярпіце! — прыйшоў мне на дапамогу старшыня. — А пакуль паслухайце...” Гэта выклікала яшчэ большае абурэнне. Людзі паўскоквалі з месцаў, махаючы рукамі, і з усёй сілы крычалі: “Васілька-а-а! Няхай пачытае “Як я пана перанёс!”, “Эх, гарэліца мая, што ты вычаўпляеш!”, “Век дваццаты — век харошы!” На мяне ніхто ўжо не звяртаў увагі, як быццам бы мяне і не было. Пакуль зала так шумела, я канчаткова прыйшоў да сябе і непрыкметна сышоў з трыбуны. Мяне грызла самалюбства. Але я па-добраму пазайздросціў Паэту».

* * *

За польскім часам у Міхася былі не толькі сялянская праца, вершы і змаганне. Напаткала яго і каханне да Галіны Будзько — дзяўчыны са сваёй вёскай, прыгожай, але, на жаль, невылечна хворай на сухоты. Яны мелі нейкае падабенства ў характарах: абое ўражлівыя, чулыя, даверлівыя. Разумелі адно аднаго з паўслова, і не дзіва: у Галіны, таксама як і ў Міхася, памерла ад сухотаў маці ў бежанстве. У адным толькі была розніца: Галіна расла пад чорстваю рукою мачыхі. А Восіп Касцевіч застаўся ўдаўцом на ўсё астатняе жыццё, бо баяўся якраз таго, каб не давялося цярапець крыўды ад мачахі яго дзецям, найперш дзяўчынкам. І бацька, і сваякі, і аднавяскоўцы, гледзячы на тое каханне збоку і таму разважаючы цвяроза, не раілі паэту жаніцца з Галінай. Але паэт зрабіў так, як належыць паэту: ад свайго кахання не адмовіўся і ў 1933 годзе ўзяў з Галінай шлюб. Міхась ратаваў Галіну, як толькі мог. Нягледзячы на нястачу, запрагаў каня і вазіў яе да дактароў, якім трэба было дорага плаціць. Блізкія людзі і сябры-паплечнікі дапамагалі грашыма на лячэнне. Але хвароба не адступілася, і Галіна пакінула маленькага сыночка Лёліка, народжанага ў 1934 годзе, на паўсіратою.

Мама апісала той вечар, калі апошні раз бачыла Галіну: «Успамінаецца і такое. На падворак уз'ехала падвода, ад якой засмучана, але спешна набліжаўся да нашага дому Васілёк.

— Галю вязу, — сказаў ён.

Сеня і Віця рушылі да воза і на руках беражліва ўнеслі жанчыну ў хату. Паклалі на ложка каля кахлянай печкі. Гэта Міхась з ёю вяртаўся з Вільні, з запозненага візіту да доктара. Ездзіў ён на сабраныя грамадою грошы. Галя стомленым жэстам рукі папрасіла Сеню сесці ля яе ног і зашаптала (туберкулёз горла не даваў ёй сказаць голасна):

— Вось і ўсё. І... не страшна... Божа, з ім толькі што будзе? Ды сынка шкода...

Я выразна чула кожнае гэтае слова. Не зразумела толькі, чаму “ўсё”. Што гаварыў ёй Сеня — не ведаю, бо выбегла з дому.

А праз два тыдні ездзіла сям’я Таранкаў праважаць Галю ў апошнюю дарогу. Мяне на пахаванне не ўзялі. Вярнуўшыся, некалькі дзён усе маўчалі. Цяжка перажываў Васілёк сваю трагедыю. Дзядзькі Ігнат і Іван гаварылі між сабою: “Каб хоць не звар’яцеў...” Усе баяліся за яго» (*Самойла Фаіна. Дзіцячыя ўспаміны пра Міхася Васілька. С. 239*).

Мяне вельмі ўзрушыў расповед мамы пра тое, што Галіна асцерагалася прытуліць да сябе сыночка, пацалаваць яго — цалавала толькі ў пятакі, каб не перадаць яму сваю хваробу. І я напісала пра гэта верш «Балада Галіны». Ён быў надрукаваны ў «Гродзенскай праўдзе» ў 2005 годзе, калі незабыўны Юрка Голуб праводзіў на старонках гэтай газеты конкурс твораў да стагоддзя з дня нараджэння Міхася Васілька. Журы конкурсу вызначыла тады гэтаму вершу ў пары з эсэ «Шчыры паклон», у якім я выказала сваё ўспрыманне асобы Васілька, першае месца.

* * *

У сваіх успамінах мама шмат разоў падкрэслівала, што ў Міхася Васілька не атрымлівалася быць добрым гаспадаром на зямлі. Яго бацька Восіп не раз казаў швагру Ігнату: «Ты шчаслівы, твой сын гаспадарлівы. А ў майго адны вершы ў галаве». Падслухаўшы перажыванні дзядзькі Восіпа пра негаспадарлівага Міхасю, мама напісала верш «Босы хлопчык». Калі я перачытваю яго, то заўсёды востра адчуваю, як моцна я люблю гэтага босага хлопчыка і як я яго разумею — і яго непадобнасць да іншых, і непрыстасаванасць да практычнага жыцця.

▪ *Сталыя аўтары часопіса «Калосьсе».*
Сядзяць (злева направа): М. Васілёк, М. Машара, С. Станкевіч (літаратар); стаяць: А. Бязозка (сапр. Мацвей Рэпкаў-Смаршчок), Х. Ільшэыч, М. Танк.
Надпіс на адвароце: Вільня 23.V.36 г. Фота з асабістага архіва Г. Самойлы, друкуецца ўпершыню

Босы хлопчык уздоўж рэчкі
 Пасе статак каля грэчкі.
 Сонца косы расчасала.
 Квецень грэчкі той скупала.

— Што за пекнасць вакол, Божа! —
 Адарваць вачэй не можа.
 А каровы-балаўніцы
 Грэчку топчуць і пшаніцу.
 — Будзе перцу, будзе ліха, —
 Сказаў ціха.

Сялянская праца не была пакліканнем паэта, ён выконваў яе з неабходнасці і таму не вельмі старанна, а марыў вучыцца і прысвяціць сябе літаратуры.

З гэтай нагоды ўспомнілася мне згадка бандарскага жыхара Мікалая Міхайлавіча Сытага пра тое, што пры Польшчы ў сям’і яго мамы, якая паходзіла з суседніх з Бандарамі Канюхоў, і ў сям’і Міхася Васілька былі побач

ніўкі. Мясціна, дзе яны знаходзіліся, называлася Забабе. І часта Міхась і Надзея адначасова на сваіх ніўках у Забабе гаралі. Калі спыняліся на адпачынак, то Міхась разгладжваў узараную зямлю далоняю, браў у рукі галінку і пісаў проста на раллі вершы. Потым чытаў напісанае Надзеі. Цікава, ці запамінаў ён гэтыя экспромты і ці запісваў потым дома на паперу?

Разумеючы, што жыве не сваім жыццём, Міхась Васілёк яшчэ ў 1928 годзе ездзіў у Вільню, спрабаваў уладкавацца на працу ў рэдакцыю часопіса «Маланка», дзе друкаваўся. Уладзімір Калеснік пісаў: «Не ў пору прыехаў у Вільню вясковы паэт. Актыў Грамады ўжо сядзеў за кратамі, улады праследавалі беларускі вызваленчы рух і яго прэсу. “Маланку” канфіскавалі па некалькі разоў запар... Спыніўся паток падпісных грошай. Сродкаў не хапала нават на харчы рэдактару і сакратару. Але Міхась Васілёк не падаў духам. Хадзіў галодны, спаў адзеты на рэдакцыйным стале, але бадзёрыўся, спадзяваўся набрацца літаратурнай мудрасці... Невядома, колькі б вытрымаў у рэдакцыі “Маланкі” Васілёк, калі б раз апоўначы яго не падняла паліцыя. Правялі вобвыск у памяшканні, часопіс закрылі, а Васілька пад этапам адвезлі ў Баброўню...» (Калеснік У. Час і песні. С. 77).

Далей Уладзімір Калеснік расказвае, што пазней паэт не раз наведваўся ў Вільню, але ўжо не дзеля літаратурнай працы. У 1933 годзе ён ездзіў на арганізацыйны з’езд Літаратурнага фронту рабоча-сялянскіх пісьменнікаў. У 1935 годзе Васілёк далучыўся да Народнага антыфашысцкага фронту ў Заходняй Беларусі. Праз народнафрантавы рух ён пазнаёміўся з Максімам Танкам, які вёў арганізацыйную работу сярод моладзі і творчай інтэлігенцыі Вільні па даручэнні ЦК КПЗБ. У 1935 годзе Міхась Васілёк таксама ўступіў у шэрагі КПЗБ.

* * *

У 1939 годзе, калі на Польшчу напалі немцы, Міхася прызвалі на фронт палякі, і ён трапіў у палон. Праз некалькі год, ужо пасля пачатку Вялікай Айчыннай вайны, ён уцёк з палону з сябрамі. Дарэчы, Янка Брыль, з якім Міхась Васілёк пазнаёміўся менавіта ў палоне, апісаў гэтыя падзеі ў сваім рамане «Птушкі і гнёзды», прататыпам аднаго з герояў якога з’яўляецца Міхась, а другога, магчыма, жыхар маёй вёскі Бандары Мікалай Мікалаевіч Патапаў. Вярнуўшыся на радзіму, яны мүсілі хавацца ад немцаў, і Міхась знайшоў прытулак на нашым хутары Крушнікі ў свайго хроснага бацькі Ігната. Але заставацца там пастаянна было небяспечна, і даводзілася перыядычна сыходзіць у лес. Менавіта тады, туляючыся па лясах, Васілёк пазнаёміўся з Марынай Чыгрын. Яна жыла з трыма дачкамі ў леснічоўцы, якая стаяла ў мясціне Гаёўка недалёка ад Баброўні. Яе муж пры Польшчы быў ляснічым, пры Саветах працаваў лесніком, а калі пачалася Айчынная вайна, знік без вестак, і жанчына перабіралася адна. Міхась пачаў дапамагаць ёй, і неўзабаве да іх прыйшло каханне. Пасля

▪ *Верш М. Васілька, прысвечаны дачцэ, у часопісе, які захоўваецца ў архіве сям’і Самоўлаў. Часопіс не мае вокладкі, год выдання і назва невядомыя*

вайны яны пажаніліся, і ў іх нарадзіўся сыноч Яраслаў. Прыёмных дзяўчынак паэт называў дочкамі.

Менавіта ў гэтай леснічоўцы адбылася цікавая сустрэча Міхася Васілька з Дзянісам Зайцавым, былым начальнікам штаба партызанскага атрада «Баявы». Падзею гэтую Дзяніс Зайцаў апісаў у артыкуле «Ведаў Васілька», які быў надрукаваны ў «Гродзенскай праўдзе» да 100-годдзя з дня нараджэння паэта (№ 223 ад 15 лістапада 2005 года). Згаданы нумар газеты захоўваецца ў нашым самойлаўскім архіве. Аўтар артыкула распавёў пра тое, што Піліп Піліпавіч Капушта, камандзір злучэння партызан у Ліпчанскай пушчы, і Васіль Емяльянавіч Самуцін, сакратар Гродзенскага падпольнага абкама партыі, накіравалі яго на чале невялікага атрада да Міхася Васілька. Самуцін сказаў: «Па нашых дадзеных, ён знаходзіцца недалёка ад вёскі Баброўня ў так званай леснічоўцы. Разам з другімі землякамі яны арганізавалі Скідзельскі антыфашысцкі камітэт і выпускаюць пад рэдакцыяй Васілька нешта накшталт часопіса «Маланка». Ад імя камандавання нашага злучэння запрасіў яго ў Ліпчанскую пушчу. Ён больш патрэбен Радзіме не як баец з аўтаматам у руках, а як паэт». Чальцы атрада знайшлі ў Гаёўцы леснічоўку і Міхася Васілька ў ёй. Паэт «прагна накінуўся на не зусім свежыя газеты», прынесеныя ім. «Ён распытваў пра нашы баявыя дзеянні, пра нашы поспехі на франтах Айчыннай вайны... Расказваў аб дзікіх зверствах фашыстаў на Скідзельшчыне, аб гібелі скідзельскіх камсамольцаў-падпольшчыкаў, чытаў нам свой цудоўны верш, прысвечаны ім», — піша Дзяніс Зайцаў. Але пайсці ў Ліпчанскую пушчу наадрэз адмовіўся. Калі байцы пачалі даводзіць яму, што ён будзе неацэнным работнікам у іх газеце, Васілёк адказаў: «А як жа будуць без мяне мае сябры-падпольшчыкі?»

Між тым немцы ўсё болей лютавалі. Гарэлі вёскі, гінулі іх жыхары. Людзі ўцякалі ў лясы і з уцекачоў рабіліся мсціўцамі. На вясну 1942 года ў нашых навакольных лясах ужо актыўна дзейнічала некалькі партызанскіх атрадаў. Міхась Васілёк зразумеў, што і яму трэба ісці ў лес, бо і на яго пачнецца аблава.

Дваюрадны брат Сямён Таранка (родны брат маёй мамы), які быў сувязным партызанскай брыгады імя Ленінскага камсамола пад камандаваннем Патапава А. А., прывёў Міхася Васілька ў гэтае партызанскае фармаванне. Сямёна выдалі здраднікі, і ў пачатку 1943 года яго закатавалі фашысты ў Азёрскім гестапа. А Міхась Васілёк вайну перажыў.

* * *

Пасля вайны яму прапанавалі працу ў рэдакцыі раённай газеты ў Скідзелі (тады і Баброўня, і Бандары адносіліся да Скідзельскага раёна). Але працаваць у Скідзелі Міхасю не спадабалася. Ён пакінуў працу і пасяліўся ў Гаёўцы са сваёй другой жонкай Марынай. Надоўга ён там усё ж не затрымаўся, бо ў хуткім часе яго запрасілі на пасаду літкансультанта ў абласную газету «Гродзенская праўда». Яшчэ праз нейкі час, атрымаўшы кватэру, ён забраў у Гродна сям'ю.

У «Гродзенскай праўдзе» (№ 223 ад 15 лістапада 2005 года), апроч ужо згаданага мною, ёсць яшчэ цікавыя матэрыялы пра Міхася Васілька. Гэта размова нашага мясцовага карэспандэнта Ільі Барысава з аднавяскоўцам паэта Міхаілам Мацвеевічам Курылам. Падводзячы вынікі размовы, Ілья Барысаў спытаў, ці былі паслядоўнікі, ву-

чні ў паэта, на што яго суразмоўца адказаў: «Былі. Ягоная стрыечная сястра з хутара Крушнікі Фаіна Ігнатаўна Самойла, якая склала больш за дзве сотні вершаў, многія з якіх я ведаю на памяць... Паслядоўнікамі паэзіі маці сталі яе сын Валянцін і дачка Галіна, вершы якіх друкуюцца ў перыядычным друку і выдадзеных імі зборніках.

Паслядоўнікам стаў і ягоны аднавясковец Міхаіл Платонавіч Касцевіч, які склаў да паўсотні вершаў, большасць іх прысвечана роднай вёсцы Баброўня, яе людзям, прыродзе. На жаль, ён рана зышоў з жыцця. У мяне захоўваецца папка з ягонымі вершамі, большасць з іх ведаю на памяць».

Да гэтага хачу дадаць, што Міхаіл Платонавіч Касцевіч з'яўляецца нашчадкам таго роду, з якога паходзіць Макар Краўцоў. А нам з Валянцінам нарадзіцца паэтамі было проста наканавана, таму што радней з Міхасём Васільком мы з'яўляемся і па маме, і па тату — для мамы ён дваюрадны брат, а для таты траюрадны. Наш тата, Сямён Восіпавіч Самойла, вершаў не пісаў, але добра перакладаў вершаваныя тэксты з рускай мовы на беларускую. А ў юнацтве пісаў вершы брат майго таты Леанід Восіпавіч Самойла, які выкладаў фізіку ў Гродзенскім педінстытуце. На жаль, сваіх вершаў ён не зберагаў. На маю думку, публіцыстычныя вершы Міхася Васілька, то бок яго грамадзянская лірыка, з цягам часу сталі каштоўнымі больш у гістарычным плане, чым у мастацкім. А вось яго шчымлівая і пяшчотная лірыка засталася вечнай: яна па-сапраўднаму хвалюе, западаючы ў душу. Як можна, напрыклад, не ўзрушыцца ад наступнага верша, які вельмі падабаўся Леаніду Восіпавічу. Ён выразаў яго з газеты «Гродзенская праўда» і ўклеіў у асабісты зборнік твораў паэта. Адночы ён прачытаў яго мне. А я запамніла яго адразу і на ўсё жыццё:

Гаманілі жоравы
Цёмнай ноччу з зорамі
Недзе ў далечы.
Сумавалі шэрыя.
Цяжка было, веру я,
Адлятаючы.

І чаго балюча ім?
Чым яны засмучаны,
Усхвалёваны?
Шкада краю роднага,
Вольнага, свабоднага,
Песняў Нёмана...

З рэкамі, азёрамі
Пакідалі жоравы
Край вясёлкавы.
Песні долі шчаснае
І палі калгасныя
З рунню шоўкавай...

▪ *Фота з архіва
Зоі Віктараўны
Патапавай. У цэнтры
Міхась Васілёк, справа
ад яго жонка Марына,
злева прыёмная дачка
Валянціна, наперадзе
сын Яраслаў*

Апошнім пытаннем Ільі Барысава да Міхаіла Мацвеевіча Курылы было такое: «Ці засталася штосьці памятнае аб Міхасю ў роднай вёсцы?» І адказ быў сумны: «Не. Сядзібы не стала. Старэнькую хатку разабралі. Калі адзначалі 90-годдзе з дня нара-

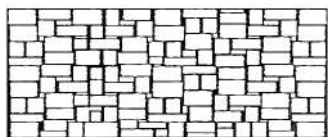

▪ *А. М. Пяткевіч ля памятнага валуна на святкаванні 125-годдзя з дня нараджэння Макара Краўцова, 2016 г.*

джэння Міхася, дык планавалі на месцы сядзібы ўстанавіць памятны знак — камень-валун. Але ж не збылося».

Але тое, што не збылося да 2005 года, сёння стала рэальнасцю: камень-валун у Баброўні ўстаноўлены агульнымі намаганнямі мясцовых уладаў і крязаўцаў-энтузіастаў, і ўзгадваюцца на ім два славутыя Касцевічы, сыны Баброўні: Міхась Васілёк і Макар Краўцоў. Знаходзіцца гэты помнік на ўездзе ў Баброўню, каля дарогі, і бачны здалёк.

ДЗБЮТ

ЗОЯ ЖУК

Я стамілася жыць —
Мне жыццё рве душу.
А калі набяжышь,
Крык у горле душу.
Не магу расказаць
Пра свой боль я сям'і,
Бо як важна ім знаць:
Маці — моца зямлі.
Пройдзе час. Пра мяне
Скажуць людзі: «Была...»
Сам Гасподзь падміргне...
Як жыла — так жьла.

Згублены рай

Я шукала свой згублены рай,
Я шукала яго на зямлі,
Узіралася за небакрай,
Дзе аблокi ў нябьгг паплылі...

Я шукала свой згублены рай,
І наяве шукала, і ў сне.
Сэрца ціснулі распач, адчай,
Прывід шчасця блукаў у акне.

Я шукала свой згублены рай, —
Я была там, здаецца, была.
Дзе той рай? Колькі ты ні шукай —
Тут жыццё і мая тут зямля.

Дождж

Па падворку ходзіць дождж,
Сварыцца, грукоча.
За акном святая ноч,
Дождж у гасці хоча.
Ды не пусцяць на парог
Летні дожджык людзі.
Хоць прайшоў ён сто дарог,
Каб зямлю астудзіць.
Запрасіць у хату дождж
Хіба ж маглі дзеці,
Ды, на жаль, пануе ноч.
...Дождж брыдзе па свеце.

Не хачу я ісці ў тую хату,
Дзе мяне не сустрэне мой тата,
Дзе насустрач не выйдзе і маці...
І не паліцца печ там у хаце,
Дзе не чуецца смеху дзіцяці
І не гойсае коцік па хаце.
Не збіраюцца гасці у свята...
...Не хачу я ісці ў тую хату.

Нялёгкі воз

Такі наш час, такі наш лёс.
Сям'я сягоння — цяжкі воз,
І каб збыліся вашы мары,
Патрэбна воз цягнуць у пары.
Цягнуць яго заўжды у згодзе
І без нагоды, й пры нагодзе.
Каханне хай паклажай будзе
(ніхто за гэта не асудзіць).
Яшчэ й такая ёсць падказка:
Патрэбна колы змазаць ласкай.
Пакоціцца вазок па свеце,
Калі ўпрагуцца побач дзеці.
Калі ж аслабнуць вашы рукі,
Няхай падхопяць воз унукі...

Дайце мне кропельку сонца,
кропельку — на самым донцы,
неба — палоску блакіта,
хлеба акрайчык нібыта,
толькі крупінку жывіцы,
кроплю сцюдзённай вадзіцы,
ноту ад спеваў салоўкі,
дотык дзіцячай галоўкі.
Дайце праменьчык мне зоркі,
хісткі, дрыжачы і тонкі...
Дожджыку дайце мне жменьку...
І — заживём памаленьку!

Песня аб вясне

Як я доўга чакаю вясны.
А яе ўсё няма і няма.
Кветкі-мары прыходзяць у сны,
А на вуліцы толькі зіма.

А на вуліцы лёгкі мароз.
Ледзь схапілася лёдам вада.
Ты мне першыя кветкі прынёс,
Толькі гэта яшчэ не вясна.

Будзь са мною, мой любы, смялей,
Запаветныя словы шапні,
Прытулі да гарачых грудзей,
Каб пачула я песню вясны.

Каб адчула любоў і цяпло
І шчымлівую ласку тваю.
Каб зямное каханне прыйшло
І вясна абудзіла зямлю.

Зоя Жук нарадзілася 15 кастрычніка 1961 года ў в. Масцішчы Навагрудскага раёна. Скончыла гістарычны факультэт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы (1985). Працавала ў дзіцячых садках г. Гродна выхавацелем і загадчыцай. Вершы пачала пісаць будучы школьніцай. Не раз была пераможцай раённых і гарадскіх конкурсаў паэзіі самадзейных літаратараў. У 2010 годзе атрымала дыплом пераможцы рэспубліканскага конкурсу паэзіі, які быў прысвечаны 100-м угодкам з дня народжэння Ларысы Геніюш. Жыве і працуе ў Гродне.

ВІКТАР ЗУБКОЎ

Мне ўжо не баліць

— Ай-вэй... Азохэн вэй... Ай, Божа ты мой, Божа...

Грукнула дзесьці. Быццам у плечы. Лахманы пад плотам паварушыліся. Хто б убачыў — не зразумеў бы, што гэтыя лахманы — чалавек. Чалавек — адныя вочы. Усё, што засталася на твары, вылепленым з касцей і скуры, — гэта вочы. Яны яшчэ жылі ліхаманкавым бляскам. Нават уначы іх было відаць. Нават уначы жылі. Цёмна. Пранізліва-дрыготна. Быццам цяпла ўвогуле не засталася ў гэтай цемры. На гэтым свеце.

— ...Ногі баляць... Мае ногі. Колькі ж вы хадзілі, колькі перахадзілі. Лізанька, дзіцятка маё... Як я цябе люблю... Цёмна. Я забыўся, калі еў апошні раз... А нашто гэта патрэбна? А нашто я яшчэ жывы? Божанька мой, Божа. Аёчкі... І нашто я яшчэ жывы? Што там каля брамы? Можа, туды? Так, так, хутчэй... Я шэры, я нямоглы, я нішто, я стаміўся. Я стаміўся так, як не таміўся ніколі ў жыцці. Ногі мае, ногі... Але ж вы ніякія. Сцёртыя. Брудныя. Колькі дзён у смярдзючых дзіравых шкарпэтках і старых сандалях. А то ж, ногі мае нежывыя. Ізечка, ты мой родненькі, каханы, якія шкарпэткі? Ты аб чым? Ты калі апошні раз еў? Не памятаю. А і нішто. Усё адно апошняе. Чаму яшчэ не сканаў, чаму спрабую?.. Што спрабую? Збегчы? Схавацца?.. Табе гэта нашто без Лізанькі, дачушкі тваёй дарагой?.. Без Сарачкі... Сівая Сарачка стала... У момант... Калі завыла над Лізанькай...

...Не, што ты, дурань, кажаш? Жывая твая Лізанька. Тваё дзіцятка, твая кветачка. Ты ж для яе... усё... ночы за старым «Зінгерам», каб пасаг ёй добры быў... Каб з гэтага худога жабрацтва... Дзіцятка маё...

Чорная вуліца, чорная брама, чорныя дзверы.

— ...Усё роўна ніхто не адчыніць... Як страшна. Людцы, а што ж гэта Божа так адварнуўся ад нас, адрынуў? Мы ж людцы надрэнныя... Я ж камізэлькі шыў, што нават з Варшавы замовы былі. Няхай толькі два разы, але ж такі былі. Нават сам пан Анджэй Дабжыньскі казаў, што такіх краўцоў на ўсход ад Варшавы болей не знойдеш... Ізю Герваха ведалі. Не, не, вы спытайце за Ізю Герваха з Траецкай — вам скажуць... Пра што гэта я? Дзе гэта я?.. Відаць, застываць пачаў... А што ж тут скажаш, лістапад на зыходзе... Што снегу няма, дык дзякуй Богу... Аб чым гэта я?.. Падымайся, Ізя. Падымайся. Задубеў ужо за гэтым чужым ганкам. Дошкі гнілыя, асклізлыя... Пагрукай, Ізя, у дзверы. Можа, адчыняць. Можа, пусцяць... І што я скажу? Скажу: «Шалом? Мір вам на ўсю вашу хату?» Можа, пусцяць?..

Не. Не дурныя ж яны, у іх свае дзеткі, свае Лізанькі... Лізанька мая, Лізанька... Прыгажунька мая, званочак ты мой... Які ж у цябе галасок... Толькі за галасок твой шчасце табе павінна было быць гарой... Азохэн вэй... Гарэтніца ты мая дарагая...

...Падымайся, Ізя, ідзі далей... Куды? Проста ідзі. Ідзі...

Як прыйшлі немцы... Куды бегчы?..

Пасля таго, як убачыў, як гналі з Малашкавічаў гурт жыдоўскі: старых, малых, дзяўчат... Нямоглых стралялі на ўзбочыне — толькі хто прыпыніцца... Натойп... З пяцісот чалавек... Дзесяць немцаў-ахоўнікаў. Ніхто не пабег... Усе ішлі, вылі ад жаху і распачы, хто ціхенька, хто ўголас, а хто і моўчкі... Але ж ніхто не пабег... І рэбе разам з усімі. З ім яксьці разам... Сумесна... Разам... у гэтым гармідары...

І ты ўсе гэта бачыў, Ізечка. І чуў стрэлы. І жах на ўсё жыццё пасяліўся ў сэрцы тваім. Ты ж не быў жахліўцам, ты ж нават у кулакі біцца спрабаваў за сваю Сарачку, калі Борух Квятыцкі спрабаваў да яе заляцацца...

Сарачка, любая мая Сарачка, маці дзетак маіх, сівая мая недарэка... Як з гаспадынькі з цябе менавіта мала было б прыбытку, калі б не я. Усё ж такі кравец з мяне быў першагатункавы... Ай-вэй... Няма цябе, анёлак ты мой...

Шэры, кульгаючы мех, не, не мех, а вешалка для анучаў, пасунуўся ўздоўж плота, шэптам падвываючы, палохаючыся самога сябе.

— Чакай, жоўтая шасцікутная зорка на лапсярдаку нават у цемры відаць... Трэба здерці. Як можна? Забарона. Пад пагрозай расстрэлу. Як можна?

...Ізя, ты збег з гета. Ты ўжо расстраляны, расстраляны за ўсё: за сваё жыдоўства, за сваю Сарачку, за тое, што нарадзіўся не ў той час і не ў тым месцы... Гевалт. Але ж ты дурню. Казаў табе яшчэ з пяць гадоў таму Абрамчык Кацнельсон, што трэба ў Амэрыку ехаць. Казаць-то казаў. Але ж за якія грошы? І дзе там уладкуешся? А дзеці? А тут свой домік за два завулки ад сінагогі. І ты паважаны чалавек. Не кожнаму так шчасціла... Нават у сінагозе месца сваё пачэснае маеш недалёка ад цадзіка. Паважаны... І хлопчыкі да хедара ходзяць... Міцва... Ну, можа, раз-пораз меламену Ёселю што-нешта скроіш на падзяку. Дык то ж на гэта забароны няма. Так-такі ўдзячнасць, не болей...

Але ж як даўно гэта было... Два гады. Як у іншым жыцці...

Шлёма ты, Ізя. Як рускія, гоі гэтыя недаробленыя, казалі: «Шлёма ты, Ізя, шлёма. Шлемазл, адным словам».

...Два гады... Год у гета... Як гэта асэнсаваць, як зразумець? Як выжылі?.. З шасціх дзетак... Лізанька... Сарачка...

Сон. Адзінае, што калі-некалі можа крыху адпусціць цяжар.

...Звычайна сны, амаль што ўсе, цяжкія, жахлівыя: хаваюся, ведаю, што на мясцовы чыгуначны супынак вось-вось немцы... Ужо дзесьці стрыкочуць «Цундапы» — матацыклы іхнія з люлькамі... сытыя, нахабныя морды... І няма куды схавацца. І жах адбірае розум. Усё адбірае: душу, мазгі, родных — усё, абы схавацца, зашыцца... Душа лезе пад штабель рэек са шпаламі на задворку станцыі. Дзесьці акрайчыкам розуму дагаджаецца, што ўсё марна, не схаваешся, знойдуць, няма куды бегчы... Але ж жах адрывае ад розуму, ад усяго і запіхвае пад штабель адчаю, пад штабель рэек...

Штабель — нямецкае слова. Ізноў нямецкае...

Ці другі сон, у якім доўгі чорны каменны горад, глухі да цябе і тваёй душы. І душа твая бадзяецца па гэтай каменнай вуліцы ад дзвярэй да дзвярэй, як цень; крыху

пастаіць ля кожнай і па мурах крадзецца да наступнай, баючыся пагрукаць, нават паскрэсціся ў гэтыя дзверы, ведаючы, што не адчыняць, што і там затаіліся скамянелыя ад жаху людцы...

Але ж калі, за шчасце, прыйдзе сон адтуль, з далёкага жыцця, — не ведаеш, ці нават было такое, такая казка, — дзе трава і сонейка, і Сарачка маладая, яшчэ дзяўчо, ляціць да цябе над мурогам, па над рэчкаю, над горадам... І шчасце. І светла на душы робіцца. І разумееш, што Бог побач і кахае цябе...

Ой, Божачка, Божачка, куды ж ты падзеўся, як дазволіў?

Чаму ж гэта я пабег? Не трэба было. Ой, не трэба. Сарачку пахаваў ужо як восем месяцаў. Пахаваў? Як належыць загаду каменданта, раніцай вынес загорнутую ў коўдру на брукаваны падмурак да сінагогі. За год прызвычаіўся да гэтага відовішча. Не ты адзін. І сусед твой, Яцак Абрамовіч, неблагі гадзіннікавы майстра, сваіх дзетак, і Софачку, і сам склаўся на гэтых падмурках за гэты год.

І я, Ізраэль Гервах, гэтак жа скавытаў, носячы спачатку сваіх малодшанькіх, а потым і Лізаньку, кветачку маю. Апошнюю. І Сарачку...

Мне ўжо не баліць. Няма чаму балець. Мёртвае не баліць. Няма душы — не баліць яна, згарэла, згніла... Няма мяне, я ўжо нават забыўся, што ў тым жыцці, даўно, ажно яшчэ пару гадоў таму, я меў шаўковую суботнюю камізэльку з вышыванымі зоркамі і срэбны кішэнны гадзіннік «Юнгханц» са срэбным жа ланцужком праз усё пуза. Пуза? А ці было яно ў мяне? Я ўжо і забыў. Зараз толькі косці ды скура. Ды яшчэ, можа, з сорак кіляў разам з ботамі... Ботамі? Зараз ужо разам з сандалямі. І набыў я яго, гэты гадзіннік, у таго ж Яцкі Абрамовіча за сто злотувэк, і гэта быў добры гэшэфт... І гэта быў нямецкі згарэк добрай нямецкай фірмы.

А пятніца? Увечары ўсе — я, Сарачка, дзетачкі мае кветачкі... Малітва. І цымес. Такі смачны, салодкі. Ніхто на Траецкай не меў такога цымесу, як рабіла яго мая Сарачка. Гэта пятнічны цымес. І гэта шчасце...

Мне ўжо не баліць.

Мне ўжо не баліць, як балелі раней незагоеныя рукі, з якіх штотыдзень бралі кроў нямецкія лекары. Ізноў жа для нямецкіх салдат. І не ведалі тыя салдацікі, што кроў ім давалі Ізя і Сара, і Лізанька мая, дачушка-прыгажунька, кветачка мая блакітная. Блакітная. Як той званочак у полі. Блакітная, бо дзе ёй быць ружовай, калі кроў яе чырвоная пайшла па нямецкіх салдатах. І стала Лізанька блакітная. А потым шэрая...

Дзе я? Хто я? Не, не сплю. Так, праваліўся ў якісьці нябыт. Зноў вакол цемра. Ктура годзіна? Куды далей? На досвітку, перад усходам, зноў патрулі пойдучь. Куды я? І нашто? Чаму пабег? Абдзёрся ўвесь праз калючы дрот.

Я спужаўся. Я яшчэ магу напалохацца болей, чым напалоханы за апошнія гады?

Так. Я спужаўся.

Зяма з Віленскай шэптам сказаў учора, што ліквідаваць гэта будучь.

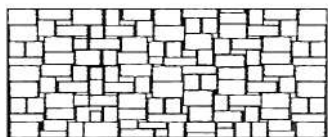
І я спужаўся. І пабег. А я ж ужо і так ліквідаваны. Даўно...

Ворах лахманоў паварушыўся. На ўсходзе ледзь-ледзь неба пашарэла. Ворах лахманоў падняўся і, кульгаючы, пасунуўся па вуліцы. Ужо не ўздоўж сценкі, а па цэнтры. Па цэнтры вуліцы. Да плота з шасцікутнымі жоўтымі зоркамі.

Ён ведаў, куды ідзе. Да дзіркі ў плоце, якую ведаў толькі ён. Да дзіркі сярод дроту, праз якую ён сюды прадзёrsa ў тым жыцці.

У тым жыцці. Дзве гадзіны таму.

Віктар Зубкоў нарадзіўся 28 ліпеня 1962 года ў м. Чырвоны Пільшчык (Ельскі раён Гомельскай вобласці). Скончыў Мінскі радыётэхнічны інстытут (1985). Літаратурай цікавіўся ўсё жыццё. Першыя вершы з'явіліся ў школьным узросце. Піша апавяданні, казкі, вершы. Жыве і працуе ў Гродне.

ДЗІЦЯЧАЯ ЛІТАРАТУРА

ГАЛІНА САМОЙЛА

Слова да чытача

Беларуская мова ў нашай краіне мае статус дзяржаўнай нароўні з рускай. Але, на жаль, ужываецца яна значна радзей. Старэйшае пакаленне беларусаў яшчэ нядрэнна валодае роднай мовай — можа чытаць і гаварыць на ёй. А вось хлопчык-школьнік не так даўно мне сказаў: «Беларуская мова для мяне тое самае, што і японская». Балюча чуць такое...

У беларускай мове ёсць вельмі шмат слоў, якія не маюць адпаведнікаў у рускай мове. Такія словы называюцца безэквівалентнай лексікай. У адносінах да рускай мовы ёсць слоўнік безэквівалентнай беларускай лексікі, складзены Ірынай Шкраба. Вынікам маіх пошукаў і новых ведаў сталі вершы, сабраныя ў кніжцы «Паляцелі птушкі ў вырай» (Гродна, 2019), якая выйшла накладам усяго некалькі дзясяткаў асобнікаў. І ў кожным вершы адно, два, тры, а часам і болей беларускіх слоў, якія на рускую мову перакладаюцца словазлучэннем або нават апісальнымі канструкцыямі.

Зазімак

Зазімак на вуліцы,
Клён да хаты туліцца.
З жоўтага й чырвонага
Шэрым стаў раптоўна ён.
Лёг лядок на лужыны,
Верабейкі спуджаны:
«Зіма ідзе лютая,
А мы ўсе разутыя!»
Кажы мама Танечцы:
«Зазімак ад раніцы.
Апранайся ў новую
Куртачку зімовую».
Зазімак ад раніцы —
Гэта зіма дражніцца.
Зазімак прымерыцца,
Потым восень вернецца.

Адхукай!

Пагуляць сабраўся Янка,
За вяроўку цягне санкі.
З дружбаком сваім Рыгоркам
Скіраваліся на горку.
Не заўжды з'язджалі ўдала,
Санкі ў снег хлапцоў кулялі.
А калі ў яго ўваліцца,
Лезе ён у рукавіцы.
— Янка, я замёрз у рукі.
— Дык вазьмі іх і адхукай.
— Глянь, рука аж ледзяная,
Як адхукаць, я не знаю.
— Ну, сагрэй яе дыханнем,
І адразу цёплай стане.

Абліваха

— Пойдзем, дзед, у супермаркет.
Я не буду бегчы шпарка,
Буду нават крыху ззаду!
Купім чыпсаў, шакаладу...
— Сёння не. Нагнала страху
На мяне, ўнук, абліваха.
— Ну і што, што дожджык сёння?
Мы распусцім парасоны.
— Глянь, унучак, у акенца:
Дождж на гурбы снегу льецца.
Тратуар абледзянелы,
Людзі вунь ідуць нясмела.
Я старое, ты малое,
Пакаўземся мы абое
І пападаем адразу.
Лепей сходзім іншым разам.

Не абмыліш

Мы бяжым па тратуары,
Натыкаемся на пару.
Там дзяўчына і юнак,

Не абмыліш* іх ніяк
Ані справа, ані злева.
Там кароль і каралева!
І пад горку, і на спуску
Тратуар залішне вузкі.
— Калі ласка, — просім пару,—
Збочце трохі з тратуару.
Нельга нам марудзіць болей,
Мы павінны быць у школе.
Так бяжым, што пяткі ў мыле.
Дайце, хай мы вас абмылім!

Неруш

Воўка, сябар мой, ты верыш:
Напаткаў я ў лесе неруш**!
Шчырых***, можа, з трыццаць пяць
На тым месцы змог набраць.
Кошык поўны быў да дужкі,
Ледзь яго данесці здужаў.
Напрасткі ішоў дадому —
Па карчах і бураломе.
Дома час не марнавалі —
Шчырыя марынавалі.
Аж у прыцемках ужо
Разабраліся з кашом.
— Не пытай мяне, ці верыш.
Завядзі лепш у свой неруш.
Там, напэўна, шмат грыбоў
Нарасло за ноч ізноў.
— Не знайду яго я зноўку.
Ты прабач мне, сябар Воўка!

---

* Абмыліць (тое, што і абмінуць, абысці збоку, абагнаць) — обойти сбоку и перегнать.

** Неруш (нешта некранутае) — что-то нетронутое (дикий лес, грибное место и т. д.).

*** Шчыры (баравік) — белый гриб, боровик.

Прысвятак

Вечаруем* мы ў двары,
Безліч** зорак угары.
Заўтра свята ў нас, Купалле!
Сёння прысвятак*** спаткалі.
Вучымся блукаць па ночы —
Заўтра ноччу ў лес пакрочым.
Будзе папараць цвісці,
Трэба нам яе знайсці.
Калі знойдзем, кажучь людзі,
Шчасце ў нас бясконцым будзе.

На хутары

Едзем мы на коніку
На хутар ля рэчкі.
Ля вядра там конаўка****,
Ля ганка парэчкі*****.
На падлозе — ходнікі,
А на ложку — капа*****.
Кот і кошка, моднікі,
Мыюць на ёй лапы.
Кажухі на вешалцы —
Мужчынскі, жаночы.
Ёсць там жорны — мельніца,
Пакруці, як хочаш.
Сціплы скарб у куфры там
Бабуля хавае.
На цікавым хутары
Часта мы бываем.

---

* Вечараваць — праводить вечер.

** Безліч (шмат, многа) — неисчислимое множество.

*** Прысвятак (час перад самым святам) — канун праздніка.

**** Конаўка (кубак з дрэва ці металу) — кружка из дерева или металла.

***** Парэчкі — красная смородина.

***** Капа — узорчатое покрывало.

Ручаёк

«Ручаёчак, ручаёк,
 Ты адкуль бяжыш?» — «Здалёк». —
 «А што значыць быць далёка? —
 «Гэта значыць — процьма крокаў.
 Гэта значыць — процьма сутак.
 Тут павольныя я, там хуткі.
 Там мой бераг здзірванелы*,
 А тут дно і бераг з глею.
 Тут зацішак**, а там поле.
 І не ты, Вадзім, а Коля
 Робіць з пырскаў там салют.
 Для яго далёка — тут!»

У покуці

Суседка бабулька Настуля
 Адна засталася з вайны.
 Загінуў на фронце дзядуля,
 Забіты абодва сыны.
 Паполе, укленчыўшы***, градкі,
 Пакорміць курэй, куранят.
 І пойдзе ў старэнькую хатку
 Сярод састарэлых прысад****.
 На лаўку, што ў покуці*****, сядзе,
 Партрэты на стол пакладзе
 І зноўку пра даўнюю радасць
 Раскажа няспыннай бядзе.

* Здзірванелы — заросшы густой травой, пакрыты дёрном.

** Зацішак — тое (без ветра) место.

*** Укленчыць — сядзе на колени.

**** Прысады — дрэвы, посажаныя каля дома, каля дарогі.

***** Покуць (пачасны кут у хаце) — красны ўгол у доме.

Дай, Божа, смаку

Як засвеціць месяц зыркi,
 Мы адведаем заціркi*,
 Пакаштуем і панцак**,
 Можна з хлебам, можна так.
 А як сонца ўзыдзе зранку,
 Будзем есці вантрабянку***.
 Зробім да яе салату
 І на травах чай — гарбату.
 Калі полудзень настане,
 Будуць блінчыкі ў смятане.
 З бульбы мы засмажым дранік,
 З грэчневай мукі — грачанік.
 Зварым супчык з закалотай****
 І зап'ём усё кампотам.

Бусел

Як ты пачуваешся,
 Бусел, на гняздзе?
 З вышыні ўглядаешся,
 Што вакол ёсць? Дзе?
 Гняздо спаконвечнае*****
 На сасне бы гмах*****.
 Ствол — падмурак велічны,
 Неба — столь і дах.
 Бачыш луг з атаваю,
 Ды палі з аўсом,
 Ды дзядзінец***** з брамаю*****,
 Дзе калісь быў дом.
 Азярышча***** бачыш ты,
 Там ручай бруіць*****.

* Зацірка — клёцкі из муки, сваренные в молоке или воде.

** Панцак — суп из перловой крупы, иногда с горохом или фасолью.

*** Вантрабянка — колбаса из потрохов.

**** Заколота — мука, заваренная в супе, для густоты.

***** Спаконвечны (спакон вякоў) — іспокон веков.

***** Дзядзінец (адгароджаны пляц каля забудовы) — огороженная площадка возле большого строения.

***** Брама — ворота (главный вход), крытые сверху.

***** Гмах — очень высокий дом.

***** Азярышча — высохшее озеро.

***** Бруіць — течь, переливаясь через препятствия.

Збоку клён разгалісты
 На грудку стаіць.
 Кожны год з'яўляешся
 На сваім гняздзе.
 І з табой вяртаецца
 Памяць пра людзей.

Завіруха

Белай-белай пацярухай*
 Сыпле ў вочы завіруха.
 Бы макулінкі** сняжынкi,
 А балюча б'юць Ірынку.
 Падняла каўнер высока,
 Абматала яна шчокі
 Цёплым шалікам стракатым.
 Подбегам*** спяшае ў хату.
 Завіруха завывае:
 «Я такая! Я такая!
 Я сцялюся і ўзлятаю!
 Я кружуся, я піхаю!
 Гвалтам з вуліц праганяю!
 Я люблю абшар**** пад снегам!
 Каб ніхто не йшоў, не ехаў,
 Аніводнай пуцявіны
 Для людзей я не пакіну!»

Гумовікі

Цёмначы***** грымела так,
 Што трасліся хаты.
 Па пяску, траве, лістах
 Дождж скакаў цыбаты.
 Прамачыла ўсё наўсцяж*****,
 Лужыны наўкола.
 Нацякло вады ў гараж —

* Пацяруха — измельчэннае (перетёртае) сено, солома і т. д.; перен. што-то очень мелкое.

** Макулінка — одно маковое зёрнышко; перен. крупинка, мелкая частица.

*** Подбегам (ісці хутка, шпарка) — ідти, подбегая.

**** Абшар — необъятный простор.

***** Цёмначы — тёмной ночью.

***** Наўсцяж — в обозримом (близко и далеко) пространстве во всех направлениях.

Машыне пад колы.
 У гумовіках* сваіх
 Выйшлі я і тата.
 Будзе суха нам у іх,
 Хоць вады багата.

Край журавоў і журавінаў,
 Ніколі Беларусь не згіне.
 І будзе жаваранак песняй
 Будзіць блакітнае прадвесне**.
 І будзе ахінаць пяшчотай
 Туман азёры і балоты.
 І ноч над пожняй жоўты месяц,
 Як завушніцу, зноў павесіць.
 У жыце будуць жыць валошкі,
 І будуць росы на дарожках,
 І жалуды напоўняць жмені,
 І будзе чэрвень пахнуць сенам,
 А снежань рассыпаць сняжынкі.
 І ў шыбы*** стукнуцца дажджынкі.
 Жанчыны будуць і мужчыны,
 І бусел дзетак ім падкіне.
 Зямля шыпшыны і ажыны,
 Ніколі Беларусь не згіне!

нарадзілася 26 верасня 1960 года ў вёсцы Бандары Гродзенскага раёна. Скончыла Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы (1981). Выдала зборнікі вершаў «Сола трох галасоў» (2001), «Между светом и тьмой» (2004), «Зоркі над маўклівай адзінотай» (2011). «Чароўны ліхтарык» (2014), «Паляцелі птушкі ў вырай» (2019). Сябра Саюза беларускіх пісьменнікаў. Жыве ў Гродне.

* Гумовікі — резиновые сапоги.

** Прадвесне — предвесенняя пора.

*** Шыба — оконное стекло с рамой.

СЯРГЕЙ ЧЫГРЫН
-----**Хлопчык Яська**

Хлопчык Яська — беларус
Любіць моцна Беларусь,
Ён шчаслівы і вясёлы —
Першы раз ідзе у школу.
І паверце, калі ласка,
Што вучыцца хлопчык Яська
І для мамы, і для таткі
Будзе толькі на дзясяткі.

Санкі

Для свайго унучка Санькі
Змайстраваў дзядуля санкі,
З горкі лёгка едуць санкі,
Бо катаюць сяброў Санькі.
А сяброў у Санькі шмат —
Добрых хлопчыкаў атрад,
Па чарзе сядуюць ў санкі
І ляцяць з гары да Санькі,
А пасля праедзе Санька.
Дзякуй, дзед, табе за санкі!

Жабкі і тапкі

Пакуплялі сабе тапкі
На старым балоце жабкі,
А пасля на свае лапкі
Насадзілі лёгка тапкі.
Ды пакуль скакалі жабкі —
Пагублялі дзесьці тапкі.
Аж тры дні рыдалі жабкі.
Хто знайшоў — вярніце тапкі.

Шпак на дрэве

— Шпак прынёс вясну у дзюбе, —
 Кажа дзед унучцы Любе.
 — У яго не хопіць сілы,
 Каб падняць вясну на крылах, —
 Адказала ўнучка Люба.
 Дзед смяецца ветла, любя.
 Кажа ўнучцы мудры дзед:
 — Шпак на дрэве — наш сусед,
 Гімны ён вясне спявае —
 І вясна зноў завітае!

Памочніца

Дома я памочніца,
 Працаваць мне хочацца.
 Мама з татам на рабоце —
 Я шчырую ў агародзе.
 Дожджыку даўно няма,
 Дожджык я зраблю сама.
 Узяла я шланг-каўбаску:
 Піце, градкі, калі ласка!
 Ты, струменьчык,
 Звонка булькай —
 Захацелі піць
                                     цыбулька,
 Памідоры, агуркі,
 Бульба, боб і буракі...
 Мама з татам дома рады:
 Будзе стол у нас багаты.

Калі ласка

Коціка клічуць усе Калі ласка,
 Коцік наш любіць смятану з каўбаскай,
 Толькі чамусьці баіцца мышэй,
 Іх як убачыць — знікае хутчэй,
 Што адшукаць яго потым нам цяжка...
 Дзе ж ты схаваўся? Вылазь, Калі ласка!

Крот-пілот

З агарода ціхі крот
Пералез у самалёт.
Загудзеў матор як трэба,
Каб крата падняць у неба.
І крычыць з кабіны крот:
— Самы лепшы я пілот!
Хопіць мне ў зямлі сядзець,
Хачу зверху паглядзець...
Крот не лепшы быў пілот,
Зачапіўся ён за плот —
І не сеў на агарод,
Бо разбіўся самалёт.

Шчупак

У рацэ жыве шчупак:
Б'е хвостом ад злосці:
— Не чапай мяне, рыбак,
Бо ўкушу да косці.
Карасі мяне баяцца,
Акуні, і лешч, і ўюн...
Не люблю я забаўляцца,
Я — шчупак — рачны маўчун...
Выхваляўся так шчупак —
Ды злавіў яго рыбак.

«Плывец»

Захацелася граку
Пераплыць Нёман-раку,
Ўсхвалявалася рака:
— Не пускаць ў ваду грака,
Бо прамокне яго фрак —
І патоне птушка грак,
Лепш хай ў неба узлятае
І мяне пералятае...
Не паслухай рэчку грак —
І тапіцца стаў дзівак,
Лебедзь, качка, жураўлі
Ратавалі, як маглі:

Абагрэлі, накармілі
І на волю адпусцілі.

Вавёрки

Дзве вавёрачкі-сяброўкі
Працавалі дружна, лоўка.
Лета цэлае не спалі,
Бо арэшкі сабіралі.
Назапасілі нямала,
І зіма раптам настала.
Ды вавёрки не сумуюць —
Чай з арэхамі смакуюць...
Мы упэўнены: яны
Дачакаюцца вясны.

Сняжынка

Заблудзілася сняжынка
І не ведае, як быць:
То прысела на хусцінку,
То над вуліцай ляціць.
То над лугам, то над рэчкай,
То над школаю лятае,
Цэлы дзень і цэлы вечар
Быццам некага шукае.
То прысела над акном
І на шыбы пазірае.
Бы пагрэцца хоча ў дом,
Ды ніхто ў дом не пускае.

Мядзведзь

Заявіў звярам мядзведзь:
Хачу студзень паглядзець, —
Не пайду ў бярогу спаць,
Лапу ўсю зіму смактаць.
Ды цяпер зіма не тая —
Завіруха не гуляе,
І марозы не трашчаць —
Не хачу ў бярозе спаць.

А зіма пачула гэта —
 Спаў мядзведзь ажно да лета!

Воўк

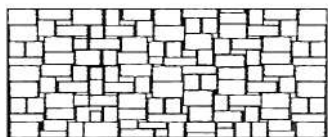
Воўк спалохаўся зімы —
 Стаў самотны і нямы,
 Пад ялінай замярзае
 І вясны хутчэй чакае.
 А вясна яшчэ далёка...
 Для ваўка куплю валёнкі:
 Ён не будзе замярзаць...
 Як ваўку іх перадаць?

Пракат

На кірмашы сталічным мышы,
 Пабегаўшы, купілі лыжы.
 Прывезлі іх дамоў, у вёску,
 Пусцілі гучна пагалоску:
 «Для ўсіх гусей, сабак, цялят
 Даюцца лыжы напракат.
 Прыходзьце дружна грамадою,
 З гары катайцеся зімою...».
 Калі ж прыйшоў па лыжы кот —
 Пракат закрыўся на рамонт.

нарадзіўся 24 верасня 1958 года ў вёсцы Хадзявічы Слонімскага раёна. Скончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1985). З'яўляецца аўтарам зборнікаў паэзіі «Шчырая Шчара» (1993), «Горад без цябе» (1999), «Лірыка» (2007), «Камень Міндоўга» (2009); шматлікіх літаратурнаўчых артыкулаў і гісторыка-краязнаўчых кніг: «Янка Купала і Слонімшчына» (1993), «Родам са Слонімшчыны» (2003), «Пакліканыя на родны парог» (2005), «Чамяры і чамяроўцы» (2006), «У пошуках слоніmsкіх скарбаў» (2007), «Тэатр у Слоніме» (2008), «Альбярцін» (2011), «Па слядах Купалы і Коласа» (2012), «Такі іх лёс» (2012), «Слоніmsкія падмуркі» (2012), «Сярод сваіх людзей» (2012), «Іншых шляхоў не было» (2013), «Легенды і паданні Слоніmsкія» (2013), «Літаратурная Слоніmsкія» (2019), «Слоніmsкія. Гістарычныя нататкі» (2019), «Гістарычная мазаіка Слоніmsкія» (2019) і інш. Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў. Жыве і працуе ў Слоніме.

САТЫРА І ГУМАР

УЛАДЗІМІР ВАСЬКО

Каршун-махінар

Байка

Каршун у давер да птушачак улез,
паклікаў іх на гнуткія галіны
і распавёў на ўвесь дрымотны лес:
«Я добры, я пакладзісты, я мірны.
Жыву я вунь на той старой сасне,
што месціцца каля высокай ёлкі.
Вы быццам бы баіцеся мяне?
За лісцікі хаваеце галоўкі.
Але дарэмна: я ўжо не такі.
За зіму пастарэў і памяняўся,
і кіпцюры змяніў на башмакі,
і спрыт мой прытупіўся, я суняўся.
Ніколі вас не буду я чапаць,
на дрэвах можам дружна ўжывацца
і на адной галіне нават спаць,
высока ў неба разам уздымацца».
І птушкі клюнулі на гэты кліч,
падумалі: «Магчыма, праўду кажа,
і дзюба затупілася, як лыч,
і крылы бы не крылы, а паклажа».
Але не бачыў з іх тады ніхто,
што ён на ногі начапіў дзве шышкі,
а дзюбай пракалоў сухі лісток,
які і прынялі за лыч малышкі...
Паразрываў каршун тых птушанят
(драпежнікі паўсюль, заўжды ліхія)
і накарміў галодных каршунят, —
так паплаціліся за свой давер малыя.

І між людзьмі бывае часта так:
пабожыцца вам новенькі сустрэчны,
што ён і міласэрны, і дабрак —
пасля вас абкрадзе, яшчэ й знявечыць.

Крумкач і салавей

Байка

Так заспяваў у лесе салавей,
што спадабалася вавёрцы і саве,
і нават апантанья дразды
зляцеліся, бы на канцэрт, сюды.
Але крумкач не слухаў салаўя,
лічыў: «Галоўны ў акрузе я».
І выдаваў тужлівае «крум-крум»,
што заглушала нават елкі шум.
Мелодыі ў тым «круме» ані-ні,
бы ў рохканні адкормленай свінні.
І выгукнуў у нецярпенні дрозд:
«Крумкач, ты да саліста не дарос!
Не псуй настрой і нам, і салаўю,
і сонечнаму, радаснаму дню».
Вы думаеце: той крумкач замоўк,
на дзюбу важкі начапіў замок?
Яшчэ мацней стаў крумкаць,
чым раней,
што аж збянтэжыўся няшчасны салавей.

...Ці чулі вы ў зале, пры агнях,
у тым стагоддзі, сёння ці на днях,
як заглушае крумкачоў сям'я
вялікага саліста салаўя?

ЯНКА ТРАЦЯК

Валацуга

Пародыя

Так, любая мая, я — валацуга.
 І дома мяне ўвесну не ўтрымаць.
 Іду за Буг. А там, за сінім Бугам,
 Такі прастор — рукамі не абняць.
 ...Там у туманах вечных і прыгожых
 Русалка срэбнаскурая жыве...

Васіль Дзёбіш. «Так, любая мая, я — валацуга...»

Бывае, што з натхненнем вельмі туга,
 А любая не Муза — не натхне,
 Бяжыць тады Васіль за Буг — за Бугам
 Русалка срэбнаскурая жыве.

За Бугам — Воля (так завуць русалку),
 Такі прастор — рукамі не абняць...
 Паэт за Бугам кіне лёгка чарку
 І стане вершы добрыя пісаць.

Не параўнаць русалкі з любай скуру.
 Усё ж не так... Ды любай як сказаць?
 Каб след пакінуць у літаратуры,
 Перш валацугам трэба добрым стаць.

Тады й натхненне акрыляе цалкам,
 Паэтаў лёс — забытаны матуз,
 І кожны б рваў за Буг, да той русалкі, —
 А там праз метраў сто — Еўрасаюз!

Што было ў Гомелі?

Пародыя

Я ж — баламут твой і каханак...

«Пакуль»

Тралейбусы танцуюць менуэт.
Сланы блукаюць па пасуднай краме.

«І пустата»

Зелянее бераг іншае планеты.
У рацэ дэльфіны. У рацэ кіты.

«Згушчанка, поўня, габрэйка»

Час у коме.
Снег раскажа.
Горад Гомель.
Секс на пляжы.

«Белых яблынь снежны саван»

Калі кахаеш — адпусці,
ты адпусці яе з падвалу.

«Адпусці яе»

А было тое ў Гомелі
ў год вялікіх дажджоў.

«А было тое ў Гомелі...»

(Сяргей Балахонаў. Элеатары каханья і журбы)

Заляцеў раз з каметай,
Адзін монстр-гуманоід.
Папрасіў ён паэта
расказаць што пра Гомель.

Паэт быў гаварлівым —
расказаў ён такое,
разабрацца, на дзіва,
не змог монстр-гуманоід.

Як сланы тут ляталі
па-над паркам і скверам...
І пра секс у падвале
з той каханкай нявернай.

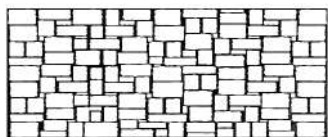
І як плавалі ў рэчцы
саламандры з кітамі,
як тралейбус пасецца,
дзіка скачуць каштаны.

...У вадзе ж каламутнай
не вылавіш сома...
Монстр крычаў: «Баламут ты!»
А ён быў Балахонаў.

А было што ў Гомелі,
дык ніхто ж не раскажа —
Адно людзі запомнілі
толькі секс той на пляжы.

Не запомнілі, крыўдна,
ані словаў, ні звону
больш з таго, што ўтварыў там
той Сяргей Балахонаў.

НАШЫ ЮБІЛЯРЫ

Віншуем Алу Петрушкевіч

Аляксей Пяткевіч:

— Алу Мікалаеўну я ведаю са студэнцкіх часоў як вельмі здольную студэнтку. Пасля гэтая здольнасць праявілася ў выкладчыцкай і навуковай працы і ў літаратуры. Яна піша тэксты на лірычна-эмацыянальнай хвалі — гэта частка яе ўспрыняцця свету. І так ва ўсіх жанрах: лірыка, проза, эсэ, абразкі... Яна ўмела спалучае аб'ектыўнае і суб'ектыўнае. У літаратуразнаўстве разглядае мастацкія тэксты праз сваё я. Усякі пісьменнік, пра што ні пісаў бы, стараецца схваць сябе ў творы, бо ён ва ўсякім разе піша і пра сябе. Алу Мікалаеўну такі падыход турбуе менш за ўсё. Творчая індывідуальнасць Алы Петрушкевіч вельмі багатая, разнастайная, цікавая, што дапасуе да яе асабовасці, і такая з'ява — вялікая рэдкасць.

Сяргей Чыгрын:

— Даўно захапляюся паэзіяй Алы Петрушкевіч. Чытаю і перачытваю яе вершы, паэтычныя радкі. А гэтыя запомніліся адразу: «Тваё каханне ты забраў з сабою, маё каханне восень не забрала». Восень, зіма, вясна і лета ніколі не забяруць у гэтай прыгожай жанчыны яе талент. Яны, наадварот, пісьменніцу натхняюць на новыя творы і новыя кнігі.

Сёння я дзіву даюся, як жа так атрымалася, што Ала Петрушкевіч усё жыццё адпрацавала ў Гарадзенскім універсітэце, вучыла студэнтаў любіць і паважаць роднае слова, ведаць нашу літаратуру, культуру, гісторыю. Яна наладзіла тысячы вечароў і сустрэч, напісала шмат кніг, а для абласных вертыкальшчыкаў застаецца да сённяшніх дзён незаўважанай, недаацэненай, чужой. Чужая сярод сваіх?.. Так атрымліваецца? Ці, наадварот, свая сярод чужых. Я хацеў бы, каб тыя ж чыноўнікі, якія сядзяць у светлых кабінетах і якіх сёння ахоўвае міліцыя пры ўваходзе ў гаррайвыканкамы ці аблвыканкамы, не падзялялі таленавітых людзей на чужых і сваіх. Творчая інтэлігенцыя Гарадзеншчыны, да якой належыць і Ала Петрушкевіч, ніколі не будзе ў Прынёманскім краі чужой. І ніколі яна не была чужой у нашай гісторыі. Іншая справа, што чыноўнікі-кабінетчыкі ніколі не чыталі тых даследаванняў, якія распрацавала, напісала і працягвае пісаць і даследаваць Ала Петрушкевіч. Ці чытаў хтось з іх, напрыклад, кнігі Алы Петрушкевіч «Творчасць пісьменнікаў беларускага замежжа», «Пра творы і творцаў», «Літаратурная Гарадзеншчына ў постацях і лёсах», «Белавежа»: постаці, творы, героі», «Наталля Арсеннева: шлях да Беларусі» і іншыя? Думаю, што

нават назваў гэтых кніг яны не запомняць, а тым больш не здолеюць іх прачытаць, падумаць, паразважаць. А пісьменніца іх пісала, пісала гадамі, шукаючы па крупінцы сляды герояў сваіх даследаванняў. Гэта, шчыра кажучы, далёка не жаночая справа, гэта няпростая рэч, якая адымае шмат часу і жыцця. А яна працуе для беларусаў, для нашчадкаў, для нас. Як казаў доктар філалагічных навук Аляксей Каўка: «Каб не забыцца...» Хто-хто, а мы ганарымся, што ў нас на Гарадзеншчыне жыве і плённа працуе такая цудоўная жанчына — Ала Петрушкевіч. І дзякуй ёй за гэта!

Віншuem Галіну Самойлу

Аляксей Пяткевіч:

— Галіну Самойлу я прыкмеціў даўно, але нясмела яна выходзіла да людзей на шырокую аўдыторыю як паэтэса. І не ўсё так роўна ў яе атрымлівалася. Дарэчы, і маці яе была творчай асобай і пісала добрыя вершы, а гэта ўжо як пераемнасць. Моцны паэтычны талент у Галіны Самойлы праявіўся ў апошнія дзесяцігоддзі. Мяне вельмі моцна ўразіла падборка яе вершаў у апошнім нумары альманаха «Новы замак» (№ 8), яны заслугоўваюць самай высокай ацэнкі. Лірыка Галіны Самойлы звычайна лёгкая, светлая, узнёслая, а тут такі глыбокі і цяжкі трагізм. А гэта не так проста выказаць, не так лёгка паказаць. Такі кантраст гаворыць пра шырокую тэматычную разнастайнасць і творчыя здольнасці аўтаркі. З поспехам працуе Галіна Самойла і ў прозе — рыхтуе да выдання краязнаўчую кнігу пра сваю вёску і людзей. Увогуле, яна вельмі дасведчаны літаратар, многае што ўмее і можа і, упэўнены, не раз яшчэ здзівіць нас сваёй творчасцю. У яе ўсё наперадзе.

Янка Трацяк:

— Традыцыі жаночай паэзіі ў Гродне і вобласці вельмі багатыя. Зразумела, што яны бяруць пачаткі ад Ларысы Геніюш, з якой неаднойчы сустракалася і перапісвалася Данута Бічэль. І Данута Бічэль шмат каму стала паэтычнай маці...

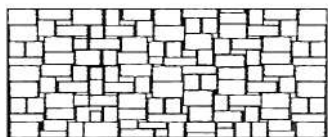
Галіна Самола стаяла ўбаку ад літаратурнай школы Дануты Бічэль. Можа, не хачела быць падобнай на некага, можа, не чакала падказкі і сама шукала свой шлях у літаратуры...

Ды мала што магло быць...

Толькі згадваецца падборка вершаў «Жоўтая рыска на воблаку белым...», якія друкаваліся ў часопісе «Свіцязь» (1994. № 2) — тады рэдакцыя часопіса адкрыла для сябе новую паэтку: глыбокую, драматычную, узнёслую і такую непадобную на астатніх... І больш за ўсё быў уражаны паэзіяй Галіны Самойлы рэдактар Сяргей Габрусевіч. Ён як старшыня абласнога Фонду культуры тут жа паабяцаў выдаць яе зборнік, але часы тады мяняліся вельмі хутка і не на карысць паэтаў і іх зборнікаў.

Ужо трохі пазней Галіна выдала некалькі зборнікаў паэзіі. Пасля падрыхтавала да друку ў «Тэрмапілах» перапіску з паэтам Васілём Гадулькам. Запоўніла істотны прагал у нашай літаратуры для дзяцей («Чароўны ліхтарык», 2014). Захапілася філалагічным краязнаўствам, пасля безэквівалентнай лексікай («Паляцелі птушкі ў вырай», 2019)...

Што характэрна для Галіны Самойлы як для творцы, дык гэта ў першую чаргу прафесіяналізм. У яе няма вершаў пустых альбо слабых. Яе паэзію можна ўмоўна падзяліць на некалькі частак, але найбольш значныя — гэта паэзія для дзяцей (а для дзяцей пісаць нашмат цяжэй, чым для дарослых) і для вельмі дарослых. Даросламу трэба «дарастаць» да паэзіі Галіны Самойлы сваім пачуццём, перажываннем, бо-лем...

СЯРОД КНІГ

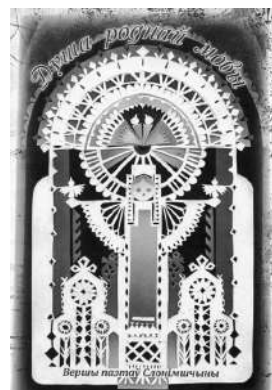
Міхась Зізюк. Таямніца гары Міндоўга. — Мінск : Галіяфы, 2019.

Ігнат, Стась, Мікіта і Юля — неразлучныя сябры. Разам з настаўнікамі яны выпраўляюцца ў цікавае падарожжа, спазнаюць знакамітыя мясціны Навагрудскай зямлі, спрабуюць разгадаць сакрэт гары Міндоўга. Куды прывядуць пошукі верных сяброў, пра што яны даведаюцца, дзе змогуць пабываць — аб усім гэтым, і не толькі, распавядаецца на старонках кнігі. Для сярэдняга школьнага ўзросту.

Душа роднай мовы / уклад. Святланы Бушчык. — Гродна : ЛітАРы, 2020. — 25 с.

Зборнік вершаў слонімскага паэтаў пра родную мову, прымеркаваны да 30-годдзя Слонімскай філіі Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны. У зборнік увайшлі вершы Васіля Супруна, Гальяша Леўчыка, Анатоля Іверса, Алега Лойкі, Міколы Арочкі, Зьніча, Сяргея Чыгрына, Ірыны Войтка, Міколы Канановіча і Таццяны Трафімчык.

Леанід Лаўрэш. Шпацыры па старой Лідзе. — Гродна : ЮрСаПрынт, 2020.

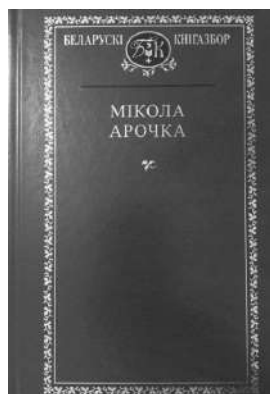
«Шпацыры па старой Лідзе» — гэта менавіта шпацыры, іначай і не назавеш. Вось вы стаіце на вуліцы Грунвальдскай, усе такія сучасныя ў сваім XXI стагоддзі, — і раптам ужо не Грунвальдская пад нагамі, а Замкавая, і стагоддзе не тое, і вы на парозе гімназіі, дзе выкладаецца фізіка па навейшай метады, або каля фабрыкі, дзе вырабляецца гума для брычак... Гэтую кнігу варта прадаваць не толькі ў кнігарнях, але і на лідскіх вакзалах, і ў аўтобусах, цягніках. Трэба надаць ёй статус

падручніка для экскурсаводаў і адначасова даведніка — і нікія гэта не жарты, бо кніга — павінна служыць.

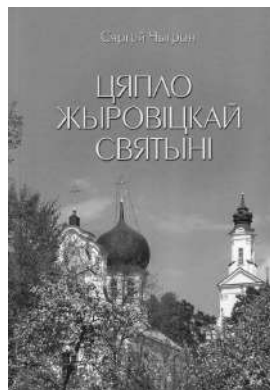
Арочка Мікола. Выбраныя творы / уклад., прадм. і камент. Сяргея Чыгрына. — Мінск : Беларуская навука, 2020. — 540 с.

У том вядомай серыі «Беларускі кнігазбор» таленавітага беларускага літаратара ўвайшлі новыя, раней не апублікаваныя вершы, а таксама паэтычныя радкі з яго зборнікаў, літаратуразнаўчыя артыкулы, напісаныя ў розныя гады, паэмы «Крэва», «Судны дзень Скарыны» і новая паэма «Караняцыя Міндоўга». Мікола Арочка быў родам са Слонімшчыны, жыў у Мінску, працаваў у Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук. Выдаў дзясяткі кніг паэзіі і крытыка-літаратуразнаўчых артыкулаў. Апошнія дваццаць гадоў жыў у роднай вёсцы Вецявічы на Слонімшчыне, дзе і памёр.

Чыгрын Сяргей. Цяпло Жыровіцкай святыні. — Мінск : Беларусь, 2020. — 112 с.

Штогод 20 мая ў вёсцы Жыровічы Слонімскага раёна адзначаецца свята Жыровіцкай іконы Божай Маці. Пяцісотгадовая гісторыя Жыровіцкай святыні пачалася ў той дзень, калі, паводле легенды, у далёкім XV стагоддзі хлопчыкі-пастушкі ўбачылі на дзікай грушы яркае ззянне невялічкай іконкі. Што здарылася далей, чытач даведаецца з адпаведных нарысаў кнігі. Дагэтуль перадаюцца таксама паданні пра дзівосныя вылячэнні людзей, як цялесныя, так і духоўныя. Аўтар распавядае пра духоўную сувязь ураджэнцаў і жыхароў Слонімшчыны з Жыровіцкай святыняй. Для шырокага кола чытачоў.

Чыгрын Сяргей. Едуць гетманы ў Слонім. — Гродна : ЮрСаПрынт, 2020. — 48 с.

Зборнік склалі вершы, прысвечаныя роднай Слонімшчыне і памяці знакамітых людзей.

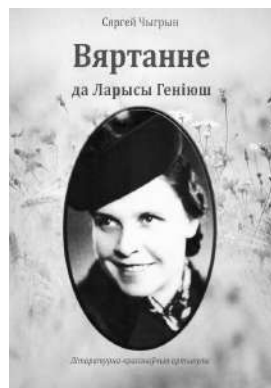
Чыгрын Сяргей. Слоні́мскі драматычны тэатр. — Мінск :
Кнігазбор, 2020. — 40 с.

Выданне прысвечана гісторыі дзяржаўнай установы культуры «Слоні́мскі драматычны тэатр» з нагоды яе 30-годдзя.

Чыгрын Сяргей. Вяртанне да Ларысы Геніюш. — Гродна :
ЮрСаПрынт, 2020. — 114 с.

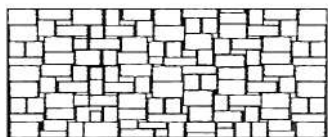
Кніга складаецца з літаратурна-краязнаўчых артыкулаў, прысвечаных жыццю і творчасці вялікай беларускай паэткі Ларысы Геніюш (1910–1983), а таксама тым людзям, з якімі яна была знаёмая і сябравала. Адрасуецца шырокаму колу чытачоў.

Чыгрын Сяргей. Ад Слоні́ма да Жыровіч. — Баранавічы :
ІП А. Хахол, 2020. — 132 с.

Кнігу вядомага пісьменніка і краязнаўца са Слоні́ма склалі артыкулы пра гісторыю вёскі Жыровічы Слоні́мскага раёна і Свята-Успенскі Жыровіцкі манастыр, а таксама пра вядомых людзей, лёс якіх быў звязаны са Слоні́мшчынай.

С ВЕТЛАЯ ПАМЯЦЬ

У 2020 годзе ў Гродне перасталі біцца сэрцы вялікага вучонага і вялікага паэта...

Сцяцко Павел Уладзіміравіч (05.03.1930, в. Грабава Зэльвенскага раёна — 23.04.2020, г. Гродна), мовазнавец, доктар філалагічных навук (1980), прафесар філалогіі. Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў. Скончыў Гродзенскі педагагічны інстытут, аспірантуру, абараніў кандыдацкую (1962) і доктарскую (1979) дысертацыі. Рэдактар навуковага альманаха «Гарадзенскія запісы. Старонкі гісторыі і культуры» (1994–1995), сябра рэдакцыйных калегіяў выданняў «Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта», часопіса Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь «Роднае слова», «Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта», «Białostocki Przegląd Kresowy», «Русский язык». Аўтар больш чым 600 апублікаваных працаў, у тым ліку больш чым 30 кніг і 6 брашураў (з іх 5 манаграфіяў, 5 слоўнікаў, 18 навучальных дапаможнікаў і падручнікаў для ВНУ і сярэдніх спецыяльных вучэльняў).

Рыцару роднага слова

Паўлу Сцяцко

Ён з вёскі старонкі Зяльвянскай
Пайшоў у няведамы свет.
Нёс мову з хаціны сялянскай,
Што ў сэрцы пакінула след.

Яго параднёнасць з гаворкай
Ад матчыных песняў ішла,
І мова надзейнаю зоркай
У свет, у навуку вяла.

Як рыцар народнага слова,
Змагаўся за існасць яго,
Каб мова паўстала асновай
Народнага дома свайго.

Шукаў ён спрадвечныя словы,
Чужы дзе прыстаў элемент,
І словы ў свеце суровым
Заззялі, нібы дыямент.

Іван Буднік

Юрка Голуб (20.10.1947, в. Горна Зэльвенскага раёна — 12.10.2020, г. Гродна), паэт, празаік, журналіст. Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў з 1971 г. Скончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1970). Працаваў на Гродзенскай студыі тэлебачання і ў абласной газеце «Гродзенская праўда». Паэт, перакладчык. Лаўрэат Літаратурнай прэміі імя А. Куляшова. Аўтар больш чым 10 кніг паэзіі, сярод якіх «Гром на зялёнае голле» (1969), «Дрэва навальніцы» (1973), «Векапомнае поле» (1976), «Помню пра цябе» (1983), «У бары грыбы бяры» (1986), «Сын небасхілу» (1989), «Поруч з дажджом» (2001), «Зажураны камень. Трыялеты» (2002), «Брама зімы» (2004), «Багра» (2006), «Кра-явід» (2017).

Вечная памяць.

На Божы Бераг

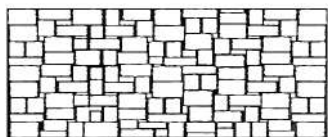
Усходзіць будзе сонца,
Будуць людзі
Паэта ўспамінаць прыгожа так.
У Гродна ж Юркі Голуба не будзе.
Які бесчалавечны, змрочны факт.

А на стале маім — сіроты-вершы
Не ведаюць пакуль,
Як далей жыць.
Вось гэты найстарэйшы,
Гэты меншы,
А той яшчэ ляціць пад капяжы...

Трымаюць берагі раку аберуч,
Плыве Каложа ў памяць, у гады.
Прыходзіў ён сюды,
На Божы Бераг,
А сёння панясуць яго сюды.

Тут журавоў ужо нідзе ні слыху,
Маўчыць Паэт перад зімовым сном.
І будуць травы зэльвенскія дыхаць
Апошнім,
Крыху стомленым,
Дажджом.

Рычард Бялячыц
14.10.2020

ХРОНІКА

Напрыканцы мінулага, 2019 года, **7 снежня**, у Шчучыне адбыўся творчы вечар Рычарда Бялячыца з прэзентацыяй кнігі «Пах зоркі» і з удзелам сяброў Гарадзенскага аддзялення СБП (В. Дубатоўкі, А. Пяткевіча, Я. Трацяка).

Пачатак студзеня. Выйшаў Гарадзенскі краязнаўчы каляндар на 2020 год. Укладальнік — Аляксей Пяткевіч, рэдактар — Станіслаў Суднік.

14 студзеня. Сустрэча настаўнікаў і вучняў Міжэвіцкай сярэдняй школы Слонімскага раёна з пісьменнікам Сяргеем Чыгрыным. Ён пазнаёміў прысутных са сваімі новымі выданнямі, прысвечанымі Слонімшчыне і яе людзям. Госць прачытаў свае новыя вершы.

28 студзеня. У межах акцыі «Чытаем разам» у Наваградскай раённай бібліятэцы прайшла сустрэча, прысвечаная 80-м годкам беларускага пісьменніка, паэта, майстра гістарычнай прозы Леаніда Дайнекі.

30 студзеня для студэнтаў УЗВ выкладчыца Ала Петрушкewіч правяла прэзентацыю кнігі Дануты Бічэль «Гускі вяртаюцца».

2 лютага. У Мастаўлянах на сённяшнім сумежжы Беларусі і Польшчы прайшла акцыя памяці ўрадженца гэтай мясціны Кастуся Каліноўскага. Удзел у традыцыйнай акцыі ўзялі гарадзенскія пісьменнікі Віктар Сазонаў і Уладзімір Хільмановіч.

5 лютага. У Лідскай друкарні выйшаў 9-ы нумар літаратурна-мастацкага зборніка «Ад лідскіх муроў» за 2016–2019 гады (рэдактар Станіслаў Суднік).

8 лютага. У Наваградку на будынку былой дамініканскай гімназіі, дзе вучыўся Адам Міцкевіч, урачыста адкрылі барэльеф у яго гонар.

18 лютага выйшла кніга сябра Саюза беларускіх пісьменнікаў Леаніда Лаўрэша «Шпацыры па старой Лідзе» — плён шматгадовай працы лідскага краязнаўца, працы архіўнай, гістарыяграфічнай, але таксама і даследчыцка-палявой, менавіта апытання сталых жыхароў горада пра падзеі XX стагоддзя.

У **лютым** выйшла кніга карэліцкага краязнаўца Алеся Самца «У пошуках ісціны, або Анатомія хлусні», дзе аўтар імкнецца расказаць праўду пра партызанскую вайну на тэрыторыі Заходняй Беларусі.

19 лютага. Напярэдадні Міжнароднага дня роднай мовы ў Лідскай раённай бібліятэцы імя Янкі Купалы адбылася ўрачыстая цырымонія адкрыцця IV адкрытага рэгіянальнага літаратурнага конкурсу імя Веры Навіцкай «Дарослыя — дзецям».

19 лютага. У малой зале Лідскага Палаца культуры пры масавым удзеле лідскіх паэтаў прайшла музычна-паэтычная вечарына «Жывы выток зямлі беларускай».

21 лютага. Гродзенскае аддзяленне Саюза беларускіх пісьменнікаў супольна з ТБМ зладзілі Свята роднай мовы. Прайшлі традыцыйная дыктоўка, а таксама выступы музычнага пісьменніцкага гурта NZ-Narodnia (В. Дубатоўка, В. Сазонаў, Я. Трацяк, У. Хільмановіч) і Алеся Дзянісава.

23 лютага. Востраўскую сельскую бібліятэку Слонімскага раёна наведалі паэты Мікола Канановіч і Сяргей Чыгрын. У гэты дзень гучалі вершы пра родную мову і Беларусь.

11 сакавіка. У Верцялішкаўскай бібліятэцы адбылася сустрэча пісьменніцы Альжбеты Кеды з чытачамі.

13 сакавіка. На Рэспубліканскім краязнаўчым форуме ў Мінску былі названы самыя лепшыя краязнаўчыя выданні за 2017–2019 гады. Імі сталі кнігі Ігара Пракаповіча з Паставаў і Сяргей Чыгрына са Слоніма. Аўтары гэтых кніг былі ўзнагароджаны ганаровымі граматамі.

У сакавіку ў гарадзенскім выдавецтве «ЛітАры» выйшаў з друку зборнік вершаў паэтаў Слонімшчыны «Душа роднай мовы», прысвечаны беларускай мове. Выданне прымеркавана да 30-годдзя Слонімскай філіі Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны. Зборнік падрыхтавала і за ўласны кошт выдала кіраўнік Слонімскай філіі ТБМ Святлана Адамовіч.

15 красавіка. Сяргей Чыгрын у Слоніме выдаў паштоўку, прысвечаную пісьменніку Аляксею Карпюку (1920–1992).

29 красавіка. Сяргей Чыгрын у Слоніме выдаў паштоўку, прысвечаную народнаму пісьменніку Беларусі Васілю Быкаву (1924–2003).

Красавік. Да 100-годдзя з дня нараджэння Аляксея Карпюка пісьменніца Альжбета Кеда прачытала анлайн-лекцыю на тэму «Тры ісціны Аляксея Карпюка — парадак, сумленнасць, праўда».

Ліпень. У гарадзенскім выдавецтве «ЮрСаПрынт» свет пабачыла новая кніга да следчыка літаратуры Сяргея Чыгрына «Вяртанне да Ларысы Геніюш».

3 ліпеня. Каля сцен Дзятлаўскага гісторыка-краязнаўчага музея адбылося паэтычнае свята «Славім Дзятлаўшчыну словам і справай». Арганізавалі мерапрыемства супрацоўнікі музея, Дзятлаўская раённая арганізацыя ТБМ пры падтрымцы кампаніі «Зробім лепш — 2020». Свята паэзіі было прысвечана 120-годдзю з дня нараджэння Ігната Дварчаніна і 80-годдзю Дзятлаўскага раёна.

19 ліпеня. У Азярніцкай сельскай бібліятэцы Слонімскага раёна адбылося мерапрыемства, прысвечанае 140-годдзю паэта, празаіка, калекцыянера, перакладчыка, музыканта, мастака і фалькларыста Гальяша Леўчыка (1880–1944). Сяргей Чыгрын распавёў пра цікавыя, раней невядомыя факты з жыцця Гальяша Леўчыка ў Слоніме і ў Варшаве.

6 жніўня. Доктар гістарычных навук, сябра СБП, прафесар Алесь Краўцэвіч прэзентаваў свае кнігі «Дзяржава волатаў» і «Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага» ў

менскай краме «Мой модны кут». На сустрэчу прыйшлі ўсе, хто цікавіцца айчыннай гісторыяй, сочыць за новымі навуковымі публікацыямі і мастацкімі творами, якія выходзяць з друку.

9 жніўня. У Зэльве адбылося традыцыйнае ўшанаванне Ларысы Геніюш. Яно было прысвечана 110-м угодкам з дня нараджэння паэткі. Гарадзенскае аддзяленне СБП уручыла першую прэмію імя Анатоля Іверса ўраджэнцы Зэльвеншчыны Антаніне Хатэнцы.

22 жніўня. У Дзятлаўскім раёне (Дзятлава, Погіры, Зачэпічы) адбылося традыцыйнае Гарадзенскае абласное свята беларускай паэзіі і песні.

12 верасня на аграсядзібе «Гасьціна» ў в. Пескі Лідскага раёна прайшоў 4-ы Фэст патрыятычнай песні і паэзіі, прымеркаваны да Дня беларускай вайсковай славы 8 верасня.

16 верасня. У Міжэвіцкай сельскай бібліятэцы Слонімскага раёна адбылася «бібліяноч» з прэзентацыяй кнігі доктара філалагічных навук, пісьменніка-земляка Міколы Ароцкі (1930–2013) «Выбраныя творы», якая сёлета пабачыла свет у Мінску ў вядомай серыі «Беларускі кнігазбор». Кнігу прэзентаваў укладальнік і аўтар прадмовы Сяргей Чыгрын.

17 верасня падчас навукова-практычнай канферэнцыі «Гісторыка-культурная спадчына Лідчыны» ў Лідзе сябры Саюза беларускіх пісьменнікаў Леанід Лаўрэш і Станіслаў Суднік узнагароджаны граматамі Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

13 кастрычніка. У Лідзе ў рамках цыклу мерапрыемстваў літаратурна-музычнага салона «Над Лідзейкай» прайшла прэзентацыя літаратурна-мастацкага зборніка «Ад лідскіх муроў» № 9, прымеркаваная да 10-годдзя з дня адкрыцця літаратурнага аддзела Лідскага гістарычна-мастацкага музея, больш вядомага як Дом Валянціна Таўлая.

16 кастрычніка. У бібліятэках Гезгалаў і Дзятлава адбыліся дзве прэзентацыі альманаха «Новы замак». Выступіў пісьменніцкі музычны гурт NZ-Narodnia.

30 кастрычніка. У Слоніме выйшла з друку паштоўка, прысвечаная беларускаму паэту-эмігранту Масею Сяднёву (1924–2003). Паштоўку выдаў Сяргей Чыгрын.

20 лістапада. У Лідскай раённай бібліятэцы падвялі вынікі 4-га міжрэгіянальнага літаратурнага конкурсу імя Веры Навіцкай «Дарослыя — дзецям».

Падрыхтаваў Уладзімір Хільмановіч

П АЗІЯ

Святлана Адамовіч

*** Бабулін дом... Свято майго дзяцінства...	3
*** Цвет-шыпшына...	3
*** Мама вазіла вазочак...	4
*** О, верша жывое слова...	4

Рычард Бялячыц

Памылка	6
*** Я не заўважыў яркай вежы...	6
Аднойчы	7
Не ведаў я...	7
*** І як ні баронішся кіем...	8
Без Радзімы жыць	8
Вецер	9
*** Па колькі раз перагарну...	9
*** Туман спывае, сонны дым...	10
Пра што....	10
З дарогі	11
Асення	12
*** Ні граніц няма і ні мяжы...	12
Прад сустрэчай	12
Сюжэт	13
*** Потым пакажуцца дні залатымі...	13
Пачатак восені	14
Кніга	14
Там	15

Уладзімір Васько

Сутуласць	16
Разнавіднасць	16
Прароцтвы	17

Не ўзяць у крэдыт.	17
* * * Пасяліўся дух святы ўва мне...	18
Запусценне	18
* * * Бездапаможна ходзім па зямлі...	19
На што апірацца?	20
* * * Няхай і не чытаюць...	20
* * * Пазіраю у мінулы час...	21

Мікола Канановіч

2020 год	22
* * * Большаюць дні...	22
Студзень	22
Люты	23
Не трэба	24
Песня	24
* * * Брыльянты кропель на траве...	25
Свечка	25
Люстэрка бацькоў.	26
Адцвітаюць вішні	26
Жнівень у Слоніме	26

Мечыслаў Курыловіч

Міг жыцця	28
Гракі.	28
Кветкі	28
На беразе рэчкі	29
Дождж	29
Кастрычнік.	29
Сум	30
Позняя восень.	30

Віктар Сазонаў

Хрыстос прыямліцца ў Гародні	31
Ноч	32
Яшчэ маёй ты не была...	32
Там...	33
Дзень	34
Ты не прыходзіш мне у сны...	34

Анатоль Брусевіч

Трэцяя арабеска. 36

Віктар Варанец

Ліза 47

Секс, кнігі і каханне. 54

Уладзімір Васько

Дзікуны. 75

Лёнік-мараплаўца 77

Бацук 79

Скупы. 81

Валянцін Дубатоўка

След на вадзе 84

Міхась Зізюк

Пустка 104

Павел Каспяровіч

Дзень Волі 111

Дэжавю. 114

Нядойда 118

Альжбета Кеда

Дыся 123

Янка Трацяк

Клава

Аповесць. 132

Уладзімір Хільмановіч

Адным радком

Афарызмы. 163

Леанарда Юргілевіч

Ідзі і не вяртайся	165
Наладчыкі	167
У чарзе	169

ПЕРАКЛАДЫ

Фёдар Цютчаў

---

* * * О, гэты поўдзень, гэта Ніца!..	172
Напярэдадні гадавіны 4 жніўня 1864 г.	172
К. Б.	173

Ігар Губерман

ГАРЫКІ

* * * Сны мае прайшлі ацэнку стажам...	174
* * * Падчас і жонка паміж спраў...	174
* * * Я адзіночка, як мудрасці зуб...	174
* * * Наш розум — высветлім нарэшце...	174
* * * У віхры спраў з імклівым тэпам...	174
* * * Сусветны боль — прыроды стрэс...	175
* * * Каб Боскі свет не звёўся роду...	175
* * * З таямнічай жаночай натурай...	175
* * * Мужчынскі розум — гэта цэннасць...	175
* * * Наш акіян любові — чытаў з агіткі...	175
* * * З аптымізмам кішэню я хлопаю...	175
* * * Жыццёвы вобраз у краіны...	176
* * * Стала сумна жыць пад дахам...	176
* * * А гэты досціп родам з Гродна...	176
* * * Як бот цырую, то, бадай...	176
* * * Пладавіты вучоны файны...	176
* * * З савецкім шармам садавод...	176
* * * У прышласць нас пакліча пернік...	177
* * * Улада як сверб рэвалюцыі...	177
* * * Уладарам улада сніцца...	177
* * * Ад панскай Польшчы выхаванне...	177
* * * Я з роду сапраўдны яўрэй...	177
* * * Жыву па плане — трафарэтна...	177
* * * Учора пабег запламбіраваць зуб...	178
* * * Люблю сняжок людской задумкі...	178

- * * * Каб не нашкодзіць красамоўцам... 178
 * * * Мае хваробы — Бога здзекі... 178
 * * * Мая існасць як скарб аратага... 178
 * * * Жыцця стабільнасць мае крэда... 178
 * * * Хацелася ўлюбяцца і любіць... 179

ДАКУМЕНТАЛЬНАЯ ПРОЗА

Леанід Лаўрэш

- Лябёдка Іваноўскіх
Дакументальная аповесць (заканчэнне) 180

Ала Петрушкевіч

- Антанёва
Урывак з кнігі 219

УСПАМІНЫ

Аляксей Пяткевіч

- Гродна, студэнцкая аўдыторыя, калегі і інш.
Частка II 225

IN MEMORIA

Алесь Карпюк:

100 гадоў з дня народзін (14.04.1920–14.07.1992)

Алесь Карпюк:

- «Думаю, што ў нас павінна адбыцца маральная рэвалюцыя...» 243

Ларыса Геніюш:

110 гадоў з дня народзін (09.08.1910–07.04.1983)

Ала Нікіфорская

- Абразок з лета, або Дар любові 249

Сяргей Чыгрын

- Ён дапамагаў Ларысе Геніюш 251

Міхась Васілёк:

115 гадоў з дня народзін (14.11.1905–03.09.1960)

Галіна Самойла

Міхась Васілёк у сямейным архіве Самойлаў. 254

ДЗБЮТ

Зоя Жук

* * * Я стамілася жыць... 265
 Згублены рай 265
 Дождж 266
 * * * Не хачу я ісці ў тую хату... 266
 Нялёгка воз. 266
 * * * Дайце мне кропельку сонца... 267
 Песня аб вясне 267

Віктар Зубкоў

Мне ўжо не баліць 268

ДЗІЦЯЧАЯ ЛІТАРАТУРА

Галіна Самойла

Слова да чытача. 272
 Зазімак 272
 Адхукай! 273
 Абліваха 273
 Не абмыліш 273
 Неруш 274
 Прысвятак 275
 На хутары 275
 Ручаёк 276
 У покуці. 276
 Дай, Божа, смаку 277
 Бусел 277
 Завіруха 278
 Гумовікі. 278
 * * * Край журавоў і журавінаў... 279

Сяргей Чыгрын

Хлопчык Яська	280
Санкі	280
Жабкі і тапкі	280
Шпак на дрэве	281
Памочніца	281
Калі ласка	281
Крот-пілот	282
Шчупак	282
«Плывец»	282
Вавёркі	283
Сняжынка	283
Мядзведзь	283
Воўк	284
Пракат	284

С

АТЫРА І ГУМАР

Уладзімір Васько

Каршун-махінар	
<i>Байка</i>	285
Крумкач і салавей	
<i>Байка</i>	286

Янка Трацяк

Валацуга	
<i>Пародыя</i>	287
Што было ў Гомелі?	
<i>Пародыя</i>	288

Н

АШЫ ЮБІЛЯРЫ

Віншuem Алу Петрушкевіч	290
Віншuem Галіну Самойлу	291

СЯРОД КНІГ

Сярод кніг 293

СВЕТЛАЯ ПАМЯЦЬ

У 2020 годзе ў Гродне перасталі біцца сэрцы
 вялікага вучонага і вялікага паэта... 296
 Рыцару роднага слова 296
 На Божы Берэг 297

ХРОНІКА

Хроніка 299

Альманах выходзіць на беларускай мове.

Тэксты дасылаюцца ў праграме Microsoft Word, шрыфт Times New Roman праз адзін інтэрвал. Рэдакцыя тэксты не рэцэнзуе. Аўтары дасылаюць свой здымак у пашырэнні JPEG паме-рам не менш за 1000 Кб (1 Мгб) і сціслую біяграфічную даведку з акцэнтам на літаратурнай творчасці. Узор даведкі — у альманаху.

Матэрыялы дасылаюцца на адрас: jantrac016@gmail.com або novyзамak.sbp@gmail.com.

12+

Літаратурна-мастацкае выданне

НОВЫ ЗАМАК

Літаратурны альманах. Гродна. ММХХ. Выпуск 9

Адказны за выпуск *В. Герасімчык*
Рэдактары *А. Пашкевіч, Б. Пятровіч*
Вёрстка *Л. Гарадзецкай*
Карэктар *А. Спрытніч*

Падпісана да друку 25.02.2021. Фармат 70x100 ¹/₁₆.
Папера афсетная. Друк лічбавы.
Ул.-выд. арк. 17,4. Ум. друк. арк. 25,12.
Наклад 70 асобнікаў. Зак. 15-7/2021.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
Таварыства з абмежаванай адказнасцю «ЮрСаПрынт».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 1/388 ад 01.07.2014.

Вул. Карла Маркса, 11, 230015, г. Гродна.
+375 152 32 00 01, +375 295 87 84 11

www.usp.by
info@usp.by